

**DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SÖYLEM
ÇÖZÜMLEMESİ ve KÜLTÜREL KİMLİĞİN
ÖĞRETİMİ**

Tuğba AKKOYUN KOÇ

Doktora Tezi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı

2020

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

**DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ VE KÜLTÜREL
KİMLİĞİN ÖĞRETİMİ**

(Discourse Analysis and Teaching Cultural Identity in Dede Korkut Stories)

DOKTORA TEZİ

Tuğba AKKOYUN KOÇ

Danışman: Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Erzurum

Mayıs, 2020

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Tuğba AKKOYUN KOÇ tarafından hazırlanan “Dede Korkut Hikâyeleri’nde söylem çözümlemesi ve kültürel kimliğin öğretimi” başlıklı çalışması 12/05/2020 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı: Prof. Dr. Süer Eker

Başkent Üniversitesi

Danışman: Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Atatürk Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK

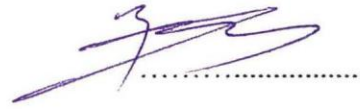
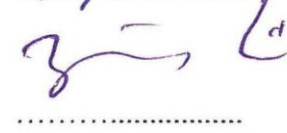
Atatürk Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Erzurum Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ömer YILAR

Atatürk Üniversitesi

Enstitü Yönetim
Kurulunun .../.../....
tarih vesayılı
kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

03 Haziran 2020

Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR
Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Doktora Tezi olarak sunduğum “Dede Korkut Hikâyeleri’nde söylem çözümlemesi ve kültürel kimliğin öğretimi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

12 / 05 / 2020

Tuğba AKKOYUN KOÇ

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih vesayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih vesayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada Türk dünyasının dev eseri Dede Korkut Hikâyeleri'ni incelerken, en sevdiğim araştırma yöntemi olan söylem çözümlemesini kullanmam için beni cesaretlendiren, çalışmam boyunca desteğini, olumlu bakışını, ilmini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU'na şükranlarımı borç bilirim. Doktora ders aşamasında tanıdığım; çalışmak istediğim alanı bulmama vesile olan Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ'ye, ylgınlılığa düştüğümde karakteri, yardımları, özverisi, ilmi ile tez sürecinin başından sonuna kadar yolumu aydınlatan Han'ım hocam Prof. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU'na, nezaketi, ilgisi ve bilgisiyle daima varlığını hissettiren Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK'e teşekkürlerimi sunarım. Tezle ilgili her soruma titizlik ve samimiyetle cevap veren Prof. Dr. Süer EKER'e, eriştiğimi düşündüğüm hemen her veriyi paylaştığım ve fikrini aldığım canım dostum Öğr. Gör. Hümeysra YILDIZOĞLU'na, çözümlemelerde yorumlarına başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi İsmail SARİKAYA'ya, farklı bakış açılarıma destek bulan Öğr. Gör. Dr. Abdurrahman SEFALİ'ye şükranlarımı sunarım. Süreç içerisinde desteğine başvurduğumuz Tez İzleme Kurulu üyelerimizden Doç. Dr. Ömer YILAR'a teşekkürlerimi bildiririm.

Doktora süresi boyunca her zorluğu benimle paylaşan, her türlü desteği veren canım annem Selma AKKOYUN'a; bilime yönelmemizi daima destekleyen babam rahmetli Recep AKKOYUN'a; akademisyen bir annenin çocuğu olarak yaşından beklenmeyecek olgunluğu, sevgisi ve sabrıyla bana yoldaşlık eden kızım İlbilge'ye; yaşamın hiçbir noktasında manevi desteklerini esirgemeyen sevgili amcam Yaşar GÜLER ve kıymetli eşi Demet GÜLER'e; varlıklarıyla güç bulduğum kardeşlerim ve eşime müteşekkirim.

Tuğba AKKOYUN KOÇ

ÖZ

DOKTORA TEZİ

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ ve KÜLTÜREL KİMLİĞİN ÖĞRETİMİ

Tuğba AKKOYUN KOÇ

Mayıs 2020, 334 sayfa

Amaç: Bu araştırmada Türk dünyasının şaheserlerinden Dede Korkut Hikâyeleri'nin ve diğer kurucu metinlerin anlaşılmasına katkı sağlanması, metinlerdeki “örtük” anlamın ortaya çıkarılması ve hikâyelerdeki kültür öğretimine yönelik iletilerin ortaya konulmasıdır.

Yöntem: Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve söylem çözümlemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi ve söylem çözümlemesi yoluyla incelenen hikâyelerden elde edilen “kültürel öğeler”, uluslararası bir muhteva listesindeki başlıklara göre sınıflandırılmıştır.

Bulgular: Söylem çözümlemesinin kendisi bir “rapor” niteliğindedir, bulguların sunumundan daha fazlasını ifade eder. Bu çalışmanın “söylem çözümlemesi” kısmı, örnekli ve detaylı bir araştırma raporu niteliğindedir. Hikâyelerdeki toplum yapısının niteliği, toplumdaki cinsiyet rolleri, bireysel ve toplumsal kimlikler, kültürel kimlik kavramlarını sorgulayan soruları yorumlayan cevaplar, bulgulardır.

Sonuç: İletileri yüzyıllardır devam etmekte olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin, başta eğitim olmak üzere her bilimsel alana kaynaklık edebileceği ortaya konmuştur. Dede Korkut Hikâyeleri'nin söylem çözümlemesi yöntemiyle araştırılmış olması, başta lise ve üniversite öğrencileri olmak üzere tüm okurların hikâyeleri anlamasına katkı sağlayacaktır. Kültürel kimliğin öğretimi ve kültürel değerlerin devamlılığı için Dede Korkut Hikâyeleri iyi anlaşılmalı, iyi anlatılmalıdır ve söylem çözümlemesi buna katkı sağlayacak bir yöntemdir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, söylem çözümlemesi, kültürel kimlik, kültürel kimliğin öğretimi, anlatı arkeolojisi.

ABSTRACT

DOCTORAL DISSERTATION

DISCOURSE ANALYSIS and TEACHING CULTURAL IDENTITY IN DEDE KORKUT STORIES

Tuğba AKKOYUN KOÇ

May 2020, 334 pages

Purpose: The aim of this study is to contribute to be understood of Dede Korkut Stories which is one of the masterpiece of the Turkish world, and other founding texts's to reveal of their “hidden” meaning in and to present the messages about the culture teaching in the stories.

Method: In this research, document analysis and discourse analysis, one of the qualitative research methods, were used. The “cultural elements” obtained from the stories examined through document analysis and discourse analysis were classified according to the titles in an international content list.

Findings: Discourse analysis itself is a “report,, more than a presentation of the findings. The “discourse analysis” part of this study is a sampled and detailed research report. The nature of the social structure in the stories, gender roles, individual and social identities, answers to questions that examined the concepts of cultural identity are findings.

Results: It has been revealed that Dede Korkut Stories, whose messages have been going on for centuries, can be the source of all scientific fields, especially education. The fact that Dede Korkut Stories are researched by discourse analysis will contribute to the understanding of the stories of all readers, especially high school and university students. For the teaching of cultural identity and continuity of cultural values, Dede Korkut Stories should be well understood, told well and discourse analysis is a method that will contribute to this.

Keywords: Dede Korkut Stories, discourse analysis, cultural identity, teaching cultural identity, narrative archeology.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiv
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	xv
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
Giriş	1
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	2
Araştırmanın Amacı	2
Araştırmanın Sınırlılıkları	3
Varsayımlar	3
İKİNCİ BÖLÜM	4
Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar.....	4
Dede Korkut Hikâyeleri ve Kültürel Kimliğin Öğretimi	4
Dede Korkut Hikâyeleri literatür.	7
Kültürel kimliğin öğretimi.	9
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	10
Yöntem	10
Söylem Çözümlemesi	10
Söylem Nedir?.....	10
Söylem Çözümlemesiyle İlgili Kavramlar.....	13
Söylem Çözümlemesi	15
Eleştirel Söylem Çözümlemesi Nedir? Neden eleştirel söylem çözümlemesi?.....	17
Süreç/ Uygulama.....	23
Veri Analizi.....	24
Geçerlik ve Güvenirlik.....	25
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	27
Bulgular	27

Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söylem Çözümlemesi	29
Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı.....	29
Salur Kazanun Evi Yagmalandığı Boyı	44
Bay Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyı	63
Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boy.....	85
Duha Koca Oğlu Deli Domrul Boyı.	95
Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı.	105
Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyı.	121
Basat Depegözi Öldürdüğü Boy.	133
Begil Oğlu Emrenün Boyı.	151
Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı.....	166
Salur Kazan Tutsak Olub Oğlu Uruz Çıkardığı Boy.	183
İç Oguza Taş Oguz Âsî Olub Beyrek Öldüğü Boy.....	196
Dede Korkut Hikâyeleri'nde kültürel kimliğin öğretimi: Oğuz kimliği.	210
Dede Korkut Hikâyeleri'nin kültürel muhteva listesi.	215
BEŞİNCİ BÖLÜM	299
Tartışma, Sonuç ve Öneriler.....	299
Tartışma ve Sonuç.....	299
Öneriler	300
KAYNAKÇA	303
EKLER	310
EK-1. Kültürel Muhteva Tablosu (Outline of Cultural Material/OCM).....	310
ÖZ GEÇMİŞ.....	323

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Oğuz boylarının tamgaları.....	77
Şekil 2. Devedikeni bitkisi.....	78
Şekil 3. Bir otağın tepesi/ tümüldük.....	79
Şekil 4. Venüs ve Ülker buluşumu	80
Şekil 5. Issık Kurganı’ndan çıkan eserlerin sergilendiği müzeden bir at başlığı.....	83
Şekil 6. Lysimachus aç aslanın öfkesine teslim edilir, 1825'ten gravür	115
Şekil 7. Mızrağını kaybeden bir adam	115

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

DLT	: Divânü Lugâti't-Türk
DTS	: Dilbilim Terimleri Sözlüğü
ESÇ	: Eleştirel Söylem Çözümlemesi
GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
TS	: Tarama Sözlüğü

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

İnsanın iletişim amacıyla oluşturduğu her türlü dilsel/ dildışı bildiri, insanlık tarihi boyunca araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İletişim araçlarının çeşitliliği artsa da araçların hiçbiri dilin işlevini tümüyle yerine getirebilecek durumda değildir. Dil, canlı bir örgenlik gösterir, içinde yaşadığı toplum tarafından biçimlendirilir ve insanın kullanımına sunulur; böylece insanı toplumsallaştırır (Günay V. D., 2013, s. 16). Toplumsallaşan insanların kendi toplumlarına özgü *kültür*leri oluşmaya başlar. Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlüğü*nde (2017) kültür: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin” olarak tanımlanmaktadır. Kültür, dil ile sıkı sıkıya bağlıdır ve dilden ayrı düşünülemez. Kültür; hem dili etkileyen hem de dilden etkilenen bir varlıktır. Bu varlık milletleri millet yapan özün içerisinde. Dolayısıyla dil ve kültürün yarattığı/ barındırdığı her şey, onların sahibi olan milletin niteliklerini taşır.

Dil vasıtasıyla taşınan ve işlenen kültür, toplumun belleğidir. Kolektif anılar işlene işlene kültürün ögesi olurlar. Kolektif anılar doğaları gereği tek bir tarihsel/ toplumsal bağlam içine yerleştirilmiştir ve bu nedenle bu anıları çevreleyen dinamikler bu anıya özgüdür, genellenemez (Boyer & Wertsch, 2015, s. 251). Kolektif belleğin bu genellemeyen yönü millî nitelik taşır. Toplumsal bellekteki anılar, ulusa ulus olduğunu anlatan ortak geçmiş hatırlatarak ortak bir amacı işaret eder; yekvücut olmayı, vatanseverliği yaratır. Türk dilinin kadim eseri “Dede Korkut Hikâyeleri”, büyük bir milletin kolektif hafızasıdır. Bu hafızada kültürel, sosyal, dînî, politik... pek çok anıya rastlamak mümkündür. Kolektif bellekle iç içe olan kültür ve dilin zaman içindeki seyirleri edebî eserlerde gözlemlenebilir. Bunun için kullanılabilecek pek çok yöntem vardır ve metotlardan biri de *söylem çözümlemesi*dir.

Söylem, yüzyılın en büyük keşiflerinden biridir ve insanlık bilimlerinde söylem düşüncesi dikkate alınmadan insanlar ve toplumlar hakkında bir yargıya varmak zordur (Günay, s.106). Söylem çözümlemesinin temel dayanağı olan bağlam ile ilişkilendirildiğinde Dede Korkut Hikâyeleri’nin dönemi, kültürel, ideolojik, siyasi koşulları vb ortaya çıkarılabilir; böylece metin daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle bu tez çalışmasında, Dede

Korkut Hikâyeleri’nde söylem çözümlemesi yapılarak kültürel kimliğin öğretimi konusu araştırılmıştır.

Bu bölümde sırasıyla araştırmanın önemi ve problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın sınırlılıkları, varsayımlar ve kavramlar ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Bir metin, yazarla okuru aynı bağlama oturtuktan sonra, okuyucu tarafından yorumlanıp söyleme dönüştürülür. Üretilen her metin “anlaşılma” gayesi güder. Dede Korkut Hikâyeleri’nin bağlamıyla günümüz okurunun bağlamı aynı değildir ve bu da eserin anlaşılmasını etkilemektedir. Hikâyeler bugüne değin eğitsel, söz dizimsel, metinlerarası, kültürel vb. pek çok açıdan araştırmacıların ilgisini çekmiş ve incelenmiştir. Fakat eserin söylem çözümlemesi yapılmamış, hikâyelerden hareketle “kültürel kimlik öğretimi”yle ilgili bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Söylem çözümlemesinin disiplinlerarası niteliği, metinlerin iletisini çok yönlü olarak anlamlandırılabilmesini, yorumlanabilmesini sağlamaktadır. Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’nde temsiline karar verilen Dede Korkut Hikâyeleri sadece Türkler için değil, bütün dünya için bir kültür hazinesi, değeridir. Anlam katmanlarıyla donanarak yüzyıllarca nesilden nesile aktarılan hikâyelerin, çok yönlü bir anlamlandırma faaliyetiyle incelenmesi gerekmektedir. Söylem çözümlemesi ile elde edilen veri ve yorumlar; hikâyelerin MEB’e bağlı okullarda, üniversitelerin ilgili bölümlerinde kültürel, tarihi, sosyolojik, astrolojik, zoolojik vb. açılardan “kaynak” vazifesinde kullanılmasını sağlayabilir. Bugüne değin hikâyeler yalnızca biçimsel özelliğiyle “hikâye” örneği ve Türkçe/ Türk Dili ve Edebiyatı içeriği olarak kullanılmıştır. Kültürel kimliğe dair verilerin ortaya konulup sınıflandırılmasının da Dede Korkut Hikâyeleri’nin Türklerin kadim değer ve bilgilerine dair sunduğu içeriğin anlaşılması ve kullanılmasını kolaylaştırması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı:

- a) Türk dünyasının şaheserlerinden Dede Korkut Hikâyeleri’nin ve diğer kurucu metinlerin anlaşılmasına katkı sağlamak,
- b) Hikâyelerin bağlama göre değerlendirilmesi yoluyla devrin ve toplumun tarihsel, kültürel, sosyal yapısını yorumlamak,
- c) Hikâyelerin ve hikâyeleri yaratan toplumun ideolojisini saptamak,
- d) Söylem çözümlemesinin yorumlayıcı, çözümleyici işlevinden yararlanarak metinlerdeki “örtük” anlamın ortaya çıkarmak,

- e) Söylem çözümlemesi yöntemiyle metinlerin incelenmesinden edinilen gizil ve açık verilerin tasnifiyle hikâyelerdeki kültür öğretimi ve kültür inşasına yönelik iletileri ortaya koymaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın süreç içinde ortaya çıkan “yöntemsel” bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Hikâyelerin Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarılmasında bazı sorunlar ve pek çok sözcüğün okunuşunda devam eden ihtilaflar vardır. Söylem çözümlemesi, metnin içerdiği her unsuru değerlendiren, bağlama göre değerlendirme yapan bir yöntemdir. Anlamanın tam olarak yorumlanabilmesi için sözcüğün doğru sözcük olduğundan emin olmak gerekmektedir, kavram alanını sözcükler ve içinde bulundukları bağlam oluşturmaktadır. Zira bazı sözcüklerin yanlış okunmuş olabileceği “bağlam”a uygun düşmeyişinden anlaşılmaktadır. Araştırmanın amacı, metnin söylem çözümlemesinin yapılması olduğundan sözcüklerin tadiline dair faaliyetlere girişilmemiştir. Araştırmacıların metinlerdeki bazı sözcüklerin okunuşunda hemfikir olmadıkları görülmektedir. Bu araştırmanın maddi sınırları, Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten tarafından yazılan “Dede Korkut Oğuznameleri” adlı eserdeki Dresden Nüshasının içerdiği 12 hikâye (ss. 27-194) ile çizilmiştir. Okunuşlarda, bahsi geçen kitaba bağlı kalınmıştır. Çalışmanın başlangıç safhasında, “hikâyelerin tarihsel bağlamı”na da ulaşmak hedeflense de söylem çözümlemesi sonucunda metinlerin pek çoğunun Türklerin bilinmeyen tarihsel dönemlerinden “mitolojik” hikâyelerinin yeniden yapılandırılması olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla belirli bir aralıktan ve tarihten bahsedilememektedir. Bu nedenle bağlamda önemli bir yer tutan tarihsel kısım, metin içi zamanla incelenmiştir.

Varsayımlar

Araştırmanın sınırlılıklarına bağlı olarak, metni anlamlandırmada farklılıklar meydana gelebilecektir. Hikâyelerin araştırmaya konu olan 12 hikâyeyi içeren yeni nüshalarının bulunması, çelişkiye düşülen sözcük okumalarının karşılaştırma yoluyla net bir şekilde ortaya konmasını sağlayabilir. Bu araştırma, Dresden nüshasının tamamının söylem çözümlemesi ile analiz edildiği ilk çalışmadır. Farklı araştırmacıların esere söylem çözümlemesinin oldukça geniş perspektifinden özgün bakışları geliştirmeleri, yeni verilerin ortaya çıkarılmasına, elde edilen verilerin tutarlılığının/ tutarsızlığının ortaya konmasına hizmet edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Bu bölümde ilk olarak araştırma konusu ile ilgili kuramsal çerçeve sunulmuş ve daha sonra ilgili araştırmalara yer verilmiştir. Kuramsal çerçeve; Dede Korkut Hikâyeleri hakkında bilgileri, eser ve kültürel kimlik hakkında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri ve Kültürel Kimliğin Öğretimi

Dede Korkut Hikâyeleri'nin Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda yaşamış olan Oğuz Türkleri arasında XII. XIII. ve XIV yüzyıllarda teşekkül etmiş, işlenmiş ve yayılmış olduğu düşünülmektedir. Barthold'un görüşü etrafında birleşilmiş olduğu üzere XV. yüzyılın başlarında genellikle Akkoyunluların hüküm sürdüğü sahada (Kafkasya, Azerbaycan, Kuzeydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz) adı bilinmeyen bir yazarca yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir (Gökyay, 2006, s. 749). Hikâyelerde; göçebe hayatla yerleşik hayatın, İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası niteliklerin, sözlü ve yazılı dönemin özelliklerinin birliktelik sergilediği görülür. Kültürel kimliğin inşası ve devamı için dil, dolayısıyla da hikâyeler hem aktarıcı hem ifade edici bir araç olarak kullanılmıştır. Oğuzların hayatı hikâyelere aksettirilmiş, bütün hikâyelere yayılmış; vakaları farklı olmakla beraber aynı topluluk hayatını, dünya görüşünü yansıtmıştır (Ergin, 2013, s. 24). Hikâyeler içinde altı yerde kitabın "Oğuznâme" olduğu belirtilir. Oğuz Han'dan Selçuklulara kadar tarihi süreç içinde Oğuzların kahramanlıklarını anlatan hikâye ve destanlara Oğuznâme denmektedir. Yazılı gelenekteki Oğuznâme'nin bir parçası Uygur harfleriyle yazılmıştır ve Paris Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır. Radloff, Rıza Nur, W. Bang, Reşit Rahmeti Arat bu eseri yayımlamışlardır. *Câmiü't-Tevârih*'te yer alan bir diğer Oğuznâme ise, İslamiyet etkisinin görüldüğü Farsça bir parçadır. Vakaların seyri ve sonuçları kültürel kimliğin ipuçlarını verir. Pek çok toplumsal ve kültürel kavram birbirlerinden bağımsız hikâyeler boyunca dağıtılmış ve tekrarlanmıştır.

2019 yılına kadar, Oğuzların destanî hayatını anlatan on iki hikâyeden meydana gelen Dede Korkut Kitabı'nın iki nüshası varlığı bilinmekteydi:

a) Dresden Nüshası: Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân başlığını taşıyan Dresden nüshası 1815'te F. von Diez tarafından bulunmuştur. Yazmanın Diez tarafından istinsah edilen nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ndedir.

b) Vatikan Nüshası: İtalyan Türkolog Ettore Rossi'nin Vatikan Kütüphanesi'nde bulduğu eserin ikinci nüshası "Un nouvo manoscritto del 'Kitab-i Dede Qorqut" (1952) adlı makalesiyle ve daha sonra bir inceleme ile birlikte Rossi tarafından yayımlanmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin "üçüncü el yazması"nın bulunduğu bilgisi, 25-27 Nisan 2019 tarihleri arasında Bayburt Üniversitesinde düzenlenen Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu'nda Prof. Dr. Metin Ekici tarafından paylaşılmıştır. Üçüncü el yazması "Türkmen Sahra Nüshası" olarak adlandırılmıştır. Bu yeni el yazmasını İran'da Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan Veli Muhammed Hoca bulmuştur ve eser kendisinin kütüphanesinde yer almaktadır. Nüshanın en önemli özelliği önceki iki el yazmasında bulunmayana yirmi yedi soylama ve iki yeni hikâye (boylama) ihtiva etmesidir. Veli Muhammed Hoca'nın belirttiği üzere bu el yazması yüz elli yıl önce Merv'den İran'a gelmiştir. Nüsha, İran'da yaygın olarak kullanılan Nesta'lık yazıyla yazılmıştır. Kitabın özellikle haşiyelerinde Şikeste ile yazılmış sözler ve satırlar yer almaktadır, sayfalar yaldızlı çizgilerle çerçevelenmiş durumdadır. Kitaptaki boyların adları "Salur Kazan'un Aras Suyu ile Kars Kal'asını Aldığı Boy" ve "Salur Kazan'un Yedi Başlı Ejdehayı Öldürdüğü Boy"dur (Azmun, 2019, s. 8). Kitabın üç yayını mevcuttur:

Azmun, Y. (2019). Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması- Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası. İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Ekici, M. (2019). Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Shahgoli, N. K., Yaghoobi, V., Aghatabai, S., Behzad, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 16 (2), 147-379. doi: 10.1501/mtad.16.2019.2.11

Dede Korkut Hikâyeleri'nin ilk iki nüshası ile ilgili olarak Türk dilinin (Türkiye dışında) başta Azerbaycan olmak üzere Özbek, Kazak, Başkurt, Türkmen, Gagavuz, Kırgız, Tatar, Uygur, Karakalpak sahalarında yapılmış binlerce çalışma vardır. Bunlardan başka Avrupalı Türkologların da çok sayıda çalışması mevcuttur. Alanyazın kısmında detaylı olarak belirtileceği üzere bu çalışmaların pek çoğu çeviri, edisyon kritik, mukayese, hikâyelerin iletilerinin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi üzerinedir. Dede Korkut Hikâyeleri üzerine, söylem çözümlemesi metoduyla herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Keza hikâyelerde kültürel kimliğin öğretimine dair bir çalışma da henüz yoktur. Çalışma, bu alandaki boşluğu doldurmak açısından faydalı olacaktır; hikâyelerin anlaşılabilirliğine katkı sağlayacaktır. Zira Dede Korkut Hikâyeleri'nin bir ülküsü, iletisi vardır ve bir söylem olarak alıcılarla iletişimi/ anlam mübadelesi devam etmektedir.

Dede Korkut Kitabı üzerinde Türkiye’de ve Türkiye dışında başta V. V. Barthold (eseri Rusçaya tercüme etmiştir, 1950.) olmak üzere (Gökyay O. Ş. 1994, s. 80):

Hamit Araslı (eseri 1939 yılında Azerbaycan Türkçesinde ve Latin alfabesinde yayımlamıştır: Kitab-ı Dede Korkut),

E. Rossi (Vatikan nüshasını tanıtmıştır, 1950.),

F. von Diez (Dresden nüshası hikâye metninin ilk yayımlayıcısıdır, 1811.),

Kilisli Rifat (Diez’in istinsahına dayanarak 1916’da hikâye metnini Arap harfleriyle yayınlamıştır.),

Pertev Naili Boratav (Başta Bey Böyrek hikâyesi incelemeleri olmak üzere Türk mitolojisine de içeren pek çok araştırmada hikâyeleri ele almıştır.) ,

Orhan Şaik Gökyay (Latin harfleriyle ve iki nüshayı karşılaştırarak ilk yayınlayanıdır.),

Muharrem Ergin (Her iki nüshayı karşılaştırmış, transkripsiyonlu metni kurmuş ve gramer açısından incelemiştir.) ,

Abdülkadir İnan ("Makaleler ve İncelemeler" adlı kitabın I. cildinde Dede Korkut hikâyelerini konu alan yazılar bulunmaktadır.),

Mehmet Kaplan (Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I’de “Dede Korkut Kitabı’nda Hayvanlar”ı kaleme almıştır.) tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Kilisli Muallim Rifat (Bilge) tarafından Kitâb-ı Dede Korkud Alâ Tâife-i Oğuzân (İstanbul 1336) adıyla yayımlanan çalışma sadece Berlin nüshasına dayanılarak hazırlandığından bazı eksiklikleri ve hataları vardır. Orhan Şaik Gökyay’ın Dede Korkut (İstanbul 1938) ismiyle yayımladığı eser, Berlin istinsahına dayanmakla birlikte Dresden nüshasının fotoğrafları ile karşılaştırılmıştır. Gökyay, bu neşirden otuz beş yıl sonra Dresden nüshasını esas alarak Vatikan nüshasındaki fazlalıkları da eklemek suretiyle geniş bir inceleme, çeşitli konularda dizinler, kitabın yazmaları ve yayımları hakkında ayrıntılı bilgilerle eseri Dedem Korkudun Kitabı adıyla yeniden yayımlamıştır (İstanbul 1973). Muharrem Ergin ise Dresden ve Vatikan nüshalarının tıpkıbasımlarını vererek eseri Dede Korkut Kitabı I ([Giriş-Metin-Faksimile], Ankara 1958), II ([İndeks-Gramer], Ankara 1963) adıyla neşretmiştir.

Bu çalışmalar kendilerinden sonraki çalışmalara hâlen kaynaklık eden büyük ve temel çalışmalardır. Ayrıca; 1988’de Bakü’de I. Sovyet Kollokyumu Dede Korkut’a ayrılmış ve ikincisi ise 1998’de Milletler arası Dede Korkut Kollokyumu olarak düzenlenmiş, 1999

yılında AKMB Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni'ni tertip etmiş, 2000 yılında Azerbaycan'da Kitab-ı Dede Qorqut Ensiklopediyası basılmıştır (Özçelik, 2005, s. 12-16).

Metin-İnceleme şeklinde diğer önemli çalışmalar: H. Achmed Schmiede, Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası (2000); Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, Dede Korkut Oğuznameleri (2001); Saadettin Özçelik, Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin (2005), TOBB'un yayını olarak İlhan Genç, Atabey Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak'ın hazırladığı Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey'dir (2014). Yine Mehmet Fuat Köprülü, Fahrettin Kırzioğlu, Halil Yınanç, Fuzuli Bayat, Kamal Abdulla, Adnan Binyazar, Zeki Ömer Defne, Seyfi Karabaş, Saim Sakaoğlu, Osman Fikri Sertkaya, Sadık Tural... gerek Dede Korkut'un kimliği, gerek Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türk dünyasındaki yansımaları ve yeri, gerekse hikayelerin tarihsel boyutuyla ilgili kitap ve makaleler kaleme almışlardır. Dede Korkut Hikâyeleri'ni ve Dede Korkut'un şahsının türlü yönlerden araştırıldığı diğer binlerce makale de literatürümüzde yer almıştır. Kitab-ı Dede Korkut üzerine 31 Aralık 2015'e kadar Azerbaycan'da 468 kitap/ 2551 makale, Türkiye'de ise 461 kitap/ 1402 makale yazılmıştır (Esker & Esker, 2017, s. 10). Azerbaycan Türk'ü Kamal Abdulla'nın hikâyelerin derin yapısına yönelik çalışması neredeyse benzersiz bir nitelik göstermektedir. Bu eserde hikâyelerin diğer mitolojik eserlerle ve bilhassa Yunan destanlarıyla karşılaştırılması, gerek konu gerek şahıslar bazında varyantların ortaya konulması ve varyantların ana varyantlarının derin yapı vasıtasıyla belirlenmesi; sonuç olarak da metinde kendini doğrudan göstermeyen unsurların derin tabakadan yüzeye çıkarılmasına gayret edilmiştir (Abdulla, 2012, s. 18).

Dede Korkut Hikâyeleri literatür.

Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili tamamlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden bazıları şunlardır:

Kerime Üstünova, Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birimler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü (Doktora, 1996),

Muharrem Daşdemir, Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi (Doktora, 2000),

Ümral Kıрман, Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı (Doktora, 2004),

Sedat Balyemez, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Metin Dil Bilimsel Yapısı (Doktora, 2011),

Muhammet Yıldırım, Dede Korkut Destanlarının Kültürel Açından İncelenmesi ve Eğitimde Kullanılabilirliği (Yüksek lisans, 2011),

- Gülcan Uyumaz, Dede Korkut Hikâyeleri'nde Çocuk Eğitimi (Yüksek lisans, 2012),
- Gürol Pehlivan, Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım (Doktora, 2014),
- Hilal Erdoğan, Dede Korkut Oğuznamelerinde Doğa, İnsan ve Mekân İlişkileri, (Yüksek lisans, 2014),
- Yasemin Çayır Çevik, Türkçe Öğretim Programlarında Değerler ve Dede Korkut Hikâyelerinin Değerler Açısından İncelenmesi (Yüksek lisans, 2014),
- Serhat Susar, Dede Korkut Hikâyelerinde Değerler Eğitimi (Yüksek lisans, 2015),
- Servet Karçığa, Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü (Doktora, 2015),
- Elif Kırıl, Muharrem Ergin ve Azad Nebiyev'in Dede Korkut Oğuznâmelerindeki metin aktarımlarının karşılaştırılması (V.2b-85a) (Yüksek lisans, 2015),
- Aysuda Şahin, Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı (Yüksek lisans, 2017),
- Merve Kolikpınar, Dede Korkut Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dil, (Yüksek lisans, 2017),
- Ekin İlhan, Dede Korkut Destanlarının Anlambilimsel Yapısı, (Doktora, 2018),
- Duygu Kamacı Gencer, Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği, (Doktora, 2018),
- Muhammed Çitgez, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Söz Varlığı, (Doktora, 2018),
- Gizem Filiz, Kitab-ı Dede Korkut'ta Hayvan ve Bitki Adları, (Yüksek lisans, 2019)
- Söylem çözümlemesi ile edebiyatı, edebiyat/ Türkçe öğretimini birleştiren sınırlı sayıda tamamlanmış tez bulunmaktadır. Bunlar:
- Alev Yemenici, Söylem Çözümlemesi Türk, İngiliz ve Amerikan Kültürlerinde Anlatılan Öykülerin Kültürel Bir Çerçeve İçinde İncelenmesi (Doktora, 1995),
- Özgür Kasım Aydemir, Gencine-i Adalet Üzerine Dilbilgisi İncelemesi ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi (Doktora, 2010),
- Tahir Gür, Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Tutumları ve Dil Kullanımlarının Söylem Çözümlemesi Yöntemi İle Betimlenmesi (Doktora, 2011),
- Özlem Kurtoğlu, Derlem Temelli Bir Söylem Çözümlemesi: İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Özellikleri (Doktora, 2013),

Selim Somuncu, Türk Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-İdeoloji (Doktora, 2013),

Tolga Elbirlik, Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi (Doktora, 2015),

Dilek Ünveren Kapanadze, Söylem Çözümleme Yönteminin Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Kazandırılması Hedeflenen Becerilere Etkisi (Doktora, 2016).

Kültürel kimliğin öğretimi.

Kültürel kimliğin öğretimi ile ilgili bir tez bulunmamaktadır. Kültürel kimliği içeren eğitim-öğretim alanındaki tezler şunlardır:

Yusuf Uyar, Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme, (Yüksek lisans, 2007),

Sibel Paşaoğlu, Müzikal-Kültürel Kimlik Oluşumunda Okul Müzik Eğitiminde Kullanılan Halk Türkülerinin Rolü: Türkiye, Bulgaristan, Macaristan Örneği, (Doktora, 2005)

Kamile Burcu Sertkaya, İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme (Yüksek lisans, 2010),

Ahu Burcu Aydemir, Kültürel Kimlik ve Aksan Arasındaki İlişki (Yüksek lisans, 2015),

Kübra Erbil, Kültürel Kimlik Bağlamında Sakarya Mutfağı: Abhaz Mutfağı İncelemesi (Yüksek lisans, 2019).

Alanyazın derlemesinden elde edilen sonuca göre bu çalışmanın; gerek Dede Korkut Hikâyeleri üzerine söylem çözümlemesi yönteminin ilk kez uygulanması, gerek kültürel kimliğin öğretimi alanına yönelen ilk tez olması yönüyle hem Türk dili ve edebiyatına hem de sosyal bilimlere katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yöntem

Bu bölümde sırasıyla; araştırma deseni, evren ve örneklem, veri toplama araçları, araştırma süreci, verilerin analizi ve araştırmanın geçerliği ve güvenirliği ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Söylem Çözümlemesi

Söylem nedir?

GTS’de söylem (discourse): “Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez.” olarak açıklanmaktadır. DTS’de ise “Bir şey bildirirken konuşanın ağzından çıkan sözlerin bütünü” olarak geçmektedir. Yabancı literatürde söylem, Latince “discourse” sözcüğüyle ifade edilir ve bir cümle yahut daha uzun dil birliklerini kapsar. “Dis-” öneki “uzak” anlamındadır, kök sözcük olan “currere” ise “çalıştırmak, koşturmak” demektir. Böylece discourse, “kaçmak” anlamına gelir ve konuşmaların akış biçimine işaret eder. Söylemi incelemek ise yazılı/ sözlü dilin kullanımını işlevsel, iletişimsel açılardan sosyal bağlamla analiz etmektir. Günlük hayatta söylemin anlamı tam bir karışıklık içindedir. Söz söyleme sanatı, ideoloji, anlatım biçimi, anlatım türü, üslup, bakış açısı gibi türlü anlamlarda kullanılmaktadır. Dil bilimsel anlamda binlerce yıl önce “retorik”le başladığı düşünülen bir yoldur söylem. Batı’daki serüveni iki bin yıl öncesine dayanır, “tartışma, konuşma, koşturma” anlamlarına gelen “discursus” sözcüğüne karşılık gelir. Bir Orta Çağ filozofu olan Thomas Aquinas, söylem terimini felsefede ilk kullanan kişidir ve onda söylem “saf sezgiye karşı zihni çıkarım” anlamındadır. Yirminci yüzyıl, söylemin yüzyılıdır. Saussure’ün dile bakış açısından ortaya çıkar. “Parole” (söz) tanımı, söylemin bugünkü anlamında kökeni olarak görülebilir. F. de Saussure’ün dil çalışmalarını dizgeleştirme ve toplumsallaştırma çalışmaları, dil bilim ve öteki insan bilimlerinin iletişim konusunu bütünlük içinde anlama çabalarıyla birleşince dilin yapısal bütünlüğünün ötesine geçilmesi zorunlu olmuştur. İlk dil biliminde filizlenerek yavaş yavaş bütün insani bilimleri etkisi altına alan yapısalcılığın temelinde Saussure kuramı yer alır. Saussure’ün düşüncesi, kimi yönleriyle aşılmış, kimi yönleriyle de diğer başka düşüncelerle bütünleşmişse de hâlâ güncelliğini korumaktadır. Çağdaş dil bilimin anahtar durumdaki kavramlarının pek çoğunun kaynağı, Saussure öldükten sonra sekiz öğrencisinin ders notlarının derlenmesi ve bazı özel notlarının eklenmesiyle

yayımlanan “Genel Dil bilim Dersleri”dir (1916). Saussure’e göre; her şeyden önce dilin içkin yapısının (iç gerçeklik) ele alınması gereklidir, dil bilimin konusunu kişisel özellikli sözden ayrılan ve toplumsallığıyla tanımlanan “dil” oluşturur (Vardar, ve diğerleri, 1983, s. 13). Rus ve Çek yapısalcılar söylem çözümlemesinin ilk ve en yetkin örneklerini vererek (W. Propp “Masalın Biçimbilimi” [1928], Levi Straus’un kültür ve söylence çalışmaları) söylemin öncüleri arasında yer almışlardır (Kocaman, ve diğerleri, 2009, s. 2). Başlangıç niteliğindeki bu çalışmaların yazınsal metinlerden (masal, öykü vb.) yola çıktıkları görülür. 1950’lerde yayımlanan kitaplarıyla Chomsky “konuşanın tümcelerinin yapısal bakımdan kurallara uygunluğu”nu esas alan, dil dışı bağlamı araştırma dışı bırakan bir yol seçer.

Söylem sözcüğü 20. yüzyılın ikinci yarısında bir dil bilim terimi olarak yeniden şekillenmiş, 21. yüzyıla gelindiğinde disiplinlerarası ve gözde bir kavram olarak gelişmesine devam etmiştir. Türkçeye dâhil olması 1980’li yılları bulan “söylem” teriminin Batı’da tanınmaya başlaması 1950’lere denk gelmektedir. Berke Vardar ve arkadaşlarınca hazırlanan sözlükte (Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü [TDK 1983]) söylem, hem günlük hem bilimsel dildeki anlamlarıyla yer almıştır (Çubukçu, Etkileşimsel Söylem, 2014, s. 8). 1980’lerin ortalarında Hacettepe Üniversitesinde “Söylem Çözümlemesi” dersinin okutulmaya başlanmasıyla (Kocaman, ve diğerleri, 2009, s. 4) söylem, eğitim-öğretime de dâhil edilmiştir.

Batı’da söylem kavramı Saussure’ün “dil/söz” karşıtlığı ve Chomsky’nin “dilsel edinç/kullanımsal edinç ayrımından hareket eden iki ayrı temel üzerine inşa edilmiştir. Dili sözden ayırmak demek; toplumsal olguyu bireysel olgudan, temel olguyu ikincil/ az çok da rastlantısal nitelikli olgudan ayırmak anlamına gelmektedir. Chomsky’nin “edinç” kavramı ise ülküsel (ideal) konuşucu/ dinleyicinin ses dizilişlerine anadilinin kurallarına göre anlamlar yükleme yetisidir. Bu kavram Saussure’ün dil kavramındaki gibi durağan bir dizge değildir, Humboldt çizgisinde bir üreticiliğe sahiptir (Vardar, ve diğerleri, 1983, s. 235). Böylece; söylemin birbirinden farklı çok sayıda anlamının, öncü bilimadamlarının dile/ söyleme bakış açılarındaki farklardan kaynaklandığını anlamak mümkündür.

Söylem kavramının içeriğiyle ilgili genişleme devam etmektedir. 1970’lerden sonra söylem, gündelik dilin olağan kullanımlarını incelemeye başlar. Bu dönemde söylem incelenirken dilin toplumsal yanına, işlevsel boyutuna ağırlık verilir (Kocaman, ve diğerleri, 2009). Yalnızca ses, sözcük ve gramer kurallarının öğrenilmesiyle dilde her türlü cümlenin üretilebileceği, iletişimin sağlanabileceği düşüncesinden uzaklaşmış; dilin toplumsal yönünü de içine alan “söylem” kavramı oturtulmuştur. Toplumsal yapıya dair bütün bilimler de söylemi anlamakta ve çözümlemekte birer araç olarak kullanılmıştır. Zira toplumsal yönüyle

dil, pek çok bilimi içeren bilgiler sunar. Bu nedenle söylemin anlamı ve işlevi durmadan genişlemektedir.

İnsanların her bir iletisi (ister yazılı ister sözlü olsun), bir anlam mübadelesi içindedir. Her ifadenin örtük ya da açık bir iletisi vardır. Tamamlanmış ifade olarak açıklanabilecek söylem, iletişimin toplumsal ve “ideolojik” yanı olarak görülür. Çünkü her eyleyen/söyleyenin söyleminin amacının muhatabı “ikna etmek” olduğu varsayılır. Hâliyle iletişim öngören, bir muhatabı olan, tamamlanmış, amaçlı her ifade bir *söylem*dir. Dil kullanımı becerisi, kapasitesi her bireyde farklıdır; bu nedenle her söylem özgün içerikler ve biçimler hâlinindedir. Dil, konuşan bireyin bir işlevi değil, edilgen bir biçimde belleğine aktardığı üründür (Vardar, ve diğerleri, 1983, s. 16).

Söylem, dilin kullanımını “bireysel” düzlemde incelemek, bütünsel bir yapı olarak kişilerin konuştuklarının ve yazdıklarının iletişim değeri açısından taşıdığı işlevleri değerlendirmek, tasvir etmek ve ortaya koymaktır (Günay V. D., Söylem Çözümlemesi, 2013, s. 17). Dilin kullanımını içeren her şey, söylemi de içerir. İster köşe yazısı, ister reklam filmi, ister yazınsal yapıt olsun dilsel üretimlerin tamamının bireysel düzlemde ve üretilen nesnenin bütünselliği göz önüne alınarak “ileti”si, “amaç”ı anlaşılmalı çalışılır. Gündelik konuşmalarda anlamsız görülen söz ve ifadeler dahi, söylem açısından bir anlam ve fonksiyon taşırlar. Bir soruya cevap vermek kadar, vermemek de anlamlıdır. Sözün ortaya çıktığı bağlam, anlamın içeriğini doğrudan etkiler. Söylem, kimliği ortaya koyarken, söylemi ortaya koyan da kimliklerdir. Bir söylemi anlaşılabilir kılan, anlatım, ifade ve bildirmelerin (beyan) nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları, söylemi kullananların (söylem aktörlerinin) kimlikleridir. Söylem sahibinin söylemini anlayabildiğimiz sürece onu tanıyabilir, onu tanıdığımız sürece söylemini anlayabiliriz (Sözen, 1999, s. 12). Bu durum, söylemin bireysel zeminini vurgular. Bir metin/ söylem oluşturmak isteyen kişi, dilsel anlamda yetkin olmalı (dile bütün yönleriyle hâkim olmalı) ve dili etkili biçimde kullanabilmelidir (Günay D. , 2013, s. 28). Böylece, söylemin “derin yapısı” da oluşur. Derin yapı; birbirine karşıt, birbiriyle çelişen, birbirini tamamlayan kavram çiftleriyle kurulur. Metnin iletisi, derin yapıyla sezdirilir.

Olaylar kendi başlarına anlam bildiremeyeceklerinden onların anlaşılır kılınması gerekmektedir. Toplumsal anlaşılabilirlik sürecinin işlemesi “anlamlandırma”yı içerir. Anlaşılabilirlik süreci, gerçek ya da kurmaca da olsalar olayları simgesel biçime tercüme eden pratiklerden oluşmaktadır (Özer, 2011, s. 47). Bu pratikler “yönelimli” (konuşma eylemlerini, yüz yüze iletişimi içeren) ve “inşa edici” (ideolojileri ve inanç sistemlerini belirleyen gerçekliğin sosyal inşası) olmak üzere iki gruptur. Toplum, bir söylemler hiyerarşisidir;

söylemi hesaba katmaksızın insanlar ve toplum hakkında kalem oynatmak mümkün değildir. Söylem, bir meta-eylemdir (eylemler üstü), eylemin eylemidir; eylemler birer sosyal pratiktir. Bu yüzden söylem; sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın tüm yönleriyle ilişkilidir (Sözen, 1999, s. 17-22).

Söylem Çözümlemesiyle İlgili Kavramlar

Söylemi bir inceleme nesnesi olarak gören ilk yaklaşım “yapısalcılık”tır. Semiyoloji ve dil bilim arasında işleyen entelektüel bir gelenek olarak tarif edilebilecek yapısalcılık, kategorileşmeye, ikili karşıtlığa (biz/ ötekiler, medeni/ yabancı...) dayalı anlam yapılandırmalarına ve konuşmaya önem verir (Sözen, 1999, s. 44). Söylem, bir yapı olarak görülür. Söylemi incelenebilir kılan şey, kurallar ve dilin fonksiyonlarıdır. Bu nedenle söylem analizi metinlere yönelerek onları yorumlar. Yazınsal olan/ olmayan türler, sözlü/ yazılı tüm metinler söylem analizinin ilgi alanına girer.

Yazınsal türler, sanat değeri taşıması şartıyla, temelde “düz yazı” ve “şiir” olarak ikiye ayrılmaktadır. Roman, masal, hikâye, makale, eleştiri, anı vb. pek çok yazı türünden söz edilebilir. 1960’lı yıllara kadar, türler kesin çizgilerle ayrılmış gibi görünmektedir. Bu yıllardan sonra Saussure taraftarları tarafından; edebiyatın dilsel bir ürün olduğu, bu sebeple de yazınsal yaratımların göstergebilimsel ve dil bilimsel açıdan değerlendirilip ele alınarak çözümlenmesi gerektiği öne sürülür. Biçimci bir tavır benimsenerek “metin” temel alınır, yazılarda yazarın önemi indirgenir. Yazınsal türleri belirli ve kesin tanımların içine sokmak imkânsız hâle gelir, “yazınsal ürün” kavramı başlar. Yazınsal ürünü belirlemek için “söylem”e uzanan bir yol çizilir. Yazınsal ürünün kendine özgü uzamı, bakışı, zaman kullanımı, izleği, dili çözümlenmeye çalışılır. Artık türün kuralları değil “söylem”, cümle/ tümce değil “sözce/ metin, yazar değil “dil” çözümlenmelidir (Uçan, 2013, s. 36). Bu arada tür kavramı, büsbütün terk edilmemiş, kapsama alanı genişletilerek kullanılmaya devam etmiştir. Türün kapsam alanı genişletilirken, yazınsal ürünlerin yanı sıra pek çok güncel içerik de ona dâhil edilir. Önceleri tür, sadece yazınsal ürünleri kapsarken günümüzde yazınsal olan ya da olmayan her türlü yazılı ya da sözlü metni (dini eser, antlaşma, reklam, gazete haberleri, yasa metinleri...) kapsamaktadır (İnce Özyıldırım, 2010, s. 20). Metnin yazılı/ sözlü ikili içeriği, Dede Korkut Hikâyeleri’nin her hâlükârda söylem analizine tutulabilecek özelliklerini vurgular. Sözlü edebiyat döneminden yazılı edebiyata geçiş dönemi eseri olduğu konusunda fikir birliği bulunan eser, hem yazılı hem de sözlü metinlerin özelliklerini barındıran zengin bir örnektir.

Metin GTS’de, “Bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan kelimelerin bütünü, tekst” olarak tanımlanmaktadır. Bir yazının metin olarak sayılabilmesi

için, bildirişim (iletişim) işlevini yerine getirebilmesi, anlam üretmesi, başı ve sonu belli/ kapalı bir yapı oluşturmuş olması beklenmektedir. (Uçan, 2013, s. 37). Yapı, anlatma biçimi ve konudan oluşur. Biçim ve konu birbirinden ayrılmaz bir nitelik gösterirler, ikisi arasında birbirini oluşturan ve tamamlayan bir durum söz konusudur. Bir söylemin (metnin), yazılması ya da sözlü olarak sunulması onun “anlatma biçimi”dir. Dil ve biçim, içeriğe ve yazının/ konuşmanın amacına uygun, kolayca anlaşılabilir olmalıdır. Yapısalcı görüşe göre metnin söylemine “anlatı” denir ve anlatıda eylemi kararlaştıran “kişi” değil, söylemdir. Her bir anlatının “hikâye ve söylem” olmak üzere iki parçası bulunur. Anlatının bileşenlerinin *ne olduğu* sorusunu yanıtlayan unsur hikâyedir; “kapsam”ı açıklar, olaylardan ve varolanlardan oluşur. Bileşenlerin *nasıl oluştuğu* sorusunu söylem yanıtlar ve “açıklama”yı ifade eder; anlatı metni, eylemler, karakterler, olaylar ve ortamlardan oluşur (Sözen, 1999, s. 48).

Her metnin özgün bir iç zamanı/ bağlamı vardır. Metnin ortaya çıktığı şartları, ifadesine imkân veren dilin o tarihteki imkânlarını bilmek bağlamı anlamak için gereklidir. Bağlam-anlam ilişkisini önemsemek, bir metni anlayabilmenin anahtarıdır. Her sözcük, tümce her metinde aynı anlama gelmez. Dilin anlam üretme işlevi, bağlamın avantajlarından yararlanarak sonsuz anlam seçeneği sunar. Anlamın büyük kısmını taşıyabilen bağlam, dışa vurulan sözcüklerden çok daha fazla önem ve anlam taşımaktadır; bağlamın anlaşılması “yanlış anlama”ya götürür (Akt. Ünal, 2012, s. 29). Her edebiyat ürününün bir “varolma alanı” vardır. İşte bağlam; durgun/ kımiltılı dönemlerde, sık/ derin kesimlerde, önemli/ önemsiz başlangıçlarla, büyük/ küçük devrimlerle de bezense edebiyat ürününün varolma alanıdır (Uygur, 2016, s. 32). Diğer sosyal bilimlerin çalışmalarının pek çoğu bağlamdan bağımsızdır, söylem analizi içinse bağlamsal analizler belirleyici unsurdur.

Günümüz biliminde, edebiyatta öncelenen yazar değil, yapıttır; her şey ancak yapıttan dolayı önemli olur. Yapıt, yazarınca belli istekler doğrultusunda oluşturulmuş olsa da, bu isteklerden daha fazlasını ifade edebilir veya hiçbirini ortaya koyamaz. Yapıtın kendi iç dünyasından ve verilerinden hareketle yorumlamalar yapılabilir. Bu nedenle analizde “bağlam, biçim, içerik, kanıtlama yolları, sözcük düzeyi/ cümle düzeyi, düşünceyi geliştirme yolları, retorik ve ikna stratejileri” gibi yapıtla ilgili kavramlar incelenmektedir. Toplumsal ve anlambilimsel bir yaklaşım olduğu söylenen “söylem çözümlemesi”nde belirli bir bağlam içindeki sözlerin (sözce), vericinin özellikleri ve sözcenin anlamsal özellikleri göz önünde bulundurularak çözümlenmesi söz konusudur. Görüldüğü üzere yazılı veya sözlü her metin/ ifade söylemi ilgilendirir. Her metni içeren söylem çözümlemesi, disiplinlerarası bir nitelik gösterir. Madde ve ruhtan oluşan “insan”ın bir konuşmasından yola çıkılarak; kendisi/

alıcısıyla ilgili durumlar hakkında, ürettiği söylem hakkında, söyleminde geçen bir kişi, nesne, uzam ya da zaman hakkında bazı bilgilere ulaşılabilir.

Söylem, yerine göre tek bir söz, bir cümle, sözlü anlatım, yazılı bir metin ya da yüzlerce sayfadan oluşan derli toplu bir romandır. Bu özgün birleşimli bilgilere erişmek için çok çeşitli kuramlar oluşturulmuştur ve kuramlar başka başka bilim alanlarındaki (anlam bilim, ruh bilim, insan bilim, istatistik...) verilerden yararlanıldığından söylem çözümlemesi çok sayıdaki bilimin kesişim noktasında yer almaktadır (Günay V. D., Söylem Çözümlemesi, 2013, s. XI). Söylem çözümlemesi, söylemi üreten ve devamını sağlayan kural, yapı ve durumları ortaya koymayı amaçlar.

Sosyal bilimlerin ayrılmaz parçası nitelik analizleri/ niteliksel çalışmalardır, söylem çözümlemesi de bu analizlerdendir. Anlam, içsellik, oluşum, tecrübe, yorum, süreç üzerinde duran niteliksel analizler; keşfe dayalı bilgiyle sağlanan çözümlemeli (analitik) yorumları içerir. Gerçeklik, dil sayesinde toplumsal hâle geldiğinden dil, gerçekliğin sosyal yapı kurmasının kaynağıdır. Bu nedenle dil, analizlerin de kaynağı durumundadır. Zaten söylem, dilin toplumsal yanının da dikkate alınmasıdır. Sosyal yapı dili doğrudan içerir, yapılandırır; aynı zamanda dile yansır. Dili bir pratik olarak gören söylem çözümlemesinin amacı; dili incelemek, bilgi/ güç yapılarını ortaya koymak ve bu yapılardaki değişim ve dönüşümleri ortaya koymaktır. Sosyal bilimlerde söylem analizi, sosyoloji kaynaklı analizlerle başlamıştır. Üç evrede incelenebilecek bu çalışmalar 1940’larda “mikro-sosyolojik” niteliktedir. 1960’lardaki etnometodolojik konuşma analizleri, Goffman’ın benliğin sunumuyla ilgili çalışmaları, metin, hikâye, mit incelemeleri şeklindeki nitelik analizleri ilk evrenin ürünleridir. 1970’li yıllara rastlayan ikinci evrede söylem analizi disiplinlerarası bir hüviyet kazanır ve retoriğin devamı olarak görülür. Üçüncü evre 1980’li yıllarda başlar, “eleştirel söylem çözümlemesi”nin ortaya çıktığı meta-analitik boyutta sosyal analizleri içerir (Sözen, 1999, s. 102).

Söylem çözümlemesi yaparken dil bilim alanındaki araştırmacıların; kelime, tamlama, cümle, adıl, gibi dil bilimsel (yapısal) birimler üzerine daha fazla yoğunlaştığı görülür. Sosyologlar, siyaset bilimciler ise yapısal olanla kısıtlı olarak ilgilenirler; sosyal ilişki, güç, sosyal servet, kurum ve kimlikler üzerinde daha fazla durarak daha çok eleştirel söylem çözümlemesine yakın sayılabilecek bir yöntemi benimserler (Gür, 2013, s. 189).

Söylem Çözümlemesi

Dilde yapısalcılığın ortaya çıkışı, diğer insani bilimleri derinden etkilemiştir. Antropoloji, sosyoloji, psikoloji gibi alanlar, yapısalcılığı temel alan yöntemleri

kullanmışlardır. Dil, bütün bilimlerin hem kaynağı, hem üreticisi, hem de aracı olarak tüm bu inceleme alanlarına dâhil olmuştur. Saussure, bütün dillerin farklı olduğunu ve onların sözcük hazinelerinin dünyayı farklı kategorilere böldüğünü söyler. Saussurecü dil bilimsel anlayış ve L. Strausscu antropolojik yaklaşım, kategorilerin dünyamızın farklılıklarını içerdiğinin altını çizerler. Fiske’ e göre yapısalcılarının görevi ve amacı; çeşitli kültürlerin organize ettiği algılama ve dünyayı anlama biçimlerine dayalı kavramsal yapıları açığa çıkarmak, anlamlandıran insanların onu nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmektir (Sözen, 1999, s. 45). Kültürel yapı, söylem içinde kendini ortaya koyar.

Söyleyen söylediği şeyi belirli bir kanal yoluyla alıcıya ulaştırmak için “kodlama” yapar. Kodlamanın biçimi ve içeriği söyleyenin; yaşadığı kültür, sosyalleştiği toplumsal ortam ve gruplar, sınıfsal konumu, eğitimi, mesleği, cinsiyeti vb. pek çok etkene bağlı olarak değişir. Bir *eylemin eylemi* olarak söylem, toplumsaldır ve en az iki tarafı gerekli kıldığı için toplumsal bir eylemdir. Bu yüzden her söylem bir başka metinle etkileşim içindedir, kendinden sonraki metinlerle de ilişki kuracaktır (Bal, 2013, s. 247). Yazınsal metinler, bu metinlerarası işlevin en güzel örneklerindendir. Metin var olduğu sürece anlam mübadelesi devam eder.

Söylem, anlamı inşa eder ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurar. Bu yolla toplumlar; konular, olaylar ve olgular üzerinde nasıl düşünecekleri ya da iletişim kuracakları söylemler üzerinden kazanırlar. Aidiyet duygusunun baş unsuru olan “kültürel kimlik” söylemler üzerinden kurulur. Metinler, iletişim ürünü olan dil birimleri ile ilişkilidir ve okuyucular/ dinleyiciler pasif alıcılar değildirler. Halk anlatıları da bu türden bir fonksiyona sahiptir. Düşünceyi, nesli, kimlikleri şekillendirirler. Halk anlatıları yazıya geçirilmeden önceki serüvenlerinde yüzyıllarca sözlü olarak aktarılmış, dinleyicideki dönütler görülmüş; söylem üretmeye devam etmiştir.

Dil bir eylemdir, muhatabı olan bir metin “söz”dür. Sözün muhataba iletimi sonucu algılama ve anlamlandırma başlar. Muhatabın anlamlandırması, iletişimi tamamlar. Bu anlamlandırmanın sonucu söz “söylem”e dönüşmüş olur. Her sözün bir amacı ve kitlesi vardır. Bu yüzden söylem incelenirken; söyleyenin ne söylediği, söyledikleriyle neyi amaçladığı, söylenenin etkisi araştırılır. Yorumlama, bir gelenekte yaratılan söylemin açıkça ifade edilmesidir. Herkesin söylem olarak kabul ettiği bir metnin veya insanın demek istedikleri ve kastedilen ifadeler, yorumlama ile açık bir hâle gelir. Söylem bu anlamda yazar/ söyleyen ve okuyucu/ dinleyen arasında bir köprüdür.

Söylem analizi; psikoloji, sosyoloji, dil bilim, antropoloji, edebiyat çalışmaları, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları gibi farklı disiplinlerden beslenen heterojen özelliğe

sahip nitel bir araştırma yöntemidir. Odağında sosyal ve kültürel bağlamda iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylar vardır. Söylem analizi, söylemin etkilediği veya söylem tarafından yapılandırılan insan deneyimlerinin herhangi bir parçasıyla ilgili olabileceğinden, etkileşimli yapılar olarak hikâye, masal gibi yazınsal ürünleri kapsar. Söylem (doğasına uygun ve doğal olarak) sosyal ve tarihsel bir yapı içinde konumlanmış; kültürel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kişisel gerçeklerin söylemi belirlediği konuşmacılar tarafından üretilir. Tüm bu yönleriyle söylem çözümlemesi, Dede Korkut Hikâyeleri için kullanışlı ve elverişli bir araştırma yöntemidir. Hikâyelerde sosyal ve kültürel yapı canlı ve zengindir. Anlatıcı ve karakterler; diyalog, monolog, nutuk, tanımlama, örnekleme, betimleme, öyküleme gibi dilin pek çok imkânını kullanmaktadırlar. İdeolojik anlamda söylemin ihtiyaç duyduğu “biz/ onlar” karşıtlığı daima hikâyelerde hazır bulunur. Kimlik oluşturma işlevi vurgulanan “söylem”, metinlere damgasını vurmuştur.

Söylem özgün bağlamı içinde; bir olay, bir kişi ya da bir grup insan hakkında üretilen anlamalar, imajlar, benzetmeler, hikâyeler grubuna dayanır. Bağlam içinde sosyal bir eylem olarak oluşturulan imajlar, benzetmeler, anlamalar ve hikâyeler o olayı, o insanı ya da o belirli grubu belli bir biçimde takdim eder. Dede Korkut Hikâyeleri’nde “Oğuzlar” grubuna karşıt grup olarak “kâfirler” bazen de sadakatsiz Oğuzlar takdim edilmekte; durumlar, örnek olaylar yoluyla “anlamlandırma”ya hizmet etmektedir. Toplumun genel kabullerine, inançlarına, dünya görüşlerine uygun birey kimliği bazen doğrudan ifadelerle bazen işaret etme yoluyla inşa edilmiştir. Söylemin “içerik özellikleri”ni ortaya koyan “söylem hangi kültüre aittir, söylemin tarihi periyodu nedir, söylem hangi sosyal durumda kullanılmaktadır, konuşmacının niyeti, ilgisi ve amacı nedir?” sorularının tamamının cevabı metinlerde yer almaktadır. Söylemin bağlamını oluşturan; söylemin geçtiği yer ve zaman, taraflar ve bu tarafların iletişimleri ve sosyal roller, konuyla ilişkili sosyal bilgiler, normlar ve değerler, kurumsal ve örgütsel yapılar “kültür”ün de kapsama alanında yer alır. Kültürel kimliğin kodları, söylem çözümlemesi yoluyla derin yapıdan çıkarılmış; her unsur sınıflanarak OCM listesinde uygun başlığın altında verilmiştir.

Daha önce Türk edebiyatına ait metinlerin söyleme dair boyutunu stilistik (üslupbilim) yöntemlerle ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ile özünde tarihsel ve kültürel dokuyu barındıran Dede Korkut Hikâyeleri, aynı zamanda sosyal ve ideolojik bir metin olarak kabul edilmiş “eleştirel söylem analizi” yöntemi ile ele alınıp incelenmiştir.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi Nedir? Neden Eleştirel Söylem Çözümlemesi?

Nitel araştırmalar; olguların, kavramların, sosyal gerçekliğin ve sosyal dünyanın “içinde yaşayan insanlar” için ne anlama geldiğini araştırır. Söylem çözümlemesi de

yorumlamacı bir nitel araştırma yöntemidir. Söylem çözümlemesinin üç çeşidinden bahsedilebilir: eleştirel söylem çözümlemesi, karşılıklı konuşma çözümlemesi, içerik çözümlemesi. Bütün söylem çözümlemesi çalışmalarının bel kemiğini dilsel ürünün özellikleri; psikolojik, sosyolojik, tarihsel ve kültürel altyapı olarak tanımlanabilecek bağlam ve söylem-üretici-algılayan ilişkisinin incelenmesi oluşturmaktadır (Gür, 2013). Söylem çözümlemesi yöntemleri, oldukça kapsamlı analizlere imkân vermesinden dolayı yapılacak çözümleme zorunlu olarak hangi yapılara daha yakından bakılacağı hakkında seçimler yapmayı ve metnin türünü doğru belirlemeyi gerektirmektedir. Söylem çözümlemesi her sosyal araştırma gibi veri, analiz ve sonuçlara dayanır. Söylem analizi, mevcut söylemleri yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme, mevcut söylemlerin özelliklerini açığa çıkarma özelliğiyle (Sözen, 1999, s. 83) edebiyatın işlevine yakındır.

Eleştirel söylem analizi sadece söylem yapılarını tanımlamak ve ona açıklık getirmek yerine, söylem yapılarını özellikle sosyal yapıya ve sosyal etkileşimdeki başarıya dayalı olarak açıklamaya çalışır. Eleştirel söylem çözümlemesi, dildeki gömülü ya da fark edilmeyen/ ihlal edilen güçle ilişkili yapıları görünür kılıp, farklı ideolojilerin dile nasıl yansıdığını deşifre eder. Türk edebiyatının kurucu metinlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin daha anlaşılır kılınması, yeni nesile aktarımında kolaylık sağlanması amacıyla ESÇ yöntemi metinlere uygulanmıştır. Metinlerde diyalog unsurunun etkin bir biçimde kullanılması nedeniyle “etkileşimsel söylem”den de yararlanılmıştır.

ESÇ'nin öncüsü Teun V. Dijk, söylem yapılarını etkileyen toplumsal yapıları göstermekte oldukça başarılı olmuştur. Günümüzde ESÇ; dini söylem analizi, okul kitabı söylemi analizi dâhil olmak üzere pek çok çeşide sahiptir. ESÇ; eleştirel okumayı, dikkatli okumaları öngörür ve metinleri dekonstrüksiyona tabi tutar. Dekonstrüksiyon “eski metinlerin yeni anlamlarını onları yeniden yapılandırarak inşa eden post-modern eleştirel yaklaşım”dır ve amacı farklı okumaların farklı etkilerini göstermektir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin “katmanlı” yapısı, bu okuma şekliyle ortaya çıkarılabilmektedir. ESÇ'nin sekiz temel ilkesi bulunmaktadır:

1. Eleştirel söylem çözümlemesi toplumsal sorunlara yönelir.
2. Güç ilişkileri söylemseldir.
3. Söylem toplumu ve kültürü kurar.
4. Söylem düşünsel çalışma yapmaktadır.
5. Söylem tarihseldir.
6. Metin toplum arasındaki küçük ve büyük ölçek arasındaki ilişki bağıntılıdır.
7. Söylem çözümlemesi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.

8. Söylem bir toplumsal davranış biçimidir (Akt., Günay, 2013, s. 81).

Bu ilkeler, yazınsal ürünlerin çok katmanlı yapısını ve derin dokusunu ortaya koymaya yaramaktadır. Nitekim ilk söylem analizi çalışmaları metin ve konuşmanın yapıları içinde antropolojik, folklorik, mikrososyolojik, psikolojik, poetik, retorik, üslup bilim, linguistik ve semiyotik işlevlerle ilgilenen yeni bir disiplinlerarası çalışma alanı olarak (1960’larda) ortaya çıkmıştır (Akt., Solak, 2011, s. 3).

Hikâyelerin çözümlemesi yapılırken kullanılan başlıklarda Ömer Solak’ın Van Dijk yöntemine göre yaptığı “Küçük Ağa Romanının Eleştirel Söylem Analizi” ve Nesrin Feyzioğlu’nun “Köroğlu Destanı’nın Batı Kolları Üzerinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi” makalelerinden yararlanılmıştır:

Hikâyenin Adı

1. Makro Yapılar

1.1. Tematik yapı

1.2. Şematik yapı

1.2.1. Durum

1.2.2. Yorum

2. Mikro Yapılar

2.1. Cümle Yapıları

2.2. Sözcük Seçimleri

2.3. Retorik ve İkna Stratejileri

Kullanılan başlıkların hangi tür içeriklere göre şekillendiğini açıklamak, incelemenin anlaşılabilirliği açısından faydalı olacaktır. Makro yapı incelemesinde önce haber başlıkları, sonra alt başlıklar, haber girişi ve spotlar gibi bölümler tematik (izleksel) açıdan çözümlenir. Şematik (ana çizgilerine indirgenmiş) çözümlemenin ise ilk adımında anlatı örgüsü “durum”; ikincisinde ise olayın gerçek kaynakları ve olaya konu olmuş tarafların tepkileri “yorum” başlığı altında incelenir. Mikro yapı incelemesinde ise ESÇ’nin öncüsü Dijk, söylemin dil birimlerine yansıyan izlerini araştırır. Sözcük seçimleri, cümle yapıları, cümleler arası nedensellik bağları, edebî sanatlar, ikna stratejileri retorikle ilişkilendirilerek incelenir.

Makro yapıların ilk inceleme alanı olan “Tematik Yapı” metnin kategorik kuruluş ilişkilerini incelenir. Tematik hiyerarşiyi oluşturan makro yapı unsurlarından ana başlık, önsöz, bölüm başlıkları, bölüm girişleri tema ile ilişkileri bakımından incelenir. Van Dijk’e göre, bu parametrelerden geçerken sürekli metnin “tema”sı aranır. Çünkü okurun metni zihnindeki makro tematik şemada bir yere konumlandırması, oturtması gerekmektedir (Feyzioğlu, 2012). Tematik incelemede ana fikre ulaşmak amacıyla; önce her bir paragraf

birer cümlelik yargılara, ardından da o cümlelerin oluşturacağı paragraflar birer cümleye indirgenir. Bu yolla metnin iletmek istediği mesaja, metni söyleme taşıyan “niyet”e erişilmek istenir. Tematik incelemede metnin türü, her bir türün makro yapıları ve dolayısıyla bir temayı ele alışı farklı olduğundan önemsenir. Halk anlatı metinlerinde bu işlem, metnin “epizot”larına ve motiflerine ayrılması ile gerçekleştirilebilir.

“Şematik Yapı” (haber metinlerinden hareketle); hiyerarşik bir şekilde sıralanan ana başlık, üst başlık (başlıklar esere ilk ilgiyi çekme görevini üstlenmesinden dolayı önemlidir), ana olaylar, bağlam, tarih, sözlü tepki ve yorumlar şeklindeki haber şemaları ile okur tarafından bilişsel bir düzeleme oturtulur (Akt., Solak, 2011, s. 5). Haber söylemi; en önemlinin en üst bilgi olarak yer aldığı kategorik yapısı, kurgusal değil gerçek bilginin zaman mekân-kişi bağlamında açıklanması ve olayların neden, koşul gibi işlevsel bağlarla ortaya konması açısından kurgusal edebî türlerden ayrılır. Fakat her ikisi de birer anlatı oldukları için şematik yapı yönüyle benzerlik gösterirler. Hikayelerin adında ve giriş kısımlarında kimi zaman anlatının eksenini çizilir, kimi zaman bir fotoğraf çizilir gibi tasvirler yer alır, okur nerede ne zaman neyin olduğunu ve bu olayın nasıl bir tutumla ele alınacağını kavrar. Haberlerin sonunda çoğu zaman son bir toparlayıcı yoruma yer verilir, bu yorum bölümü genellikle metni ortaya koyan niyetin en bariz hâliyle belli olduğu yerdir. Hikâyeler ise daima hayır dualarla son bulmakta; yorumlar, olaylar içinde sezdirilmekte yahut atasözleriyle özetlenmektedir.

“Durum” kısmında, olay örgüsü; düz (linear), paralel, zincirli anlatısal yapıların hangisine uyduğu incelenir ve bunun yazarın niyeti ve söylemle ilişkisi kurulmaya çalışılır. Yazarın inandırıcılığı sağlamak için gerçekliği nasıl kurguladığı, hangi zaman dilimlerini atlayıp hangisini anlattığı, anlatıcı olarak kimi seçtiği ya da öyküyü kimin bakış açısından anlattığına dair seçimlerinin “sebepler”i araştırılır. Kurguda olayların belli bir önem sırasına göre dizilmesi belli yerlerin öne çıkarılması veya görmezden gelinmesi hangi sebeplerden ötürü olduğu incelenir. Söz konusu merak ve sorular, hikayelerin eleştirel analizine uyarlandığında ele alınan gerçek olayın ne oranda kurgusallaştığı ve olayın arka planındaki sosyalliğin, tarihselliğin, ideolojik göstergelerin kurguya nasıl yansıdığı hususları öne çıkarılmış olur (Feyzioğlu, 2012, s. 70). Durum bölümünde ayrıca söylem (yerel ve küresel tutarlılık bakımından); söylemin yerel ve genel bağlamını meydana getiren parçalar olan söylemin geçtiği yer ve zaman, söylemin tarafları/ tarafların iletişimleri ve sosyal roller, konuyla ilişkili sosyal bilgiler, normlar ve değerler, kurumsal ve örgütsel yapılar bakımından ele alınarak değerlendirilir.

“Yorum” bölümünde; “üst yapılar” arasındaki ilişkiler ele alınarak konu hakkında tarafların görüşlerine eşit olarak yer verilip verilmediği, nihai kararın okura bırakılıp bırakılmadığı araştırılır. İncelemede eser-yazar ilişkisi de ele alınır. Metnin ipuçlarını değerlendiren okur, yazarın bilinen söylem gruplarından hangisine ait olduğunu sezecektir. Yazarın söylemini güçlendirebilmek, okuru kendi niyetine ikna edebilmek için, kendi düşüncesine yakın olanlara fazlaca yer verip diğerlerini görmezden geldiği veya birtakım stratejilerle ötekileştirdiği ortaya konur. Birbirini takip eden cümlelerin veya cümle altı dil birimlerinin uyumu; mikro düzeyde yazarın makro düzeyde ise ait olduğu söylem grubunun ideolojisi ile ilişkilendirilir.

“Cümle Yapıları” bölümünde işlevsel dil tercihleri üzerinden gidilerek cümlelerin “basit ya da karmaşık, kısa ya da uzun, aktif ya da pasif oluşu, eksilteli cümle kullanımı, soru cümleleri” sözün niyeti ve sosyal bağlamı ile ilişkilendirilir. Pasif cümleler, olumsuz bir eylemde yazarın özneyi gizlemek isteyişine bağlanabilir. “Öteki”nin özne olduğu durumlarda onun hakkında olumsuz kanaat oluşturmak için bilinçli bir şekilde aktif çatı, devrik cümle yapısı tercih edilirken; olumlu bir eylemde aktif yapı özneyi vurgulamak, kurallı cümle de ideolojiye uygunluğu gösterme amacı taşıyabilir. Yazarın cümleyi “neden öyle söylediği” ile yazarın cinsiyeti, yaşı, eğitimi, statüsü, sınıfı, etnik veya ideolojik aidiyeti arasında ilişki kurulur. Cümlede kip kullanımı da “sözü söyleyenin/ konuşucunun eyleme ilişkin konumu, tutumu, onaylaması veya onaylamaması” gibi belli söylemsel stratejilerle ilişkili olabilir. Bir metinde kipleşmenin artmaya başlaması, sübjektifliğin artması; konuşma dili öğelerinin ve eylemlerin artışı da kişisel etkileşimin artması anlamına gelebilir (Solak, 2011, s. 8). Anlam, “Neden bunu söyledi; aslında kastettiği şey neydi?” sorusunun ardında gizlendiğinden, EŞÇ’de cümleler ve cümle altı düzeydeki açıklamalar, bilinen iletilerinin yanında birtakım göndermeler, imalar da içerebilir.

“Sözcük Seçimleri” kısmında bir metnin sözcük haritasına “eş anlamlılar veya yaklaşık anlamlılar” arasından özellikle seçilen sözcükler sınıflandırılarak bakılır, neden özellikle o sözcüklerin seçildiği anlaşılmaya çalışılır. Söylem araştırmacısı sadece sözcüklerin sözlüklerde yer alan anlamları ile değil; metin içi kullanımdaki bağlamı ile kazandığı çağrışımsal anlam etkileşimleriyle de ilgilenmelidir. Çünkü sözcükler, masum birer tercih değildirler; bir özgün dünyanın, bir kültür ikliminin temsilcisi olarak yazarın olumlayıcı veya olumsuzlayıcı niyetini ortaya koyarlar. “Biz” ve “onlar” gibi sözcükler, sadece birer zamir değil; birbirlerini farklı tanıyan ve tanıtan iki temel karşıtlık grubunun temsilleri olarak değer bulur. Biz ve onlar, sürekli aynı şekilde kullanılan farklı ifadelerle de sağlanabilir. Bu yüzden, metin “kişilerine” gönderme yapan sözcükler iyi tahlil edilmelidir. Göndermelerdeki karşıtlık,

metnin dönemdeki güç ilişkilerini hem yaratmakta hem de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, kutuplaşmış grupların görüşlerini vurgulayan sözcük seçimlerinin ve sözdizimsel yapının incelenmesini gerekmektedir (Akt., Solak, 2011, s. 9). Metne seçilen sözcükler arası bölgesel, kökensel veya kültürel uyuma da dikkat edilmelidir.

“Retorik ve İkna Stratejileri” başlığı altında, niyetin nasıl iletileştirildiği “kim, kime neyi, hangi kanalla, hangi etkiyle söylüyor ve amacı ne?” gibi sorularla anlamaya çalışılır. Bu kısımdaki stratejiler, metnin inandırıcılığına hizmet eder. Çünkü her söylemin sahibi, anlam mübadelesi yoluyla muhatabını ikna etmek niyetindedir. Olaylar ve durumlar dille örgütlendiğinden, dile yetenekli ve hakim olunmakla gerçekleşebilen bir söylemle stratejik bir sürece dönüşebilirler sadece. “Biz ve onlar” gibi bireysel ya da toplumsal kimlik oluşturma stratejileri, her kavramın karşıtıyla varlık bulmasından hareketle, aslında bir “ötekilik” kavramının üzerine oturur. Başarılı söylemsel stratejilerle; millî kimlik oluşturma süreçlerinin ötekileştirici ortamları, toplumsal katmanlaşma ile oluşan sınıfsal hiyerarşi gerginliği veya ideolojik kutuplaşma gibi çatışmalı durumlarda toplumsal yapı ve toplumsal birey inşa edilir. Örtük yapıdaki niyetleri gerçekleştirmek için bilinçli ya da bilinçsiz olarak uygulanan süreçleri ifade eden “strateji”, Dijk’e göre üç yolla kurulur:

1. Olayın Açıkça Tanımlanması

Rakamların ve istatistiklerin oluşturulmak istenen etkiye hizmet edecek şekilde kullanımı, kanıt kullanma, zamana ve mekâna ait bilginin kullanımı, açıkça tanımlamada inandırıcılık sağlamaya hizmet eder.

2. Metin İç Olaylarda Güçlü Sebep-Sonuç İlgileri Kurma

Anlatının güçlü bir şekilde yapılandırılması ve örnek olayların başarıyla kullanılması, argümanı kuvvetlendirmek veya daha anlaşılır kılmak için kullanılan bir stratejidir. “Paralel yapılar stratejisi” ise medya metinlerinde bir olguyu haklılığının herkesçe kabul edildiği başka olgularla ilişkilendirilmek şeklinde gerçekleşir. Benzetme veya mecaz ilgileri ile bir duyguyu, çağrışımı veya soyut bir olguyu açıklamaya çalışırken bu şekilde bilinen görüntü ve nesnelerin dolayımından da yararlanılabilir. Duygusal anlarda anlatımı yavaşlatarak okuru odaklama; savaş sahnelerinde hızlı, akıcı ve dinamik bir akışla güç, kuvvet ve şiddete vurgu yapma örneklerinde olduğu gibi metnin anlatı ritminin hızı da örtük bir ikna stratejisi olabilir.

3. Metnin Duygusal Bir Biçimde İfade Edilmesi

Bu noktada olayların epik, lirik veya santimental duygularla ifade edilmesinde etkili ve çarpıcı bir söyleyiş amaçlanır. Kitleleri sembol değerlerle ifade etmek edebî eserlerin sıkça başvurduğu bir strateji olarak öne çıkar. İroni de edebî dilde tıpkı medya metinlerinde olduğu

gibi bir neşe oluşturma veya bir olumsuzlama ve değersizleştirme yolu olarak kullanılır. Epik tutumun bir yöntemi, aralarında ses uyumu olan kelime ve ifadelerle müzikal bir etki yaratılmaya çalışılmasıdır (Feyzioğlu, 2012, s. 80-82).

Çalışma Materyali:

Bu tez çalışmasında; Dede Korkut Hikâyeleri'nin (12 hikâyeden oluşan) Dresden Nüshasını ihtiva eden, Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in kaleme aldıkları “Dede Korkut Oğuznameleri” kitabı materyal olarak kullanılmıştır.

Veri Toplama Teknikleri/ Araçları:

Çalışmanın başlangıç aşamasında, yazılı materyalleri belli norm ve sisteme göre analiz edebilmek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “doküman incelemesi” tekniğinden yararlanılmıştır. Bu teknik, teze uygulanırken aşağıdaki yollar takip edilmiştir:

- Dokümanlara ulaşma,
- Dokümanları anlama,
- Veriyi analiz etme,
- Veriyi kullanma.

Her bir hikâye, birbirinden bağımsız olarak “eleştirel söylem çözümlemesi” yöntemine tabi tutulmuştur. Söylem çözümlemesi; “tamamlanmış/ kapanmış metinler”in dil, dil kullanım biçimleri ve amaçlarına yönelik yürütülen bir nitel araştırma yöntemi olduğundan hikâyeler tek tek incelenmiştir. Kültür, “Oğuz” kültürü olarak bütün hikâyeleri kapsadığından, kültürel kimlik kısmında hikâyelere toplu bir bakış söz konusu olmuştur. Bahsedilen iki teknikte elde edilen veriler, Kültürel Kimliğin Öğretimi'nde “Kültürel Muhteva Rehberi”ne (OCM) göre sınıflandırılmıştır.

Söylem çözümlemesinde temel amaç veri çeşitliliğinin teşvikidir. Söylem çözümlemesinde toplanan veriler açısından tutarlılık, öncelikle araştırmacının dil kullanımındaki düzenli kalıpları tanıyabilmek için önemlidir. Tutarlılık, söylemdeki doğal olguları bulmaktır. Metinlerin kendi içinde bir bütünlüğü ve tutarlılığı olmalıdır.

Süreç/ Uygulama

Çalışma, kullanılacak yöntemin kuramsal çerçevesini anlamlandırabilmek ve çatısını kurabilmek için “söylem” alanındaki eserlerin okunması ile başlatıldı. Söylem çözümlemesi ile ilgili makale, kitap, bildiri, tezler dikkatle incelenerek yöntemin nasıl uygulanması gerektiğine dair kanaat oluşturuldu. Ardından her bir hikâye, yöntemde uygulanacak başlıklara göre incelendi. Hikâyelerin söylem çözümlemesi tamamlandığında hikâyelerin “giriş” kısmında, hikâyelerin özeti niteliğinde atasözlerine yer verdiği anlaşıldı. Girişteki

atasözleri, karşılaştırma yoluyla hikâyelere eklendi. Hikâyelerdeki “metinler arasılık” tespit edildi, ilgili metinlerle (DLT, Oğuz’un Depegözü) bağlar kuruldu ve elde edilen verilerin tutarlılığına katkı sağlandı. Tez yazım süresince eserle ilgili güncel gelişmeler, yeni yayınlar takip edildi. Hikâyelerin 2019 yılında bulunan yeni nüshası, araştırmanın ilintili yerlerine “sağlamlık/ tutarlılık” düşüncesiyle eklendi. Söylem çözümlemesi ile elden edilen verilerden “kültür”le ilgili olanları ortaya koymak için bir sınıflandırma ölçeği araştırıldı. 888 maddelik, disiplinlerarası kullanılabilen, dünya biliminde kabul görmüş “Kültürel Muhteva Listesi” kültürel yapının sınıflandırılarak detaylı bir şekilde ortaya konması için kullanıldı.

Veri Analizi

Söylem çözümlemesinde toplanan verilerin analizi; okuma/ sınıflandırma, yorumlama ve yapılandırma aşamalarını kapsamaktadır. Bu çalışmanın söylem çözümlemesi kısmında sırasıyla:

1. Yorumlama: Metinlerdeki sözcüklerin anlamları, sözcük içerisinde parçalara ayrılması ve bunların anlamlandırılması yapıldı. Bu bağlamda cümle veya cümleciklerin birbiriyle olan ilişkileri tanımlandı. Söylemdeki sözcüklerin sıraları ve söz dizimleri gruplandırılarak, metinde yer alan iletinin anlamı bulunmaya çalışıldı. Sözcüklerin/ sözcük gruplarının sadece anlamları değil, işlevleri de ortaya konmaya çalışıldı. Bu aşamada sözcüklerin/ sözcük gruplarının; toplumsal ilişkiler, cinsiyet ve grup üyeliği gibi diğer işlevsel yorumları da yapıldı.

2. Yapılandırma: Bu aşamada parçalara ayrılan sözcüklerin anlamları cümleler içerisinde durumlarına bağlı olarak yeniden düzenlendi. Sözcüklerin/ sözcük gruplarının bellekte ilk bakışta var olan anlamının yeniden yapılandırılması ve yorumlanması “bağlam” temelinde yapıldı. Burada, stratejik bir yaklaşımla yorumlanma sonucu ortaya çıkan önerinin önceki cümle veya cümlelerle olan ilişkileri, uyumu ortaya konuldu. Metnin iletilerinde yorumlama sonucu ortaya çıkan öneriler bütünsel bir bakışla, söylemdeki mikro yapılarla “anlam” yeniden oluşturuldu.

3. Makro yapılandırma: Makro yapılandırma sürecinde, söylemde yer alan sözcük veya cümlelerin küresel düzeyde nasıl önermeler içerdiği ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Bu aşamada mikro yapıya ve bireye ilişkin anlatılar makro boyuta taşındı. Verilen mesajın makro düzeyde algılanmasının anlamlandırılması sağlandı.

Söylem çözümlemesinde söylemin “içerik özellikleri, gramatik özellikler, yapısal özellikleri (tartışma, açıklama, stil...), etkileşimsel özellikleri, sunum özellikleri” göz önünde bulunduruldu.

Kültürel Kimliğin Öğretimi kısmında, söylem çözümlemesinden elde edilen veriler ışığında kültürel ögelere sınıflandırma yapıldı. Verilerin sınıflandırma rehberindeki bütün başlıkları içermediği görüldü. İçeriğine uygun veri bulunmayan başlıklar atlandı. Araştırmacıların listeden faydalanabilmesi adına, listenin tüm başlıklarını içeren hâli, araştırmanın bir eki olarak sunuldu.

Geçerlik ve Güvenirlik

Söylem çözümlemesinde geçerliği belirleyen pek çok safha vardır. Potter ve Wetherell'e göre geçerliği "bütünlük, katılımcıların yönelimi" ve "verimlilik" olmak üzere 3 temel koşul belirlemektedir. Gee ve meslektaşları ise söylem yapısını çözümleyen dil bilimcilerin kullandıkları araçlardan bazılarını sıralamış ve metinlerin sosyal konumlarını araştırırken faydalı buldukları kategorileri göstermişlerdir. Böylece yapı ve kanıt olarak söylem araştırmalarında analizin ilerleyebileceği bazı yolları göstermişlerdir (Çelik & Ekşi, 2008, s. 106). Gee'ye göre her söylem taraflıdır, söylemi çözümleyen de yeni bir söylem ortaya koyduğu için tarafsızlık noktasında, her söylemin tartışmaya açık olduğunu düşünür. Bu nedenle söylem çözümlemesi yönteminde geçerliğin farklı şekillerde ele alınması ve "dil bilimsel ayrıntılar, kapsam, söylem araçları kullanımı, veri niteliği" olmak üzere dört araçla değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Yapılan çözümleme ne kadar dil bilimsel yapıyla bağlantılı ise geçerliği o kadar yüksektir. "Dil bilimsel ayrıntılar" (yapı-form ve dil-bağlam incelemeleri) dikkatle incelenirse yapılan çözümlemenin geçerliği artırılır. "Kapsam", çözümlemenin aynı niteliğe sahip başka söylemlerde de kullanılabilecek niteliğe ne kadar sahip olduğunu içerir. Başka söylemlerde uygulanabilirlik, geçerliği artırmaktadır. Kapsam ve dil bilimsel ayrıntılarda geçerlik yüksekse, "söylem araçları kullanımı"nın geçerliği de yükselmektedir. Bu araçların kullanılmasıyla elde edilen bilgiler ne kadar birbirleriyle örtüşüyorsa, çözümleme o derece "güvenilir" olmaktadır. Çözüm için hazırlanan dilsel ürünler, anadili konuşucularından/bağlamdaki gerçek kişilerden alınmalıdır, bu "veri niteliği" aracının içeriğidir. Çözümlemeyi yapan araştırmacı, bağlamı ve söylemi üreten kişileri tanımalıdır; veri niteliğinin geçerliğini artırmalıdır. Bazı araştırmacılar, nitel çalışmaların güvenirlilik ve geçerliğinin, bahsedilen araçların dışında, birden fazla bilgi toplama tekniği kullanılarak arttırılabileceğini belirtmişlerdir. Söylem çözümlemesi, disiplinlerarası kapsamı nedeniyle, doğası gereği çözümleme esnasında pek çok alanda bilgilere başvurur. Bu çalışmada, yukarıda belirtilen geçerlik ve güvenirlilik ilkelerine uygun hareket edilmiştir. Çalışmaya esas alınan Dijk'in ESÇ yönteminin makro ve mikro yapılarıdaki tüm inceleme alanları dikkate alınmıştır. Metinler; bilişsel, toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamla ilişkilendirilerek verilerin güvenirliliği

artırılmıştır. Metinsel üretim ve kavrama süreçleri, dil kullanıcıları arasındaki etkileşim ve söylemin toplumsal ve kültürel işlevleri disipliner üstü bir yaklaşım gerektirdiğinden çalışma süresince; antropoloji, coğrafya, psikoloji, zooloji, sosyoloji, astroloji vb. pek çok disiplinin verilerinden yararlanılarak geçerlik ve güvenilirlik artırılmıştır. Bu çalışmada kullanılan çözümleme, bu konuda yapılacak diğer araştırmalarda da kullanılabilir olduğundan çözümleme iyi derecede geçerlidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türk dilinin en önemli ve kurucu eserlerinden olduğu konusunda araştırmacılar mutabıktır. Kullanılan veriler, metnin kendi iç yapısından edinilmiş ve tarihsel bağlamda benzer zamanlara işaret eden diğer eserlerle bağlantı kurulmuştur. Tarama Sözlüğü, DLT, Oğuz'un Tepegöz'ü gibi eserlerle ve metinlerde gönderme yapılan dini hikâyelerle metinler arası ilişkiler kurularak “veri niteliği” geçerliği yüksek oranda sağlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bulgular

Söylem çözümlemesinin kendisi bir “rapor” niteliğindedir, bulguların sunumundan daha fazla bir şeydir. Analizdeki çıkarımlar veri olarak kullanılmaz, birer yorum olarak değerlendirilir. Bu çalışmanın “söylem çözümlemesi” kısmı, örnekli ve detaylı bir araştırma raporu niteliğindedir. Bu nedenle bulgular bölümünde cevaplanacak olan “araştırmanın soruları” kısmı, bir nevi özet olacaktır.

1. Dede Korkut Hikâyeleri günümüz okurunca anlaşılmakta mıdır?

Söylem çözümlemesi, metnin arkeolojik bir çalışmayla incelenmesine benzetilmektedir. Hikâyelere uygulanan çözümleme sonucunda, her metnin en az iki anlamsal düzlemde seyreden anlatılar bütünü olduğu anlaşılmıştır. Yüzey yapıda “biz/ onlar” grupları arasında mücadeleler yer almaktadır. Bu yapı, anlaşılır ve akıcıdır. Bir alt katmana inildiğinde ve metnin gizil yapısıyla karşılaşıldığında durum değişmektedir. Alt katmanda ayrı bir anlatı bulunmakta, yüzeyde görülen hikâyenin âdeta ona “giydirilmiş” olduğu anlaşılmaktadır. Alt yapı, daha karmaşık bir yapı arz etmekte, pek çok bilimsel veri içermektedir. Söylemin disiplinler arasılığı, bu kısımda kendini daha çok göstermektedir. Metinler, iç içe geçmiş tarihsel uzamlar bütünü olarak görünmektedir. Hikâyelerdeki karakter ve kahramanlar, alt yapıda yer alan anlatı/ anlatılarla paralel özellikler gösteren kurguların gösterimleridir. On iki hikâyenin her biri, kadim Türk tarihinin birden çok anlatısını nakleden, kolektif bilinçaltının karmaşık ve çoğul kodlarını taşıyan tabakalı ve çok yönlü birer yapıdır. Şüphesiz ki çalışmada erişilen bilgiler kadar, erişilemeyen bilgiler de olacaktır. Ancak, bu konumda dahi okurların hikâyelerin sadece yüzey yapıda açıkça bildirilen anlatıyı kavradıkları görülmektedir. Günümüz okuru, Dede Korkut Hikâyeleri’ni yeterince anlayamamaktadır.

2. Hikâyelerdeki toplum yapısı nasıldır; cinsiyet rolleri, bireysel ve toplumsal kimlikler nelerdir?

Hikâyelerde hâkim toplum “Oğuzlar” olarak tanıtılmaktadır. Toplumsal yapıyı içeren kültürel ve sosyal içerikler söylem çözümlemesi yoluyla ortaya konmuş, “Kültürel Muhteva Tablosu”na göre sınıflandırılmış ve belirtilmiştir. Cinsiyetler bazında rollerin belirli sınırları olduğu ve geleneksel olarak devamlılık gösterdiği belirlenmiştir. Erkekler, “er” unvanı almaları gereken 15-16 yaşlarına kadar hüner ve kahramanlık göstermelidir. Bu koşulu

sağlayan bir erkek; orduda asker olabilir, bir eş alıp evlenebilir, bir at ve silah sahibi olabilir. Erkeğin varlık gösterebilmesi için varlığını ispat etmesi gerekir. Varlığını ispat eden bir erkek bir kadınla hayatını birleştirme kararı alabilmektedir. Sosyal yapının; askerî, siyasi, ekonomik, psikolojik, kültürel yapıyla özdeşik biçimde konumlanabildiği ortaya konmuştur. Kadınların “organize edici, aile birliğini devam ettirici, mantıklı düşünme merkezi, cesur” kimliklerle donandığı görülmektedir. Erkeğin cesaret, fiziksel güç ve dayanıklılık gösteren hareketli hayatında kadınlar birer denge unsuru ve bütünleyici olarak yer almaktadır. Kadın ve erkeğin rollerinin açıkça belirlendiği hikâyeler, “istendik” bireyin niteliklerini de ortaya koymuştur. İstendik özelliklerle donanmış birey “Oğuz” hâkim çatısı ve kimliği altında yer alabilmektedir. Toplumsal kimlik olan “Oğuz”, güçlü ve egemen unsurdur; bu gücün devamı için bireyler kontrollü biçimde hikâyeler ve atasözleri yoluyla uyarılmaktadırlar.

3. Hikâyelerde kültürel kimlik nasıl ortaya konmuştur?

Hikâyelerde kültürel kimlik, öncelikle “dil” aracılığıyla ortaya konmuştur. “Biz/onlar” karşıtlığında dil seçimleri bu ayrımı destekler. Karşıtlıklar üzerinden, kavramlar daha açık ve seçik olarak belirtilmiştir. “Doğruya karşı eğri, kahramana karşı düşman, kadına karşı erkek, uzağa karşı yakın” gibi türlü karşıtlıklar metinlerin içinde “anlam”ın belirgin kılınmasına hizmet etmektedir. Kültürel kimliğin ortaya konmasında “kafirler”in özellikleri giyim, yaşam, inanç, savaş konularında belirtilmiş; Oğuz ve diğerleri ayrımı belirginleştirilmiştir. Kültürel kimliğin alt yapısını kurmak, erginliğini ispat etmiş kişilerin evliliğine müsaade edilmesiyle garanti altına alınmıştır. Kimliğin ilk öğreticileri anne-babalar olarak tesis edilmiştir. Anne babanın oluşturduğu zeminin üzerine; çocukluk çağında “oyunlar, yarışlar, avlar” yoluyla; ergenlik çağında “mücadeleler, avlar, güç gösterimleri, savaş eğitimleri” yoluyla sosyal hayatın içinde ve dolaylı yoldan verilmektedir. Ergenlikten itibaren toy, şölen gibi toplu kutlama ve merasimlere dâhil olan birey; hiyerarşi, toplumsal dinamikler, bireyler arası ilişkiler gibi alanlarda donanmaktadır. Yaşlılar; dokunulmaz ve sabit mevkileriyle yol gösterici, düzenleyici, tecrübeleriyle kültürel kimliğin yaşam bulmuş hâlleri olarak toplumun belkemiği durumundadırlar. Her bir hikâye; öğretilmek istenen konunun simülasyonu, sunumu, duygudaşlık mekanizması olarak kullanılmıştır. Hikâyeler içindeki iletiler, atasözleri vasıtasıyla hem özetlenmiş hem sabitlenmiştir.

4. Metinlerde söylemi kimin, nerede, ne amaçla, kime karşı kullandığının metnin anlamına ve yorumlanmasına katkısı nedir?

Hikâyelerde söylem incelenirken; söylem boyunca kime daha fazla yer verildiği, kimlerin veya nelerin es geçildiği, neyin amaçlandığı sorularının cevapları her incelemenin “yorum” kısmında detaylı olarak verilmiştir. On iki hikâyede de görülen ortak bir özellik

vardır: Oğuzların öncelenmesi. Metni yaratan toplumun kendi özelliklerini öncelemesi oldukça doğal ve ideolojik bir durumdur. Hikâye toplumu, var olan bağları korumak ve gelecek nesillere de bu bağları tanıtarak devamlılığını sağlamak adına ideolojisini anlatıya yaymıştır. “Ötekiler” karşıtlığında, topluma zararı olabilecek unsurlar ortaya konmuştur. Biz/ ötekiler mücadeleleri her hikâyede verilerek, çeşitli durumlarda kullanılabilecek çözümler önerilmiştir. Metinlerin söylem çözümlemesiyle incelenmesi, bireylerin ve toplumun “niyet” ve “amaç”larının ortaya konmasını sağlamıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin Söylem Çözümlemesi

Bu bölümde, araştırma sorularına bağlı olarak elde edilen bulguların yorumlanmasıyla varılan sonuçlara ve ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca bölüm sonunda araştırmanın sonuçlarına ilişkin öneriler sunulmuştur.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Makro yapı incelemesinde başlıklar, girişler, ana olay, haber kaynakları, bağlam ve fotoğraflar tematik yapının unsurları olarak değerlendirilir(Özer, 2018, s. 165). Hikâye, bir bahar gününün tasvir edilerek başlar. Bahar tasviri bir haber metninin fotoğrafı olarak düşünülebilir. Bu fotoğraf mitik olarak doğanın canlanışını, dirilmeyi dolayısıyla da çoğalmayı çağırır. Tasvir, okuyucuda baharın taşıdığı anlamsal göstergeleri uyarır:

Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır...

Metinde spot ve haber girişi niteliği gösteren kısım Bayındır Han, Bayındır Han’ın adamları ve Dirse Han tarafından toplamda (küçük farklarla) üç kez yinelenen:

“Kimün ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döseñ, kara koyun yahnısından önine getirüñ. Yerise yesün, yemezise tursun getsün. Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allahu te’ala kargayubdur, biz dahı kargaruz, bellü bilsün.”

kısımdır. Burada vurgulanan tema “çocuksuzluk” ve buna bağlı olarak “lanetlenmek” kavramıdır. Bütün hikâye bu eksen üzerinden gelişir ve sonlanır. Başlık ve giriş kısımlarından metnin temasını öğrenmek mümkündür(Özer, 2018, s. 165).

Hikâyelerin yazıya geçirildiği dönemde eserlere müstakil ve özel başlıklar konulmadığını biliyoruz. Başlıklar eserin türüne, neyi anlattığına göre vb. başlıklar

almaktaydı. Kitâb-ı Dedem Korkut'ta her hikâyenin ayrı bir adı vardır ve bu hikâyelerin dokuz tanesi baba-oğul isimlerini içermektedir. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde de durum böyledir. Böylelikle Boğaç'ın kan bağı açıklanır ve Boğaç'ın hikâyesinde ön plana çıkacak şeyler sezdirilmiş olur; hikâyenin onun *kendini gerçekleştirme* sürecini ifade edeceği anlaşılır. Zira Dirse Han ne yiğitlik, ne bilgelik, ne de savaşçılık özelliğiyle öne çıkmaktadır. O, çocuğu olmadığı için lanetlenmiş görülür, çocuğu olduğunda da bunun kıymetini bilmez ve “akılsızlık” ederek çocuğunu öldürmeye kalkışır. Boğaç ise başına gelenlere ve gençliğine rağmen daha bilgece davranan, kahraman ve üstün taraftır.

Hikâye Bayındır Han'ın düzenlediği “toy” la başlar. Han, söz konusu halkın yöneticilerinin hiyerarşik olarak en başıdır. Bu bağlamda hikâyenin temasını belirlemek de onun işidir. Hâkim ideoloji, girişte kendini gösterir. Han'ın buyruğu her şeyin üzerindedir ve o, çocuğu olmayanları topluma zararlı görür. Hikâye bu düşüncüyü destekler şekilde kurgulanmıştır. Dirse Han, Bayındır Han'a kızıp toyu terk ederek ve kendi oğlunu dedikodularla katletmeye kastederek temayı haklı çıkarır.

Şematik yapı.

Bayındır Han her yıl toy düzenlemektedir, bu toya Oğuz beyleri iştirak ederler. Han, çocuğu olmayan kişileri ifşa ve rencide edecek şekilde bir ağırlama tertip eder. Çünkü onların lanetlenmiş olduğunu düşünür. Dirse Han'ın bu duruma verdiği tepkiyle hikâye içindeki çatışma başlar. Bu aşamada okurun zihninde sorular başlar: “Çocuksuzluk gerçekten bir lanetlenme/ uğursuzluk sonucu mudur? Dirse Han'ın çocuğu olacak mı?”...

Ana fikre önce her bir paragraf birer cümlelik yargılara, ardından da o cümlelerin oluşturacağı paragrafları birer cümleye indirgenerek ulaşılır. Halk edebiyatı anlatı metinlerinde bu olgu metnin “epizot” larına ve motiflerine ayrılması ile gerçekleştirilir(Feyzioğlu, 2012, s. 66). Buna göre Boğaç Han'ın hikâyesi şu şekilde özetlenebilir:

- a) Han Bayındır her yıl toy düzenleyip Oğuz beylerini ağırlar.
- b) “Çocuğu olmayan” beyler toyda kara çadırdaki ağırlanıp, kara keçeyle oturtulacak ve kendilerine kara koyun yahnisi ikram edilecektir. Çünkü onların çocuksuz olmalarının sebebi Allah'ın onları lanetlemiş (kargamış) olmasıdır.
- c) Dirse Han'ın da çocuğu yoktur ve bu muameleyi hazmedemez, gider eşine çatar ve bu durumu sorgular.
- d) Dirse Han, eşinin sözünü dinleyerek bir şölen düzenler, çevredeki insanlara türlü hayırlarda bulunur ve böylece bir çocuk sahibi olur.

- e) Çocuk 15 yaşını doldurduğunda, Bayındır Han'ın da izlediği bir sırada, meydana güçlü bir boğayla mücadele edip onun başını kestiği için babası ona “beylik, taht”; Dedem Korkut da “ad” verir: Boğaç Han.
- f) Babasının kırk yiğidi, Boğaç onları dikkate almadığı için kızarlar ve babası vasıtasıyla onu öldürtmeye karar verirler.
- g) Dirse Han Boğaç'ı ava götürür, fırsattan istifade onu öldürmeye çalışır ve orada bırakıp gider. Yaralanan Boğaç avdan dönmeyince annesi şüphelenip yollara düşer ve oğlunu bulduğunda Hızır'ın sayesinde onun ölümden kurtulduğunu öğrenir. Tedavi edilinceye kadar Boğaç'ı gizler.
- h) Kırk namert, Boğaç'ın ölmediğini öğrenince cezalandırılmaktan korkarak Dirse Han'ı esir edip kâfir ellerine doğru yola çıkarlar.
- i) Boğaç, annesini kırmayarak babasını kurtarmaya gider. Bu mücadelesinde de başarılı olur ve bu kez Hanlar Hanı ona beylik ve taht verir.

Önemli bir beyin “çocuk sahibi olamayışı” ve başta devrin hükümdarı olmak üzere bunun insanlarca kınanması hikâye okurunu olağanüstü bir şekilde dünyaya gelecek, üstün özellikli bir “evlat” için şematik olarak hazırlar. Şemada olay örgüsünü oluşturan her bir durum nedensellik bağı ile birbirine bağlıdır ve metnin şematik yapısını bütünler durumdadır.

Durum.

Bu aşamada hikâyenin örgüsü, durum hakkında bilginin tamam olup olmadığı, ana olayın işleniş biçimi ve sonuçlar, arka plan bilgisi yani olayların toplumsal ve politik yönleri incelenir. Olay örgüsünün yapısının hangi kategoriye uygun olduğu (düz, paralel, zincirli) incelenir, metnin yazarının bu kurguya yansıyan niyeti bulunmaya çalışılır (Feyzioğlu, b, 2012, s. 69).

Hikâyenin olay örgüsü düzdür (tek zincir). Tek zincirli olay örgüsünde bir merkezî insan vardır, onun belirli bir zaman diliminde başından geçenler söz konusudur ve metinde anlatılan her şey bu kişiyle ilgilidir (Aktaş, 2003, s. 73). Kollektif kültürel hafıza bu hikâyede Boğaç Han yoluyla soyun ve gücün devamlılığı için “çocuk”un; devletin devamlılığı için yöneticilere saygı ve itaatin; ailenin devamlılığı için de kadının yetkinliğinin, saygınlığının ve aileyi bir arada tutma gücünün önemini ortaya koyar.

Hikâyenin zamanı belirsizdir: “bir gün”. Hikâyede zaman sadece olay zincirini oluşturan bazı halkalarda genel bir şekilde kullanılmıştır. Dirse Han'ın harekete geçtiği yerlerde zamanla ilgili kalıp ifade metinde iki kez tekrarlanır:

Salkum salkum tañ yelleri esdüginde

Sakallu bozaç torgay sayradukda

Sakalı uzun Tat eri bañladukta

...

Bu zaman tanımı okuru sabahın ilk saatlerine, tan yeri ağarırken önemli işlerin yapıldığı bilgisine götürür: ava çıkmak, toy vermek, savaşa gitmek... Hikâyenin iç zamanında görmezden gelinen, kasten atlanan kısımlar vardır. Boğaç'ın doğuşu ve ilk kahramanlığını gösterdiği zaman arasında 15 yıl vardır ve bu arada neler olduğundan hiç bahsedilmez. Ana kahramanın Boğaç Han olması ve varlığını ortaya koyabilmesi için büyük bir vaka gerekmesinden dolayı bu yılların atlandığı düşünülebilir. Boğaç'ın yaralıyken annesi tarafından bulunup tedavi edilip saklanması Dirse Han'ın kaçırılışına kadar 40 gün geçer. Boğaç Han'ın yeniden doğuşu olarak kabul edeceğimiz kısımda âdeta onun "kırkı çıkmış"tır. Nitekim Boğaç doğduğunda "dayelere verdi, saklatdı", annesi tarafından yaralıyken bulunduğu da "Oglanı hekimlere ısmarlayub Dirse Han'dan sakladılar." ifadeleri de ortaklık arz eder: "sakla-".

Mekân seçimi ve mekânların tasviri olayların içeriğiyle tutarlı gözükmemektedir. İlk mekân, bahar aylarında Bayındır Han tarafından tertip edilmiş "toy"un olduğu yerdir. Eski Türklerde toylar baharın gelişini karşılama, av, çocuk sahibi olma, zafer kutlaması gibi çeşitli sebeplerle düzenlenirdi. Hikâyedeki üç toydan ilki her yıl (muhtemelen) baharda yapılan şölen, ikincisi çocuk sahibi olmak için, üçüncüsü ise bireyin ilk avının kutlamasıdır. İlk toyda çadırların, keçelerin rengi ve ikram edilen etler hâkim ideolojinin sembelleri gibidir. "Ak" kutsiyet ve olumluluk içeren bir renktir ve hikâyenin yazarı bu rengi erkek çocuğu olanlara uygun görüp "ak otağ" da ağırlatır. "Kızıl" (kırmızı/ al); güneşin, ateşin, hükümdarlığın, aşkın, hazzın, gelinin ve evlilikle ilgili birtakım unsurların rengidir (Çoruhlu, 2006, s. 191) ve hikâyede kız evladı olan beyler için uygun görülen çadır da kıızıdır. Çocuğu olmayanlar için "kara" hem otağ rengi, hem keçe rengi hem de "kara koyun yahnisi" yemeğinin temin edildiği hayvanın rengi olarak seçilmiştir. Kuzey yönü ve kudreti belirtmesi dışında "kara" olumsuzluk bildiren bir renktir. Türk mitolojisinde yeraltındaki kötü unsurların, ölümün, yasın, üzüntünün rengidir. Ayrıca toyun bu sahnesinde et paylaşımı da bu olumsuz bakışı vurgular. Hem Oğuz boylarındaki hem de şaman olma sürecindeki et paylaşımı devrin sosyal düzeninin, akrabalık sisteminin Türk modeli olarak tasarlanmıştır (Bayat, 2006, s. 61). Kara koyun eti "kokan" bir ettir, tercih edilmez. Dişi ve yavrulanmış koyunlar da makbul değildir, erkek koyun eti lezzetli ve tercih edilen bir et türüdür. Dirse Han, bu "kokmuş" etle verilen mesajı alır.

Mekân ve tasvir seçimleri metnin hem birinci tabakasıyla yani ilk anlaşılan hâliyle hem de ikinci tabakasıyla yani örtük anlamıyla ilişiktir. Bağlam ilişkileri son derece güçlüdür. Bağlamsal birçok nedenden ötürü metin yazarının ya da aktaranının bildiği, inandığı her şeyi söylemesine gerek yoktur. Söylemin büyük bir bölümü örtük kalır ve bu örtük bilgi okurlar tarafından ortak bilgi veya tutumlardan çıkarılabilir (Dijk, 2015, s. 84) . Seçilen tüm ayrıntılar üst yapıda Boğaç’ın, alt (örtük) yapıda da “şaman”ın hikâyesini bütünler. Sözgelimi buradaki et paylaşımı sosyal düzenle ilgili iken, annesi Boğaç’ı bulduğunda söylediği : “...on ikice süngüceğin üzen olmuş... Tangrı veren tatlu canun seyranda imiş” ifadeleri şamanın eğitimi sırasında parçalanıp yenilme sürecinden sonra kemiklerin bir araya getirilmesi ve böylece yeniden oluşuma - dirilmeye, canlanmaya işaret eder. Kemik, göçebe ve özellikle de avcı halklarda dirilmeyi, yeniden hayat bulmayı sağlayan esas unsurdur. Et, sadece kemiği ve dolayısıyla ruhu örten elbise olarak görülür (Bayat, 2006, s. 61). Yukarıda bahsedildiği üzere “dağ, ağ meydan, dere yatağı” gibi arkaik ve mitolojik anlamları olan yerler de yine iki katmanlı yürüyen hikâye metninin iç bağlarına hizmet eder. Kırk namerdin Dirse Han’ı götürürken durdukları yer herhangi “bir yer” dir, hiçbir özelliği belirtilmemiştir. Bu da hikâye anlatıcısının/ yazarının bilinçli seçimler yaptığını gösterir.

Hikâyede anlatıcının uzun uzadıya anlatmak istemediği yahut bilerek ötelelediği zaman birimleri vardır ve buralarda “At ayağı külük, ozan dili çevük olur.” kalıp ifadesi kullanılır. İfade, Boğaç’ın doğuşundan on beş yaşına kadarki zamanı ve yaralandığı zamanla iyileşme zamanı arasındaki süreyi belirler. On beş yıl ve kırk gün uzun zamanlardır. Anlatıcı, bu tutumuyla, belirtilen sürelerde önemli bir vaka olmadığını göstermektedir.

Hayat ile ölümün birleştiği yer olan “dağ”, Yakut mitolojisinde akraba olarak görülür, “soyun koruyucu iyesi” olarak bilinir (Bayat, 2016, s. 227, 229). Boğaç’ın annesi, bu görüşün etkisiyle, oğlunu korumadığı için Kazılık Dağı’na beddua ediyor olsa gerektir. Zira şaman adayı bu aşamada büyük bir hastalık geçirir, ne ölüdür ne diridir. Alt dünyada bedeni gözlerinin önünde paramparça edilir ve “demirci” tarafından yeniden eklemlenir. Boğaç’ın sınavında demircinin yerini “Hızır” alır. Ölümden yani yeraltı âleminden dönerek şamanlığını ispat eder. Sibiry’a’daki şamanların bu sürecinde “bakire kızlar/ bakir erkekler” yer alırken hikâyede “kırk ince belli kız” Boğaç’ın erginlenme ve iyileşme sürecine hizmet eder. Yine Yakutlardan derlenen bilgilere göre eğitim görecektir şaman adayının “kut”u (hayatî gücü) kuşa dönüşür, bu kutlar kutsal bir ağaçta yetiştirilir, beslenirler. Kutlar; kısrak sütü, kuzey ihtiyar ananın sütü... ile beslenir (Alekseyev, 2013, s. 122-124). Boğaç Han’ın iyileşmesi için de “anne sütü” ve “dağ çiçeği” kavramlarının seçilmesi tesadüfi değildir. Boğaç’ın başında bekleyen “kuzgun”lar pek çok şamanın kıyafetinde bulunur ve görevleri şaman Üst dünyaya

gittiğinde ona yardımcı olmaktır. Şamanların koruyucuları arasında “köpek, ağaçkakan, boğa, geyik...” bulunmaktadır. Hikâyede de Boğaç’ı koruyan “iki kelbcügezi” vardır. Eğitimi geçen, rüşünü ispat eden şamanların kıyafetlerinde daha fazla figür, sembol bulunur. Seçilme aşamasında yani boğayı yendiğinde “taht, beglik, at, koyun, kızıl deve ve çigni kuşlu cübbe” elde eden Boğaç, eğitim aşamasını geçtikten sonra babasını kurtarır ve savaşçı özelliği ön plana çıkar: “kara polat uz kılıcını” kuşanır, “ağ tozluca katı yayını ve altın cıdasını” eline alır. Alp veya batır nasıl savaş meydanında dövüşürse, şaman da toplumun rahatını bozan ve insanlara zarar veren kötü ruhlarla savaşır; giysisinde savaş sanatını hatırlatan eşyalar bulunur. Türklerin askerî demokratik devrinin etkin katılımcısı olan şaman, savaş seferleri boyunca kağanın yanında olurdu. Şamanlar yay ve ok taşır, bunların temsillerini davulları üzerine çizerlerdi. Şaman tasvirlerinin pek çoğunda şaman bir atın üzerindedir, elinde ok/ yay veya kılıçla savaşa gider vaziyettedir (Bayat, 2006, s. 175-177). Bir şaman genellikle mensubu olduğu boyun/ topluluğun koruyucu atalarının ruhlarının miras kaldığı kurucu ailelerden birinin üyesidir, yönetici hanedanın bir parçasıdır. Boğaç da böyledir. Dirse Han, Bayındır Han’ı saymamıştır ve hikâye sonunda “aklı bilgisi yitmiş kişi” olarak anılır. Boğaç Han akıyla boğayı yenerek babasından üstün yanını göstermiş ve neticede babasından taht ve beylik, Dede Korkut’tan ad almıştır. Ancak, asıl kahramanlık yani “düşmanla cenk” merhalesini tamamlamadan hikâye boyunca “Han” unvanını alamamıştır. Han unvanıyla beraber asıl başarı gelmiş, “Hanlar Hanı” Bayındır Han’dan taht ve beylik almıştır.

Yorum.

Bu bölümde alt ve üst söylem gruplarının yani olaylara konu olan alt gruptaki kişiler ve olaylara hâkimiyeti olan üst gruptaki kişilerin söylemlerine eşit olarak yer verilip verilmediği meydana çıkarılmaya çalışılır. Yazarın söyleminin etkisini güçlü kılmak için görmezden geldiği veya öne çıkarmaya çalıştığı şeyler ortaya konur.

Metinde hâkimiyet simgesi Hanlar Hanı Han Bayındır’dır. “Han” başlı başına en büyük yönetici unvanlarından biriyken metinde hanlar hanı şeklinde vurgu yapılması, onun asla sözünden çıkılmayacak bir hükümdar olarak varlığını perçinler. Han’ın toydaki buyruğu üç kez çeşitli sebeplerle tekrarlanırken okurun buyruğu ve buyruğu doğuran fikri benimsemesi beklenir. Han için hiçbir zaman olumsuz bir ifade kullanılmaz, onunla ilintili hemen her şey “ak” renkle kutsallaştırılır. Kimseyle birebir muhatap olduğu bir sahne yoktur, dokunulmazlığı böylece sağlanmıştır. Hikâyede “biz” ve “öteki”ler, vakaların seyrine göre okurla eşzamanlı belirlenir. Kötülükler meydana gelinceye kadar kötüler belirlenmez. Dirse Han’a gelip de oğlu hakkında iftira atıncaya kadar kırk namert “kırk yiğit”tir. Dirse Han, kırk namerd tarafından esir edilip de Boğaç onu kurtarmaya gelinceye kadar “bey” ve “han”dır.

Ancak buradan itibaren okurla birlikte yorum yapılır gibi, kocamış ve akli yitmiş olarak belirlenir.

“Meğer”; bilinmeyen, farkında olunmayan durumlar için kullanılan bir bağlaçtır. Yazar “meğer” bağlacını bilmezden geldiği, meseleleri okurla aynı anda öğrenmiş gibi olduğu kısımlarda kullanır:

Meger Dirse Han derler idi bir begün oğlu kızı yogıdı (7b/1).

Meger hanum, Bayındır Hanun bir boğası varıdı (9b/9).

Meger, sultanum gene yazın boğayı saraydan çıkardılar (9b/13).

Meger sultanum Dirse Hanun oglancuğı üç dahı ordu uşagi meydanda aşuk oynarlarıdı (10a/2-3).

Meger sultanum, oğlan ol arada yıkılmışıdı (15a/8).

Meger sultanum, Dirse Hanun hatunı bunı tuymış, oglancuğına karşı varup soylamış (17a/5-6).

Böylelikle okurla aynı anda aynı heyecanı ve merakı yaşar. Okur, kendini yazara yakın hisseder. Boğaç’tan “oglançuk” diye bahsettiğinde acıma duygusu harekete geçer ve okur/ dinleyici, bir haksızlığa şahit olacağını anlar. Dirse Han’ın; oğlunu vurduktan sonra pişman oluşu, kurtarılacağı zaman kendi feda etmek pahasına bir yabancı sandığı oğlunu kurtarmaya çalışması ve “aklını şaşırmış” olarak belirtilmesiyle okurda “beşer şaşar” fikrini oluştururken, kırk namert “haset, iftira, ihanet” suçlarıyla ölümü hak eder.

Hikâyenin siyasal zemininde taraflar belirgindir. Olumlu görülen Bayındır Han, Boğaç Han, Dirse Han’ın eşi ve Hızır’a karşı; olumsuzlanan Dirse Han ve onun kırk yoldaşı vardır. Tutulan bu taraflar seçilen sözcüklerde kendini gösterir. Bayındır Han’dan metinde “Hanlar Hanı Han Bayındır/ Han Bayındır, Bayındır Han” sözleriyle bahsedilir. Boğaç Han için ise pek çok kullanım mevcuttur. Bunlar kullanım sıklığına göre: “oğlan” (55 kez), “oğul” (37 kez), “oglançuk” (16 kez), “yiğit” (6 kez), “Boğaç Beg” (1 kez), “yavru” (1 kez), ve “Boğaç Han” (1 kez) dır. Anlatıcı “oğlan, oğlançuk”u, anne babası “oğul”u tercih ederler. Boğaç Han’a haksızlık yapılacağı zaman, başı derde gireceği zaman anlatıcı onun için “oglançuk” sözcüğünü kullanır ve böylece okurun duygularını da yönlendirir, Boğaç’ın tarafına çeker okuru. Çocuk, kahramanlık gösterip ad sahibi olmuştur; ancak hikâyenin sonunda ikinci hayatî tehlikesini atlatmadan, kahramanlığını göstermeden anlatıcı ondan “Boğaç” diye bahsetmez. Babasını kurtarmaya gittiğinde “Boğaç Beg”, o esnada babasıyla söyleşmeleri başlarken “Boğaç Han” olarak adlandırır. Bu seçimle anlatıcı “İşte şimdi bey/ han oldun.” demek ister gibidir.

Boğaç isim alırken karşısında bir düşman yoktur, bir boğa vardır. Üstelik boğayla ettiği “cenk” de kendi seçimidir. “Ağ” meydana oynayan diğer çocuklar kaçarlardı fakat o kaçmaz. “Meydan” tarih boyunca idman, yarışma, gösteri yeri olmuştur. Boğaç’ın kendini burada ortaya koyması da bir seçilmişlik göstergesidir. 15 yaşındaki her erkek çocuğu gibi onun da kendini ispat edip ad alması gereklidir, zira 16 yaşında yine herkes gibi Han’ın ordusuna katılacaktır. Boğaç, boğa ile mücadelesinde “hünerli, erdemli” olarak nitelenmiştir, “yiğit” olarak değil. Boğayı yenerken gücünün tesiri olmakla birlikte asıl başarısı “akıl yürütme” yoluyla olmuştur.

“Boğa” Türk mitolojisinde kendisine kutsiyet atfedilen bir hayvandır. Yakut Türklerinin bazı boylarının ataları “Boğa-Ata”dır ve Hun mezarlarının bazılarında arslana benzetilmiş boğa figürleri görülür. Şamanlardan bazılarının boğaya, bazılarının kartala, bazılarının da tek gözlü varlığa dönüşmesi, hayvan ananın nasıl tasavvur edildiği ile ilgilidir (Bayat, 2006, s. 104). Boğayla ilgili “don değiştirme” motifine mitolojimizde rastlanır, Yakut Türklerinde şamanlar “ata hayvanların” şekline girerek giyinirlerdi (Ögel, Türk Mitolojisi, 2014, s. 679). Boğaç boğanın “iki talusunun üstüne” vurduğu güçlü yumrukla onu yenmeye çalışır, Dirse Han da oğlunu “iki talusunun arasından” oklayarak yaralar. Şamanlık belirtisi ergenlik döneminde görülür, Boğaç da 15 yaşında boğayla mücadele etmiştir. Bu mücadeleden aldığı isim “don değiştirme” olarak yorumlanabilir. Ayrıca Dede Korkut’un ona isim verirken Dirse Han’a hitaben söylediği: “...Çigni kuşlı cübbe ton vergil bu oglana, geyür olsun, hünerlidir.” ifadesindeki “çigni kuşlu cübbe” şaman giysilerini anımsatır. Şamanın giysisi onun “zırhı” olarak görülür, şaman da bir savaşçıdır. Mücadelelerinde ona yardım edecek hemen her varlığın bir temsili kıyafetinde yer alır. Avrupa’nın farklı ülkelerinde bulunan 9 müze arşivinde yer alan 16 adet Türk Şaman elbisesini inceleyen Gürkan Yardımcı, hem bu kıyafetlere hem de ilgili kaynaklara dayanarak şaman giysilerinde “kuş” sembolizminin öne çıktığını belirtir. Bilhassa başlıklarda ve elbiseler üzerinde görülen kuş sembolizmi: kuş tüyleri, kuş pençesi ve gagası gibi gerçek unsurlar; kuş teleklerini simgeleyen metal sallantılar, kuş kanatları yerine kullanılan sicim ve saçaklarla ortaya çıkmaktadır (2017, s. 464, 465). Kuş desenleri bazen nakış olarak da şaman cübbesinde yer almaktadır. DLT’de “çikin” maddesindeki “altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir” (s. 625) açıklaması da buna uymaktadır. Tuva şamanlarının koyun veya keçi derisinden hazırlanan cübbelerinin omuzlarında “gagaları birbirine çevrilmiş ve tahtadan yontulmuş iki siyah karga tasviri” yer almaktadır. Bu tasvir şamanın “hayvan ana” sını temsil eder. Üç âlem arasında geçişlerde şaman kuş donuna girer, böyle seyahat eder. Bu bilgilerin ışığında, Dirse Han’ın boğayı yenen, ergenlik çağındaki oğlu bu sahnede şamanlığın “seçilme” aşamasındadır. Babası tarafından öldürülmeye çalışıldığında ikinci aşamaya yani

“sınav”a geçmiş olur. Eğitim/ sınav aşaması genellikle yüksek dağlarda meydana gelir. Boğaç Han “Kazılık Tagı”nda bir derenin yanında bulunur. “Dere” tıpkı mağara, nehir gibi “rahim”i ve “doğum”u simgeler; Boğaç da burada âdeti yeniden doğar. Gerçek bir şamanın mutlaka “ayna”sı olması gerekir çünkü insanları tedavi edebilmesi ancak onunla mümkündür. Şamanların ayna bulmasıyla ilgili çeşitli efsanelerden bahseden Bayat, aynanın genellikle dere kenarları, eski nehir yatakları veya kaya diplerinde bulunduğu bilgisini verir (2006, s. 191, 192).

Boğaç dünyaya gelsin diye yapılanlar hikâyede iki kez tekrar edilir (9a/4-11, 14a/10-13). Ortak akıl ve töre çocuğun, dolayısıyla neslin devamının önemini kavratırken çocuğu olmayanlara da çözüm yolu sunar. Dirse Han ve Boğaç’ın karşılıklı soylamalarında başlangıç öğeleri “mal varlığı” ile ilgilidir. Önce “bedevi at, koyun, kızıl deve, altun başlu ban ev”, sonra “ala gözlü gelinler, ag sakallı kocalar” söz konusu olur. Bu da toplumda hâkim olan görüşü, mal varlığı-varlık gösterme ilişkisi bakımından açıklar.

Metinde Dirse Han için: “Dirse Han” (40 kez), “oğlanın babası/ babası” (23 kez), “han” (2 kez), “beg” (1 kez) ifadeleri kullanılmıştır. Bu verilerden hareketle Dirse’nin toplumdaki statüsünün vurgulandığı ve önemsendiği sonucuna ulaşılabilir. “Babalık vasfı” ikinci plandadır. Eşi, metindeki ilk manzum diyaloglarında ona “Hay Dirse Han” diye hitap eder; burada bir eşitlik, hatta meydan okuma vardır. Av dönüşü Boğaç’ın yokluğunun sorgulandığı kısımda ona manzum hitabında önce : “Başum bahtı evüm tahtı” diyerek konumunu belirler. “ Han babamın güyegüsi, Kadın anamın sevgüsü” unsurları, “atam anam verdiği” ifadeleriyle kendi soyunu vurgulayıp gözdağı vermesidir. Ardından da Dirse Han’a olan sevgisini belirten sözlerle ortamı yumuşatmaktadır: “Göz açuban gördüğüm, Gönül verüb sevdüğüm”. Hikâye sona ererken de Boğaç Han’ın babası için kullandığı “Akli şaşmış, biligi yitmiş koca baba” ifadesi, Dirse Han’ın nasıl olumsuzlandığını gösterir.

Dirse Han’ın adamları için kullanılan hitaplar da olayların akışıyla oldukça ilintilidir : “kırk namerd/ namerd” (17 kez), “kırk yiğit/ yoldaş” (3 kez), “nöker” (1 kez), “yağı” (1 kez). Boğaç Han’a karşı oluncaya dek “yiğit, yoldaş” olarak anılan adamlar, tuzak kurmaya başlamalarından itibaren “kırk namerd” olarak olumsuzlanır ve etiketlenirler. Boğaç, beylik unvanı aldıktan sonra kırk yiğidi anmaz olur. “Hased” eden bu kırk kişi, toplumun ve siyasal ortamın asla kabul edemeyeceği birkaç unsuru bir araya getirerek iftira yolunu seçerler. Önce bu yiğitlerin yirmisi Dirse Han’ı kışkırtır. İkinci yirmi kişilik grup da gelip Boğaç’ı kötülerken unvanları artık “yiğit” değil “namerd”dir. “Kudretli Oğuz’un üzerine akın etti, nerde güzel gördüyse çekti aldı, ak sakallı kocalara küfretti, ak bürçekli yaşlı kadının sütünü çekti (...), sen (Dirse Han) var iken ava tek gitti, al şaraptan içerek annesiyle sohbet etti ve

ona kasdeyledi.” (11b/4-12a/5) gibi Oğuz töresine aykırı davranışları Boğaç’a mal ederek âdeta katline ferman hazırlarlar. Hâkim ideoloji için bu davranışların hepsi aykırıdır ancak okur bunların gerçek olabileceğini gösteren herhangi bir ayrıntıyla karşılaşmadığından yine Boğaç’ın tarafında olur. Bu iftiralar, kırk adamın hikâye sonunda öldürülmelerinin gerekçelerini hazırlar. Dirse Han, oğlunu okladığı anda pişman olur; “baba yüreği” dayanamaz, ancak “ol kırk namerd komaz” ve o da razı olup ordusuna geri döner. Bir başka pişmalık ifadesi de kırk namerd onu esir ettiğinde oğlu Boğaç’ı tanımadığı, uyarmak/kurtarmak istediği için söylediği soylamada yer alan “Menüm için geldünise oğlancuğum öldürmüşem. Yiğit bana yazugı yok.”tur (18b/4) cümleleridir. Tıpkı hikâyenin okuru gibi, başına gelenlerin, işlediği günahın bedeli olduğunu düşünür. Bu kadar önemli bir vaka karşısında Dirse Han’ın pasifliği hikâyenin son soylamasındaki “aklı şaşmış biligi yitmiş koca baba” ifadesiyle bir sebebe bağlanmış olur: akılsızlık, yaşlılık.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Herhangi bir söylem içinde bireylerin neleri görmezden geldikleri, ihlal ettikleri yahut neyi öne çıkarmaya çalıştıklarına göre şekillenen işlevsel dil tercihleri söylem çözümlemesi için oldukça önemlidir (Feyzioğlu, 2012, s. 72). Cümlelerin basit/ karmaşık/ soru cümlesi oluşu, kısa/ uzun cümlelerin kullanılması ve diyaloglar yazarın niyeti ve tarihsel, sosyal bağlamla ilişkilendirilir. Metinlerdeki cümle seçimleri bu yönüyle belirleyicidir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin tamamında diyalog ve soylamaların varlığı ortaklık gösterir. Diyaloğun; gizli olanı aşikâr kılmak, soyut olanı somutlaştırmak, kahramanların psiko-sosyal konumlarını açıklanmasına yardımcı olmak, düşünce ve felsefelerin yansıtılması yoluyla etkileşimi sağlamak gibi temel işlevleri vardır (Tekin, 2010, s. 255, 256). Soylamalar da çoğunlukla manzum diyalog şeklindedir, bu nedenle yukarıdaki işlevler doğrultusunda inceleneceklerdir.

İlk şiirsel diyalog; Dirse Han’ın hatununa söylediği, çocuklarının olmayışının ve Han’ın davranışının nedenini aradığı kısımdır. Soru cümlelerinin ağırlıkta olduğu bu parça, Dirse Han’ın aklındaki karışıklığı, cevap arayışını yansıtır ve bir tehditle biter. Hatunu ise “Hay Dirse Han” diye soylamaya başlayarak aslında bu tehdide boyun eğmeyeceğini belirtmiş olur. Tehdit etmek, kırıp dökmek yerine yapması gerekenleri “emir” cümleleriyle sıralar. Sözleri etkili olur ve “ulu toy” düzenlenir. İkinci diyalog girişimi Dirse Han tarafından cevapsız bırakılsa da önemlidir. Hatun, soylamasına: “Berü gelgil başum bahtı evüm tahtı, Han babamın güyegüsi, kadın anamın sevgüsi, atam anam verdüğü, göz açuban gördüğüm,

gönül verüb sevdüğüm” diye başlar. Önce Dirse Han’ın aile reisi olma özelliğini belirtse de; sonrasında kendi ailesinin de statü olarak eşit olduğunu, onların rızasıyla bu evliliğin meydana geldiğini, ona karşı sevgisi olduğunu ifade eder. Bunlar “aba altından sopa göstermek” olarak yorumlanabilir. Zira ilerleyen cümlelerde hitabı “a Dirse Han”şeklindedir. O zamana ve mekâna uygun olarak bir kişinin başına gelebilecek her türlü olay ihtimalini peş peşe sıralar. Savaşçılık özelliğine ve ailevi gücüne dayanarak oğlunun izini sürmeye karar verdiğini gösteren hatun, yine ortamı yumuşatan bir ifade ile: “Kara başum kurban olsun bu gün sana!” sözlerini bitirir. Eşinin suskun kalması, onun yerine kırk adamının cevap vermesi hatunu harekete geçirir; sözleri lafta kalmaz ve oğlunu aramaya koyulur. Hatunun her iki diyalogu da onun psiko-sosyal konumunu gözler önüne serer: soylu, akıllı, itaatkâr, cesur, öz varlığının ve yapabileceklerinin farkında olan, savaşçı, kararlı, öngörüler ve hisleri kuvvetli bir eş/ anne.

Üçüncü diyalog Hatun ve Boğaç arasındadır. Annenin sözleri, somutlaştırma işlevi görür. Boğaç Han’ın akıbeti hakkında ilk bilgileri verir. Kendinden geçmiş, kanlar içinde bulunan Boğaç’ı bu hâle getirenin ne/ kim olduğu sorgulanır. “Kazılık Dağı” na ve diğer doğa unsurlarına beddua edilir. Boğaç ise annesini kutsallaştıran “Ag sütün emdüğüm kadunum ana! Ag bürçeklü izzetlü cânım ana!” ifadeleriyle soylamasına başlar, böylece kırk namerdin iftiralara da bir cevap vermiş olur.

Dördüncü ve son diyalog, Boğaç ve babası arasında geçer. Dirse Han’ın soylamasında “varısa, degil mana, savaşmadın urışmadın alı vereyim, döngil gerü” sözleri sıkça kullanılır. Aslında Dirse Han muhatabının oğlu olduğunu bilmez, ama Boğaç’a ad verildiği gün verilen mal varlığını ve hayatındaki kişileri “varısa degil mana” şartlı ifadesiyle sorarak onun kim olduğunu anlamaya çalışır. Kan dökülmeden meselenin halli için çabalar; çünkü bir kişi, kırk kişiye karşıdır. Kendisi hem psikolojik olarak hem de gerçek manada tutsaktır. İki tür tutsaklığın müsebbibi de kırk adamdır. Dirse Han “döngil” diyerek kendi hatasından dönüşünü Boğaç’a yansıtarak ifade eder.

Destandan halk hikâyesine geçiş döneminin bir örneği olan hikâyede her iki türün özelliği de yer almaktadır. Cümleler genellikle kısa, fiil cümleleri olmakla birlikte metinde önemli bir oranda sıralı cümle mevcuttur. Edilgen fiillerin yüklem olduğu sadece birkaç cümle vardır. Bu da öznelerin metin genelinde aktif rolde olduklarını gösterir. Zira edilgen yapılarda “eyleyen”in yapıdan tamamen atılması ya da derecesinin düşürülmesi; daha durağan, soyut ve etkileşimden uzak bir bilgi akışına sebebiyet vermektedir (İnce Özyıldırım, 2010, s. 54). Ettirgen (iş başkasına yaptırma anlamı veren) fiiller de azımsanmayacak sayıda

kullanılmıştır. Ettirgen fiiller de dönemin hiyerarşik yapıli toplumuna böylelikle ışık tutar. Hikâye kişileri toplumun üst katmanlarındandır ve onların buyruklarıyla işler yürür.

Sözcük seçimleri.

Sözcük seçimleri, ideolojik yapıyı ortaya çıkarmada oldukça önemlidir; seçimlerdeki farklılıkların yorumlanması yoluyla sosyal katılımcı ve aktörler hakkındaki ana inanç ve ideolojiler ortaya çıkarılabilir (Özer, 2018, s. 165). Anlatıcının/ yazarın bir tarzı vardır. Sözcük seçimleri bu tarzın bir parçasıdır ve her sözcük niyetin bir ifadesidir. Eleştirel söylem çözümlemesinde söylem içerisinde “eş, zıt, yakın” anlamlı sözcüklerin seçimi irdelenir. Özellikle eş ve yakın anlamlı sözcüklerden hangilerinin tercih edildiğinden yola çıkılarak bu seçimin nedeni bağlamla birlikte anlaşılmalı çalışılır.

Metinde dua bölümü de dâhil “Yaratan” anlamında: “Allahu Teâlâ (2), Tañrı Teâlâ (2), Tangrı Teâlâ (3), Tangrı (4), Allah (1), Hak (2) sözcükleri kullanılmıştır. Seçimlerden toplumda hem İslamiyet öncesi Türk dînî inancının hem de İslamiyet’in eşzamanlı ve iç içe yaşandığı bilgisine ulaşılabilir. Nitekim İslam’a göre haram olan içki de hikâyede kendine yer bulur. Şölenlerde ve avlarda şarap içildiği belirtilmektedir.

Savaşla ilgili olarak hikâyede “ceng, ceng ü savaş et-, savaş-, uruş-, kılıç çal-, oh at-...” ifadeleri geçmektedir. Boğaç’ın boğayı yenmesi “ceng” olarak nitelenirken, babasını kurtarıken verdiği mücadele “ceng ü savaş” olarak geçer. Ceng Farsça kökenli “çarpişma, savaş, kahramanca mücadele etmek” anlamlarında bir sözcüktür. Ceng dışında savaşla ilgili kullanılan tüm sözcükler Türkçedir. Boğaç’ın asıl kahramanlığını gösterdiği yerde hemen hemen aynı anlama gelen iki sözcüğün bir arada kullanılması, vakayı ve başarıyı yüceltmek amaçlı olabilir. Yine bu kurtarıştan hemen önce baba-oğulun söyleşmelerinde “savaşmadan/ uruşmadan” sözcüklerinin tekrarı ve bir arada kullanılması da anlamlıdır. “Uruş-”, kavga etmek, vuruşmak anlamlarına gelmektedir. Dirse Han “Kavga ve savaş olmadan canının kurtar.” iletişiyile Boğaç’ı döndürmeye çalışır. Boğaç’ın hayati tehlike yaşadığı, ölümden döndüğü yerlerde savaş ya da vuruşma yoktur, gâfil avlanma vardır. Yakın anlamlı sözcüklerin kullanılması ve yinelenmesi yoluyla iletinin gücü artırılmaya çalışılmıştır. Savaşın ve savaşta kullanılan aletlerin sıkça zikredilmesi de Türklerin savaşçı özelliğini belirtir.

Yazar/ anlatıcı; sözcük, söz öbeği, tümce ya da olay dizilerini özgürce vurgulayıp farklı dil seçenekleri kullanarak okurunda yer yer şaşkınlık yaratabilir. Sözlük anlamları nesnel anlamlardır; fakat yan anlamlar simgesel ve kişisel olmalarından dolayı yazarın özel ilgi alanlarını ve iç dünyasını yansıtır (Şahin U. , 2012, s. 41). Dirse Han’ın tuzak kurarak

oğlunu öldürmeyi planladığı avda, kırk adamın Boğaç'ı teşvik etmek için şu sözcükleri kullandıkları görülür: “sevün-, kıvan-, güven-”. Yakın anlamlı bu sözcükleri birlikte kullanıp vurgulu bir anlatıma erişen Dirse'nin adamları, Boğaç'ı ikna etmeyi başarmıştır.

Bir dilde yer alan eş ve yan anlamlı sözcükler, o dilin zenginliğinin göstergesi sayılmaktadır. Dede Korkut Hikâye'lerinde de dilin bu anlamdaki zenginliği göze çarpmaktadır. Ele alınan hikâyede diğer eş ve yakın anlamlı sözcük ve sözcük gruplarına örnek olarak:

Zarılık eyle-/ ağla-, sağ/ esen, kork-/ kayur-, kov-/ kondurma-, soyla-/ eyd-, çap-/ çıkagel-, suç/ günah, onal-/ sapasağ ol-, kayıt-/ geri dön-, beglik ver-/ taht ver-, düz-/ koş-, ecel al-/ yer gizle-, behişt/ uçmağ, dülbend sal-/ el eyle-, günah/ yazuk verilebilir.

Eş ve yakın anlamlı sözcükler metinde genellikle aynı cümle içerisinde yahut peş peşe ifadelerde kullanılmıştır. Söylenenin vurgulanmasını sağlayan bu uygulama, aynı zamanda anlatıcının yahut metni üreten kolektif bilincin dile ne kadar hâkim olduğunu da gösterir.

Daha önce bahsedilen “Dirse Han/ akli yitmiş biligi şaşmış koca baba, kırk yiğit/ kırk namerd/ yağı, oğlan/ oğlancuk/ Boğaç, Han kızı/ hatun, ...” gibi ifadeler, hikâyenin ideolojisine ve seyrine göre sözcük seçiminin yapıldığını ispatlar. Fiillerin çokluğu, toplumsal hayatın içinden sözcüklerin yanı sıra tabiattaki varlıkların adlarının sıkça kullanılması, avlanmakla ilgili sözcükler, çadırlar hikâye zamanında halkın hâlâ göçebe bir hayatı sürdürdüğünü bildirir.

Yazarın kullandığı sözcükler onun neye odaklandığını gösterir. Hikâyede “karşıt anlam”; verilmek istenen mesajı, anlatılmak istenen durumu kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Zıt anlamlı sözcüklere ve söz öbeklerine metinde sıkça rastlanır: “yer yüzi-gök yüzi, ag otag-kara otag, akli karalı seçilen çağ, kalk-/ örü tur-, yalınca/ tonat-, aç/ toyur-, gel-/ ged-, sag/ sol, katı taş/ un, en-/ çık-, tutsak eyle-/ kurtar- ...”.

Retorik ve ikna stratejileri.

Kolektif belleğin bir ürünü olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde anlatıcı, bütün hikâyelerin şahidi durumundadır. Hikâyeyi yaratan halkın ortak ağzıdır, metin o halkın yaşantısını sunar. Zira hikâyede kullanılan kiplerden, 276 kez olmakla birlikte en fazla kullanılan “-dı” görülen geçmiş zamandır. Bu kip, anlatıcının anlattığı olay ve durumlara tanıklığını destekler, anlatılanların gerçekliğini belirtir. Böylece metnin inandırıcılığına katkı sağlanmış olur. Metinde verilen yönetimle ilgili adetler, bir dileğin gerçekleşmesi için yapılanlar, av ritüelleri, Hızır'ın mağdurlara yardımı gibi unsurlar da yine inandırıcılık, tarihsellik ve gerçeklik olgularını vurgular.

Hikâyede siyasi zeminde en tepede yer alan şahıs, Bayındır Han'dır. "Hanlar Hanı Han Bayındır" ifadesiyle onun gücü, tartışılmaz yeri ve yetkinliği sabitlenir. Olaylar içinde Bayındır Han'ın olması, onay ve redlerin gücünü ve yayılma alanını da belirler. Metinde vuku bulan hiçbir şey alelade bir toplumda, alelade bir yöneticinin şahitliği ve izniyle gerçekleşen şeyler değildir. Yasak, olumsuz görülen olgu/ durum/ olayların oluşturacağı tepkiler de bu bağlamda büyük ve keskin olacaktır. Anlatıda Bayındır Han'ın söyleminde belirgin ifade "oglu kızı olma-" ve "karga-"tır. Han, bunu tekrar edip yaptıracığı uygulamalara gerekçe kıldığı için "Çocuksuz olmak lanetlenmiş olmanın kesin bir işaretidir." kanısı oluşur. Üstelik Bayındır Han, söyleminin gerekçesini "kutsal"a dayandırarak ikna ediciliğini artırmıştır. "Oglu kızı olmayanı Allâhu Teâla kargayubdur, biz dahi kargaruz, bellü bilsün." (7a/12-13) cümlesi, Tanrı'yı mesnet tutarak, evladı olmayanları toplumdan men eder. Oglu kızı olmamak sözü, ana olay gerçekleşene dek 7 kez tekrar edilmiştir. Üstüne basa basa yinelenen "çocuksuzluk" derdinden kurtulmanın yolu, Tanrı'nın kullarına verdiği nimetleri diğer insanlarla paylaşmasından geçmektedir. Nasıl ki hükümdar toylar yapıp nimet paylaşımıyla halkını ayakta ve ona bağlı tutuyorsa, Dirse Han da "saçı" cinsinden sayılabilecek kurbanlarla evlat sahibi olabilecektir. Saçılar; aç görünce doyurmak, borçluyu borcundan kurtarmak, çıplağı/ fakiri giydirmektir. Metinde dört kez tekrarlanan: "atdan aygır, deveden buğra, koyundan koc kırdur-" ifadeleri, kurban edilecek hayvanların dahi seçkin olması gerektiğini vurgular. Hayvanların "erkek" olanları seçilir. Erkek damızlık hayvanların etlerinin daha lezzetli olduğu bilinmektedir. Tepe gibi et yığıp göl kadar kımız sağdırınca, yapılması gerekenler listesi tamamlanır. Yapılan bu iyilik ve ihsanlara karşı duası alınacak "biri", dilenen "hacet"in ele geçmesine vesile olacaktır. Toplumsal eşitliğin maddi anlamda sağlanabilmesi için önemli yollardan biri olarak toy, bireyin bütünlenmesi için şarttır. Toplumun birbirine yakınlığını artırmak ve gönül hoşluğu oluşturmak için zenginliğin paylaşılması gerektiği vurgulanır. Verilecek toyda yapılmış şeylerin ve yapılması gerekenlerin defalarca tekrarı, hedeflenen kitlenin bilincine yöneliktir.

Dirse Han, Bayındır Han'ın toyunda kendisine yapılan muameleye "Benüm ne eksüklüğüm gördü?" sözleriyle anlam vermeye çalışır. Kılıcı ve sofrasıyla yeterli olduğunu düşünür. "Eksiklik" sözcüğü, önemli bir seçimdir. Bireyin toplumun bir parçası olarak işlevi, sadece toplumu savunmak yahut yedirip içirmekle sınırlı değildir. Toplumdaki nüfusun, devletin gücü ve devamlılığı için büyük önemi vardır. Çocuğu olmayan bir birey olarak Dirse Han; gelecek vaat etmemekte, sadece yaşanan gün için değerli sayılmaktadır. Geçmişte yeri vardır ki kendisinden "han" diye bahsedilir. Yaşanan günde, ideolojik ve siyasi yapıda yeri vardır, toylara dâhil edilmektedir. Ancak Dirse Han'ın bir geleceği yoktur. Geleceği inşa etmesi için ihtar edilmiştir. Bu ihtar Dirse Han örneğinde bütün Oğuzları kapsar.

Sosyolojik yapının “kabul edilen” bir bireyi olmak için gereken ögeler toylar vasıtasıyla verilmiştir. “Kabul edilmeyen” bireyin özellikleri de Boğaç’ın erginlenme sürecinde görülür. Boğaç, taht ve beylik sahibi olduktan sonra babasının kırk yiğidini anmayarak “vefa ve saygı”yı çiğner. Kırk yiğit de, tüm toplumsal ve dini normları çiğneyerek “iftira”ya başvurur. Kırk yiğitten kırk namerde uzanan yolda “iftira”nın altı çizilir. İftiranın içeriğindeki unsurlar da Oğuzlarda kabul görmeyen olumsuzlukları açıklamak için kullanılmıştır. “Kür/ erçel koptı” denen bireyin özellikleri şunlardır:

Kalın Oguz üzerine yöriyiş etmek, nerde güzel kopdıysa çeküb almak, ag sakallu kocanın ağzın sögmek, ag bürçeklü karının südin tartmak, bidat işlemek, babası var iken babasıyla degil anasıyla ava gitmek, al şerâbun itişinden içüb anasıyla sohbet eylemek, anasına kasd etmek.

İftira içinde şüphesiz ki en vurucu kısım bahsedilen evlâdın “anasına kasd etmesi”dir. Bu, sadece Türklerde değil hiçbir millette onaylanmayan bir şeydir. Diğer içerik ise; devlete asi olmak, rızasız gönül ilişkileri kurmak, yaşlılara saygısızlık etmek, babasını saymamak, içkiyi fazlaca kaçırıp kendini kaybetmek gibi olumsuz davranışlardan oluşur. Oğuz’un bir parçası olarak kabul görmek isteyen kişi, bu olumsuz davranışlardan uzak olmalıdır. Aksi hâlde sonu ölüm olacaktır. Uyarı o kadar kesindir ki havada kalmaz, Boğaç’ın ölümcül bir yara almasına neden olur. Boğaç, masum olduğundan “Hızır” vasıtasıyla yaşama döndürülür. Dini bir motif olarak “Hızır”, gerçekten ihtiyacı olanlara yetişir. Dinleyici/ okur, Boğaç’ın masumiyetine ve inanç bütünlüğüne Hızır motifiyle ikna edilir. Hızır’ın işlevini tamamlayabilmesi için söylediği ilahta yer alan “dağ çiçeği ve anne sütü” , “kutsal”ın farklı bir yanını ortaya koyar. Dağ ve annenin kutsallığı belirtilir.

Dirse Han’ın eşi; çocuk sahibi olabilmek için verdiği tavsiyeler ve bu tavsiyelerin sonuç vermesiyle, av dönüşü yaptığı hazırlıkta görgülü davranışıyla, Boğaç’ın dönmemesinden kuşkulayıp harekete geçişi, cesareti ve yavrusunun canını kurtarışıyla, her şeye rağmen Dirse Han’ı kurtarması için oğlunu ikna edişiyle olumlanır, yüceltilir. Bu yüceltme şahsî görünmemektedir çünkü hatunun adı hiç geçmez; onunla ilgili vakalar hep onun “işlev”iyle ilgilidir. “Han kızı, hatun, dişi ehli, oğlanın anası, ana” metinde Dirse Han’ın eşi için tercih edilen sözcüklerdir. Dirse Han, çocuk sahibi olmak için eşinin sözlerini dikkate aldığında söylenen “Dişi ehlinin sözünü dinledi.” ifadesiyle onun cinsiyeti, dolayısıyla da doğurganlığı vurgulanmış olur. Dirse Han tutsak gittiğinde Boğaç’ı ikna ederken kullanılan “Dirse Han’un hatunu”, “oğlan anasının sözünü sımadı” ifadelerinde de, bir eş ve anne olarak kadının aileyi birleştirici yönü sezdirilmiştir. Bunun dışında; Dirse Han’ın neden çocuklarının

olmadığını sorguladığı sırada söylediği, yine hitap olarak değerlendirilebilecek manzum parça da onun fiziksel özelliklerinin güzelliğini ve uysallığını vurgular.

Söz sanatlarının özleştirici ve estetik özellikleri, anlatının ifade gücünü artırmıştır. Üzüntüyü belirten “süt damarı kesil-, sarı yılan sokmadan ak tenin şişip inmesi” gibi müthiş benzetmeler metinde görülmektedir. Paramparça olup ölmek yerine “kol bud olub yer yüzine düş-”, baygın durumda olmak yerine “gözlerün uyhu al-, Tangrı veren tatlu cânı seyrânda ol-” sözlerinin kullanılması metaforun örneklerindendir. Sorgulamadan inandığı iftiralarla oğluna kıyan Dirse Han’a verilen ceza, kâfirlerin eylemlerine benzetilir. Hikâyelerde “azgın kâfir”e yüklenen eylemleri, Dirse Han’ın kendi adamları yapmıştır. Eylemleri kırk yiğidi kâfirlerle özdeşleştirmiş, sonları da onlar gibi olmuştur. “Dirse Han tutdılar, ag ellerin ardına bağladılar, kıl sicim boynına takdılar. Ag etinden kan çıkınca dögdiler. Dirse Hân yayan, bunlar atlu yörüdiler.” ifadeleri, kâfirin eylemlerini anımsatır. Bu eylemlerin sonu “Kâfir ellerine yöneldiler.” cümlesine bağlanarak benzetme tamamlanır. Kâfir gibi davranan kırk namert, kâfir gibi cezayı da hak eder: Boğaç “Kiminün boynın urdı, kimini tutsak eyledi.” denir. “Kopuz”un uyarıcı işlevi de yine genellikle kâfir ellerinde tutsak olan Oğuz beylerince kullanılmaktadır. Beyrek’in, Kan Turalı’nın, Segrek’in hikâyelerinde durum böyledir.

Hikâyede çocuksuzluk ekseninde toplumun değerleri açıkça ortaya konmuştur. Boğaç’ın topluma kabulüne esas olan erginlenme yolculuğu, kültürel kabul ve redlerle gerçekçi kılınmıştır.

Salur Kazanun Evi Yagmalandığı Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Hikâye, başlıkta da adı geçen Salur Kazan’ın tanıtımının, övgüsünün yapıldığı ve akrabalık bağlarının bildirildiği giriş kısmıyla başlar:

Ulaş oğlu

Tülü kuşun yavrısı

Beze miskin umudı

Amit suyunun aslanı

Karacugun kaplanı

Konur atın eyesi

Han Uruzun ağası

Bayındır Hanun güyegüsi

Kalın Oguzun devleti

Kalmış yigit arhası

Şüphesiz bu kısım okuru/ dinleyiciyi vakanın büyüklüğüne hazırlamak içindir. Zira bu kadar yüce özellikler barındıran bir kahramanın başından geçecekler de bir o kadar büyük olaylar olmalıdır. Kahramanın tanıtımından hemen sonra, bir bahar gününde verilen bir toy sahnesi yer alır. Toyda Ulaş oğlu Kazan, durağan hayattan sıkıldığını söyler ve yanındaki meşhur beylere ava gitmeyi önerir. Beylerin de onayını alan Kazan, Gürcistan'ın hemen yanında olduğu için daima tehlike altında olan ordusunun (yurdunun) sorumluluğunu oğlu Uruz'a ve üç yüz yiğide bırakarak beylerle yola çıkar. Böylece metnin ilk fotoğrafı görülür: bir yanda atlanıp ava giden meşhur Oğuz beyleri, diğer yanda geride bıraktıkları kısmen sahipsiz yurt. Metnin spot kısmı olarak nitelenebilecek bu kısımda; Salur Kazan'la birlikte hareket eden beylerin de tanıtımı yapılır, anlatıcının “saya varsam dükense olmaz” dediği meşhur beyler hep yurdun dışına çıkarılarak metnin tematik yapısı hazırlanır. Salur Kazan iyice tasarlayarak değil, “alnına şarabun itisi çıktığı” için etraflıca düşünmeden “keyfi” bir karar alır. Çünkü eylemden beklenen sonuç “av avlayalum, kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kaydalum, otagumuza düşelüm, yeyelüm, içelüm, hoş geçelüm”dür. Divanü Lugâti't-Türk'te avlanmak “awla-“ olarak geçer ve iki anlamı vardır: 1. Avlamak 2. Yığılmak (s. 127). Metnin teması, “ava giderken avlanmak”tır. Kazan Han ve önemli beyler ava giderken yurtları da avlanır, yurdun üzerine düşman “yığılır”.

Şematik yapı.

Bayındır Han'ın damadı Salur Kazan, bir toy düzenlemiştir. Kazan'ın düzenlediği toy, Han'ın düzenlediği toydan farklılık gösterir. Salur Kazan'ın toyu, tasvir ifadelerinden anlaşılacağı üzere daha küçük çaptadır. Bayındır Han'ın toyunda “bin yerde ipek halıçe döşenmişidi”, Kazan'ın toyunda ise “toksan yerde ala ipek kali döşenmişidi” sözleri bunu destekler niteliktedir. Bayındır Han'ın toyunda şaraptan söz açılmaz, Kazan'ın toyunda ise içki içmekle ilgili pek çok ifade yer alır: badyalar, altun ayak sürahiler, sagrak (kadeh) süren güzel kâfir kızları, şarabun itisi... Yeme-içme, eğlenme ortamında “kâfir kızları”nın ikram ettiği içkilerle sarhoş olan beylerin yurtlarını savunmasız bırakacaklarını düşünmeden ava gitmeye karar vermeleri şematik yapıyı oluşturur. Epizot ve motifler göz önüne alındığında metnin olay örgüsü şöyledir:

- a) Salur Kazan; büyük bir şölen düzenler, şölene katılan meşhur savaşçı beylerle ava çıkar.

- b) Üç yüz yiğit ve Uruz'a emanet edilen yurda yedi bin kâfir saldırır; Kazan'ın eşini, annesini, eşinin kırk ince belli hizmetkârını, oğlu Uruz'u esir ederler, (koyunları hariç) tüm mal varlığını da alıp giderler.
- c) Gördüğü bir rüyayla uyarılan Karacuk Çoban, kendisine emanet edilen on bin koyunu almak için gelen kâfirlerin baskınından galip çıkar.
- d) Kazan Bey gördüğü bir rüya nedeniyle avdan ayrılır, yurduna döner ve yurdunun yağmalandığını görür.
- e) Salur Kazan yağmayı kimin yaptığını anlamak için sırasıyla su, kurt ve köpeğe danıştıktan sonra Karacuk Çoban'a ulaşır.
- f) Çobanı saf dışı bırakmaya çalışsa da muvaffak olamayan Kazan, onunla birlikte kâfirlere doğru yola çıkar.
- g) Şöklı Melik, Burla Hatun'u bulabilmek için Uruz'u ağaca bağlatıp parçalattıracağı sırada Uruz, ağaçla söyleşir. Bu esnada Salur Kazan ve Karacuk Çoban yetişir.
- h) Salur Kazan kâfirden annesi dışında hiçbir varlığını talep etmez, fakat talebi reddedilir.
- i) Kalın Oğuz beylerinin gelmesiyle güç bulan Salur Kazan, kâfirlerle amansız bir savaşa girişir.
- j) Kara Tekür'ü, Şöklı Melik'i yenen Kazan Bey ve efradı, kendilerinden alınan her şeyi geri alarak yurtlarına dönerler.
- k) Karacuk Çoban kahramanlığı ve yardımları nedeniyle "imrahor" yapılır, yurttan yedi gün yedi gece kutlama tertip edilir.

Olay zincirinin oluşturduğu şematik yapıda her halka birbirine nedensellik bağıyla bağlıdır. Bu nedenle metin içi bağlar sağlamdır. Hiyerarşik yapıda Hanlar Han'ı Han Bayındır'dan sonra gelen Salur Kazan'ın ve kalın Oğuz beylerinin bir anlık gafletlerinin namuslarına, halklarına ve tüm varlıklarına mal olabileceği olayların ana eksenini oluşturur.

Durum.

Merkezî insanın Salur Kazan olduğu bu hikâyede, olay örgüsü tek zincirlidir. Hikâyenin düğüm kısmında "Karacuk Çoban" da Kazan'a yakın bir seviyede önemlidir. Salur Kazan'ın başından geçenlere başta onun istememesine rağmen eşlik eder. Han'ın, "bir çobanla hareket etmeyi kendine yedirememesi" kibirli davranışının eleştirisi olarak toplumsal hafıza, çobanı bir kahraman kılar. "Halk olmazsa Han da olmaz." Fikri, hikâyenin başından itibaren işlenir. Kazan'ın şahsında Türk yöneticilerine bir mesaj verilir. Eflatun'un: "Halkını tüketen milletlerin, kendileri de tükenir." sözündeki gibi olumsuz bir durumun içine düşen

Kazan da, bir var oluş mücadelesinin içine sokularak yönetici vasıflarındaki eksiklikler giderilmiş olur.

“Bir gün” diye başlayan hikâye; zamanın önemsenmediği, buna karşılık, yaşananlardan çıkarılması gereken genelgeçer derslerin öncelendiği bir durum arz eder. Zaman, hikâyenin “yaşandığı” ve “anlatıldığı” zaman olmak üzere iki katmanlıdır. Hikâyenin yaşandığı zamanı tayin etmek neredeyse imkânsızdır. Metnin iç zamanı dışında, zamanla ilgili bir bilgi mevcut değildir. Önemli şahısların; halkın bildiği, tanıdığı ve sevdiği kişilerden seçildiği anlaşılrsa da metnin oluşturulma zamanının tayin etmede pek işlevi yoktur. Çünkü bu konuda yapılan çalışmalarda da farklı görüşler vardır. Hikâyenin anlatılma zamanı ise, eser var oldukça devam edecek bir süreçtir. Tüm bu nedenler doğrultusunda metinde ele alınabilecek zaman bağlamı, metin içinde yer alan “bir gün, gece yaturiken, ol gece, çobanı gördüğünde, dün yok öteki gün, böyle degeç, ol gün, yedi gün yedi gece...” gibi ifadelerle sınırlıdır. Sözü geçen ifadeler, tarihsel anlamda muğlak da olsa metnin iç bağlarıyla uyumludur ve metin içi göndermeler yapılarak hikâyeyi dinleyenler vakaya dâhil edilir.

Metinde kullanılan kipler söylemin çözümlenebilmesi açısından değerli göstergelerdir. Hikâyede en sık kullanılan kip “-dı” yani görülen geçmiş zamandır. 318 fiil bu kiple çekimlenmiştir. Böylelikle anlatıcı, kendini ve dinleyicileri olayların şahidi saymış olur. “-miş” yani rivayet kipi ise sadece 50 fiilde kullanılmıştır. Bu fiillerin büyük bir kısmı “kâfir”lerin cümlelerinde yer almaktadır. Metinde “bizim” olanların eylemleri “görölmüş”, “öteki”lerin eylemleri “nakledilmiş, söylenti” olarak ifade edilir. “Şaşıрма, övgü, alay, hafife alma, farkına varamama” gibi çeşitli anlamlar da taşıyabilen “-miş” eki metinde; sözün sahibi yani kâfirler tarafından “övgü”, anlatıcı tarafından ise “hafife alma/ alay” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Hikâyelerde, tekrar edilen sözcükler dikkat çekmektedir. Bilhassa diyaloglarda bu tekrarlara rastlanmaktadır. Konuşmacılar, aynı sözleri tekrar etmek yoluyla, farkında olarak veya olmayarak kendileri için benimsedikleri kimlik imgelerini oluştururlar (Çubukçu, 2014, s. 182). Kâfirlerin: “evlerini yıkmışuz, atlarını binmişüz, develerini yetmişüz, anasını getürmişüz, altın akçasını yağmalamışuz” ifadeleri, kendi ağızlarıyla ve küçük farklarla iki kez tekrarlanır. Düşmanın bu eylemleri; bir kez Karacuk Çoban Salur Kazan’a olanı biteni anlatırken, bir kez de Kazan Şöklü Melik’ten annesinin azat edilmesini isterken tekrarlanır. Bu tekrarlarla kâfirler “yağmacı” kimliklerinin farkında olarak konuşturulur. Konuşanlar, konuşma anında benimsedikleri kimlik imgelerini canlandırırken, karşılarındakilerinin ve diğer konuşanların hangi kimlikleri canlandıracaklarını da belirler (age, s. 182). Düşman “yağmacı” kimliğini ortaya koyarken, yağmanın muhatabı Çoban ve Kazan “mağdur”

kimliğine bürünür. Kazan, Çoban ve kalın Oğuz beylerinin kâfire karşı savaş başlatmalarının gerekçeleri bu tekrarlar yoluyla dinleyiciye benimsetilir.

Metinde Beg Yegenek'in konur atlu Salur Kazan'a "keşiş" dediği nakledilmektedir. "Rahip" dışında keşiş: "Geceyi gündüze katıp bî-meks ve ârâm (durmadan, dinlenmeden) yola gitmek, harıl harıl yürümek" (Burhân-ı Katı, 2009, s. 435) anlamlarına da gelir. Salur Kazan'ın avdayken gördüğü rüya neticesinde oradan ayrılıp yurduna giderken söylediği: "Ben bu gün konur ata mahmuz kakaram, üç günlük yolu bir günde aluram. Öyle olmadın yurdum üstüne varuram." sözleri tam da keşişin bu anlamını sergiler. Keşiş, "ayı, deve avazı" anlamlarına da gelmektedir. Her iki hayvan da heybetli, güçlü hayvanlardır. Türk kültüründe ve mitolojisinde de önemli yerlere sahiptirler. Yegenek, Kazan'a cüssesi ve heybetinden dolayı bu lakabı takmış olabilir ki "kazan" da en büyük tencedir ve bu anlamla örtüşür. "Yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura belümüz kurıdı." ifadesi, bahar aylarında başladığı görülen hikâyede Kazan'ın "kış uykusundan uyanmış bir ayı" olarak düşünülmesine olanak verir. Aylar mart ile nisan arasında uyanırlar; ancak uzun uykuları sırasında ciddi biçimde kemik ağırlığından ve vücut ağırlığından kaybederler. Uyanır uyanmaz yiyecek peşine düşerler, Kazan Han da ava gider. Av, Türklerde savaşın provasıdır; bu yüzden de hayatın önemli bir parçasıdır. Ayı, Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan, özellikleri insanla özdeşleştirilen, kimi Türk boylarında da "ata" olarak kabul edilen bir hayvandır. Türklerde doğaya saygı ve doğayı dengede tutma düşüncesi bağlamında çeşitli "koruyucu iye"lerin olduğu bilinmektedir. Bu iyeler başlangıçta zoomorfik (hayvan biçimli) görünümdeyken zamanla antropomorfik görünüme erişmiştir. "Ayı" Türklerin mitik algısında "orman iyesi" olarak yer almaktadır. Kutsal bilgi ve gizem kaynağı olarak da tasavvur edilen ayıdan, daima saygıyla söz edilir. Ayı; ata, baba, dayı, amca, ana, dede... gibi çeşitli akrabalık isimleriyle birlikte anılır. O, insanın yakın akrabası hatta kardeşi olarak görülür. Avcılıkla ilgili mitlerde, ormanda avcılara yardım eden yine odur. Orman ruhunun bir sembolü olan ayı; orman ve ağaç kültürle sıkı sıkıya bağlıdır ve onların animistik bir görüntüsü gibidir (Bayat, 2016, s. 170-174). "Aga", Moğolcada da "aka" olarak kullanılan ve "büyük erkek kardeş, saygı unvanı, ata" anlamlarına gelen bir sözcüktür. Hikâyede kalın Oğuz beyleri ve Uruz, Kazan'a hitap ederken "agam"ı sıkça kullanırlar. "Ağa" sözcüğü metinde kimi yerde baba, kimi yerde ata, kimi yerde kardeş anlamında kullanılmıştır. Ormanın koruyucu ruhu/ iyesi bağlamında "ayı"yı Kazan Han'ın sembolize ettiği düşünüldüğünde, kardeşi Kara Göne ve onun oğlu Kara Budak da orman ruhunu tamamlamış olurlar. "Ağa" bu bağlamda boydaki ileri gelenler arasında hem hiyerarşik yapının hem de kişilerarası yakınlığın tesisini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Kazan'ın asaleti, mevkisi vurgulanır. Bu mevkinin en önemli ispatı da, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın damadı olmasıdır.

Salur Kazan yurdunun ıssız, yağmalanmış hâlini görünce arayışa girer. Bu arayışta sırasıyla “su, kurt” ve “köpek” ile haberleşme girişiminde bulunur. Suyla konuşurken onun işlevlerinden bahseder ve dinî özelliklerine telmihte bulunur. Mitolojik devrin izlerini de taşıyan bu kısımdaki “Su, Hak dizarın görmüştür.” ifadesi Altay Türklerinin yaradılış destanında yer alan:

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,

Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!

Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,

Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak. (...)(Ögel, Türk Mitolojisi, 2014, s. 465).

kısmı anımsatmaktadır. Aslında Kazan yurdunu değil de, yurdundan haber verebilecek Karacuk Çoban’ı aramaktadır. Bahsedilen varlıklardaki çoban ve çobanlıkla ilgili veriler bu durumu desteklemektedir. Nitekim son olarak da “Ag koyunlar gelüb çevresinde yatduğı su, Ordumun haberin bilürmisin?” diye sorar. Koyunun olduğu yerde Çoban’ı bulabileceğini düşünmektedir. Sudan cevap alamayan Kazan, “kurt”la karşılaşır ve “Kurd yüzi mübârekdür, kurdılan bir haberleşeyim.” der. “Kurt”un, çok eski çağlarda Türklerin bir totemi olma ihtimali yüksektir; Göktürk çağındaysa bir totemden ziyade kutsal bir sembole dönüşmüş ve çoğunlukla kağanlık sembolü olarak kullanılmıştır. Ögel’e göre Tanrının sembolü olan “gök” de hem yol gösteren kurtlar için “gök yeleli kurt”; hem koyun ve keçilerin önünden giden, onlara liderlik eden tecrübeli koç/ tekeler için “gök teke”; hem de sahibine sadık ve onu türlü felaketten koruyan köpekler için “gök kuyruklu köpek” şeklinde kullanılmıştır (Türk Mitolojisi, 2014, s. 45-47). Böylelikle, hikâyede de geçen bu hayvanların mitolojik olarak bir değer taşıdığı görülmektedir. Kurda hitap edilirken son kısımda yine çobana gönderme vardır: “Çakmakluca çobanları dünle yügürden, Ordumun haberin bilürmisin? Degil mana.”. Geceleri ortaya çıkan kurtlar koyun sürülerine saldırırlar, bu yüzden sürünün ve dolayısıyla Çoban’ın yerini biliyor olmalıdırlar. Kurttan da cevap alamayan Kazan, doğru yolda ilerlemiştir ki Karaca Çoban’ın kara köpeğine rastlar. Köpeğe de yurdunu sorar; fakat köpek sırnaşıklık yapar ve Kazan köpeğe bir tomarla (sopa) vurur. Köpek geldiği yola geri dönünce, onu kovalayarak giden Salur Kazan Çoban’a erişmiş olur. Çobana erişme, çözüme erişme olarak kurgulanmıştır. Çobanla birlik olma hâli, merkezde yaşayanla kırsalda yaşayanı birleştirir. İki tarafın da kendine özgü mücadele şekilleri vardır. Bu birleşim savaşındaki galibiyeti hazırlar.

Yorum.

Metindeki “iyiler” ve “haklılar” Oğuz ve Müslümandırlar; “kötüler” ve “haksızlık yapanlar” sadece kâfirdirler, kavmiyet bilgileri verilmez. Çoban’ın sözlerine bakıldığında

karşılaştırılan ögelerin milletleri değil de, mesleği karşılaştıran ögeler olduğu görülür: alaca at-ala başlu keçü, tugılga-börk, altmış tutam gönder-kızılcuk degneg, kılıç-egri başlu çevgen, toksan ok-ala kollu sapan. Kâfirlerin belirgin fiziksel özellikleri “ardı yırtıhlu kaftan” giymeleridir. Giysiler de konuşur ve çeşitli mesajlar iletirler, sosyoekonomik ve kültürel bir gruba aidiyeti gösterirler (Nacar-Logie, 2014, s. 48). Kaftan, Bamsı Beyrek’in de kıyafetidir; düşmanın da kaftan giymesi onu farklı kılan bir durum değildir. Aradaki fark, kaftanın yırtmaçlı olmasıdır. Tek fark dinîdir. Oğuz, Müslüman ve haklı olanlar: Salur Kazan, Karacuk Çoban, Kara Göne, Delü Dundar, Kara Budak, Şer Şemseddin, Beyrek, Beg Yegenek, Aruz Koca, Bügdüz Emen, Alb Evren; Müslüman, Oğuz olmayan ve haksız olanlar: Şökli Melik, Kara Tekür Melik, Bogacuk Melik’tir. Kâfirlerin isimlerinin de Türkçe oluşu, düşmanın sadece dininin farklı olduğunu vurgulamaktadır. Kazan sadece annesini alıp dönmeye razı iken kâfir, onun yaşlı annesini Yayhan keşiş oğluna vermekten bahsedince mevzu “namus” davasına dönüşür. “Ötekiler”, uzlaşmacı tavra karşı kabul edilemez bir sözle karşılık verince savaş kaçınılmaz olur. Dinleyici, Salur Kazan ve kalın Oğuz beylerinin daha coşkulu bir biçimde taraftarı olur. Kâfirden ölenlere “leş”, Oğuz’dan ölenlere “şehit” denmesi; kâfirin “kılıçtan geçmesi”, Oğuz yiğitlerinin “şehid olması” ideolojik zeminle ve ikna stratejileriyle örtüşür. “Biz” zamiri sıklıkla düşman tarafından kullanılır. “Biz kâfire selam vergil.” sözlerinde örneklendiği gibi düşman da dinî farklılığını vurgular, kendini de öyle tanıtır. Oğuzlar tarafındansa düşman: “kaftanının ardı yırtıhlu, yarımından kara saçlı, sası dinlü, din düşmeni, alaca atlu, azgun kâfir, itüm kâfir, murdar kâfir, dini yok akılsız kâfir, usı yok derneksüz kâfir, muhannat” olarak tanımlanır. Yine bir din vurgusu vardır. Düşmanın “alaca” atına karşılık Oğuz beylerinin türlü atı vardır: “konur at, gök bedevî, ağ bedevî, boz aygır, torı aygır, bahrî hotazlı”. Kâfirin atı “karışık renkli, rengi belirsiz” kodlanırken, Oğuzların atları belirgin renk ve şekil özelliklerine sahiptir. “Kuş kanadı ile er atı ile muradına erer.” (DLT, s. 15) atasözünden hareketle; düşmanın muradı karışıktır, hilelidir, atı da ona göre. Oğuz beylerinin seçkin özellikleri, seçkin at cinsleriyle verilir ve eylemleri olumlu kılınır.

Hikâyedeki “bizden” şahıslar daima baba-kardeş gibi soy bilgisiyle birlikte verilir. Dilde ifade bulan hiçbir söylem “niyetsiz” değildir. Söylenen her söz, yazılan her şey bir niyet üzere ortaya çıkar. Aynı dili kullanan, aynı kültürel yapıya sahip kişilerin pek çoğu dile hâkimiyetleriyle doğru orantılı olarak birbirlerini ve birbirlerinin sözlerini ilk etapta görülen veya görülmeyen yönleriyle anlamlandırabilirler. Metindeki soy bağı vurgusu da bu nedenledir. Karşılaşılan kişilerin önce aidiyetleri, boyları için yaptıkları verilerek okura/dinleyiciye bir çerçeve oluşturulur. Bu çerçeve Türk toplumunun kültürel yapısında önemli yere sahip “nese” ve “kahramanlık” özellikleri üzerine kurulmuştur. Hâkim ideoloji,

soyluluk ve bahadırılığı önceler. Verilen coğrafi yer adları da oralarda bulunmuş, mücadele vermiş olmanın veya oraların hâkimi olmanın kanıtı olarak kullanılır. Metin okurla/ dinleyiciyle etkileşim hâlinde süregider. Etkileşimde beklenen okur/ dinleyici tepkisi; hikâye içlerinde veya sonlarında kopuz çalınan kısımlara eşlik edilmesi, dua kısımlarına dâhil olunmasıyla ölçülüyor olsa gerektir.

Hikâyede şüphesiz ki kişi isimleri rastgele seçilmemiştir. Ana kahraman Salur Kazan metinde şu ifadelerle anılır: Han Uruz'un ağası (1), Bayındır Han'ın güyegüsü (2), yigit arhası (1), Salur Kazan (3), Ulaş oğlu Salur Kazan (2), Han Kazan (1), agam/ n Kazan (14), Kazan (44), Kazan Beg (11), Beg/ üm Kazan (2), Oğuz'un devleti (1), kardaş Kazan (1), babam (1), Atam Kazan (1). Görüldüğü üzere en çok tercih edilen ifade "Kazan"dır. Kazan, Burhan-ı Katı'da "kâzkân" maddesinde verilir: "Büyük tencereye derler. Bu luga Türkî'de hâlâ tahfifle kazan tabir ederler" (s. 407). Yine "kazgan" sözcüğü: "çöküntü, çukur" (DLT, s. 190) anlamlarına da gelir. Altaylıların ateşe adadıkları bir duada sacayağıyla birlikte "kazan", yaşam düzeninin bir sembolüdür. Çadırın merkezindeki yere güvenli bir şekilde sacayağının üzerine yerleştirilen kazanla birlikte ev ve ocak üçlüsü, "boy topraklarının merkezi"ni oluşturur. Kazan, "araka" damıtma işleminde soğutucu görev yapar, onun üzerine tüynükten vuran ışık düşer. Böylelikle kazan; yazla gün ortasıyla, ufukla doğadaki dengenin en üst noktasıyla özdeşleştirilir. Mitolojik kâinatın mekân ve zaman parametrelerinin birliğini yansıtmaktadır (Lvova E. , Oktyabrskaya, Sagalayev, & Usmanova, 2013, s. 164-166). Kazan Han, İç Oğuz ve Dış Oğuz'un ortak değeri ve hanı olarak bu anlamlara uygun düşer. Dede Korkut Hikâyeleri'nin 2019 yılında bulunan 13. boyunda, Kazan kendisine neden bu adın verildiğini açıklar:

Ala demir kâfir handan gelen altı değil, altmış batman kazan idi, İç Oğuz'un ve Dış Oğuz'un beyleri onu boşken yerinden kaldıramıyorlardı; içini la'l renkli şarapla doldurdum; sırtıma alarak iyice kaldırdım, kara kazanı boşaltarak yere koydum; adım Deli Dönmez iken ad kazanıp Gazan oldum (Azmun, 2019, s. 81).

DLT'de Oğuz'un Türklerden bir boy olduğu ve Oğuz'un içinde her biri kendine ait alameti ve nişan sahibi yirmi iki boy bulunduğu ifade edilir. Bu boyların isimlerinin onların çok eski zamanlardaki dedelerinin adı olduğu belirtilir. O hâlde Salur Kazan da tıpkı Bayındır Han gibi bir boyun adını taşıyor olabilir. "Salgur" boyu, Oğuzların beşinci boyudur (s. 26-28). Şecere-i Terâkime'ye göre Oğuz Kağan'ın büyük oğlu Kün Han'ın oğlu Kayı Han'ın oğlu Dib-Yavku'dur. Dib-Yavku, hükümdarlığı sırasında halkına aralarında Oğuz Kağan'ı görmüş olan kimse olup olmadığını sorar. Bu soruya cevap veren kişi "Salur ilinden Ulaş"tır. Ulaş, Oğuz Kağan'ın devlet yönetimiyle ilgili bildiği her şeyi anlatır. Dib-Yavku'nun veziridir.

İsmi kökü “ula-” fiilidir. Oğuz Kağan Destanına göre bu beyin oğlunun adı da “Ulat”tır. Türk onomastiğinde (özel ad bilimi) böyle bir ada rastlanmamış olsa da yine “ula-” fiil kökünden yapılmış bir isim olduğu açıktır (Ögel, 2014, s. 243, 244). Ulaş oğlu Salur Kazan’ın, Bayındırların kurduğu bir devlet teşkilatında, Salur boyundan önemli bir yönetici olduğu anlaşılabılır. Oğuzlarda hükümdar, kalabalık olan boylardan seçilirdi ve sayısı az olan boylar onun emrine koşulurlardı. Birçok boy, Salur boyu başa geçtiği zaman ona düşman olmuştu. Beceneler Salur iline galip gelmişlerdi ve bu yüzden Salurlar onlara “İt-Becene” adını takmışlardı. Becenelerin hükümdarı “Toymaduk” ordusuyla Salur ilini basıp “Salur Kazan Alp”ın babası Cıcaklı’yı esir alarak gitmiş, Salur Kazan ancak üç yıl sonra Engeş adlı adamını beraberinde birçok malla göndererek babasını geri almıştır (age, s. 250). Burada esir edilen Kazan’ın babasıdır; hikâyede ise annesi, eşi ve çocuğuyla birlikte tüm mal varlığıdır. Türk mitolojisinde bu çeşit yer değiştirmeler sıkça görülür. Nitekim Engeş de aslında çok daha önceleri yaşamış Kuzı-Yavku Han’ın Salurlu veziridir. Ancak nakledilen vakada ölmemiş, hâlâ kendinden sonra gelen hükümdarlara yol gösterir vaziyettedir. Muhtemelen bu hikâyedeki “azgun kâfir”, İt-Becenelerdir. Becene/ Peçenekler başta Gök Tanrı inancına sahip olsalar da koyu Hristiyan Slavlarla temas ettikleri 10. Yüzyıldan itibaren Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Peçenekler, ilk Hristiyan Türk boyudur; bu nedenle metinde Müslüman Oğuzlara karşı kâfir olarak anılmaları doğaldır. Kâfirler baskın yaptığında Karacuk Çoban’ın onlara hitabı da “İt-Becene” kimliğini doğrular niteliktedir:

Lakırdı söyleme, mere itüm kâfir!

İtümile bir yalakda yundum içen azgun kâfir!

Hikâyede Salur Kazan’ın, başlarda istememesine rağmen, kahramanlık rolünü paylaşan Karacuk Çoban kendisinden en çok bahsedilen ikinci kişidir. Çobandan metinde : “Karacuk Çoban (5), çoban (35), erenler evreni Karacuk Çoban (1), Karaca Çoban (5), ogul çoban (2)” ifadeleriyle söz edilir. Kazan’ın şahsının vurgulanmasına karşın, Karacuk Çoban’ın mesleğinin vurgulandığı görülür. Türk mitolojisinde genellikle hayvanların hamisi olarak görülen çobanlar, bazen de yoldakilerin koruyucusu olurlar. Hikâyede çoban; hem Kazan Han’ın “on bin koyun”unun hamisi hem de yurdunu, ailesini kurtarmaya giden Salur Kazan’ın yol arkadaşı ve koruyucusudur. Çobanın rolü mitolojik rolüyle ortaklık gösterir. Türklerde “at çobanlığı” diğer çobanlık türlerinden üstün görülmüştür (Bayat, 2016, s. 83). Kazan Han’ın rol paydaşı Karacuk Çoban’ın olay örgüsü içindeki erginlenme süreci de bu yöndedir. Başlarda koyun çobanıdır, ancak Han’ın: “Allah menüm evümi kurtaracak olurısa seni emîr-ahur eyleyeyin.” sözüne binaen hikâye sonunda imrahor (Padişah atlarına, ahırlarına ve onlarla ilgili gereçlere bakmakla görevli kimse) mertebesine yükselir. Çobanlığın

ekonomik düzeyin üst tabakasında olduğu bir çağda husule gelen Çoban Ata kültü bütün Türk dünyasında ortaklık gösterir ve zaman içerisinde “Çolpan” (Demirkazık, Kuzey Yıldızı) ile karıştırıldığı görülür. Çolpan yıldızı mitolojide hayvanlar kaybolduğunda yere inip çobanlarla konuşan, çobanlara yol gösteren ve onları koruyandır (age, s. 82).

Çoban ve Salur Kazan’ı hemen hemen eşit seviyede rollere taşıyan bir diğer önemli unsur, her ikisinin de gerçekleşecek felakete karşı rüya yoluyla uyarılmalarıdır. Karacuk Çoban “kara kaygulu vakıa” görür. Kâfirlerin saldırısını püskürtüp iki kardeşini bu yolda şehit veren Çoban’ın: “Salur Kazan, Beg Kazan, ölümisin, dirimisin? Bu işlerden haberün yokmudur?” diye isyan ettiği günün gecesinde Kazan da “kara kaygulu vakıa” görür. Psikik olarak Kazan’ı harekete geçiren, uyarıcı “hami” çobandır. İslamiyet öncesi metinlerde de sonrasında da rüya motifine rastlanır. Rüyalar bu hikâyede “gelecekte haber verme” işleviyle yer alır. İslamiyet öncesinde rüyayı gören kişi bir yorumcuya (kâhin, rüya yorumcusu, falcı) ihtiyaç duyar. İslamiyet sonrasında ise rüyayı gören kahraman rüyasını kendi yorumlar. Gelecek ile ilgili haberlerin rüya yolu ile verilmesi, kahramanın işini kolaylaştırır ve rüyanın içeriğine göre tedbir alınmasını sağlar (Çelepi, 2012, s. 193). Karacuk Çoban, rüyasını kendi yorummuş ve yapılacak saldırı için tedbirini almıştır. Kazan Han ise rüyasını kardeşi Kara Göne’ye yorumlatır. Böylece Dede Korkut Hikâyeleri’nin genelinde görülen bir özellik tekrar göze çarpar: İslamiyet öncesi ve sonrası özelliklerin bir arada bulunması. Aynı durum şölenlerde içki içilmesine karşın savaşa giderken iki rekât namaz kılınmasında da görülür.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Hikâyede hemen her tür cümleye rastlamak mümkündür. Ağırlıklı olarak fiil cümlelerinin kullanılmış olması, metin içi hareketin ne denli yoğun olduğunu göstermektedir. Emir cümleleri, Oğuzların ve kâfirlerin söylemlerinde başı çekmektedir. Soylamalar etkili biçimde kullanılmıştır. Soylamalarda ünlem, hitap, emir ve soru cümleleri sıklıkla yer almaktadır. Soylama sahibinin niyeti, cümlelerin anlamsal kuruluşunu etkilemektedir. Kâfirin Karacuk Çoban’a soylamasında önce hitap ve tanımlama cümleleri, sonra yaptıkları eylemlerin detaylı tasvirleri, son olarak da emir cümleleri ve istek cümleleri görülmektedir. Bu anlamsal sıralama; Karacuk Çoban’ı tanıdıklarını ve değerini bildiklerini, kâfirlerin güçlerini anlaması gerektiğini, güce boyun eğerse mevki sahibi olacağını mantıksal bir düzlemde vermektedir. Çoban’ın cevabı da aynı mantıksal düzendedir fakat “küçümseyici, kendi gücünü ortaya koyucu” vurgulara sahiptir. İki karşıt söylem grubu arasındaki anlam mübadelesinin biçimce aynı, içerikçe bambaşka olduğu anlaşılmaktadır. Biz/ öteki ayrımı buradan başlamaktadır.

Doğrudan anlatımın benimsendiği hikâyede, Kazan'ın gördüğü rüyanın anlatımında aktarma cümlelerine yer verilir:

Yumrugumda talbıyan şâhîn menüm kuşımı ölür gördüm. Gökden ıldırım agban evüm üzerine şakır gördüm. Düm kara pusarik ordumun üzerine tökilür gördüm (...) (23a/13-23b/5).

Devrik cümleler bu hikâyede; kişilerin duygu dünyası altüst olduğunda, kafa karışıklığı yaşadıklarında ve buna bağlı olarak heyecanlandıklarında görülür. Geçici bozuk denge hâli düzelince, cümleler de kurallı bir yapı arz etmektedir:

Hânum kardaş, menüm bu düşümi yorgıl mana (23b/6, 7)

Ordumun haberin bilürmisin? Değil mana,

Kara başum kurbân olsun, kurdum sana! (25a/5, 6)

Ne kakırsın bana, agam Kazan?

Yohsa göğsünde yokmıdur îmân? (26a/6, 7)

Ag tozluca katı yayun vergil mana!

Kâfire men varayın, yeniden toğanın öldüreyin (26b/2, 3).

“Senün etünden, ogul, yeyeyinmi, yohsa sası dînlü kâfirün döşegine gireyin mi? Agan Kazanun nâmûsını sındurayınmı, necedeyin ogul hey?” dedi. Uruz eydür:

Agzun kurısun ana, dilün çürisün ana (28b/3-6).

İsim cümleleri genellikle, bilgi alma ve tanımlama amaçlarıyla kullanılmıştır:

Mere çoban, bu ağaç ne ağaçdur? (27a/10)

Şökli Melikden âdem geldi: “Kazan Begün hâtûnı kankunuzdur?” dedi (27b/10).

Her kim yedi, ol degül. Her kim yemedi, oldur (28a/3).

Dünlügi altun ban evüni getürmişüz, bizümdür (31a/5, 6).

Neden-sonuç ilişkileri geçerli ve sağlam kurulmuştur. Bazen “için, bundan dolayı” gibi neden belirten sözlerin kullanılmadığı da olmaktadır:

Gece yatur iken Karacuk Çoban kara kaygulu vaka gördi. Vakiasından sermürdi, örü turdı (21b/10, 11).

Ogul çoban karnum açdur, heç nesnen varmıdur yemeğe (26b/10)?

Böyle degeç Karacuk Çobanın acığı tutdı, tudakları tebserdi (31a/13).

Karşu yatan karlı kara taglar kariyubdur, otı bitmez,

Kanlu kanlu ırmaklar kariyubdur, suyu gelmez (31b/2, 3).

Hikâyede pek çok tanım yer almaktadır. Bunlar, diğer hikâyeler için de bilgi verici niteliktedir. “Kazan Han, ağaç, çoban, kâfir, kurt, su, köpek” soylamalarla tanımları yapılan kavramlardandır. Bu soylamalar vasıtasıyla bahsi geçen sözcüklerin Oğuzlar için ne ifade ettiği açıkça ortaya konmaktadır. “Oğuzlar neden ava çıkarlardı? Bir beyin varlığı neleri içerir? Bir yurtta neler bulunurdu?” gibi soruların cevabı metinde dataylıca verilmiştir. Tanımların yoğunluğu, detayı “kültürel kimlik” inşasının ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Oğuz’un dünyasının temel ve zorunlu varlıkları olan “bey, av/ savaş, doğa, karşıt grup” hikâyenin dinleyici kitlesine hatırlatılmış, gelecek nesillere tanıtılmıştır.

Sözcük seçimleri.

Anlatı, sözcük kullanımındaki zenginliği bakımından diğer 11 hikâyenin lideri durumundadır. Eş ve yakın anlamlı sözcük/ sözler, ikilemeler, zıt anlamlı sözcük ve durumlar açısından bol malzeme sunmaktadır. Sözcüklerin bağlamsal nedenlerle kazandıkları anlamlar da hemen her sözcüğün bir hikâyesi olmasını sağlamıştır.

Eş ve yakın anlamlı ifadeler, dil kullanımındaki çok yönlülüğün izlerini taşır. Metni oluşturan toplumun, sözcüklerin kavram alanına hâkim oldukları aşikârdır. Günlük dilde kullanılan sözcük sayısının, düşünce kapasitesini ortaya koyduğu bilinmektedir. Durum, olay ve kişilerin anlatımında başvuru olan eş ve yakın anlamlı ifadelerin, iletilmek istenen anlamı vurguladığı görülmektedir. Hikâyenin genelinde rastlanan bu türden sözcük ve sözlere şunlar örnek verilebilir:

yılga-/ ılgar var-, sermür-/ örü tur-, gözi kork-/ dünyâ âlem başına karanu ol-, agla-/ sıkla-, akıl/ us, sag/ esen, kan tamarları kayna-/ kara bağı sarsıl-, yola düş-/ get-, önine gel-/ tuş ol-, korkud-/ ürkid-, ölmüş/ yitmiş, beylige toyma-/ yigitlige usanma-...

Anlatımın gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla işe koşulan dil kullanımı ikilemelerdir. Dede Korkut Hikâyeleri içinde en fazla ikileme bu hikâyede görülmektedir. İkilemeleri kullananlar arasında alt söylem grubu da üst söylem grubu da yer almaktadır. Anlatının giriş kısmında Kazan’ı harekete geçiren durum “tura tura belü kırıl-, yata yata yanı ağrı-” ifadelerinde belirtilir. Rakip tarafların birbirinden elde ettiği ganimetler “ tavla tavla/ şehbâz şehbâz at, katâr katâr deve, ağır hazine bol akça” gibi ikilemelerle verilir. Ağlamanın ve üzüntünün türlü sözcükle anlatıldığı metinde “yermürü

yerimürü agla-, büldür büldür göz yaşı dök-” duygunun derinliğini artırır. Sularla ilgili çeşitli ikilemeler yer alır: kanlu kanlu ırmaklar, büyük büyük sular, kara kara denizler, çagnam çagnam çıkan su. Hemen her konuda kendini gösteren ikilemelere:

yarımasun yarçımasun, kavum kabla, bag u bostan, vaf vaf (ür-), sin sin (sinle-), sara sara (bağla-), kurtlar kuşlar, yeriyle yurdiyla, şen şâdman, kıyma kıyma (çek-), fısıl fısıl (söyleş-), pâre pâre (togra-), gümbür gümbür (nakaralar çalın-), ala ala (gönderler)...

örnek verilebilir. Aynı ikilemenin farklı eylemlere bağlandığı da görülür. “Çab çab” metinde “yud-, iç-, düş-” eylemlerine bağlanarak her defasında farklı bir anlam ifade etmiştir.

Sözcüğün köküyle birlikte kullanıldığı eylemler dikkat çekicidir. Bazen kök başta müstakil bir kelimedir, bazense türetilen kelime önde görülür: casus casusla-, av avla-, kuş kuşla-, çakmak çak-, kahınç kah-.

Metinde zıt anlamlı kullanımlar bazen ikileme oluşturmuş, bazen bağımsız kullanılmıştır. “İragından*yakınından, ölü*diri, ag yüz*kara yer, er*avrad, başsuz*dıbsüz.” karşıt anlamın doğrudan görüldüğü ifadelerdir.

Anlatının örtük anlam yapısını ortaya koyan pek çok anahtar sözcük vardır. Bu sözcükler irdelendiğinde anlamın tabakalaştığı, farklı ilgilerle metnin bağlaşıklık ve bağdaşıklığına hizmet ettiği anlaşılır. Hikâyenin başında Kazan’ın tasvir edildiği: “Tülü kuşın yavrisı, Amıt suyunun aslanı, Karacugun kaplanı” sözleri Türk kağan ve komutanlarından beklenen niteliklere benzer. Bir Türk komutanı/ kağanı savaşta bir “arslan” gibi yürekli, bir “yabandomuzu” kadar inatçı, bir “kurt” kadar güçlü, bir “ayı” kadar cesur, bir “yak” kadar intikamcı, bir “saksağan” gibi saflığını koruyan, bir “karga” gibi uzağı görebilen, “kızıl tilki” gibi ince, bir “damızlık deve” gibi intikamının peşinden giden, bir “baykuş” gibi geceyi gözleyebilen olmalıdır (Roux J. , 2005, s. 229). Kazan’da; “keşiş” sözcüğünden hareketle ayı ve devenin, tülü kuşun yavrusunun (Tülü kuş, yırtıcı kuş demektir ve baykuş da gece yırtıcı kuşlarındanır.), cesaretiyle arslanın özellikleri görülmektedir.

“Kara” sözcüğü eski Türklerde “büyük, sıradan, siyah, karanlık, kuzey” gibi çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca gökyüzü, yeryüzü, yeraltı olmak üzere üç katmandan oluşan âlemin yeraltı âlemi kısmı ve orada bulunan bütün varlıklar da “kara” ile nitelenir. Çoban, Karaca/ Karacuk niteliğini mensubu olduğu boyun “Gürcistan ağzında oturması” dolayısıyla kuzeyde bulunmasından almış olabilir. Zira savaşılan kâfir beylerinden birinin adı da “Kara Tekür”dür. Çoban ve sürüsü “Kara Dervend’de bulunmaktadır. Kara, yeraltı dünyasıyla ilişkilendirildiğinde hem Kara Göne’nin hem de Karacuk Çoban’ın şamansı özellikleri ortaya çıkar. Şaman, insanların yararı için mücadele ederken yeraltına da gidip

gelebilendir. Göne de Çoban da rüya yorumlarlar ve yorumları doğru çıkar. Bu da görülen rüyaları “kehanet” sınıfına sokar. Kara Göne’nin vasıfları: “Kara Dere ağzında Kadir veren, Kara boğa derisinden beşiginün yapuğı olan, Acığı tutanda kara taşı kül eyleyen” ifadeleriyle verilir ve “kara” vurgulanır. Çoban’ın “Karaca/ Karacuk” olarak nitelenmesi Göne ile aralarındaki hiyerarşik durumu da sergiler. Çünkü Çoban “karaya yakın” anlamında, küçültme eklerinden yararlanılarak oluşturulmuş sıfatlara sahiptir; ama Göne, doğrudan “kara”dır. Türkler, yöneten boy ve tabi olan boyları ayırmak için de “kara” ve “ak” renklerinin sembolik değerini kullanmışlardır. Hâkim olan boy “ak”, tâbi olan boy “kara” olarak nitelenmiştir. Hatta yönetici durumdan yönetilen duruma geçen boyların da adlarındaki “ak” derhâl “kara”ya dönüştürülmüştür (Gökalp, 1976, s. 73). Karacuk Çoban ve Kara Göne’nin bir ortak özellikleri daha vardır: Hikâyede her ikisi için de birer kez “erenler evreni” nitelemesi kullanılır.

Karacuk Çoban, bir ağacı yerinden söküp götürebilecek kadar olağanüstü güçtedir. Başına gelecekler ona rüya yoluyla ilham edilir. Bu özellikler onu kutsallaştırır, sıradan bir insan değildir. Hem Kazan Han hem de kâfir, Çoban’a seslenirken “Karanku ahşam olanda kaygulu çoban, Karıla yağmur yağanda çakmaklu çoban” ifadelerini kullanırlar. Karşıt iki grubun da Çoban’a aynı şekilde hitap etmesi dikkat çekicidir. O hâlde Çoban, genelgeçer özellikte bir kavramla ilişkilidir. “Çakmak” Çoban’ın hikâye içindeki kavram alanı açısından önemlidir. Bütün Orta Asya ve Sibiryâ mitolojilerinin ateşin gökten geldiği konusunda birleştiği görülür. İlk ateşin Tanrı tarafından “yıldırım” vasıtasıyla verildiği düşünülmüştür. Yıldırım ve şimşek Türklerde olumlu karşılanan, kutsal görülen doğa olaylarıdır. Yıldırım, Tanrı’nın oku gibi görülmüştür. Yıldırım düşen kişilere farklı cenaze törenleri düzenlenmiş, hayvanların ise eti yenmemiştir. Orta Asya’da ve Anadolu ağızlarında yıldırım anlamında kullanılan “çakın” sözcüğünün de Türkçedeki “çakmak” fiiliyle ilgisi açıktır. Ögel’in aktardığı bir “ateş” duasında ateş-çakmak- yıldırım-ağaç ilişkisi daha anlaşılır hâle gelmektedir: “Senin baban, sert çelik. Senin annen, çakmaktaşıdır. Ulu atan, Akkavak ağacıdır” (2014, s. 369, 382, 632) . Demir/ çelik, ateşte eritilerek işlenir, istenen şekle ulaşıncı “su” aracılığıyla sertleştirilir. Demir, var olma döngüsündeki son şeklini “su” ile tamamlamış olur. Türk mitik algısındaki “demir, ateş ve su” üçlüsünü, Karacuk Çoban ve kardeşleri birleşiminde görebiliriz. Çoban’ın bir kardeşinin adı “Kıyan Güci” (sel gücü) diğerinin adı “Demür Güci”dir. Çoban da kutsal ateşi sağlayan yıldırımdır.

Çoban-yıldırım ilişkisinde dikkat çekici pek çok bağ vardır. “Südi peniri bol, kaymaklu çoban” ifadeleri, Türklerin yıldırım için yaptıkları “saçı”ları anımsatır. Onlara göre yıldırımın düşmesi iyi ve uğurlu bir işaretti, yıldırımın ateşini söndürecek ve zararsız hâle

getirebilecek tek şey “süt”tü. Yıldırım düşünce Tanrı’dan (Tanrı onların yaşayış ve hareketlerini beğendiği için) haber gelmiş olurdu. Türkler de bu habere karşılık vermek, Tanrı’yla –bir nevi- konuşmak için bağırır, çağırır ve göğsü ok atarlardı. Bu bağırış “Yıldırım Tanrısı”na bir tehdit, başkaldırı ve onunla bir savaşa girişme olarak da düşünülebilir (Ögel, 2014, s. 370). Çoban’ı yıldırım olarak ele aldığımızda kâfirler, daha önce de bahsedildiği gibi, Müslüman olmayan Türklerdir. Çünkü yıldırıma karşı yaptıkları hareket aynıdır, ok atmak: “Bî-tekellûf kâfirler at deptiler, oh septiler.”. Çoban’ın iki kardeşi için kullanılan “oha sançıldı, düşdi, şehid oldu.” ifadeleri çobanın varlığı olan kardeşlerinin de ok yoluyla öldürüldüklerini anlatır. “Yıldırım” a açılan savaşta üç yüz kâfir ölür, yıldırımın “demir” ve “sel” gücü de kırılmış olur. Savaş bittiğinde Çoban “Kâfirler leşinden büyük depe yığdı. Çakmak çakup od yaktı.” denir; böylece yıldırım düşmüş ve kutsal ateş yanmış olur. Arındırıcı yönüyle ateş kötü ruhları temsilen kâfirleri yakar, yok eder. Yarasını saran Çoban yolun kıyısına oturup ağlamaya başladığında yıldırım bitmiş yağmur başlamış olur. Kazan Han, rüyasından bahsederken “Gökden ıldırım ağban evüm üzerine şakır gördüm.” der. Kara Göne’nin bu rüyaya yorum yaparken “Kara bulut dedüğün senün devletündür. Kar ile yağmur senün leşkeründür.” sözleri Karacuk Çoban’ın yağmur yüklü kara bulutlarda oluşan şimşegi, yıldırımı simgelediğini destekler. Ağban ev sıkıntıdadır, fakat hâlihazırda “kutsal”lar yine koruyucu durumdadır. Hem rüyayla haber verirler, hem de Çoban’ın şahsında kötüye karşı bir başına savaşır. Çoban-yıldırım özdeşliğine bir örnek de Çoban’ın sapanını kullanmasının sonuçları ve Türklerin yıldırımın düştüğü yerlerle ilgili düşüncelerinin ortaklığıdır. Sapan çatlatmak “çat” sesi itibarıyla yıldırım düşerken oluşan sesi anımsatır. Sapanın ses çıkarıcı ve bu sesle düşmanı ürketeni makbuldür. Karaca Çoban’ın sapanı oldukça büyük, bir atışta 92 kilo civarında taş atabilen bir alettir. Sapan kullanıldığında atılan taş hedefini bulur, bulmasa da yere düşse paramparça olup toz gibi savrulup düştüğü yeri oyardı. Bu yerde de üç yıl ot bitmezdi:

“Üç yaşar tana derisinden sapanınun ayasıydı, üç keçi tüyünden sapanınun kollarıydı, bir keçi tüyünden çatlagucıydı. Her atanda on iki batman taş atarardı. Atduğı taş yere düşmezdi. Dahi düşse toz gibi savrılırıdı, uçuk gibi obrılırıdı. Üç yiladak taş düşdügi yerün otı bitmezdi. (...) Karaca Çoban sapan çatlatdı. Dünya âlem kâfirün gözine karangu oldu.”.

Türklerde yıldırımın düştüğü yer de yıldırım gibi kutsaldır. Yıldırımın düştüğü yerlerde oyulan çukurun veya yıldırımın yaktığı ağacın etrafında dönerek törenler yapılırdı. Bu yerler insanlar ve hayvanlar için iyilik getirmeyen yerlerdi, buralarda hayvanlar otlatılmazdı. Yıldırımın düştüğü yerde “yıldırım çivisi” kaldığı için bu yerlerde otlayan hayvanların tüylerinin dökülüp çırılçıplak kalacakları inancı vardı. Yıldırım çivisiyle

yeryüzüne gelen ruhların tekrar göğe çıkarılması gerekiyordu. Bunun için yıldırımdan 3 gün sonra 9 şaman bir araya gelip Eski Türk hakanlarının tahta çıkışını anımsatan bir tören düzenlerlerdi. Yıldırım düştükten 3 gün sonra yıldırım düşen evin etrafında 3 kez dönüp saçılar saçar, evin yanına gelip bir keçe sererlerdi. Dokuz şaman da üstünde yıldırım çivisinin resmi olan bu keçenin etrafından tutarak keçeyi havaya kaldırıp indirirlerdi (Ögel, 2014, s. 369, 370). Hikâyede çobanın sapanı da yıldırım gibi etki gösterir, hedefleyip de vurduğu yerde ot bitmez. Sapanın kullanıldığı vakit “karanlık” olur, şimşekli-yıldırımlı havalarda da gökyüzü kara bulutlarla kaplı olduğundan karanlık olur. Yıldırım düşerken ortalık aydınlanır sadece. Çobanın sözlerinden anladığımıza göre, ilk yıldırım düşeli yani kâfir baskını yapalı 3 gün geçmiştir: “Dün yok öteki gün evün bundan geçti.”. Kazan evini kurtarmak için savaşıcağı zaman yanında sadece Karacuk Çoban vardır. Ancak, savaş başlayacağı zaman gelen ve ismi sayılan kalın Oğuz beyleri tam 9 kişidir. 9 şamanın yıldırım çivisini çıkarma törenine iştiraki, 9 Oğuz beyinin Kazan Bey’in evini kurtarmak için gelişiyle örtüşür. Yıldırım çivisi 12000 kâfir ve onların 3 önemli yöneticisi, İskitlerde ve Türklerde ortaklık gösteren “kurt kapanı” taktiği uygulanarak yok edilir.

Ağaç, ateşin ana maddesidir ve ateşle ilgili efsanelerde de önemli bir rol oynar (Ögel, 2014, s. 61, 634). Kazan Han, mücadelesini tek başına vermek ve kahramanlığını onunla paylaşmamak için Çoban’ı ağaca bağlayarak engellemeye çalışır. Çoban, ağacı “yeriyle, yurduyla” birlikte sökerek Kazan’a eşlik etmeye devam eder. Hikâyenin birinci tabakasında çok güçlü bir çoban olarak var olan Karacuk Çoban’ın, cansız varlıklar kategorisinde “yıldırım”ı temsil ettiğinin bir ispatı da budur. Türklerde üzerine yıldırım düşen ağaçlar uğurlu ve kutsal görülür, bunlardan yakılan ateş de en kıymetli ateştir. Çoban, ağacı Kazan’a yemek pişirmek için taşıdığını söyleyerek “kutsal, sönmeyen ocak” kültüne hizmet eder. Bu, kazanılacağından emin olunan bir savaşın müjdesidir. Evi, ocağı dağılan Kazan kâfiri basıp da karnı acıkınca o ağaçla ona yemek pişirilecektir.

*“Bulut kökredi, urdı nevbet tuğı
Yaşın yaşnadı, tarttı Hakan tuğı”*

*(Gökler gürler gibi, vurdu nöbet davulu
Şimşek çakar gibi çıktı, Hakanın tuğu)*

Dizelerinde de görüldüğü gibi Türkler yıldırımları ve gök gürlemelerini devlet sembolü olarak görüyorlardı. Yıldırımlar ve şimşekler, savaşlarda işlemekten parlayan kılıçlara benzetiliyordu (Ögel, 2014, s. 352) . Hikâyede savaş “kıyamet” gibi olur:

“Gümbür gümbür nakaralar döğildi, burması altun tuç borılar çalındı. (...) Bey nökerinden, nöker beyinden ayrıldı. (...) Kazan begün kartaşı kafiriün tugıyıla sancağını kılıkladı, yere saldı.”

Savaş sahnesi; kıran girmiş, toplu ölümlere neden olmuş bir tabiat felaketinin tasvirine benzer:

“Derelerde depelerde kâfire kırgun girdi, leşine kuzgun üşdi.”

Salur Kazan ve Şökli Melik’in liderliklerindeki savaş için iki kez “kıyamet” ifadesi kullanılmıştır: “Ol gün bir kıyamet savaş oldu.”, “Kıyametün bir günü ol gün oldu.”. Türklerde çadır, evren tasarımının minyatürüdür. Bu anlamda çadır, “mikrokozmos”; çadırın direği, “dünya ağacı”; çadırın ortası “dünyanın göbeği”dir (Ögel, 2014, s. 43). Bu bağlamda; Salur Kazan’ın yurdunun, evinin talan edilmesi, yağmalanması ve götürülmesi dünya ağacının da yerinden sökülmesidir. Bu durum, Karacuk Çoban’ın ağacı köküyle beraber söküp yoluna devam etmesinde de görülür. Ağaç, boy ve ailenin simgesidir. Yeri, göğü ve yeraltını birleştiren ok ya da direğe Türkler “Dünya Ağacı, Dünya Dağı, Temir Kazık” demişlerdir. Mitolojik bilgilere göre; Dünya Ağacı’nın üstünde gökleri korumakla mükellef, gök gürlemelerini, şimşek ve yıldırımları meydana getiren çift başlı bir kartal veya ejderha oturuyordu (Ögel, 2014, s. 377). Hikâyede “erenler evreni” olarak kendilerinden söz edilen Karacuk Çoban ve Kara Göne bu çift başlı kartalı temsil ediyor olabilirler. Zira evren “ejderha” anlamına gelmektedir (Tarama Sözlüğü, 2009, s. 1574). Her çadırın önünde bir “at kazığı” bulunduğu gibi, Temir Kazık/ Dünya Ağacı da Tanrı’nın atlarını bağladığı bir kazıktı. Bu kazığın/ ağacın kopması dünyanın sonu olarak görülürdü (Bayat, 2017, s. 17). Yıldızlar ve gezegenler de bu kazığa bağlıdır. Bütün gezegenlerin ve güneşin aynı hizaya girmesi, Temir Kazık’a bağlanan tüm yıldızların kopması, başka bir deyişle zincirle bağlanmış yedi köpeğin zincirlerini koparmaları dünyada doğal afetlere sebep olup dünyanın sonunu getirecektir (Bayat, 2016, s. 129). Türk mitolojisinde “kalgançı çak/ çağ” (kıyamet) olarak bilinen şey “dünyanın sonu”dur. Lakin bu; yozlaşmış, Tanrı tanımaz, geleneklerini kaybetmiş insanların cezalandırılması yoluyla gerçekleşen bir sonudur. İyiler ceza almazlar. Eski dünyanın yerine yenilenmiş ve temizlenmiş bir dünya gelir. Bir gün süren savaşın sonunda 12000 kâfir ölmüş, 500 Oğuz yiğidi şehit olmuştur. Aman dileyenler ve kaçanlara dokunulmamış, tabir yerindeyse büyük bir temizlik yapılmıştır. Bu kutsal savaş için 500 kurban verilmiştir. Kurban yoluyla düzen, yeniden tesis edilmiştir. Savaşta kâfirlerden ölen kişi sayısı ile Oğuz’dan ölenlerin sayısının orantısı $12000/500=24$ ’tür. Bu sayıların da tesadüfi olmadığı, savaşın süresine işaret ettiği düşünülebilir.

Retorik ve ikna stratejileri.

Soylamaların vurgu, benzetme ifadeleriyle donandığı hikâyede söz sanatları önemli bir yer tutmaktadır. Deyimlerin ve atasözlerinin gücünden de yararlanılmıştır. Toplumun inancına, kültürel değerlerine, sosyolojik yapısına dair unsurlar her fırsatta dile getirilmiştir.

Kendinden olanı metinde gören toplumun; anlatılanları, kişileri ve verilen mesajları kabul etmesi böylelikle sağlanmıştır.

Kâfirin ele geçirdiği devletsel varlık “agban ev, ev, leşker, ordu, yurd” sözcükleriyle dile getirilir. Devletin ideolojisinde önem arz eden mefhumlar seçilen bu sözcükler vasıtasıyla verilmiş olur: aile, vatan, ordu. Türklerde ailenin temel unsuru “kadın” daima önemli bir yerde tutulmuştur. Hikâyede adı verilmiş olan tek kadın “Boyu Uzun Borla Hatun”dur. Fakat savaşı başlatan asıl unsur Kazan’ın annesine bağlanmıştır. “Ana gibi yâr olmaz.” atasözünü destekler bir şekilde Salur Kazan, düşmandan annesinin serbest bırakılması dışında hiçbir şey istemez. Kültürel bağlamda “anne”nin apayrı bir yere oturtulduğu görülür. Kazan’ın annesine verdiği değeri, oğlu Uruz da Borla Hatun’a vermektedir. Kâfirler, Borla Hatun’a içki servisi yaptırıp Kazan’ı aşağılamak peşindedirler ama kırk ince belli kızın içinde onu bulamazlar. Uruz’un etinden kavurma yapıp oradaki kadınların tamamına yedirilmesi gibi insanlık dışı bir yöntemle ve kim kavurmadan yemezse onun takibiyle Borla Hatun’un bulunması tasarlanır. Bu noktada anne oğluna danışır. Oğul ise, annesinin Salur Kazan’ın namusuna hâlel getirmek pahasına kendisini kurtarması yerine acılı bir ölümü tercih eder. Metinde “karımış” (yaşlanmış) olduğu vurgulanan tek kişi Kazan’ın annesidir ve anne “biricik/ tek”tir. Ancak; henüz yaşanmamış olan Borla Hatun için bir evlat daha dünyaya getirmek, Salur Kazan için de yeniden evlenip bir eş ve çocuk sahibi olmak imkânı olduğundan ne Uruz ne de Hatun “biricik” ve “vazgeçilmez” değillerdir. Uruz da Borla da zekâlarıyla Kazan’a zaman kazandırır. Borla Hatun, kâfir “Hanginiz Borla Hatundur?” diye sorunca bütün kadınların “Ben.” demesini öğütleyerek kendisinin bulunmasını engeller. Uruz ise kendi etinden yapılacak kavurmayı “Diğer kadınlar bir yerse sen iki ye.” sözüyle yine aynı amaca hizmet eder. DLT’deki bir ifade bu durumu âdeta özetler:

“Anası tewlüg yuwka yapar oğlu tetig koşa kapar.”

Anne çocuğa hile yaparak ekmeği ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar. (Bu söz, iki dâhinin bir arada oluşu için söylenir.) (s. 362)

Olaylardaki ideolojik boyutla, kullanılan deyimlerin bağlantısı çok güçlüdür. “Ugruna öl-” yöneticilere sadakatin, “sagrak sürdür-” intikam ve aşağılamanın, “cigercügi taglan-, kararı kalma-, yüregiyle canına odlar düş-” duyulan büyük acının, “acığı tut-/ tudakları tebser-” öfkenin ifadesi olarak metinde yer alır.

Anlatıda neden-sonuç ilişkisine dair referanslar sağlamdır. Deyimler, atasözleri kullanılırken dahi neden ya da sonuç olarak yer alırlar:

Kâfirler ters tanışmışlar: “Kazan oğlu Uruzı habsdan çıkarun, boğazından urganıla asun, iki talusından çengele sancun. Kıyma kıyma ag etinden çekün, kara kavurma edüb kırk beg kızına iletün. Her kim yedi, ol degül. Her kim yemedi, ol Kazan hâtûnidur, çekün döşegümüze getürelüm, sagrak sürdürelüm.” demişler. Senün etünden, ogul, yeyeyinmi, yohsa sası dînlü kâfirün döşegine gireyinmi? Agan Kazanun nâmûsını sindurayınmı, necedeyin ogul hey? (28a/11-13, 28b/6).

“Kurd yüzi mübârekdür.”, “Su Hak dîzârün görmışdür.” atasözleri, inançsal verilerdir. Doğayla ilgili bu arkaik ve mitolojik temelli unsurlar, toplumun hafızasına hitap eder. “Ana hakkı Tangrı hakkıdır.” atasözü, annenin ve dolayısıyla kadının sosyal yerini din bağlamında belirler. “Tangrının birliğine yokdur gümân.”, “sası dînlü kâfir”i dahi ikna edebilecek güçte bir kullanımdır. Bu sözün üzerine kâfir, ağaçla söyleşmesi için Uruz’a izin verir.

Dini temsiller Kazan’ın ve Uruz’un soylamalarında yer alır. Telmih yoluyla pek çok hikâye hatırlatılır, dinleyici/ okurun özdeşim kurması sağlanır. Dinî hikâyelerdeki değerler; bazen vurgulama, bazen durumların benzetimi, bazen de çare amacıyla kullanılmıştır:

Hasanıla Hüseyinün hasreti su

(...) Âyişe ile Fâtımanun nigâhı su (24b/4-5).

Mekke ile Medînenün kapusu ağaç,

Mûsâ Kelîmün asâsı ağaç,

(...) Şâh Merdân Alînün Döldülinün eyeri ağaç,

Zûl-fikârün kınıla kabzası ağaç,

Şâh Hasanıla Hüseyinün beşiği ağaç (29b/8-13).

Dini hatırlatmalarda “Hasan” ve “Hüseyin”in üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Hz. Fatma ve Hz. Ali’nin çocukları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in yaşadıkları vahim olay İslam tarihine “Kerbelâ Olayı” olarak geçmiştir. Bu savaşta Hz. Hüseyin’in taraftarı olan 70 kişiye karşılık Yezit’in 4500 kişilik adamı yer almıştır. Hz. Hüseyin ve oğluya birlikte tüm taraftarları şehit olmuştur. Kazan’ın savaşının ne denli büyük ve kanlı olduğu metinde “kıyamet” tasviriyle verilmiştir. Savaşdaki tarafların sayıca eşitsizliği ve mücadelenin son derece kanlı oluşu nedeniyle Kerbelâ ile bağlantı kurulmuştur denebilir. Bu bağlantı, Oğuz’un haklılığına ikna edicidir. Kâfirlerin azgını olarak nitelendirilen Şöklî Melik ile Yezit arasında özdeşlik kurulmuş olmaktadır. Kâfir-Oğuz savaşındaki sahnelerin ne derece kanlı, zorlu olduğu detaylıca verilmiştir. Mücadelenin ve zaferin büyüklüğüne gerçekçi destekler sunulmuştur:

Ol gün bir kıyâmet savaş oldu, meydân tolu baş oldu, başlar kesildi top gibi. Şehbâz şehbâz atlar yügürdi, nalı düşdi. Ala ala gönderler süsildi, kara polat uz kılıçlar çalındı,

yalmanı düşdi. Üç yelekli kayın oklar atıldı, demreni düşdi. Kıyâmetün bir günü ol gün oldı. Beg nökerinden, nöker beginden ayrıldı (33b/7-13).

Tanrı'ya inancın ortaya koyulduğu dinî telmihlerle Tanrı'dan yardım istenmiştir. Tanrı, mazlumun yenilmesine bu kez izin vermemiştir.

Bay Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Metnin başlığı, hikâyenin başkişisi Bamsı Beyrek'in adının soy bağı ile verilmesi şeklindedir. Bu hikâye de Bayındır Han'ın bir bahar gününde yaptırdığı şölenin tasviriyle başlamaktadır. İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerinin hazır bulunduğu şöledeki sohbette bazı kişilerin oturduğu yerler belirtilerek önemleri vurgulanır, anın fotoğrafı verilir:

Bayındır Hanun karşısında (Kara Göne) oğlu Kara Budak... , sağ yanında Kazan oğlu Uruz..., sol yanında Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek turmuşıdı.

Bu fotoğrafın, sohbette bulunan Bay Büre Beg'i üzüntüye sevk etmesi hikâyenin hareket noktası olur. Önemli beylerin oğullarının mecliste yer alışlarına karşın onun yedi kızı vardır ve oğlu yoktur. Tahtını devam ettirecek varisi olacak, Bayındır Han'a kulluk edecek; böylelikle babasını sevindirip kıvandırarak bir erkek evlat istemektedir. Diğer bir bey, Bay Bican Beg de kız evlat dilemektedir. Her ikisi için de meclisteki beyler dua ederler, Bican Beg de duanın kabul olması durumunda kızını Bay Büre Beg'in oğluna "beşik kertme yavuklı" edeceğini vaat eder. Okur, temaya hazırlanır; iki beyin çocuklarının hikâyeyi teşkil edeceği belirlenir.

Şematik yapı.

Dua vasıtasıyla dünyaya gelen Bamsı ve Banı, daha doğmadan kendilerine biçilen kader birliği için mücadele ederek şematik yapıya yön verirler. Hikâye, epizotlarına göre incelendiğinde:

- a) Bayındır Han, bahar geldiği için tebasına büyük bir şölen düzenlemiştir.
- b) Şöledeki sohbette; Bay Büre Beg'in erkek evlat, Bay Bican Beg'in de kız evlat isteklerine kavuşmaları için dua edilir.
- c) Bay Bican Beg kendisi için edilen dua neticesinde kızı olursa kızını Bay Büre Beg'in oğluna vereceğini vaat eder.
- d) Büre Beg'in oğlu dünyaya geldiğinden bezirgânlar ona hediye getirmek üzere Rum eline gönderilir.

- e) Bezirgânlar 16 yılın sonunda Oğuz’a döndüklerinde yolda kâfirlerin baskınına uğradıklarından Bay Büre’nin oğlu olduğunu bilmedikleri Bamsı’dan yardım isterler.
- f) Bamsı, bezirgânları kurtarıp baş kesip kan döktüğünden kendisine Dede Korkut tarafından “Boz Aygırlı Bamsı Beyrek” adı verilir.
- g) Ad merasiminin ardından çıkılan avda Bamsı bir geyiğin peşine düştüğü için Banı Çiçek’in otağına rastlar.
- h) Çeşitli müsabakalar neticesinde Bamsı, Banı’yı yener ve ona nişan yüzüğü takar.
- i) Dede Korkut’un, Banı’nın abisi Deli Karçar’ı türlü zorluğa rağmen ikna etmesi sayesinde düğün hazırlıkları başlar.
- j) Bay Bican Bey kızını kâfir beyine vereceğine söz verdiğinden kâfirler düğün gecesi Beyrek’in otağını basar ve naibi şehit eder.
- k) Otuz dokuz yiğidiyle Beyrek gece uykusunda uğradıkları saldırı nedeniyle Bayburt Hisarı’nda tutsak olurlar.
- l) Beyrek’ten on altı yıl haber alınamayınca Yalancı oğlu Yaltacuk Beyrek’in öldüğüne insanları inandırıp Banı Çiçek’le düğün hazırlıklarına başlar.
- m) Bay Büre Beg bezirgânları Beyrek’i bulmaları için görevlendirir.
- n) Bezirgânlardan her şeyi öğrenen Beyrek, kale beyinin kızının yardımıyla tutsaklıktan kurtulur.
- o) Deli kılığında düğüne giden Beyrek, Banı Çiçek’le karşılaşma ve kendini ortaya koyma fırsatını bulur.
- p) Beyrek, otuz dokuz yiğidini kurtarmadan evlenemeyeceğini söylediğinden, Kazan Bey ve diğer beyler ile Bayburt Kalesi’ne saldırıya geçerler.
- q) Bamsı’nın yiğitleri kurtulunca düğünü ve kutlamalar gerçekleşir.

Epizotlar değerlendirildiğinde hikâyenin ana fikrinin “kaderin değişmezliği” olduğu görülür. Zira dünyaya gelmeleri için duaları dahi birlikte edilen Bamsı ve Banı, tüm zorluklara ve ayrı düşmelerine rağmen hikâyenin sonunda yine birlikte olurlar.

Durum.

Hikâye tek zincirli bir yapı arz etmektedir ve olaylar Beyrek ekseninde akmaktadır. Okuyucu/ dinleyici, Beyrek’in varlığı yoluyla; beylerin “alkış alkış, karkış karkış” olduğunu, verilen sözlerin tutulması gerektiğini, sevginin ebedîliğini, bir yiğidin hem akıllı hem cesur olması gerektiğini, gerçeklerin er ya da geç ortaya çıkacağını, yoldaşlara verilen değeri, yazgısal durumun ne olursa olsun değiştirilemeyeceğini öğrenir. Bilinmeyen bir baharda başlayan hikâye, kendi iç zamanıyla devam eder. Metinde iki kez karşılaşılan “on altı yıl”

zaman diliminin sadece başlangıcındaki ve bitimindeki olaylar verilir. Arada geçen zaman anlatıcı tarafından önemsenmez. İlk on altı yıl Bamsı ve Banı'nın doğmalarını, toplumca yetişkin sayılan yaşa gelmelerini kapsar; detay verilmez, bezirgânlarla başlar yine onlarla biter. Süreç, “*Bay Bürenün oğlu beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on beş yaşına girdi.*” ifadeleriyle hızlıca geçilir. On altı yıl tamamlandığında tanışma, düğün hazırlıkları gibi önemli gelişmeler detaylarıyla anlatılır. İkinci on altı yıllık dönem, tutsaklık ve ayrılık yıllarını içerir. Sürecin başında, Beyrek'in ailesinin ve yakınlarının üzüntüsü hemen her kişinin durumu anlatılarak verilir. “*Bunun üzerine on altı yıl geçti.*” sözleriyle dönem bitirilir, Deli Karçar'ın Beyrek'ten haber alma çabalarıyla yeni döngüye girilir. Yaltacuk'un hilesinin, düğünün ve Bamsı'nın kaleden kaçışının, düğünde yaptıklarının hemen her ayrıntısı verilir. Öyle ki kaleden kaçan Beyrek'in atının onu tanıyınca verdiği tepki dahi ince ince tasvir edilir:

“Boz aygır dahi Bayregi görüb tanıdı. İki ayagının üzerine turdı, kişnedi... At başını yokarı tutdı, bir kulağın kaldırdı. Beyrege karşı geldi.”

Bayrek'in kaleden obaya varışının üç gün sürmesi dışında, hikâyede belirgin bir zaman bilgisi yoktur. Metinde: “ol zamanda, bunun üzerine birkaç zeman geçti, negâhî, negâhından, hemân emdi, emdi, Oğuz zamanında, andan sonra, tan atdı gün togdı...” gibi metnin iç zamanına gönderme yapan ifadelerden yararlanılır. Dinleyicilerin metni anlamak için gereken zaman bağlamını bildikleri öngörülür.

Hikâyede üç temel olaydan bahsedilebilir: Beyrek'in doğuşu, tutsak oluşu, kurtuluşu. Diğer tüm olaylar bu üç ana olayın kuvvetini artırmak, sebeplerini ortaya koymak için yer alır. Banı Çiçek ve Bamsı'nın doğuşu, siyasal bir bütünlüğün simgesidir. En küçük ölçekte çekirdek ailenin, büyük ölçekte de boyların ortaya çıkışını temsil ve tasvir eder. Kam Büre'nin yedi kızı vardır, oğlu yoktur. Bay Bican'ın bir oğlu vardır, kızı yoktur. Bu eksikliğin giderilmesi için Bayındır Han'ın sohbetinde yer alan tüm beyler dua ederek “birlik” simgeleri. Beyler; duaları ve bedduaları Allah katında kabul edilen, dolayısıyla hem dinen hem de siyasal olarak güçlü olan kimselerdir. Duaların sonunda dünyaya gelen iki çocuğun da yazgısı bu üstün ve güçlü birleşimin zorlukları üzerinden inşa olur. Metindeki kişiler “bütünlenme” çabası içindedirler. Bay Bican Bey kız, Kam Büre Bey erkek evlatla; Bamsı Beyrek, Yaltacuk ve kâfir beyi Banı Çiçek'le; kâfir beyinin bıkır kızı Beyrek'le; Beyrek, otuz dokuz yiğidiyle bütünlenmeye çalışır. Sonuç veren çabalar, ana kahramaninkiler olur.

Beyrek'in Banı Çiçek'le karşılaşması “av” yoluyla olur. “Negâhından Oğuz'un üzerine bir sürü geyik” gelir, Bamsı birini kova kova Banı'ya ulaştır. İki genci tanıştıran şey kendi iradeleri dışında, işaretler yoluyla meydana gelir. Doğumlarındaki yazgısal bağ yeniden

kurulur. Bu bağın ilk bedeli Deli Karçar engelini aşmaktır, bu engel o denli büyüktür ki ancak Dede Korkut aşabilir. Dede Korkut'u Karçar'ın elinden kurtaran başta zekâsı ve kurnazlığı, sonrasında ise “velayet issi” olmasıdır. Zira Karçar ona toplumun diğer kesimi gibi bakmamaktadır: “Ameli azmış fi’li dönmiş, Kadir Allah ag alnına kada yazmış!”, sıradan biri olarak görmektedir. “Kutsal”ın zuhuruyla, Dede’yi kılıçla biçecekken kaskatı kalan kolu da onu tam olarak ikna etmez. Öyle mal ister ki “hiç bitmesün”. Malın yanı sıra istediği “bin kuyruksuz kulaksız köpek ve bin pire” dikkat çekicidir. Kuyruksuz ve kulaksız köpeklerin avlarda kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Karçar köpekleri görünce “kas kas güler”, köpeklerin hâline mi yoksa oldukça zor olan talebinin yerine getirilmesine mi güldüğü anlaşılmamaktadır. Pire ise belli ki Karçar’a yabancı bir canlıdır. Çünkü Karçar Dede Korkut’un onu pirelerin olduğu yere götürmesine, soyundurup da ağıla koymasına itiraz etmez. Pireler ona zarar verdikten sonra pirenin ne olduğunu anlar, pireden kurtulma yolunu da Korkut Ata söyler. Herhâlde Karçar’ın bu talebi kızı verme işini zorlaştırmak için yapılmıştır. Neticede Banı, Bamsı’ya verilir ve düğün hazırlıkları başlar.

Beyrek’e düğün gününde nişanlısından “bir kırmızı kaftan” gelir. Beyrek’in kırmızı, kendilerinin “ag” kaftan giyecek olmaları kırk yiğidi üzer. Bunun üzerine Bamsı “nayıb”inden başlamak üzere hepsinin sırayla giyebileceğini söyler. Düğün gecesinde Bayburd hisarı beyine “Bay Bican Beg ol sana vereceği kızı Beyrege verdi. Bu gece gerdeğe girür.” haberi ulaşınca “ap alaca” gerdeği içinde gece uykusundaki Beyrek ve yiğitleri baskına uğrar. Al kaftanı giyecek ilk kişi olan “nayıb” o gece şehit olur. Bu hâlde kaftan da, gerdek çadırı da renkleri itibarıyla “kan”ı simgeler. Kırmızı kaftanın Oğuzlarda güvey giysisi olması da Beyrek’in yiğitlerinin de evlenmek istediklerini ifade eder ve hikâye sonunda bu gerçekleşir. Karçar’ın apayrı bir yerde yoldaşlarıyla yaşıyor olması, Oğuz’da kutsal bir kişi olan Dede Korkut’u dahi tanımaması/ saymaması, pireyi bilmemesi, Bay Bican’ın kız çocuk istemesi ve kızını Beyrek’in yanı sıra bir kâfir beyine vermeye de söz vermesi Banı Çiçek ve ailesinin Oğuz’dan olmadığını düşündürmektedir. Yahut Bay Bican farklı dine mensup, yerleşik hayata geçmiş, Dış Oğuz’dan bir bey olabilir. Kız evlat istemesi onun tebası olan fakat yeteri kadar toprağı (yaylak-kışlak) olmayan bir bey olduğunu gösteriyor olabilir. Hikâyede “kalın” yani kızı alabilmek için güveyi veya güveyinin ailesi tarafından kızın babasına verilecek para veya hayvan (Sağol Yüksekaya, 2007, s. 396) hakkında malumat bulunmaktadır. Fakat “çeyiz” yani Eski Türklerde hayvan sürüleri, yardımcı insanlar, kızlar, yengeleri içeren baba malından kıza düşen pay (age, s. 401) hakkında kaftan dışında bilgi yoktur. Banı Çiçek’in dadı ve hizmetçilerinden adı geçen “Bugur Bogazca Fatma” ve “Kısırca Yenge” olumsuz karakterlerdir. Bay Bican Bey’in iki ayrı ve prestijli kişiye verme sözü onun konumunu

sağlamlaştırmak yahut yükseltmek peşinde olduğunu düşündürür. Bican'ın bu tutumunun sonucu Beyrek'in on altı yıl sürecek tutsaklığına neden olur.

Bamsı Beyrek'in tutsaklık yılları hakkında çok az bilgi verilmiştir. Geçen zaman içinde neler yaşandığına dair ipucu, Beyrek'in kaleden kaçtıktan sonra kâfire seslenişinde bulunabilir. Sadece, kendisine küfür edildiğini ve kara domuz yahnisi yedirildiğini belirtir. Bayburd Hisarı beyinin Beyrek'e âşık olan kızının “Geldüğümce seni şen görürüdüm, güleridün oynarıdun. Şimdi noldun?” sözlerinden de Bamsı'nın esaretinin çok da kötü geçmediği anlaşılmaktadır. Kurtuluştan umudunu kesmiş olmalıdır ki bezirgânların verdiği haberle Beyrek mazisini hatırlar ve harekete geçer. Bay Bican'ın kâfir beyine verdiği sözden oğlunun dahi haberi olmasa gerektir. Bu yüzden de Oğuz'da Beyrek'in akıbetini bilen kimse yoktur. Onun ölü veya diri haberinin getirilmesini isteyen ilk kişi Karçar'dır. Yaltacuk'un bir aldatmaca yaparak verdiği ölüm haberine inanmayıp bezirgânları Bamsı'yı aramaları için gönderen Kam Büre, esaretin bitişinin mimarıdır. Tutsaklık dönemin Beyrek'in ölümü olarak değerlendirilebilir, zira hiçbir hareketi yoktur. Kahramanın erginlenmesine bağlı olarak tutsaklıktan kurtuluşu onun eskisinden daha güçlü bir şekilde yeniden doğuşudur.

Kaleden kaçıp yurduna varan Beyrek, “yeniden doğuş”a bağlı olarak önce “ozan” donuna, sonra da “deli” donuna girer. İlk karşılaşması çobanlarla, ikincisi ozanla, üçüncüsü küçük kız kardeşiyle, dördüncüsü de büyük kız kardeşleri ile. İlk üç karşılaşmada Beyrek'i tanıyan olmaz. Her bir karşılaşma onun yokluğunda neler olduğu hakkında bilgi veren, hüznü anlatan türdendir. Dördüncü karşılaşma da tüm bunları içermesinin yanı sıra Beyrek'in tanınmasını da içerir. Büyük kız kardeşlerinden giymek için “köhne kaftan” isteyen Bamsı, kendi kaftanı verildiğinden kıyafet üstüne tam oturunca tanınır. Kaftan unsuru hikâyede ikinci kez simgeleşir “kendini bulma”. Hemen konuyu değiştirir ve bir eski deve çulu bulup kafasına geçirir, deli kılığına girer, düğün yerine gider.

Düğünde deli kılığında Kazan Han'dan icazet alan, ortalığı birbirine katan Beyrek sonunda Banı Çiçek'le yüzleşir. Bu yüzleşmede sadece ikisinin bildiği tanışma öyküleri anahtar vazifesi görür. Banı'nın Bamsı'yı gönlünden çıkarmadığının göstergesi “nişan yüzüğü”nü hâlâ takıyor olmasıdır ki buna binaen Beyrek kendini açığa verir. Kimliği ortaya çıkan Beyrek, üçüncü kez “kaftan” giyer: “Beyrege dayeler kaftan geyürüp donattılar.”. Bu kaftan da nihai ve güçlü Bamsı Beyrek karakterine erişimi, “kendi olma”yı temsil eder. Kazan Bey, Bay Büre ve hatununa müjdeyi verse de ağlamaktan gözleri kör olan baba ispat ister. Bamsı'nın küçük parmağının kanı sürülmüş mendilin gözlerini açması koşuluyla onun oğlu olduğuna inanacaktır. Gözleri açılır, bu kez kan “kavuşma”yı simgeler; soy bağına işaret eder. Yaltacuk'un hesabını gördükten sonra yiğitlerini kurtarma işine girişen Bamsı, Kazan Han ve

diğer Oğuz beyleriyle kaleye saldırır. Muvaffak olurlar. Gazanın sonucunda Bamsı ve otuz dokuz yiğidinin düğünleri kırk gün kırk gece sürer. Oğuz'da kırk yeni aile kurulmuş olur. Kam Büre'ce istenen soyun devamı, yalnız kendi ailesini değil tüm yurdunu kapsayan bir şekilde gerçekleşir. Banı Çiçek'i alan Bamsı Beyrek artık “ap alaca otağ”a değil, “agban evine, ag otağına” girer.

Hikâyedeki ana olayların “çoğalma, neslini devam ettirme” ekseninde mesajlar içerdiği görülmektedir. Metnin başında “bir kız, bir oğul” isteğinden hareketle metnin sonunda kırk yeni aileye ulaşılmıştır. Verilen sözlerin önemi doğrultusunda önemli vakalar yaşanmıştır. Bu sözlerin sahibi Bay Bican, özelliklerinden pek bahsedilmeyen silik bir beydir. Oğlu Deli Karçar, kız kardeşi Banı Çiçek'le Bamsı'nın ikinci kavuşmasına kadar hikâyede daha etkin bir rol üstlenmiştir. Bay Büre Bey hem neslinin devamı hem de Bayındır Han'ın hizmetine bir er verebilmek için çocuk istemiştir. Bay Bican'ın ise gerekçesi yoktur, kızı olursa Kam Büre'nin oğluna vereceğini vaat eder. Oğlu Karçar ne Bayındır Han'ın sohbetinde yer alır, ne de Bayburt Hisarı'na yapılan akında. Bu durumda devrin siyasi çerçevesinde Kam Büre Bey'in etkin olduğu, Bay Bican'ın ise ancak akrabalık yoluyla bir yer edinmeye çalıştığı görülür. Banı Çiçek'in Oğuz kızlarından farklı özellikleri vardır ve bu özellikler “Sarı Donlu Selcen Hatun”la benzerlik gösterir. Kam Büre Beg'in “Oğuz'da kimün kızını alı vereyin?” sorusuna karşılık Beyrek Oğuz'daki kızların dışında bir profil çizer: “Men yerümden turmadın ol turmah gerek, men karîmüme varmadın ol mana baş getürmek gerek.”. Bu o kadar keskin bir tanımlamadır ki Kam Büre Beg kimin kastedildiğini anlar, “Oğul sen kız dilemezsın, gendüne hampa istermişsin. Oğul meğer sen istediğün kız Pay Bîcân Bag kızı Banı Çiçek ola” der. Bay Bican Bey ve çocuklarının, Oğuz'un dışından birileri olduğu anlaşılır.

Yorum.

Hikâyedeki söylem grupları üçe ayrılabilir: İç Oğuz'dan olanlar, Dış Oğuz'dan olanlar, Bayburd Hisarı'ndaki kâfirler. Han Bayındır, Kazan Han, Kam Büre, Burla Hatun, Kara Budak, Deli Tundar, Uruz, Beyrek ve kız kardeşleri, nayible birlikte kırk yiğit, çobanlar iç Oğuz'dandır. Dresden nüshasının son boyu olan *İç Oguza Taş Oguz Âsî Olub Beyrek Öldügi Boyda Aruz Koca'nın* “Beyrek bizden kız almışdur, güyegimüzüdü.” sözlerinden anlaşıldığına göre Bay Bîcân, Deli Karçar, Banı Çiçek, Kısırca Yenge, Boğazca Fatma Dış Oğuz'dandır. Bayburd Hisarı'ndakiler ise; Hisarın Beyi, Beyin kızı, Şöklı Melik, Kara Tekür, Kara Aslan Melik'tir.

Başkahraman Bamsı Beyrek olduğundan, metinde İç Oğuz'a daha fazla söz hakkı verildiği görülür. Bayındır Han'ın söylemleri, Deli Karçar'ın onun divanına gelmesiyle başlar. On altı yıldır kendisinden haber alınamayan Bamsı'nın akıbeti ve bu akıbete bağlı olarak

yapılacaklar için başvuru mercidir. Onun bilgisi ve izni olmadan Beyrek'in aranamayacağı yahut Banı Çiçek'in bir başkasına verilemeyeceği anlaşılmaktadır. Yaltacuk Beyrek'in kanlı gömleğini delil olarak getirdiğinde, diğer beyler gibi durumu hemen kabullenip üzüntüye kapılmaz. Gömleğin Banı Çiçek'e gösterilmesini, ancak onun tanıyabileceğini söyleyerek aklını kullanır. Bu durumdaki soğukkanlılığı ve aklını kullanışı onu diğer bütün yönetilenlerden ve beylerden ayrı bir yere konumlandırır. Bir hükümdardan beklenen söyleme sahiptir. Bayındır Han'ın damadı Kazan Han ise hikâyenin başında, Kam Büre'nin derdini sorarak olay örgüsünü başlatan kişidir. Yalancı oğlu Yaltacuk'la Banı Çiçek'in düğününde deli kılığındaki Beyrek'e dilediğini yapabilme izni veren ve bu yolla onun tekrar ortaya çıkışına zemin hazırlayan da odur. Beyrek burada uzun bir soylama ile Kazan Han'a methiyeler dizer, iyi dileklerde bulunur. Okuyucu, Kazan hakkındaki olumlu söz ve durumlarla yönlendirilir. Otuz dokuz yiğidi kurtarmak için hisara yapılan yürüyüşte de başı Kazan çeker, Şökli Melik'i öldürür. Methiyelerin bu olay üzerinden somutlaştırılması Kazan için söylenenleri haklı çıkarır.

Kam Büre Beg, etkin siyasi varlığı yani boy yönetimini destekler durumdadır; yönetimin yanında daha çok varlık gösterebilmek için bir erkek evlat ister. Yaltacuk'un getirdiği habere inanmayıp, bezirgânları Beyrek'i aramaya göndererek ferasetini gösterir. Kam Büre'nin, Deli Ozan'ın Beyrek olduğuna ispat için serçe parmağının kanını kör olmuş gözlerine sürmek istemesi aklına; şifa bulması ise kutsiyetine işaret eder. Büre Beg'in kızları da olumlu bir görüntü çizerler. Kardeşleri Beyrek'in yasını yıllarca tutmuşlardır. Tanrı misafiri bir ozan olarak gelen Beyrek'e misafirperver davranırlar, yedirirler, içirirler, kıyafet verirler, kardeşleri hakkında bilgi almaya çalışırlar; umutlu oldukları görülür. Metinde küçük kız kardeşin üç, büyük kız kardeşlerin iki soylaması vardır. Onların soylamaları yoluyla anlatıcı; Beyrek'in yokluğunda çekilen acıyı, yaşananları, her şeyin anlamsızlaştığını okuyucuya iletmış olur. Düğün yolu üzerinde karşılaşılan çobanlar, Yaltacuk oaradan geçerken ona taş atmak için beklemektedirler. Beylerinin yasını ve kinini tutarlar. Beyrek'in onlara sözleri çobanları da olumlu ve benimsenen grubun içine dâhil eder: "Mere, yüzünüz ag olsun, aganızun etmeği size helâl olsun".

Dış Oğuz'dan Banı Çiçek hakkında herhangi bir olumsuz ifade görülmez. Bilakis Banı Çiçek, hem kendi sözleriyle hem de hakkında söylenen sözlerle olumlu bir yere taşınır. Beyrek av sırasında onunla rastladığında kimliğini saklar, dadı olduğunu söyler ve "Ol öyle âdem degüldür kim sana görine." der. "Edebile yab yab gerü döndi." denilen Beyrek'in nasibi de edepli bir kızdır. İkisi arasında gerçekleşen at binme, ok atma müsabakalarında Bamsı kazanır ama: "Mere yiğit, menüm atımı kimse geçdüğü yok, ohumu kimse yarduğı yok. Emdi

gel, senünile göreş tutalım.” diyerek Banı Çiçek ona meydan okur. Güreş faslında Beyrek tam da yenilmek üzereyken, bir nevi hile yaparak, kızın göğsünü tutar ve güreşi de kazanır. Banı Çiçek yiğitlikte erkeklere denktir. Bu özelliklerini Kam Büre Beg dahi bildiğine göre oldukça da meşhurdur. Beyrek’in öldüğü haberini alıncaya kadar sadakatle onu beklemiştir. Tanışma kısmında ve Yaltacuk’la düğününde dahi mecbur kalmadıkça kendini göstermez. Söylem, Banı Çiçek’i İç Oğuz’dan biriymiş gibi anlatır. Bamsı Beyrek gibi bir “beg oğlu”na yaraşır, bey niteliklerinde bir kız olduğu vurgulanır. Beyrek ona “han kızı” diye hitap eder. Banı Çiçek’in olumlu özelliklerine rağmen, beraberindekiler pek de öyle değildir. Başta dadıları Kısırca Yenge ve Bugur Bogazca Fatma, Banı ve Bamsı’nın sıkça vurgulanan edeplerine karşı “edepsiz” olarak çizilirler. Kısırca Yenge “Banı Çiçek menem.” deyip de düğünde oynamaya kalktığında, Beyrek’in soylamasında kısırlığı ve özel hayatıyla karalanır: “And içmişem kısır kısırağa bindüğüm yok... Evünüz ardında sarvanlar sana bakar... Muradını anlar verür, bellü bilgil.”. Ardından Bugur Bogazca Fatma “ere varan kız menem.” deyip oynamak isteyince Beyrek: “And içeyim bu gez boğaz kısırağa bindüğüm yok... Senün adın kırk oynaşlu Bogazca Fatma degülmiydi?” der. Fatma da hem fazlaca yemek yemesi hem de edebi nedeniyle eleştirilir. Deli Karçar; büyük-küçük bilmeyen, saygısız biridir. Dede Korkut’un yaşına dahi hürmet etmez, ilk gördüğü andan itibaren ona saygısızca davranır. Metinde sadece Bayındır Han’a saygı gösterdiği görülür. Kız kardeşini isteyeniyi öldürür, gaddardır. Fakat “günahına tevbe etmek, sözünde durmak” gibi hasletleri de vardır. Dede Korkut’u kılıçlayacakken kolu kaskatı kesilince tövbe eder, istedikleri yerine getirilince de kardeşini Beyrek’e verip düğün hazırlıklarına başlayarak sözünü tutar; Beyrek’in yokluğunda on altı yıl bekler. Hikâyede Bay Bîcân Beg ise yalnızca verdiği sözlerle anılır. Banı Çiçek’i hem Bamsı Beyrek’e beşik kертmesi yapar hem de Bayburd Hisarı Beyi’ne vereceğine söz verir. Bu davranış Bamsı’nın uzun yıllar tutsak, nayibinin şehit olmasına; yedi kâfir beyinin ölmesine neden olur. Pay Bîcân’ın sözel ifadelerine yer verilmeyişi ona karşı olumsuz tutumun, onun önemsenmeyişinin bir göstergesidir.

Metinde tamamen karşıt grup olan “kafirler”den sadece kâfir beyinin kızı ve casusunun sözlerine yer verilir. Casus, Beyrek’in Banı Çiçek’le evleniyor olduğu bilgisini ileterek yedi yüz kâfirin Beyrek’e saldırmasına neden olur. Kâfir beyin kızı ise bulunduğu söylem grubundan ayrı bir özellik gösterir. Beyrek’in tutsaklığı boyunca onunla ilgilenmiş, ona âşık olmuştur. Burada millî, dinî söylemin yerine evrensel bir duygu hâkim olur: aşk. Aşkın bir yanında Banı Çiçek ile kavuşamayıp acı çeken Beyrek, diğer yanında Beyrek’e aşkından ait olduğu taraftakilerin aksine hareket eden kâfir kızı vardır. Kız, hem evlenmek gibi iyi sayılan bir niyete sahip olduğundan hem de tutsaklığı bitiren taraf olduğundan olumlanır. Kurtulduktan sonra kızı alacağına söz veren Beyrek’in onunla evlenip evlenmediği

konusu hikâyede belirtilmemiştir. Kırk gün kırk gece süren, kırk çiftin evlendiği düğünde bu konu bilinçli olarak gizlenmiştir. Zira kiliselerin yıkılıp yerine mescit yapıldığını, keşişlerin öldürüldüğünü, ezan okutulduğunu, savaş ganimeti olarak pek çok şey alındığını söylem içerisinde ileten anlatıcı, bu kısmı kasten atlamıştır. “Öteki”lerden biri olan kâfir kızı mutlu sona dâhil edilmemiştir.

Yıllar süren olaylar bir iki cümleyle geçirilmiş, önemli “an”lar detaylıca anlatılmıştır. Bu anların tasvir ve detayı anlatıcının dinleyicilerin duygularını harekete geçirmeye gayret etmesiyle açıklanabilir. Bamsı Beyrek’in bezirgânları kurtarması ve ad alması, Banı Çiçek’le tanışması ve müsabakaları, Deli Karçar ve Dede Korkut mücadelesi, Bamsı Beyrek’in kaleden kaçınca atıyla karşılaşması, düğün yerine gelene kadar çeşitli kişilerle söyleşme (çoban, ozan, kız kardeşler, Kazan Han, Burla Hatun) anları detaylıca anlatılmıştır. Beyrek ve Banı’nın doğumlarından on altı yaşlarına, bu yaştan otuz iki yaşlarına kadarki uzun yıllara dair soylamalardaki duygu ifadelerinden başka bir bilgi veya detay bulunmaz. Anlatıcı duygu içeren ifadeler üzerinden söylemini kurar, iyi-kötü ve hem iyi hem kötü olanları belirler; üç ana olaydan başka bir şeye dikkati çekmez. Metnin muhtemelen mitolojik devirden gelen kökünde ilk anlatı yıldızların hareketiyle ilgilidir (Bkz. Sözcük Seçimleri). Nasıl ki Ülker ve Venüs on altı yılda bir buluşuyor ve bu buluşmaya kadar geçen yıllar bilinmiyor ve önemsenmiyorsa; bu ilk anlatının üstüne ustalıkla döşenen canlı ve insan hikâyeleri de o yıllar önemsenmeden ele alınmıştır. Yine aynı sebepten, Bay Bîcân ve kâfirler de dikkate değer bir varlık göstermemişlerdir. Yıldızlar düzeyinde bir anlamları yoktur.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Hikâyede ağırlıklı olarak şart ve soru cümleleri kullanılmıştır. “-Sa, -se” şart kipi ekinin kullanıldığı:

Altun yüzügi isterisen nişânın söyle

Oynarısan oyna, oynamazısan cehennemde kayna

Sultanum, meni kosan da şölen yemeginün yanına varsam

Kara kıyma gözlerün çöngelmeseydi, agam Beyrek deyeydüm ozan, sana

gibi pek çok örnek vardır. 100 kadar şartlı ifade bulunmaktadır. Bütün önemli eylemlerin gerçekleşmesi bir şarta bağlanmıştır: Baş kesilip kan dökülürse ad alınabilir, “kalın” ödenirse kız alınabilir, bir delil getirilirse Beyrek’in öldüğüne inanılabilir... Yine metinde 100 civarında soru cümlesi vardır ki bunlar genellikle diyaloglarda yer almaktadır. Diyaloglarda soru cümleleri; standart olarak “soru sorma, sözde soru” işlevlerinden ziyade dinleyicinin

bilgi edinmesi gereken konular için “aydınlatıcı, teyit edici, sebep sorucu” olarak kullanılmıştır:

“Sag mısın esenmisin hanum Bamsı?” (bilgi)

“Aga deyü ne ağlarsın ne bozlarsın? (sebep)

Karşu yatan kara tağı sorar olsam yaylak kimün?

Sovuk sularını sorar olsam içit kimün?” (teyit)

“Mere ozan karşu yatan kara tagdan aşub geldiğinde geçdüğünde Beyrek adlu bir yigide bulışmadunmı?” (bilgi)

“Evünüz ardı derecük degülmiydi?

İtünüz adı Barak degülmiydi?” (teyit)

“Beyrek gedeli bam bam depe başına çıkdunmı kız?

Karanub dört yanına bakdun mı kız?

Kargu gibi kara saçun yoldunmı kız?

Kara gözden acı yaş dökdünmı kız?” (bilgi)

“Alar sabah han kızı yerümden turmadummi?

Boz aygırın beline binmedümmi?

Senün evün üzerine sığın geyik yıkmadummi?” (teyit)

Soruların niteliği bağlama göre değişir. Tanışma, tanınma durumlarında “Kimin nesi?”, “Düğün kimün?” gibi daha yalın ve direkt sorular kullanılırken; bilhassa soylamalarda, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, daha uzun ve dolambaçlı yollardan sorular görülür. Başkahramana daima söz hakkı verilmiştir. Beyrek’in olduğu her yerde diyalog vardır, diyalogun yanı sıra iç konuşmalarına da rastlanır:

Bunda minnetile almakdan ise anda babam yanında minnetsüz almak yegdür.

Bu kıza basılacak olurısam kalın Oğuz içinde başuma kahınç, yüzüme tohınç ederler.

Hikâyede 1400’ün üzerinde eylem içeren cümleye karşılık 171 isim cümlesi yer almaktadır. Metnin içinde sürekli bir devinim olduğunun göstergesi olarak bu miktar önemlidir. Fiillerin büyük bir çoğunluğu “-dı” görülen geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiştir. Bahsedilen eylemlerin bizzat şahit olunarak anlatıldığını gösteren bu ek inandırıcılığı artırmaktadır. Geniş zaman eki en çok kullanılan (“eydür” kalıbı dâhil) ikinci kip ekidir. Anlatılan toplum ve kişilerin uzun zamandan beri bilindiğini, tanındığını, konuya hâkim olunduğunu gösterir:

Bay Büre’nün oğlu vardur, adına Bamsı derler.

Ata tururiken ogul elinmi öperler?

Ay ogul, Banı Çiçegün bir deli kardaşı vardır, adına Delü Karçar derler, kız dileyeni öldürür.

Anlatıcının; soru cümleleriyle merak uyandırdığı ve aynı zamanda bilgi verdiği, şartlı cümlelerle eylemlerin hepsini bir gerekçeye bağladığı, eylemleri sıklıkla kullanarak metin içi hareketi belli bir seviyede sürekli kıldığı, eylemleri ve diyalogları “bizimkiler” olarak değerlendirilebilecek İç Oğuz’a mensup kişiler için daha çok kullandığı görülmektedir.

Sözcük seçimleri.

Söylem sahibinin; sözcükleri cümle içinde kullandığı yerler, eş anlamlı/ yakın anlamlı sözcük seçimleri, tekrarları vb. onun niyetini ortaya koyar. Metinde öncelikle “kişi adı seçimleri” önemli veriler sunmaktadır. Hikâyelerin tarihsel bağlamı hakkında kesin bir bilgi olmadığından, hikâye kişilerinin kurmaca olduğundan hareket edilecektir. Adlar incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar da bunu göstermektedir. Dede Korkut Hikâyeleri gibi kadim metinlerle yüzlerce, binlerce yılın sözlü birikimi tabaka tabaka işlenerek gelecek nesillere aktarılır. Bu varlık tabakalarına Hartmann’ın yeni ontolojisiyle ulaşmak mümkündür. Cansız, canlı, bilinçli ve tinsel olmak üzere dört varlık kategorisi vardır. Sözcüklerin anlamlarındaki tabakalanmalar, bağlamın anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Büre Beg, çeşitli araştırmacılarca metinde: Muharrem Ergin “Pay Püre Bey”, Semih Tezcan ve Sadettin Özçelik “Bay Büre Beg” olarak okunmuştur. Bu okunuşlar çerçevesinde anlam değişikliği de meydana gelmektedir. Hikâye başlığındaki “Kam” pek çok okumada “Bay/ Pay” olarak düzeltilmiştir. “Kam Büre/ Bura/ Püre” olarak alındığında bu ad Yunanca “kampouira” (kambura) yani “hörgüç, kambur” sözcüğü olabilir. Teleütlerde “Bura”, uzak bir bölgede yaşayan halkın ruhunun yaratıcı; “Bura Kan” ise Teleüt boylarından birinin mitolojik atasıdır. Şorların inancına göre Ülgen, şamanlara sadece onun yanına gelirken kullanabilecekleri dokuz mitolojik at “bura” verirdi. Şaman tefinin üst kısmına “bura” denilen mitolojik hayvanların tasvirleri yapılırdı. “Tın Bura” şamanın olağanüstü özünü simgelerdi ve onun kaybedilmesi şamanın olağanüstü güçlerini kaybetmesi demektir. Bu mitolojik hayvanlar at veya deve olabilirdi (Alekseyev, 2013, s. 46, 57, 104, 230).

Develer hemen hemen her toplumda kendilerine bir yer edinmişlerdir. Türk topluluklarında deve kutsal bir hayvan olup Ak-Hunlar’da deve bir ongun (totem) kabul edilmiştir. Kazak şamanların atası-Esnateli, Korkut Ata’ya ait bir deveydi. Teleut şamanların elebaşısı Kıçkıl, beyaz renkli, kutsal bir deve yavrusunun (taylak) üstünde gidip geliyordu. Deve motifi, Kazakistan’da ve Orta Asya’daki diğer halk kültürlerinde de kutsal bir öneme

sahipti. İnsanlar onu kuvvetli bir hükümdar, zafer ve boran-fırtına tanrısı (Veretragna) olarak kabul ediyorlardı. Şamanizme inanan eski Türk topluluklarında deve, kurban hayvanıydı ve ritüel müzik enstrümanı olan kobız deve derisi ile kaplanıyordu. Şamanlar çocuğu olsun diye, kısır kadının eline, dört farklı hayvan derisinden yapılmış ip bağlardı. Bunlardan en önemlisi deve derisinden yapılan ipti. Tek hörgüçlü bir devenin kutsal bir insanın mezarı üzerinde kesilmesi hâlinde, çocuğu olmayan kadınların doğuracağına inanılırdı. Kırgızlarda, beyaz deve yavrusu (ak taylak) kutsal sayılır ve hastalıkları kovduğuna inanılırdı (Çoruh & Türkmen, 2016, s. 37).

Tüm bu bilgiler ışığında Kam Bura Beg'in varlık tabakalarının üçüncüsünde “deve” olarak yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca hikâyede Salur Kazan'ın ona bakarak söylediği “Bay Büre Beg ne ağlayup bozalarsın?” cümlesindeki “bozlamak” fiili, develerin bağırması anlamında da kullanılmaktadır. Boğa Takımyıldızı'nda “hörgüç” kısmı da Kam Büre Bey ile temsil edilir. Boğa Takımyıldızı hemen her kültürde baharı, havaların ısınmasını müjdelir.

Bu bağlamda Türkler için konar-göçerliğin ve mal varlığının önemli bir kısmını teşkil eden “deve”ye ulaşılır. Kam Büre'nin oğluna Dede Korkut tarafından “Sen oğlunu ‘bamsam’ deyü ohşarsın, bunun adı Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun.” sözleriyle ad verilir. Bey/ Bay kökünden gelir, asalet ve ululuk anlamı içerir. Bey çocuğu demek olduğu da söylenir (Karakurt, s. 54). “Bam” sözcüğü ise “dam, tavan, kubbe, çatı, bazı telli çalgılarda kalın tel, borç” anlamlarındadır. Kubbe ve dam anlamları, Kam Büre'nin deveyi simgelemesiyle birlikte düşünüldüğünde Bamsı'nın da deve olduğu görüşüne ulaşılır. Bay Büre Beg'in ruhsal tabakada “deve”yi temsil ettiği belirtilmişti. Hikâyede “bam bam depe başına çık-“ şeklinde de geçen “bam”ın kubbe anlamında kullanıldığı varsayılabilir. Arap deve şairi olarak bilinen Tarafa'nın kasidesinde devesini anlattığı bir beyitte “bam bam çık-” deyimini tarif ediliyor gibidir:

37. (...) *Devem başını ve burnunu yere eğdiği zaman yürüyüş hızı artar* (Ceviz, 2007, s. 60).

Tasvir edilen hareketiyle deve yürüyen bir tepeyi, kubbeyi andırmaktadır. Bundan olsa gerek Bay Büre oğlunu “bamsam” diye sevmektedir. Yine aynı şiirde bir bölüm vardır ki âdeti Beyrek'in bezirgânları kurtarma sahnesini anlatır:

40. *İşte ben yolculuğumu böyle bir devenin üzerinde sürdürürüm; arkadaşım (çöldeki yolculuğun zorluklarından bıkip da) “Keşke bundan seni de kendimi de kurtarabilsem” dediği,*

41. Yol kesicilerin bulunmadığı bir yolda olsa da, korkudan yüreğinin ağzına geldiği ve kendisinin yakalanmış olduğunu sandığı zaman.

42. Kavmim içerisinde “Hani ya, bir yiğit yok mu” denildiği vakit bu çağrı ile kendimin kast edildiğini anlarım, artık (kavmime yardım konusunda) tembel davranıp tereddüt geçirmem.

Develer, kuvvetli bir hafızaya sahiptirler. Bunun yanı sıra kindar, uysal, sadık, üzüntüsünü ve sevincini belli eden, müzikten çok hoşlanan hayvanlar olarak bilinirler. Beyrek’in 16 yıl tutsaklığa rağmen obasını bulması devenin hafızasına benzer. Yaltacuk’un düğününü bozması kindarlığına, aradan geçen onca zamana rağmen Banı Çiçek’i unutmaması ve ona olan sevgisi sadakat ve duygusallığına, kopuz çalması da müzikten hoşlanmasına işaret ederek Bamsı-deve eşliğini sağlamlaştırır. Banı Çiçek’in Yaltacuk’la düğününü bozmak için kılık değiştiren Beyrek önce eski bir kaftan giyer, bu kaftanla kız kardeşleri onu tanıyınca “bir eski deve çulu” bulup deler ve kafasına geçirir. Hikâyelerde geçen, hâlen Yörük Türkmenlerinde de yaşayan “beserek, besirik, besrek biserek” sözcüğü de dikkat çekicidir. Besrek/ Beyrek ses yakınlığı önemlidir; zira besrek: “tüylü/ tülü” olarak da bilinen, çift hörgüçlü erkek Orta Asya devesi (buhur/ bactrian) ile tek hörgüçlü dişi Arap devesinin (hecin) melezlenmesinden ortaya çıkan “tek hörgüçlü, uzun tüylü, erkek deve cinsi”dir. Bu cins develer güreşçidirler ve hem “buhur”dan hem de “hecin”den daha güçlüdürler. Güreş devesi olmak soydan gelen bir özelliktir, sonradan kazanılamaz. 15 yaşına kadar çok iyi güreşen besrek, 35-40 yıl kadar yaşar (Yükçü, 2011, s. 21). On beş yaşındayken Banı Çiçek’le evlilik hazırlığı yapan Beyrek, 16 yıl tutsaklığın ardından eve döndüğünde yaşı 32’dir. Son hikâyede (Dış Oğuz’un İç Oğuz’a asi olup Beyrek’in öldüğü) dayısı Aruz tarafından öldürüldüğünde de 35-40 yaşlarında olsa gerektir. Güreşen develer birbirine dişleriyle zarar vermesin diye “ağız bağı” takılır; Beyrek de Oğuz’da “nikab”lı dolaşan dört gençten biridir. Develerin yalnızca erkekleri güreşir ve bu develer “pehlivan” olarak anılır. Bamsı’nın bezirgânları kurtardığı sahnede “Erenler meydanının aslanı, pehlivanların kaplanı Boz Oğlan yetti.” ifadesindeki “boz oğlan” ve “pehlivan” sözcükleri develer için de kullanıldıklarından Beyrek/ besrek özdeşliği görülür. Banı Çiçek’le Beyrek’in müsabakasındaki son bölüm olan güreşte “birbirine sarmaştılar”, “bağdadı”, “arhası üzerine yere vurdu” ifadeleri, deve güreşlerindeki “makas, bağlama” gibi oyun ve taktiklere denk düşmektedir. Beyrek’in Banı Çiçek’i “üç öpüp bir dişleme”si de deve/ devedikeni bağlantısına işaret eder. Develerin en sevdiği yiyecekler dikenli bitkilerdir.

Düğünde Çiçek’in yerine oynayan hatunlardan biri “Buğur Boğazca Fatma”dır. Buğur “damızlık erkek deve” anlamına gelir. Buğur lakabı, Fatma’nın iştahından dolayı verilmiş olsa

gerektir. Türklerde bütün törenlerde hayvanların önemli bir rol üstlendiği ve deve güreşlerinin de bunun önemli bir parçası olduğu bilinmektedir (Roux J. P., 2015, s. 132). Güreşçi develer için yapılan “havut giydirme” (deve semeri) törenleri düğün gibidir ve bu törenlerde hayır yemeği yenir (Ertürk & Şanlı, 2017, s. 229). Beyrek’in düğünü, onun havut giydirme töreni olarak düşünülebilir. Çünkü havutlar genellikle sarı, kırmızı, turuncu gibi canlı renklerden seçilir (Yükçü, 2011, s. 38). Beyrek’in düğün hediyesi kaftanı da “kırmızı” renktedir; 39 yiğidinin gücenmesine yol açmıştır. Ayrıca bazı Yörüklerin göçlerinde en gösterişli deve seçilerek süslenir, kervanbaşı yapılır. Bu deveye gelinlik kızların en güzeli biner.

“Deve oyunu”, deve güreşi gibi Türk kültürünün vazgeçilmez parçalarından biridir. Kış gecelerinde kapalı mekânlarda, sıcak havalarda ise açık alanlarda ve meydanlarda icra edilen deve oyunları düğünlerde de yapılır. Düğünlerdeki deve oyunlarında genellikle ölüp dirilme, ticaret, ortalığı dağıtma, izleyicilere sataşma vb. kurgularla onlardan bahşiş toplandığı görülür. Kazan Han’ın izniyle düğünde kadınların olduğu yere giden, giderken de ortalığı birbirine katan, yemekleri döken Beyrek’in durumu deve oyunlarını anımsatır. “Deveye ‘Kalk oyna.’ demişler; bir çam, bir çardak devirmiş.”, “Deveye oyna demişler, dokuz çadır yıkmış.” ve “Deveye bir oyna demişler, dokuz kazan süt dökmüş.” gibi halk arasında yaşayan atasözleri âdeta Bamsı’nın düğün yerinde yaptıklarını anlatır. Develer, geçmişten bugüne Türkler arasında dayanıklılığın, gücün, sabrın, inadin, kinin, yanlışlığın, eğriliğin ve ahmaklığın sembolü olarak görülmüştür. Türk boy ve toplulukları arasında en sevilen hayvanlar arasında yer alan deveyle ilgili Eski Türkçe Dönemi’nden başlamak üzere Türkçenin temel kaynaklarında da pek çok kavram işaretine “...botu, botula-, bozla-, budgalug, buğra, deve, ingen, taylak, titir...” yer verilmiştir (Alyılmaz, 2016, s. 581, 586). Hz Salih’le ilgili bir hikâyede, ona inanılmasını sağlamak için mucize olarak bir kaya parçasından “deve” var edilir. Semud kavminden birisi, yasak olmasına rağmen deveyi “ayağından biçerek” öldürür ve bu yüzden kavim azaba uğrar (Albayrak, 1993). At Ağızlı Aruz da son boyda Beyrek’in “sağ uyluğunu” keserek onu öldürür.

Beyrek, “canlı varlık” tabakasında “deve” olmaktadır. “Cansız varlık” tabakasında ise Ülker yıldızını temsil eder. Boğa Takımyıldızı içerisinde yer alan Ülker; “Yedi Kız Kardeş, Peren/ Pervin, Süreyya” adlarıyla da bilinen bir yıldız kümesidir ve Türkler için oldukça kutsaldır. Hikâyede belirtildiği üzere Beyrek’in yedi kız kardeşi vardır. Pek çok insan çıplak gözle kümenin yalnızca altı yıldızını görebilir, biri gizlidir. Yedincisiyle ilgili pek çok milletin efsane ve inanışları vardır. Astrolojiye göre Ülker içinde yer alan yıldızlar, öküz (boğa) şeklini meydana getirdiğinden “Sevr/ Taurus” adıyla anılan burcun sırt/ hörgüç kısmında iki

sıra hâlinde dizilmiş altı veya yedi yıldızdan meydana gelen, parlaklığıyla meşhur bir kümedir. Ülker Türk mitolojisinde, insanları rahatlatan sıcak havayı getirendir.

Dîvânü Lugatî't-Türk, Hünernâme, Selçuknâme gibi eserlerde Türk Boyları, boyların ongunları ve tamgaları ile ilgili çeşitli bilgi ve resimler yer almaktadır. Damgalar/ Tamgalar, boy ve sülaleleri tanımlayan birer soyut bir kimlik gibidir. Damgalar bir boyun aşiretin, ya da sülalenin mührü olarak ya da eşyalarını, hayvanlarını başka ailelerin eşya ve hayvanlarından ayırmak için kullanılmıştır. Türk boyları arasında tanımlayıcı işaretler olmalarının yanı sıra bir iletişim aracı, soyut, sembolik, saf bir anlatım dili özelliği taşırlar. Damgalar, tüm bu özellikleri ve bir dilin alfabesi, aynı zamanda ait oldukları sosyal grupların kendileri için tarihe miras bıraktığı ilk anlatı metinleri olduklarından sosyo-kültürel araştırmalarda başvurulması gereken öncelikli vesikalardır (Güllüdağ, 2015, s. 133). Bayındır boyuna ait olduğu belirtilen tamgalar aşağıda verilmiştir. Bu tamga örneklerinin “deve”ye benzerliği dikkat çekicidir:

OĞUZ TÜRKLERİ - BOYLARI ve DAMGALARI.	-I- HÜNERNAMEYE GÖRE	II. SELÇUKNAME ve göre.	III. DİVAN-Ü LUGAT-İ TÜRK göre.	I. HÜNERNAME Damgaları.	II. SELÇUKNAME Damgaları.	III. DİVAN-Ü LUGAT-İ TÜRK Damgaları.
OĞUZLAR.	I. KAYI BOYU	1. KAYI	2. KAYIS	① İYI	① İYI	② İVI
	2. BAYAT	2. BAYAT	3. BAYAT	② C	② C	③ İYI
	3. ALKA EVLİ	3. ELKA EVLİ	15. ALKA BÖLÜK	③ C	③ C	④ İYI
	4. KARA EVLİ	4. KARA EVLİ	14. KARA BÖLÜK	④ C	④ C	⑤ İYI
	5. YAZIR BOYU	5. YAZIR	6. YAZIR	⑤ C	⑤ C	⑥ İYI
	6. DÜĞER	6. DÜĞER	16. TUGER	⑥ C	⑥ C	⑦ İYI
	7. YAPARLI	7. YAPERLİ	8. TUTIRKA	⑦ C	⑦ C	⑧ İYI
	8. DODURGA	8. DODURGA	12. AFŞAR	⑧ C	⑧ C	⑨ İYI
	9. AVŞAR BOYU	9. AVŞAR	19. BEĞİLİ	⑨ C	⑨ C	⑩ İYI
	10. KIZIK	10. KIZIK	3. BAYINDIR	⑩ C	⑩ C	⑪ İYI
	11. BEĞİLİ	11. BEĞİLİ	17. BECENEK	⑪ C	⑪ C	⑫ İYI
	12. KARKIN	12. KARKIN	18. CUVALDAR	⑫ C	⑫ C	⑬ İYI
	13. BAYINDIR BOYU	13. BAYINDIR	21. CEPNİ	⑬ C	⑬ C	⑭ İYI
	14. PEÇENEK	14. BİÇENE	11. SALSUR	⑭ C	⑭ C	⑮ İYI
	15. ÇAVULDUR	15. ÇAVUNDUR	13. EYMUR	⑮ C	⑮ C	⑯ İYI
	16. CEPNİ	16. CEPNİ	9. ULAMUNDUĞ	⑯ C	⑯ C	⑰ İYI
	17. SALUR BOYU	17. SALUR	7. ÜREGİR	⑰ C	⑰ C	⑱ İYI
	18. AYMUR	18. EYMİR	20. İGDIR	⑱ C	⑱ C	⑲ İYI
	19. ALAYUNT	19. ALAYUNDU	4. BÜSDÜZ	⑲ C	⑲ C	⑳ İYI
	20. YÜREGİR	20. ÜREGİR	10. YIVVA	⑳ C	⑳ C	㉑ İYI
	21. İGDIR BOYU	21. İGDIR	1. KINIK	㉑ C	㉑ C	㉒ İYI
	22. BÜGDÜZ	22. BÜNDÜZ				
	23. YIVA	23. YUVA				
	24. KINIK	24. KINIK				

Şekil 1. Oğuz boylarının tamgaları.

Tamganın kutsanmış karakteri, ait olduğu boy ile bağının ve onun “ongun” ile bağının bir sonucudur. “Ongun”, boyun özel ilişkiler kurduğu hayvan veya varlıktır (Roux J. P., 2015, s. 122).

Hikâyede “Banı” şeklinde geçse de araştırmacıların çoğu bu sözcüğü prenses anlamında “bânû” olarak almaktadır. Banı sözcüğünde “-ı” iyelik eki olarak alındığında Banı

Çiçek, “damı/ üstü/ tepesi çiçek” anlamına gelir. Çünkü bân, “dam, satıh” demektir. Çiçek’in babası Bay Bîcân “cansız, ruhsuz” anlamıyla, bir bahar gününde kız çocuk dileyen biri olarak “cansız toprak, çöl” anlamında birinci tabaka varlık kategorisine dâhil edilebilir. Bu bağlamda Bamsı Beyrek “deve” sayıldığında Banı Çiçek, ikinci varlık tabakasında “devedikeni”dir. Devedikeni, “Asteraceae” familyasından bazı dikenli bitkilerin ortak adıdır ve Asteraceae “yıldız gibi ışıyan” anlamındadır. Develerin en sevdikleri besinlerden olan devedikeni bitkisi; genellikle susuz yerlerde, Banı Çiçek’in otağının bulunduğu yer gibi yol kenarlarında, ıssız yerlerde yetişir. Beyrek bu otağa avlanırken bir geyiğin peşine düşerek ulaşmıştır. “Gök çayırın” üzerindeki bu “kırmızı otağ” şaşırtıcıdır. Göçebe Türklerin evleri olan çadır ve otağın “tavan”ı gökyüzüyle özdeşleştirilir. Yıldızları ve bu yıldızların özelliklerini bin yıllardır bilen, günlük hayatlarının yönetimine tatbik eden Türkler çadırlarının tavanını gökyüzüne açılan pencere olarak görüyorlardı. Çadırların tavanında “tüynük, tümüldük” denilen yuvarlak, içerdeki dumanın tahliyesini sağlayan ve pencere görevini gören bir kısım vardır. Çadırın “ban”ı diyebileceğimiz bu kısım dışarıdan bakılınca çıkıntılı bir daire gibi görünür ve çeşitli sayılarda parmaklıklardan oluşur. Özel bir şekli vardır ve bu şekil, devedikeni bitkisinin çiçek açmadan önceki görüntüsüne çok benzer:

Şekil 2. Devedikeni bitkisi.

Şekil 3. Bir otağın tepesi/ tümöldük.

“Bam” ve “bân” sözcükleri biri Farsça biri Arapça olmak üzere aynı anlama gelirler: tepe, kubbe. Türklerin kubbesi önce otağ, sonra gökyüzüdür. Bamsı Beyrek ve Banı Çiçek varlık tabakalarının cansız kategorisinde gök kubbede yıldızdır: Ülker ve Zühre (Venüs). Eski Türkler, Ülker'i şekil olarak uzun saçlı bir Türk Alp'ine benzetir, güzel Venüs ile Alp buluşunca baharın geldiğini anladılar. Yakutlarda Zühre'nin adı “Çolbu”dur ve çok güzel bir kızdır. Ülker yıldızı ile Çolbu birbirleri için yanıp tutuşan iki gençtir. Çolbu ve Ülker bir hizada birleştiklerinde kalpleri atmaya, göğüsleri kabarmaya, nefesleri gürleşmeye başlar; bu nefesler birer dalgaya dönüşür. Bu birleşimden kasırga çıkar, ortalık birbirine karışır, kar fırtınaları olur. Bu nedenle Yakut Türkleri bu iki yıldızın bir araya gelmesinden ürkerler (Gökalp, 1976, s. 109). Türkler yıldızlar hakkında çok şey biliyorlardı, onları sürekli gözlemliyor ve onlara göre yaşantılarını düzenliyorlardı. Bu hikâye de Türklerin astronomik bilgilerini ispat etmektedir. Venüs, Güneş sistemindeki diğer tüm yıldız ve gezegenlerin tersi yönünde hareket eden bir yıldızdır. Venüs ve Ülker 8 yılda bir, nisan ayı ortalarında denk gelirler. Asıl buluşmada; Venüs ve Ülker Takımyıldızı kümesi arasındaki güneşten gelen olumlu uzanımlar, oldukça az rastlanan astronomik bir olay olarak gerçekleşir ve bu sadece 16 yılda bir gözlemlenebilen bir durumdur. Venüs ve Ülker'in son buluşumu 2 Nisan 2012'de NASA tarafından çekilen aşağıdaki fotoğrafta görülmektedir. İki aşkın buluşması, iki yıldızın buluşması gibi herkese ışık saçan, herkesi mutlu kılan bir şeydir.

Şekil 4. Venüs ve Ülker buluşumu, <http://astropixels.com/conjunctions/2012/VenusM45-01.html>.

Beyrek ve Banı Çiçek dünyaya geldiklerinde ilk Venüs-Ülker buluşması gerçekleşmiştir. Onların doğduğu vakit Bay Büre Bey tarafından oğluna hediye getirmeleri için gönderilen bezirgânlar 16 yılda dönmüştür. Aynı yıl düğün hazırlıkları yani ikinci yıldız buluşması gerçekleşir. Kâfirin eline esir düşen Beyrek’le ikinci buluşma yine 16 yıl sonra bezirgânlar vasıtasıyla gerçekleşir. Böylece “bezirganlar”ın da “Merkür” gezegenini temsil ettiği anlaşılır. Çünkü akıl, ilim ve ticareti simgeleyen Merkür, Tanrıların mesajlarını ileten haberci olarak bilinir. Hikâyede Bamsı, geride bıraktığı herkesin haberini kaleye gelen bezirgânlardan alır. Onlara söylediği soylamada kardeşlik vurgusu ve övgü vardır. Yalancı oğlu Yaltacuk ise “küçük uğursuz” olarak da bilinen “Mars”ı simgeler. Yaltacuk’taki küçültme eki de “küçük” anlamına denk düşmektedir. Mars, korku karşısında ya kaçan ya da savaşan birini temsil eder. Yaltacuk da, her şey ortaya çıktığında Beyrek’le yüzleşmek yerine kaçmayı tercih eder. Türklere göre korkunç “ateş”iyle her şeyi yakan Mars, kırmızı renginden dolayı “bakır sokum” olarak adlandırılmıştır. Beyrek Yaltacuk’u kovalayarak “Tana sazi”na düşürür ve sazlığı “ateş”e vererek onu yakalar; ateş Mars’ın kırmızı rengini temsil eder. Anadolu’da Mars’a “Yaldırık” denilmektedir (Kabadayı, 2007, s. 107), sözcüğün Yaltacuk’la ses benzerliği ilgi çekicidir. “Yal” kökü “alevlenmek” demektir ve parlak anlamına gelen “yaldırık” sözcüğü de bu köktendir (DLT, s. 377, 526).

Karçar, “karça-” (kar küremek, ortalığı karıştırmak, fitne çıkarmak) fiilinden türetilmiş bir addır. Karçar’ın bulunduğu mekânın tasvirinde “ağban otağ, ağ otağ, kara yer” geçmektedir. Beyrek’in Banı Çiçek’le karşılaştığı dönemin baharı simgelediği kabul edildiğinde, Zühre ve Ülker’in bulunduğu zaman bilgisiyle bu tasvir Güneş’in Sevr burcunda bulunduğu Nisan ayında fırtınalarıyla meşhur olan altı gün yani “sitte-i sevir”dir. Nasıl ki “sitte-i sevir” atlatılmadan havalar tam manasıyla ısınmıyorsa, Deli Karçar’dan kız kardeşinin evlenme iznini alma problemi aşılmadan da Bamsı-Banı aşkı devam edemez. “Karça-” fiilinin “kar küre-” anlamı işte bu tabakada çok anlamlıdır. Beyrek ve Karçar’ın mücadelesi yaz ve kışın mücadelesi gibidir. Bu bağlamda, Zühre ve Ülker gökyüzünde birbirine yaklaşıncı çıkan “kar fırtınası”nı Deli Karçar simgeler. Dede Korkut Deli Karçar’la görüşmeye gittiğinde o “ağzını köpüklendirir”. Bamsı gibi Karçar da çiftleşme zamanındaki bir deveyi anımsatır. Çünkü develerin, “kızgınlık” denilen bu zamanlarında ağızlarından beyaz köpükler saçılır. Karçar’ın kardeşini isteyenleri öldürmesi, onun da evlenecek yaşta olmasına rağmen evlenememesine bağlanabilir. Nitekim Korkut Ata’dan istediği hayvanlar da bâkir ve erkektir: “maya görmemiş bin buğra, hiç kırsığa aşmamış bin aygır, koyun görmemiş bin koç”. Böylelikle Karçar, varlık kategorilerinin üçüncüsünde bir “deve” olarak bulunur. Kişi adlarının varlık katmanlarının her birinde ayrı anlamlar üstlendiği, Türk kozmogonisiyle bağlantılı olduğu ortadadır. Adlardaki anlam tabakalarının, “sapma”ların bilinçli kullanımı yoluyla gizlendiği görülmektedir. Jung’un belirttiği üzere gökyüzündeki takımyıldız ve gezegenlerin izdüşümü yeryüzündeki kahramanlardır ve göksel varlıklar kahramanların arketipleridir. Bireylerin kendilerinden önceki kuşaktan gelen bilinçdışı, kolektif “bilinçdışı”dır. Bilindik davranış modellerinden arketipler, mistik görseller veya semboller yoluyla bilinçli akla önermeler gönderirler. Astroloji de, bilinç seviyeleri arasında aracılık yapan, iç benliklerimizin dışarı yansımaları sunan bir semboller dilidir (Jung Psikolojisi, 2016).

Hikâyenin “duygu”ları harekete geçirecek şekilde kurgulandığını belirtilmişti. Özellikle “ağlamak” ve “yas tutmak” fiilleri eş\ yakın anlamlı sözcüklerle birlikte türlü şekilde kullanılmış ve tasvir edilmiştir:

Bay Büre Beg ne aqlayup bozlarsın? (35b/12)

Han Kazan nece aglamayayın bozlamayayın?(36a/1)

Beyregün babası kaba sarık götürüb yere çaldı, tartdı, yakasın yırttı. “Ogul ogul” deyüben böğürdi, zarılık kıldı. Ag bürçeklü anası büldür büldür ağladı, gözinün yaşın dökdi. Acı tırnak yüzine çaldı, al yanağın tartdı. Kargu gibi kara saçını yoldı. Aglayubanı sıklayubanı evine geldi. ... Yedi kız kardaşı ag çıkardılar kara tonlar geydiler... ağlaşdılar,

bögrüşdüler... Banı Çiçek karalar geydi, ag kaftanını çıkardı. Güz elması gibi al yanağı tartdı yırttı... zârî zârî ağladı (47b/4-48a/3).

Gömleği göricek begler ünür ünür ağlaştılar, zârlıklar gördiler (48b/12-13).

Ap alaca ordısına şiven girdi, Ag çıkardılar, kara geydiler (49a/8).

Böyle degeç kırk yiğidi kaba sarıkların götürdiler yere çaldılar, bögürü bögürü ağlaştılar, zârlık kıldılar (50b/9-10).

Mere kız ne ağlarsın, bozlarsın aga deyü? Yandı bagrum, göyüندی içüm (53a/9-10).

Karşu yatan kara tagum yıkılıbdur... Gölgece kaba agacum kesilübdür... Dünyelikde bir kardaşum alınubdur (54a/10-13).

Bütün bu hüznün ve yasın sebebi Beyrek'tir. Beyrek'in yaşadığı toplumun her tabakasından insanlarca oldukça sevilen, benimsenen bir yiğit olduğu anlaşılmaktadır.

"Gözi tut-/ beğen-", "ever-/ göçür-" "murad/ maksud", "kul/ karavaş", "gönül verip sev-/ aşıkla-" "apar-/ götür-", "avazı gedil-/ üni boğul-", "sag/ esen", "şad ol-/ sevin-", "el götür-/ dua kıl-" gibi pek çok yakın anlamlı sözün metinde birlikte bulunması hem dilin hem de duygusal boyutun Oğuz'da ne kadar zengin olduğunu gösterir.

Dinen "Yaratan" manasında yabancı dillerden alınan "Allahu Teâlâ, Hak Teâlâ, Allah, Rab, Kadir Allah" sözleri 24 kez; Türkçe "Tangrı" sözcüğü 7 kez kullanılmıştır. Sözcük seçimi İslamiyetin tesirinin arttığını göstermektedir. Kişilerin bu konuda belirgin bir tercihi yoktur. Söz gelimi Deli Karçar "Kadir Allah" da der, "Tangrı" da. İslamiyet'le bağlantılı olarak; şehit olmak, iki rekât namaz kılmak, İsm-i Azâm okumak gibi ögeler metinde birer kez yer almaktadır. Oğuz'un karşıt grubu, "kâfir, sası dinlü kâfir" sözleriyle belirtilir. Söylem, "biz" ve "öteki"lerin, din farklılığından kaynaklandığını yansıtır.

Metinde aynı sözcüğün tekrarı, zıt anlamlı/ yakın anlamlı sözcüklerin kullanımı, ses benzerliğinden yararlanma gibi yollarla oluşturulmuş pek çok ikileme söylemin gücünü artırmak için kullanılmıştır. Bunlardan bazıları:

Bögürü bögürü, tavla tavla, sovk sovk, zarı zarı, kas kas, ünür ünür, taşkun taşkun, kunt kunt, apul apul, açuk açuk, argap argap, kanlu kanlu... Gece gündüz, gelen giden, ölü diri, bakdı gördi... Dan dansuh, yarımasun yarçımasun, kanlu kunlu...

Hikâyelerde yer alan bazı kalıp ifadeler ve sözcük tekrarları da ikilemeler gibi pekiştirme görevi görmektedir:

Ünüm anla sözüüm dinle, sorar olsam/ olsan sag mı, sorar olsan sagdur, çalma ozan eytme ozan, agam Beyrek gedeli... yok, kara başum kurban olsun... sana ...

Dede Korkut, Deli Karçar'dan kız kardeşini istemeye giderken hanın tavlasından iki önemli at ister. İki şahbaz ve yüğrük at talep eder bunlar “keçi başlı keher aygırı, toklu başlı torı aygırı”dır. Bu atların, üstün ve seçkin niteliklere sahip özel atlar oldukları, özelliklerinin belirtilmesi için de buna uygun giydirildiği görülmektedir:

Şekil 5. Issık Kurganı'ndan çıkan eserlerin sergilendiği müzeden bir at başlığı (Fotoğraf: Dr. Mehmet SAĞ).

Retorik ve ikna stratejileri.

Söylem içerisindeki verileri desteklemek amacıyla anlatıcı; genelgeçer bilgiler vermeye, dualara, beddualara, atasözlerine sıkça başvurmuş ve geleneklerden bahsetmiştir. Sebep-sonuç ilişkileri, kullanılan bu unsurlarla sağlam biçimde kurulmuştur. Hikâyede değer içerikli cümlelerin bu denli sık kullanılması, topluma kaybetmek üzere/ kaybetmiş olduğu değerleri hatırlatma işleviyle kullanılmış olmalıdır. Zira atasözlerine, toplumsal değerleri tanımlayan cümlelere başvurma, Dede Korkut Hikâyeleri'nin hepsinde aynı oranda görülmemektedir. Değerleri tanımlayan cümlelere:

Ol zemânda beglerün alkış alkış karkış karkış idi.

Ol zemânda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlarıdı.

Zira Dede Korkud velâyet issi idi, dileği kabul oldu.

Oguz zemânında bir yiğit ki evlense oh ataradı, ohı ne yerde düşse anda gerdek dikeridi.

örnek gösterilebilir. Bu cümlelerin muhatabı, olayların sebep ve sonuçlarını bir arada görüp tartabilecektir. Her varlığın tek ve yüce Tanrı'ya bağlandığı Türk inancına dair verilerin metinde bulunması, inancı her eylemin başına koşut olarak alır:

*Tangrı mana yol verdi, geder oldum, mere kâfir
Aganuzun başı ve gözi sadakası...*

Dualarla desteklenen eylemler “iyi/ olumlu” olanı, beddualarla kınananlar ise “kötü/ olumsuz” olanları işaret eder. Toplumsal, ideolojik, sosyal onay ve red bu yolla gösterilmiş olur:

*Mere yüziünüz ag olsun...
Elün var olsun
Elün kurısun, parmakların çürisün...
Kutlu olsun devletünüz.*

Beyrek’in anlatısında; diğer hikâyelerde görülmeyen, içinde birden çok yargı bulunan atasözleri yer almaktadır. Atasözlerinin geçtiği yerlerde, sözün içerdiği anlamı oluşturan vaka örneklenir. Kırk yiğidiyle yiyip içtikten sonra gece uykusunda 700 kişilik kâfirin saldırısına uğraması:

*Derin olsa baturur, kalabalık korhudur, at işler er öginür, yayan erin umudı olmaz
(47a/10-12).*

sözyle özetlenir. Banı Çiçek’le evlenmek üzere olan Yaltacuk’un şöleninde kılık değiştiren Beyrek, deli rolüyle bütün eylemlerini serbestleştirir. Toplumsal normlar onun için kısıtlayıcı değildir artık. Şölende karnını doyurduktan sonra yemek kazanlarını birer birer devirir. “Deli” kisvesi altında amaçsızca yapılmış gibi görünen eylem, bir atasözü yoluyla aydınlatılır:

*Sagdan gedeni sag alur, soldan gedeni sol alur, hakluya hakkı dege, haksuza yüzi
karalugı dege (57b/9-10).*

Metin boyunca okur, Beyrek’in varlığıyla ortaya konan pek çok değere şahit olur. “Kahraman nedir, bir er adını nasıl alır? Oğuzlarda evlilik nasıl vuku bulur? Toplumun deliye/ fakire/ ozana bakışı nasıldır? Hükümdarların yetki ve uygulamalardaki rolleri nedir? Oğuzların dinî inançları sosyal hayata nasıl yansımaktadır? Savaş sebepleri nelerdir, savaş hazırlığı nasıl yapılır? Oğuz’da önemli beyler kimlerdir? Dede Korkut’un toplumsal/dini işlevi nelerdir?” gibi pek çok sorunun cevabı anlatıda açıkça yer almaktadır. Hikâye, bir ayna gibi yansıtan, zaman yolculuğu gibi geçmişe uzanan kurgusuyla okurun/ dinleyicinin millî benlik duygusuna hitap etmekte, güçlendirmektedir.

Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu Boy.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Hikâyenin başlığı içeriği tam anlamıyla yansıtmaktadır. Kazan Bey ve ailesinin şekillendirdiği olay örgüsü bir şölen fotoğrafıyla başlar. Bu fotoğrafın önceki boylardan farkı; “dokuz sayısı ve katları” üzerine yapılan vurgu, sohbeta gelenlerin Oğuz beyleri olarak değil de “genç” Oğuzlar olması ve kâfir kızlarının detaylarıdır. Yer “kara yerün üzeri”, zaman “bir gün”dür:

Toksan tümen genç Oğuz sohbetine derilmiştir. Ağzı büyük humreler ortalığa salınmış idi. Tokuz yerde bâdiyeler kurulmuş idi. Altun ayak surâhîler dizilmiş idi. Tokuz kara gözli örme saçlı, elleri bileginden kınalı, parmakları nigârlı, boğazları birer karış kâfir kızları al şerâbı altun ayagıla Oguz beglerine gezdürürler idi.

Bu hikâyedeki şölen, av sonrası ya da bahar için yapılanlardan değildir; savaş sonrası yapılmış bir kutlama olsa gerektir. Zira Ulaş oğlu Kazan Bey “otahların” diktirmiştir. Diğer şölen anlatımlarında “agban ev/ ev” diktirmek yer alır. Ayrıca sohbeta gelen Oğuzların genç olması, doksan tümen olması; savaş ganimeti sayılan kâfir kızlardan bahsedilmesi bu çıkarımı destekler.

Şematik yapı.

Metnin şematik yapısına bakıldığında, hikâyenin söyleniş amacının henüz olaylar başlamadan baba-oğul diyalogu yoluyla verildiği görülür. Olay örgüsü ana fikri dizayn eder, epizotlar hâlinde parçalar; hikaye sonunda okurun başta ipucu verilen fikre parçaları bütünleyerek ulaşması beklenir. Uruz’un tutsak olduğu boyun olay örgüsü şöyle özetlenebilir:

- a) Ulaş oğlu Kazan Bey’in şöleninde doksan bin genç Oğuz, boy beyleri ve Uruz bulunmaktadır.
- b) Sohbetteki kişilerin her biri kahramanlıkları yoluyla ad kazanmıştır, Kazan ise on altı yaşına gelmiş olduğu hâlde oğlunun ad kazanacak bir kahramanlık göstermemiş olmasından üzüntü duyar.
- c) Uruz’un sözleri üzerine Kazan Bey Uruz’a “kılıç çalıp baş kesmeyi” öğretmek için onunla kâfir serhaddine ava çıkar.
- d) Kâfir, ordusuna saldırınca Kazan; toy olduğu için oğlunu savaşa almaz, gözlemci olarak bir yere gönderir.
- e) Babasını dinlemeyen Uruz düşmana esir düşer.

- f) Kazan Bey oğlunun kaçtığını düşündüğü için onu cezalandırmak üzere yurduna döner.
- g) Uruz'un esir düştüğünü anlayan Kazan "Kapulu Kara Dervend"e gider ve yapayalnızken kâfire üç kez saldırır.
- h) Borla Hatun oğlunun ahvalinden şüphe ettiği için Kazan'a yardıma gider.
- i) Meşhur Oğuz beyleri ve Borla Hatun da gelince Kazan düşmanı yener, oğlunu kurtarır.
- j) Uruz kurtulduğu için büyük bir kutlama yapılır.

Kazan Bey'in sohbette "ad kazanmış" beylere bakınca gülüp sevinmesi, Uruz'a bakınca ağlaması, hükümdarlığını oğlunun devam ettiremeyeceği düşüncesi hikâyenin hareket noktasıdır. Uruz bu durumdan üzüntü duyarak kendisine savaş hüneri öğretmediği için babasına ağır konuşur: "A beg baba devece böyümüştün, köşekçe aklun yok. Depece böyümüştün tarıca beynün yok...". Bu sözler üzerine Kazan "Uruz hûb soyladı, şeker yedi." deyip durumu kabullenir ve onu "eğitim"e (ava) götürür. Uruz'un tutsak olması ve kurtarılması arasında geçen süreç "Hüneri oğul atadan öğrenir." ana fikrinin gözler önüne serilmesi içindir.

Durum.

Kazan Han, oğluna savaş sanatını öğretmek için onu Eski Türklerde savaş provası olarak görülen "av"a götürmüştür. Yedi gün sürecek av programının ilk birkaç günü avlanmakla geçer. Kâfirin casusu Tekür'e Kazan ve Uruz'un sarhoş olduğunu söyleyip de saldırı gerçekleşinceye kadarki kısım "Av avladı, kuş kuşladı, sığın geyik yıktı. Gök alan görklü çemene çadır tikdi. Birkaç gün begler ile yedi içdi." ifadeleriyle geçilir. Bu kısımdan itibaren ana olayın anlatımı detaylı biçimde, diyaloglar eşliğinde verilir. Kâfirin saldırısı casus yoluyla olmuştur, baskın şeklindedir, ona yüklenen "azgın dinlü, kızgın dillü" ibaresine uyar. Kâfirin gelişi altı bölüm toz bulutuyla olur. Kazan'ın ilk dersi, gelenin "düşman" olduğunun nasıl anlaşılacağıdır:

"Geyik olsa bir yâ iki bölük olurıdı. Bu gelen bilmiş olun yagıdır."

Uzaktaki belli belirsiz görüntünün neyi simgelediği anlatılır:

Kara Deniz gibi yaykanub gelen kâfirün leşkeridür

Gün gibi şılayub gelen kâfirün başında ışıgıdır

İlduz gibi parlayub gelen kâfirün cıdasıdır.

Dersin devamında Uruz "yagı" kavramını öğrenmek ister, Kazan anlatır:

*Ogul anuniçün yağı derler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür...
Ogul bin kâfir öldürsen kimse senden kan davilemez. Ammâ azgun dînlü kâfirdür.*

Düşmanın görsel ve kavramsal anlatımından sonra “yaşayarak öğrenme” faslına geçilir. Fakat Uruz tecrübesiz olduğu için gerçek bir mücadelenin içine dâhil edilmez, dağ başına çıkıp “pusu” görevi yapması istenir. Karşılaşılan düşman, düşmanların içinde en güçlülerdendir:

Ol kâfirün için atub birin yazmaz okçısı olur. Hey demedin başlar kesen cellâdı olur. Âdem etin yahnı kılan aşbazı olur. Sen varası kâfir degül. (...) Gögsi güzel kaba taglar başına çıkgıl, menüm savaşdugum menüm döğişdügüm menüm çekişdügüm menüm kılıçlaşdugum görgil, ögrengil ve hem bize pusı olgıl ogul!

Kazan, abdest alıp iki rekât namaz kılar, Hz. Muhammet’i anıp savaş öncesi ritüelini gerçekleştirir. Savaşa girmeden yapılması gerekenler de böylece öğretilmiş olur. Kazan Bey ve beraberindeki erenlerin “döne döne” savaşmaları Uruz’u aşka getirir ve Uruz babasının sözünden çıkarak başka bir taraftan savaşa dâhil olur. Yaptığı hamlenin karşılığı olarak düşman sayısında ve cephelerinde azalma olsa da Uruz, “ata sözü dinlememe” nin cezası olarak esir düşer. Okura söz dinlemenin önemi “Ol zemânda ogul ata sözün iki eylemezidi. İki eylese ol oğlu kabul eylemezleridi.” ifadeleriyle verilir. Savaşa girmemesi istendiğinde dinleyen Uruz, pusuda beklemesi konusunda söz dinlemeyince reddedilme riskine yaklaşır. Toplumun beklenti ve isteklerine göre hikâye kahramanlarına ödül ve ceza verilerek, ulaştırılmak istenen mesaj desteklenir. Oğul atasından her hüneri öğrenebilir; ancak onun sözünden çıkmamalıdır. “Kurt balası kurt olur.”dan hareketle, Uruz yine de kötülenmez. Düşmana saldırışından övgüyle bahsedilir:

Sağlı sollı kâfiri hûb tagıtdı. Sanasıncim taz yerleretolu düşdi yâ kara kazun içine şâhîn girdi. Kâfirün uçını basdı tagıtdı. Azgun dînlü kâfir bunaldı, oha girdi.

Kazan, düşman yenildi sanıp da Uruz’un bulunduğu yere gittiğinde onu bulamaz. Beyler “Oğlan kuş yürekli olur. Kaçub anasına getmişdür.” yorumunda bulunurlar. Düşman nasıl altı bölük toz ile gelmişse Kazan da Uruz’u, evde bulursa, kılıçla pareleyecek, altı bölük edecek, altı yol ayırımında bırakacaktır. Bu zan, Uruz’un reddedilmesine mal olacak şekildedir; çünkü oğul söz dinlememiş, yoldaşlarını yüzüstü koyup kaçmıştır. Bedelini de kolları arkasından bağlı, yüzüstü süründürülerek kâfir iline götürülmesiyle ödemektedir. Gerçekleşecek ana olay için zemin hazırdır. Kazan Bey’in harekete geçmesi için Uruz’un akıbetini öğrenmesi yeterlidir. Borla Hatun’un yanında oğlunu göremeyince gerçeği sorgulamaya başlayan Kazan; Uruz’un ölüsünü bulamaz, “altunluca kamçı”sını bulur. Atı hızlandırmak için kullanılan kamçı, Kazan’ın bir başına kâfire hücum etmesini de sağlar.

Bireyin hayatını kaybetmesine de kurtarmasına da hükmedecek olan yapı toplumdur. Gerçekler bilinmeden evvel toplumun yargıları Uruz'un ölümüne neden olacakken, tutsak olduğu anlaşıldığında toplumdaki herkes kurtarılması için seferber olmuştur. "Saydıkça tükenmeyen" Oğuz beyleri oradadır, anne Borla Hatun oradadır. Bu birlik mekanizması, düşmanı yenmenin anahtarı olur. Zafer sonrası kutlama da herkesin iştirakiyle gerçekleşir. Arka planda; atasını dinleyen, toplumun kurallarına uygun yaşam süren, üzüntüsünü ve sevincini onlarla yaşayan bireyler yetiştirmenin altı çizilir.

Yorum.

Hikâyede söylem grupları Oğuzlar ve kâfirlerden oluşmaktadır. "Biz" yani Oğuzlar grubu içinde söz hakkı daha çok verilenler Kazan Han, Uruz ve Borla Hatun'dur. Diyaloğun en güzel yollarından biri olan "soylama" bu metinde de işlevsel olarak kullanılmıştır. Borla Hatun'un 8, Kazan Han'ın 7, Uruz'un 7 soylamaları vardır. Bu bağlamda ana karakterlere hemen hemen eşit söz hakkı tanındığı söylenebilir. Söz sanatlarını, ünlemleri cinas ve kafiyeyi içeren soylamalar sadece "biz"den olanlarca söylenir. Sözün güzeli, üst söylem grubuna söylettirilir. Alt ve karşıt durumda olan kâfir grubunun yalnızca üç cümlesi vardır:

Aksaka Kalesi'nden kâfirin casusu: Hây, ne oturursın? İtünü ulıtmayan, çetüğünü mavlatmayan alplar başı Kazan oğlancuk ile serhoş olub yaturlar.

Karı düşmen Tatar oğlu elümüze girmişiken cezayla öldürelüm.

Kâfir eydür: Baban geldi, tutalum derüz.

Eylemlerinin sebeplerini onlara kendi ağızlarından söylettiren anlatıcı, olayların haklı sebeplere dayanmasını sağlar. Hikâyede; öğretici Kazan Han, öğrenci Uruz, yönetici Borla Hatun, kışkırtıcı/ tetikleyici kâfirdir. Kâfire pek söz hakkı verilmez, onlar sadece eylemleriyle ve "azgın dinli düşman" oluşlarıyla varlık gösterirler. Kâfirin milliyetinin, içindeki bireylerin tek tek hiçbir önemi yoktur. Uruz'un hikâyedeki erginlenme sürecinde ihtiyaç duyulan mücadele için "karşı taraf" olmaktan başka vasıfları bulunmamaktadır. "Destek grup" olarak Oğuz beylerinin de eylemleri ön plandadır. Uruz için yaptıkları yorum ve savaşa dâhil olurken söyledikleri "Çal kılıcun agam/ hanum Kazan, yetdüm!" nidası dışında konuşmamışlardır. Belli başlı beylerin övgüsü yapılarak tanıtılmış, bununla yetinilmiştir. Bu tanıtım ve övgüler "Çok büyük bir savaş oldu ve 'biz'de çok güçlü ve saygın kişiler var." söylemini güçlendirmek adına yapılmıştır. Meşhur Oğuz beylerine karşılık kâfirleri temsilen; Tekür, Şöklı Melik, Kara Tüken Melik, Bogacuk Melik vardır. Lakin kâfirin beylerinin yalnızca nasıl öldürüldükleri anlatılır. Düşmanın hükümdarlardan oluşması ve dolayısıyla da güçlü olması zaferi büyüteceğinden isimlerine yer verilmiş olsa gerektir. Kazan Han liderliğinde Oğuzlar

ön plana çıkarılırken kâfirin savaş becerileri görmezden gelinir, atlanır. Uruz'un esir düştüğü kısımda “300 murassa tonlu yigit, 40 ala gözlü yiğit, Uruz, Kazan” olmak üzere 342 kişiye karşılık 16000 “kara tonlu kâfir” yani bire kırk gelseler dahi tam anlamıyla başarılı olamayan bir düşman söz konusudur. Kâfirin gücü “gâfillüce” saldırması, acımasızlığı ve sayısından mütevellittir. Son savaşta 90 tümen genç Oğuz (takriben 90000 kişi), 15000 kâfirin kimini öldürür kimini tutsak eder. 300 yiğit şehit olur. Savaşla ilgili sayıların söylem içinde başarı/ başarısızlığı görünür kılmak, tarafların etkinliğini göstermek için kullanıldığı söylenebilir. Sayısal verilerden yararlanma, kanıtlama amaçlı bir yöntemdir.

Makro yapılar.

Cümle yapıları.

Herhangi bir metinde cümleler, yazarın/ söyleyenin niyetini ortaya koyan nitelikler gösterir. Bağlamla ilintilendirildiğinde bu yapı açığa kavuşur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde karakteristik özellikler gösteren cümle kullanımları bu boyda da görülür. Cümleler genellikle eylem cümlesidir, uzun ya da karmaşık değildir, diyaloglara sıkça rastlanır.

Diyaloglar Kazan-Uruz, Borla Hatun-Kazan arasındaki soylamalarda yer alır. Uzun diyaloglar ana kahramanlarca; birer soru ve cevaptan oluşan küçük diyaloglar, ikinci dereceden kişilerle yapılmıştır:

Kazan eydür: A begler oğlan kancaru getdi ola?

Begler eydür: Oğlan kuş yürekli olur. Kaçub anasına getmişdür.

...

Oğlan eydür: Mere kâfir, ne hâldur?

Kâfir eydür: Baban geldi, tutalum derüz.

Ana karakterlerin soylamaları oldukça uzundur. Diyaloglarda cevaplar her zaman senkronize ya da sözcüklere dökülmüş değildir. “Susma”nın da bir söylemi vardır, “aralıksız konuşma”nın da. İlkinde kabulleniş, suçluluk, mahcubiyet vb. durumlar ortaya konur. İkincisinde ise anlatılacak şeylerin çokluğu, söz hakkı bulmuşken sonuna dek kullanma, zaman kısıtlılığı vb. görülür. Her iki duruma da soylamalarda karşılaşılmaktadır.

Kazan-Uruz karşılıklı soylamalarının ilkinde toplum içinde Uruz, babasının üzgün oluşunun nedenini sorgular ve nedenini söylemezse yapacağı şeylerle onu tehdit eder. Kazan'ın cevabı, durumuna detaylı gerekçeler sunar. Oğlunun cevabı hiddetli ve hesap soran türden olur. Bu ilk diyalogda Uruz “ham”dır, saygılı ve olgun bir davranış sergilemez. İkinci diyalogda mekân av yeridir. Uruz “yagı” (düşman) kavramını öğrenmek amacındadır. Babası tecrübeyle edindiği bilgileri toy delikanlıya aktarır. Üçüncü baba-oğul soylamasında Uruz,

savaş için gerekli teçhizata sahip olduğunu ifade eder, babasına katılmak ister. Kazan'ın cevabı sadece teçhizatın ve cesaretin savaşta başarılı olmak için yetmeyeceğini, tecrübenin değerini ortaya koyar. Dördüncü diyalogda da ikna için söz alan Uruz, Kazan'ın fikrini değiştiremez. Son diyalogda Uruz tutsaktır; başından geçenleri anlatır ve babasını geri döndürmeye, onu kurtarmaktan vazgeçirmeye çalışır. Kazan'ın ikna olmadığını düşünmüş olsa gerek ki cevaba fırsat vermeden “bir dahı” soylar. Bu kez “başka bir evladın olabilir” söylemiyle onu ikna etmeye çabalar. İki parça hâlindeki soylamaya Kazan da iki parça hâlinde cevap verir. Birinci kısımda oğlunun kendisi için önemini, onun için yaptıklarını ve halkının üzüntüsünü anlatır; Uruz'un başından geçenlerin tekrarını yapar. İkinci kısımda başka bir evlad olamayacağını, olsa dahi onun yerini tutamayacağını söyleyerek mücadelesini başlatır. Baba-oğul diyalogları hikâyeyi özetler biçimdedir. Gerekli detaylar kimi kez defalarca tekrar edilerek verilir. Okuyucu/ dinleyici bu şiirsel kısımları zihninde daha kolay tutacağından, istenen tarafa daha kolay yönlendirilebilir. Sözün gücü, hikâyenin amacına hizmet eder.

Borla Hatun-Kazan Han diyaloglarında “verecek cevabı olmayan, yanılışının farkına varan” bir Kazan Bey görülür. Hatun, onu överek başladığı soylamasını “Oğlum nerede?” sorusuna bağlar. Cevap gelmeyince ikinci soylamasına başlar, değerli oğlunun akıbetiyle ilgili olumsuz sezgilerini dillendirir ve Kazan'a kargış etme tehdidiyle ondan cevap almayı umar. Toplumda Uruz'un Bey oğlu olduğunu belli eden alametleri sıralayarak onun nerede olduğunu üçüncü soylamasında sorar. Ardından kendini sorgular, ama hep olumlu şeyler yapmıştır ve bu sayede oğul sahibi olmuştur. Kazan'dan yine cevap gelmeyince kendi gücünü, han kızı oluşunu ortaya koyar. Altıncı soylamasının hemen her cümlesi soru cümlesidir. Oğlunun ölmüş olma ihtimalini türlü benzetmelerle sorar. Son kısımda yaşadığı hayal kırıklığı yer alır, suçlama ve tehdit vardır. Bu kadar sözden sonra Kazan'ın aklı başına gelir ve gerçeği anlar. Bilmezden gelerek Borla Hatun'dan yedi gün müsaade ister ve yola revan olur. Kâfire saldırdığı sırada gözünden yaralanınca eşini tanımayan Salur Kazan'ın soylamasında “yiğit” vurgusu vardır. Hatun'un cevabı ise; Bey'in kusurlarını ortaya koyan, yaşlandığına dem vuran, kendine güvenini ortaya koyan cinstendir. Söyleyeceklerini söyler, içini döker; ama Kazan'ın yanında savaşa ilk giren de o olur: “Çal kılıcun, yetdüm, Kazan!”.

Kazan-Uruz diyaloglarında eşit ifade hakkı söz konusudur. Uruz'un saygısız ve toy oluşuna karşılık, Kazan da on altı yaşına kadar gelmiş oğluna gereken şeyleri öğretmemiş, işin aslını öğrenmeden oğlunu suçlayabilen tutumuyla eşitlenir. Böylece okur/ dinleyici baba-oğul arasında taraf tutmaz. Borla-Kazan diyaloglarında ise söz hakkı neredeyse tamamen Borla'nındır. Anlatıcı/ yazar ona öncelik vererek Kazan'ın kabahatli oluşunu destekler. İçi

yanan, olanlardan habersiz, acılı bir anneye karşı suizanla hareket eden bir babanın karşılaşmasında “anne”yi tutar. Tüm bu verilerden hareketle hikâyenin inşa edildiği toplumda kadının, annelik müessesinin önemli olduğu; analiz, kavrama, harekete geçme, sezgi, akıl yönleriyle toplumun öncüsü olarak görüldüğü söylenebilir.

Sözcük seçimleri.

Hikâyedeki sözcüklerin, toplumun yaşantısında önemi olan hemen her kavram ve nesneyi içerecek şekilde geniş bir yelpazede olduğu görülür. Olay örgüsüne bağlı olarak savaş ve tutsaklıkla ilgili pek çok söze rastlanır:

Kılıç (kara polat uz kılıç), baş kes-, kan dök-, yay çek-, kargu, cüldi al-, oh at-, leşker, ılık (kunt ılık), cıda (ala evren sur cıda), yagı, bedevî at, eginî bek demür ton, kaba çomak, okçı, cellad, savaş-, döğüş-, çekiş-, kılıçlaş-, pusu ol-, sünü sanç-, tavul, burması altun tuç borı, (kargu dalı) sünü, (kayın) oh, cıda süs-, ala kalkan, kazaguç at, haykır-, at sal-, oha gir- ...

Hem savaş aletleri hem de savaşma biçimleriyle ilgili sözcük kullanımların zenginliği, metni oluşturan toplumun yapısı hakkında fikir vermektedir. Toplumu oluşturan unsurlar savaş aletlerinin çoğunu mahir biçimde kullanabilmekte, gafil avlandığı vakitlerde dahi bu becerisiyle sorunların üstesinden gelebilmektedir. Karşı gruplarla Oğuz’u ayrı kılan şeyler din, savaş giyim-kuşamı ve teçhizatıdır. “İp üzengili, atlu, keçe börkli, kara tonlu” kâfire karşı, “konur/ bedevî/ kazaguç atlu, murassa/ eginî bek demür tonlu” Oğuzlar vardır. Savaş için en önemli unsurun ise “at” olduğu görülmektedir. Zira sayı olarak üstün durumdaki kâfir, Uruz’un atını oklayarak onun ve yiğitlerinin atlarından inmesini sağlar. Bu sayede kırk yiğidi şehit edip Uruz’u ele geçirebilirler:

Uruz’un kırk yiğidi atdan endi, ala kalkan bagını kısa dügdiler, kılıç sıyırdılar. Uruzun üzerine çok savaştılar. Kalaba korhudur, derin olsa baturur, yayanun umudı olmaz.

Hikâye kişilerinin adlarında tek ya da standart bir kullanım görülmez. Ana karakterler için kullanılan çeşitli adlandırmalar incelenmiştir. Salur Kazan Han için; Kazan (55 kez), babası (15 kez) agam Kazan/ agam (9 kez), Kazan Beg (4 kez), Han Kazan (3 kez) hitaplarının yanı sıra birer kez de Ulaş oğlu “Salur Kazan/ Kazan Beg, alplar başı, Salur beyi, Salur görki, bey yiğit” vb. ifadeler de kullanılmıştır. Kazan’ın bir hükümdar olarak değil de toplumun herhangi bir bireyi ve bir baba olarak ön plana çıkarıldığı anlaşılır. Uruz için kullanılan ifadeler ise: ogul/ oglancuk/ oğlan (94 kez), Uruz (19 kez), hayvan yavrularının adıyla (kulun, kuzu vb. 4 kez), bebek-yavru (1’er kez), Kazan oğlu Uruz (1 kez), karı düşmen Tatar oğludur (1 kez). Sözcük seçimlerine bakıldığında Uruz’un metin içinde varlık sebebi

“oğul/ evlat” oluşudur. Borla Hatun için kullanılan sözcükler şunlardır: ana/ anası (12 kez), yiğit (5 kez), Han kızı (4 kez), Han kızı/ Boyı Uzun Borla Hatun (3 kez), hatun (1 kez). Bu tabloya göre Borla Hatun’un ana kahramanlardan biri olması “anneliği” yönündendir; yiğitliği ve soyu da çok önemsenmektedir sonucuna ulaşılabilir. Muhtemelen metnin en eski hâlinde baba-oğul-anne eksenindeki ana olay üzerine zaman içinde, yaşamış/ tanınmış kişiler giydirilerek verilmek istenen kadim mesaj yeni dekorlarla çağlarca taşınmıştır.

Eş ve yakın anlamlı sözcüklerin birlikte kullanılması hikâyelerde yaygın olarak görülür. Bu tercihin amacı anlamı pekiştirmek olmalıdır. Gerek birlikte gerekse ayrı yerlerde bulunan eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklere:

*kırgun gir-/ kırıl-, nara ur-/ haykır-, çapar yet-/ ilgar yet-, yayak yörü-, uruş-/ dögiş-, gül-/ sevin-, yaka tut-/ ugraş-, savaş-/ çekiş-, kayd-/ gerü dön-, yer*yüce tag başı, kabak kaldur-/ yüzine togrı bak-, sag*sol, kara bağı sarsıl-/ dom yüreği oyna-, kalk-/ örü tur-, yer*gök, murad/ maksûd, korh-/ kayur-, gerü dön-/ geldiği yolu önine al-, giren*çıkan, ağlat-/ sızlat-, gök geyin-*kara sarın-...*

örnek verilebilir. Örneklerde eylemlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. Karakterlerin eylemleri sözcükler arası anlam ilişkileri yardımıyla istenildiği gibi vurgulanmıştır. Eylemlere güç katmak amacıyla ikilemeler de kullanılmıştır. İkilemeler bu işlevinin yanı sıra nesnelerin de nicel özelliklerine vurgu yapmaktadır:

katar katar (deve), saylan saylan (kaya), kuru kuru (çay)... kas kas gül-, döne döne savaş-/ çekiş-, baka baka, yana göyne karga-, yana yana karga-, umanına usanına, bir bir yet-, kucak uca görüş-, izini izle-, av avla-, kuş kuşla-...

Metinde zamirler art gönderimli olarak kullanılmıştır. Önce kişinin adından ya da namından bahsedilir, sonra adı yerine zamir kullanılır. Ben (49 kez) ve sen (46 kez) zamirleri en sık kullanılanlardır. Hikâyede karşılıklı iki kişi üzerinden iletişimin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Karşı tarafı temsil eden kâfirlerin, pek söz edilmese de, özellikleri olumsuz çağrışımlı sözcüklerden seçilmiştir. Somut özellikleri “kara” rengin “kötü” anlamıyla kullanılmasıyla ifade edilmiştir. “Biz” ve “onlar”ı ayırt etmeye yaracak belli başlı bilgiler verilmiştir:

Kara tonlu, ip üzengili, keçe börkli, azgûn dînlü, kızgun dillü, kara dînlü, namerd, muhannat, kara tug.

Kâfir, Uruz’u Kapulu Kara Dervend’de esir ettiğinde ona “kara” kepenek giydirip “kapu eşiği üzerine arkurı” bırakmıştır. Bu ifade iki kez yinelenmiştir. Uygulanan yöntem, hazır ellerine düşmüşken Tatar oğlunu “cezaıyla öldürmek” içindir. Söylemin niyetler üzerine

inşa edildiği düşünüldüğünde “eşik” ve eşikte yüzüstü (arkurı) yatmanın neden seçildiğini irdelemek gerekir. Türk’ün kutsalı evi, otağıdır. Neslin devamlılığını sağlayacak “ocak” da evin içindedir. Evin kapısının altındaki boşluğa konumlandırılan eşik, bu anlamda çok önemlidir. Eski Türkler eşiklerin bir “iye”si (koruyucu ruh) olduğuna inanıyorlardı. Eşikten geçilirken destur verilerek iyelerden müsaade talep edilirdi. Tekin olmayan, çarpan şeylere de eskiden eşik denildiği; bu sebeple eski Türklerde eşğin tabu olarak kabul edildiği bilinmektedir. Zamanla “basamak, merhale, seviye” anlamlarını da kazanmıştır. Şamanın erginlenme süresince çektiği ıstıraplar gibi Uruz da on altı yaşından itibaren “yetişkin” olarak kabul edilebilmek, erginlenme yolculuğunu tamamlayabilmek için bu sıkıntıya sokulur. “Kara” ruhlar şamanı parçalara ayırır, demirci de bu parçaları tekrar eklemlerdi ve bu aşamayı geçen şaman artık mücadele gücü yüksek bir şaman olurdu. “Kara” Dervend’de “kara” kepenek giydirilen Uruz’un karşısındaki “kara” kâfirler, kötü ruhları, alt dünyayı temsil etmektedir. Uruz, eşik eziyetinden kurtulduğunda yeni bir aşamaya doğru yol alacaktır. Kazan Han’ın başlangıçtaki kaygıları “Yarınki gün zemân dönüb ben ölüp sen kalıcak, tacum tahtum sana vermeyeler deyü sonumı andum agladum, ogul.” son bulacaktır.

“Kara” vurgusu Borla Hatun’da da vardır. Kazan Han kâfire hücum ettiğinde Borla “kara aygır”ına biner, “kara kılıç” kuşanıp gelir. Kâfirin “kara tuğu”nu kılıçlayan da yine odur. Kötülerle/ kötülükle mücadelede Hatun önemli bir konuma sahiptir. En güçlü şamanların “kadın” şamanlar olduğu düşünülür ve genelde “ak şaman” olarak bilinirler. Hem sağaltma gücü bakımından, hem de yeraltı ruhları ve onlardan gelen sıkıntıları bertaraf etme açısından kadın şamanlar başı çekerler. Uruz’un gelmemiş olmasını “kayalardan düşme, arslana yem olma, esir düşme” olarak üç ihtimale bağlayan Borla, görgülü ve bilgilidir. “Göğsünde sütünün oynaması, kulağının çınlaması, teninin şişmesi” onun sezgisel yanını ifade eder. Yiğit ve cesurdur, savaşta ciddi başarı gösterir.

Borla Hatun’un daha mistik özelliklerine karşın Salur Kazan somut gücü temsil eden sözlerle ifade edilmiştir. Deve gibi “kükrer”, arslan gibi “anrar”; kâfir dahi ondan “alplar başı” olarak bahseder, tek başına saldırmasına rağmen hepsi silahlanıp zırh giymeye başlar. Uruz’un tutsak olduğu anlaşıldığı andan itibaren ise “yaşlılık” anlamında sözcüklerin sıkça kullanıldığı görülür:

Kocalıgum vakti aldurdugum ogul

Karıcuk anan kan yaş dökdi, aq sakallu baban bunlı oldı

Er yiğitler karısa oğlu togmaz.

Baban karı anan karı, senden yeğrek Kâdir bize ogul vermez

Senün bilün ulmuş, üzengüye dirmeyen dizün ulmuş, Han kızı helâlünü tanımayan gözün ulmuş, bunalmışsın sana nolmuş?

Metinde “dokuz” ve “altı” sözcükleri duygu değeri olarak farklı durumlarda kullanılmışlardır. “Dokuz”un olumlu çağrışımlarına karşılık “altı” olumsuzdur. Dokuz Türklerde kutsal ve önemli bir sayıdır. Destanlarda sıkça geçer: Oğuz Kağan destanında “Dokuz Oğuz”, Altay Yaradılış Destanında “dokuz budaklı ağaç” gibi. Metinde şölendeki unsurlar “dokuz” ve katlarıyla ifade edilmiştir: toksan tümen genç Oguz, tokuz yerde bâdiyeler, tokuz kara gözli örme saçlı... kız. Altı ise; kâfirin gelirken çıkardığı tozun “altı bölük” oluşu, Uruz’u cezalandırmak için onu altı parçaya bölüp altı yol ayırmasına atmak gibi olumsuz durumlarda kullanılmıştır. Tek sayıların Tanrı’nın bir oluşundan hareketle olumlu görüldüğü, çift sayılarınsa ikiliği ifade etmelerinden dolayı olumsuz görüldüğü bilinmektedir. Kâfir diye betimlenen şahıslarla Uruz’un aynı kategoriye sokulması, babasına tavrıyla açıklanabilir. Eğer Kazan neden ağladığını söylemezse Uruz: “Abkaza eline gider, altun haça elimi basar, pilon geyen keşişün elin öperem. Kar gözli kâfir kızın men aluram. Dahı senün yüzüne men gelmezem.” tehdidini gerçekleştirecektir.

Retorik ve ikna stratejileri.

Hikâyede kavram ve durumları anlatmak için benzetme ve atasözlerine sıkça yer verilmiştir. Okurun/ dinleyicinin zihninde gerekli imajı oluşturmak için sözün bütün imkânlarından yararlanılmıştır. Düşmanın gelişini tasvir için “Toz yarıldı, gün gibi şıladı, deniz gibi yaykandı, meşe gibi karardı.”, savaşın heyecanını yaşatmak için “Gümbür gümbür tavullar çalındı, burması altun tuç borılar çalındı.”, Uruz’un kâfire saldırısını anlatmak için “Sanasıncim taz yerlere tolu düşdi yâ kara kazun içine şâhîn girdi.” gibi etkili ifadeler kullanılmıştır. Düz anlatımlar yerine dolaylı anlatımlarla metin süslenmiştir:

Aman vermemek anlamında:

İtüni ulıtmayan, çetüğüni mavlatmayan

Mücadele içindeyken paramparça olmak anlamında:

Kol but olup yer yüzine düş-

Evladını kaybetmek anlamında:

Kuluncugum aldurmuşam, torumcugum aldurmuşam, kuzıcagum aldurmuşam

Oğul, babasına feda olmalıdır anlamında (telmihlerden yararlanılarak):

Arafâtta erkek kuzı kurbân için, baba ogul kazanur ad için, ogulda kılıç kuşanur baba gayretiçün

Esir olmayı anlatmak için:

Ag ellerin karusundan bağlat-, kâfir önince yörit-, dili damagı kurıyub dört yanına bakdur-, kadun ana beg baba deyü bozla-

Hayallerini yıkmak, zarar vermek anlamında:

Ilgayuban kara tagun yık-, gölgelice kaba agacın kes-, bıçak alub kanadların kır-.

Atasözleri ve deyimler; toplumun hoş gördüğü/ görmediği, tecrübesiyle sabitlediği durumları ifade etmek ve ideolojik yapıyı ortaya koymak üzere çok defa kullanılmıştır:

Devece böyümişsin köşekçe aklun yok, depece böyümişsin tarıca beynün yok (Yaşının gerektirdiği akla sahip olmamak).

Ol zemânda ogul ata sözün iki eylemezidi. İki eylese ol oğlu kabul eylemezleridi (Baba sözü dinleme zorunluluğu).

Oğlan uşak yemek yemekçe gelmez (Oğlan çocuğu sadece beslemek için değildir.).

Kalaba korhudur, derin olsa baturur, yayanun umudı olmaz (Atı olmayan erin kalabalık düşman karşısında şansı yoktur.).

Oğlan kuş yürekli olur (Bir kahramanlık yoluyla isim kazanamamış oğlan çocuğu korkak olur.).

Ogul için ata ölmek ayıb olur (Asıl, oğulun görevi atasını korumaktır.).

Oğlı başına çevir- (başının gözünün sadakasını vermek), ag tonuna kir ekle- (hiç durmadan mücadele etmek), için atub birin yazma- (isabetli ok atışları yapmak), iki varub bir gel- (yola birlikte çıktığı kişiden ayrı dönmek), Tangrı veri Tangrı aldı (her şey Allah'tandır).

Yukarıdaki veriler ışığında bakıldığında metni oluşturan toplumun ideolojik yapısını destekleyen ifadelerin söz sanatları yoluyla dinleyici/ okura etkili bir şekilde iletildiği görülmektedir.

Duha Koca Oğlu Deli Domrul Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

“Hanım hey!” ünlemiyle başlayan hikâyede, diğerlerinden farklı olarak, bir mekân/ şölen tasviri yoktur. Yazar/ anlatıcı hemen söze girer: “Meger hânım, Oguzda Duha Koca oğlu Deli Domrul derleridi bir er var idi.”. Domrul; erlik, yiğitlik, bahadırılık ve gücünün herkesten üstün olduğunu düşünen ve şöhretinin Rûm’a, Şam’a kadar yayılmasını isteyen

biridir. Bunun için de bir kuru çayın üstüne köprü yapar; köprüden geçmeyenden kırk akça alır ve döver, geçenden de otuz üç akça alır. Başlık, soy bağı ile birlikte Domrul'u bildirir; giriş ise Domrul'un amacını ve bu amaç doğrultusunda yaptığı köprüyü ifade eder. Ana olay, Dumrul'un köprünün yanına konan bir obada bir gencin ölümüne şahit olmasıyla gelişir. Köprü, yanında bir oba, obada vefat etmiş güzel bir genç, gencin ölümünün obadaki etkisi, Dumrul'un ölümü ve ölümü gerçekleştiren Azrail'i anlayamaması; güç ve ölümün karşı karşıya geldiği bir fotoğraf ile hikâyeye giriş yapılmıştır.

Şematik yapı.

Hikâye; Deli Dumrul'un "dünyadaki yaşamın sonlu", "insanın gücünün sınırlı" olduğunu anlaması için düzenlenmiş bir dizi olaydan oluşur. Metnin girişinde Dumrul'un neden bir köprü yaptığından bahsedilse de köprü için "kuru çay"ın seçilme nedeni yoktur. Kuru bir çayın üzerinde köprü gereksizdir. Gereksiz olmasına rağmen geçenden otuz üç, geçmeyenden döve döve kırk akçe alınması güç gösterisi, hâkimiyet kurma, haksız kazanç içerir. İnsan gücünün sınırını, Allah'ın sınırsız gücünü anlaması gereken Deli Domrul'un hikâyesinin olay örgüsü şöyledir:

- a) Deli Domrul adlı bir er herkesten güçlü olduğunu ortaya koymak ve şöhretini yaymak için kuru bir çayın üzerine köprü yapar.
- b) Köprünün yamacına yerleşmiş bir obada bir gencin ölümü üzerine onun canını geri almak için Azrail'e savaş açar.
- c) Allah'ın işlerine karıştığı, birliğini bilmediği/ şükür etmediği için ölümle cezalandırılır.
- d) Azrail ile mücadelesinde yenilen Domrul, Allah'ın kudretini, ölümün ve yaşamın O'ndan geldiğini kabul ettiği için "canına karşı can" bulması karşılığında affedilir.
- e) Babası ve annesi canlarını oğulları için vermeyi reddedince Domrul eşiyle helalleşmek ister.
- f) Domrul ve eşi birlikte yaşamayı/ ölmeyi diledikleri için Allah onların canlarına karşılık Domrul'un anne ve babasının canının alınmasını emreder.
- g) Domrul ve eşi 140 yıl daha yaşar.

Hikâyenin ana fikri, her şeyin yalnız Allah'ın izniyle gerçekleşeceğidir.

Durum.

Metin, Deli Dumrul'un süreçleri üzerine kuruludur. Hikâyenin başladığı zamandan önceki Dumrul hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kaç yaşındadır, adını kazanarak mı almıştır, nerede yaşamaktadır... gibi soruların cevabına metinde rastlanmaz. Evli ve iki çocuk sahibi

olduğunu ancak hikâyenin sonlarına doğru öğrenebilmektedir. Neden gücünü gösterme derdinde olduğu, durumun arka planını hikâyede yer almaz. Bu nedenle, durum hakkındaki bilgiler eksiktir.

Ana olay; köprüsünün yamacına kurulan obada bir gencin hastalıktan ölmesi, bu vesileyle de Dumrul'un ölümü gerçekleştirenin Azrail olduğunu öğrenmesi ve hem ölümü hem Azrail'i ortadan kaldırmak istemesidir. Diğer olaylar bu ana olaydaki amacın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini ortaya koymak içindir. Domrul Azrail'den ve ölümden bîhaberdir, ancak obadakiler bilirler:

-Vallâhi beg yigit, Allâhu teâlâladan buyruk oldu, al kanatlu Azrâyîl ol yigidin canın aldı.

-Mere Azrâyîl dedüğünüz ne kişidir kim âdemün canın alır?

Dumrul'un, ölümü de ölümün kararını verenin de kim olduğunu bilmediği anlaşılıyor. Tanrı inancı vardır: “Yâ Kâdir Allah! Birliğün, varlugun hakkıyçün Azrâyîli menüm gözüme göstergil.”. Ama inancında eksiklikler vardır, bütün macerası bu eksiklikleri tamamlamak üzere inşa edilmiştir. Azrail'i yenince ölümü dünyadan kaldırabileceğini düşünür. Bu; Allah'ın kudretini, var etmemin de yok etmenin de yalnızca Allah'a ait olduğunu bilmemek anlamına gelir. Nitekim Hak Teâlâ'ya Domrul'un sözleri hoş gelmez:

Bak bak deli kavat menüm birligüm bilmez, birlügüme şükür kılmaz. Menüm dergâhumda geze, menlik eyleye.

Domrul'un sözlerine karşılık Allah'ın da dolaylı olarak verdiği karşılıklar, İslam diniyle bağdaşmamaktadır. İslamiyet'te Allah'ın söz ve emirlerinin muhatapları melekler ve peygamberlerin bazılarıdır. Bu da hikâyenin mitik bir anlatıdan evrildiği düşüncesini oluşturmaktadır. Deli Dumrul sadece “somut” olanla ilgilenmiştir. “Soyut”a ulaşması, bu zihinsel sürece erişmesi için bazı olayların içine sokulmuştur. Onun: “Nece câhiller seni gökde arar, yerde ister, sen hod müminler gönlindesin.” ifadesi idrakin sonucudur. Çünkü Tanrı'yı gökte arayıp da yerde isteyen aslında kendisidir. Allah'ın her yerde ve her şeyde tecelli ettiğini anlamıştır. Metni yaratan toplumun içinde İslamiyet'i seçmiş ama tam anlamıyla sindirememiş kişilerin olduğu; soyuttan somuta, mitikten destansıya geçişin söz konusu olduğu söylenebilir. Bütün toplumsal üretimler bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmakta, aktarılmakta; ihtiyacın bitimiyle birlikte de sönmektedir. Bu metnin içeriği de metni yaratan toplumun cevap aradığı konulardan oluşmaktadır.

Yorum.

Hikâyedeki üst söylem grubunda Allah ve Allah'ın emirlerini uyguladığı için Azrail, alt söylem grubunda ise Deli Domrul bulunmaktadır. Diğer hikâyelerin aksine, üzerine hikâye düzenlenen karakter etkin güç değildir. İlâhi bir bilginin toplum tarafından tam olarak algılanabilmesi için figürandır. Metinde Deli Domrul'a, babası, annesi ve eşine söz hakkı verilmiştir. Domrul diyalogların hepsinin bir üyesidir, bu onu ayrıcalıklı kılar ve her şeyin onun erginlenmesi için düzenlenmiş olduğunu gösterir. Asıl iletişim Azrail ve Domrul arasında cereyan eder, yönlendiricidir. Bütün varlıkların Allah'ın izniyle eylem içerisinde olabilecekleri vurgulanır. Allah'ın sözleri okur/ dinleyici tarafından doğrudan algılansa da metinde sadece aracı (Azrail) yoluyla iletişim söz konusudur. Yani üst söylemin konumu hikâye içerisinde korunmuştur, Allah ve diğerleri arasındaki sınır ve erişilmezlik, söylemde de kendini gösterir. Azrail dahi, sadece verilen “buyruk” neticesinde hareket eder, Allah ile diyalogu yoktur. Domrul, Tanrı'ya yakarırken aracıya ihtiyaç duymaz. Bu da insan ve diğer yaratılmışların arasındaki farkı ortaya koyar. Allah, emirlerini uygulatmak için sadece emir verir; melekler ve O'nun arasında karşılıklı bir iletişim yoktur. Muhatap insan olunca, insan doğrudan Tanrı'ya yönelip “talep edebilme” lüksüne sahiptir:

Azrail: Mere kavat, mana ne yalvarursın? Allâhu teâlâya yalvar! Menüm de elümde ne var? Men dahı bir yumuş oğlanıyam.

Domrul: Yâ pes cân veren, cân alan Allâhu teâlâ mıdur?

Azrail: Belî, oldur.

Domrul: Yâ pes sen ne eylemeklü kavatsın? Sen aradan çıkıl, men Allâhu teâlâ ile haberleşeyim.

Domrul Allah ile ilişkisinde Azrail'i aradan çıkarmayı ister. Üstteki diyalogdan sonra gelen yakarış kısmında da bu niyet sezilir: “Menüm cânımı alur olsan sen algıl, Azrâyîle almaga komagıl.”.

Domrul daima “arayan”dır: ölüme çare arayan, Azrail'i arayan, cahilken Allah'ı gökte arayan, canını kurtarmak için çare arayan, canının yerine can arayan. Bu arayışın içinde hikâye akar. Her “bulduğu” ile yeni bir arayışa girer. Allah'ın ve hükmünün karşısında acziyetini, dua etmekten başka çaresi olmadığı gerçeğini bulduğu an “küfür”den kurtulup “mümin” safına geçer. Bulduklarının onayı “Allâhu teâlâya/ Hak teâlâya Domrul'un sözi hoş geldi.” sözleriyle verilir. Böylelikle alt söylemin onayı/ reddi ortaya konulur. İlâhi onayı alan kahraman içinde yaşanan toplumun da onayını alır; “boy” onun adına atfedilir, dualara konu olur.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Bir arayışın kahramanı Domrul'un hikâyesinde soru cümlelerine oldukça sık başvurulmuştur. Her sorunun cevabı, onu bir adım ileriye götüren eylemlere dönüşür. Bu bağlamda eylem cümleleri olay zincirinin hareketini sağlar. Soru cümlelerinin kullanım alanları çeşitlidir:

Mere kavatlar, ne aglarsız? (sebep sorma)

Mere yigidünüzi kim öldürdi? (anlamaya çalışma)

Mere Azrâyîl dedüğünüz ne kişidür kim âdemün cânın alur? (tanıma)

Bu yahşı yigitlerün cânını senmi alursın? (doğrulama)

Yâ pes cân veren, cân alan Allâhu teâlâ mıdur? (kabullenme)

Men nece cân bulayım? (çaresizlik)

Bilürmisin neler oldı? (merak uyandırma)

Baba, senden cân dilerem, verürmisin? Yohsa “Ogul! Deli Domrul! deyü aglarmısın? (seçenek sunma)

Metinde dolaylı ve doğrudan olarak nitelendirilebilecek diyaloglar mevcuttur. Doğrudan diyaloglar “kul”lar arasında, dolaylı diyalog Allah ve Domrul arasındadır. İlâhî söylem, normal söylemden ayrı konumlandırılmıştır. Domrul söylemini yakarış yoluyla Tanrı'ya iletir, cevabını Azrail vasıtasıyla alır. Azrail-Domrul diyalogları iki insan arasındaki iletişim gibidir. İkisi arasındaki konum ve güç farkı sadece eylemler dolayısıyladır. Azrail emir alır, Domrul idrak eder; eylemlerinin işlevlerine göre de cümle yapıları şekillenir. Emir cümlelerinin, Domrul'un bazı sorularının muhatabı Azrail'dir; bazen o da soru sorar:

Hak Teâlâ: Yâ Azrâyîl, var dahı ol deli kavatun gözine görüngil, benzini sarartgıl. Cânını hırlatgıl, algıl.

Hak Teâlâ: Çûn deli kavat menüm birligüm bildi, birlügüme şükür kıldı, yâ Azrâyîl, Deli Domrul cân yerine cân bulsun, anın cânı âzâd olsun.

Azrail: (Canını) Verürmisin, yohsa menümile ceng edermisin?

Azrail: Mere deli kavat, mana ne yalvarursın? Menümde elümde ne var?

Azrail: Mere Deli, hasretün kimdür?

Deli Domrul'un anne ve babasının cümleleri genellikle “tanımlama” içerikli isim cümleleridir. Bu tip cümlelerden sonra şartlı ifadeler görülür, diyalog sonları geniş zamana bağlanır:

Ogul ogul, ay ogul! Cânum paresi ogul! Togduğunda tokuz bugra öldürdüğüm aslan ogul! Dünlügi altun ban evümün kabzası ogul! Kaza benzer kızımın gelinimün çiçeği ogul! Karşu yatan kara tagum gerekise söyle gelsün, Azrâyîlün yaylası olsun! ... Cânumı kıyabilmen, bellü bilgil! (Baba)

...Tokuz ay tar karnumda götürdüğüm ogul! Tolama beşiklerde beledüğüm ogul! ... Ağca burçlu hisârlarda tutsak olayıdun ogul! ... Cânumı kıyabilmen, bellü bilgil! (Anne)

Görüldüğü üzere önce Domrul'un varlığı türlü adlandırmalarla ifade edilmiştir, sonra mevcut durumdan başka şartlar öne sürülüp yön değiştirilmiştir; “canını kıymamak” geniş zamanda söylenmiştir, son olarak da durumun kesinliği emir cümlesiyle sağlanmıştır. Domrul'un eşinin sözlerinin soru cümleleri, şartlı yapıları içerdiği ancak anne ve babasından farklı olarak bu şartlı ifadelerin sonuçlarının da senkronize ve net biçimde verildiği görülür. Ortak noktalarıysa Domrul'u tanımlayan isim cümlelerinin varlığıdır:

Ne dersin, ne soylarsın? Göz açub gördüğüm, gönül verüb sevdüğüm... Karşu yatan kara tagları senden sonra men neylerem? Yaylar olsam menüm gûrum olsun. Sovuk sovk sularun içer olsam menüm kanum olsun... Menüm cânum senün cânuna kurbân olsun.

Hikâyedeki cümle yapılarının son derece işlevsel olarak kullandığı görülmektedir. Metinde eyleyen ve söyleyen her kimse, onun söylemine uygun cümle çeşitleri tercih edilmiştir.

Sözcük seçimleri.

Hikâye, bir “er” üzerinden başlar. Dumrul için metin boyunca “beg” gibi asalet bildiren unvanlar kullanılmaz. Sadece, gencin yakınlarına ağlamalarının sebebini sorduğunda obadakilerin cevabında “Hanum” ifadesi yer alır. Bu erin soy bağı, kuvveti ve köprüsü dışında malumat yoktur. Adını kazanmış mıdır, kahramanlığı var mıdır bilinmez. Deli Domrul'u metinde ifade eden sözler: Deli Domrul (29 kez), ogul (16 kez), deli kavat (7 kez), âdemiler evreni (2 kez), deli (2 kez), Duha Koca oğlu Deli Domrul (1 kez), handır (1 kez). “Deli” kavramının vurgulandığı, “oğul” olmanın da öncelendiği görülür. İlk insandan başlamak üzere yasaklara karşı çıkan, aykırı olan herkes delidir ve toplum hiçbir zaman kendi kurallarına ters düşen düşünce, hareket ve tavırları kabul etmemiştir. Hiçbir yasal yükümlüğü olmayan kişiler “deli”; deliliğe atfedilen bu tür aykırı davranışlar, sıradışı hâller kültürel bir olgu hâlinde “delilik” olarak algılanmıştır. Peygamberler, evliyalar, mitolojilerdeki

tanrıoğulları ruh ile aklı bir arada yaşayan, “kutsal” delidirler. Gerçek ve folklorik yaşamın en ilginç, en cesur ve kendine özgü taraflarıyla delidolu tipleri Deli Domrul gibi kurgusal deliler, deli gibi görünen akıllılardır. Türk kültüründe “deliler”; oldukları mevkiye, çeşitliliğine, yerine, tarzına bakmaksızın her bakımdan normalin dışında olanlardır (Bayat, 2018, s. 9-14). Normalin dışında pek çok davranışı olan Domrul’u okura benimsetmek için “deli” sıfatının seçildiği görülmektedir. Aksi hâlde kuru çaya köprü yapıp geçenden de geçmeyenden de bedelini alan, Azrail’e ve dolayısıyla da Allah’a kafa tutan bir karakteri topluma anlatmak, benimsetmek ve hatalarının sebebini bildirmek mümkün olmayacaktı.

Azrail, hikâyede hem ölüm meleği hem de bir insan gibi yer alır. Onun için: Azrâyîl (29 kez), al kanatlı Azrâyîl (6 kez), (heybetlü/ sakalcuğu agca/ gözcügezi çöngü) koca (4 kez), kavat (1 kez), yumuş oğlanı (1 kez) ifadeleri kullanılmıştır. Azrail’in adından sonra en çok önemsenenin onun görünüşüne dair bilgiler olduğu anlaşılmaktadır. O al kanatlı, heybetli, ak sakallı, gözleri çökmüş, ihtiyar bir varlıktır. Azrail’i somutlaştıran sözcüklerin seçimiyle Domrul’un hikâyesinin gerçekliği artırılmaya çalışılmıştır. Nitekim psikolojide de somutluk ve somutlaştırma; kişinin duygu ve düşüncelerini duyu organlarıyla hissedilebilir hâle dönüştürmeye ve yaşadıklarını, hissettiklerini daha iyi algılamasına yardımcı olmaktadır.

Allah’ı ifade eden sözcükler arasında Arapça, Türkçe, Arapça/ Türkçe terkip olanlar vardır: Allâhu Teâlâ (7 kez), Hak Teâlâ (3 kez), Tangrı (2 kez), Görklü Tangrı (2 kez), Cebbâr Tangrı (2 kez), Kâdir Tangrı (2 kez), Kâdir Allâh (1 kez), Settâr Tangrı (1 kez). Allah’ın belirtilen sıfatlarının hikâyenin iletişiyle örtüştüğü görülür. Görklü, “güzel, gösterişli” anlamındadır. Kâdir, sözlükte “gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; rızkını daraltmak” anlamlarına gelen kadr (kudret) kökünden sıfat olup “her şeye gücü yeten” demektir (Topaloğlu, Kâdir, 2001) ve esmâ-i hüsnâdan biridir. Settâr; örten, gizleyen, kullarının günah ve ayıplarını, hatalarını örten ve bağışlayan anlamındadır ve “Gaffâr” esmasına denk gelir. Cebbâr; “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak” anlamındaki cebr kökünden mübalağa ifade eden bir sıfattır (Topaloğlu, Cebbâr, 2001), esmâ-i hüsnâdan biridir. Hak; “bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyyeti fiilen tahakkuk eden” manasına gelen, esmâ-i hüsnâdan biridir. Domrul başlangıçta sadece “Kâdir” sıfatıyla bildiği Allah’ı; Cebbâr, Hâk ve Settâr sıfatlarıyla da öğrenmesi için olayların içinde yer alır. Allah’ın gücünü de, bağışlayıcılığını da, kullarını doğru yola sevk ediciliğini de idrak eden Domrul, erginlenmesini tamamlar ve ödül olarak 140 yıl ömür alır. Metinde Allah ile iletişimde elçi durumundaki Azrail’in adı Kur’an’da geçmez, ondan “ölüm meleği” (melekü’l-mevt) olarak bahsedilir ve can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah’a nisbet

edilir (Kılavuz, 1991, s. 350). Domrul, ölmek için Azrail'e yalvardığında Azrail'in " Mere deli kavat, mana ne yalvarursın? Allâhu teâlâyâ yalvar! Menümde elümde ne var? Men dahi bir yumuş oglanıyam." sözleri Kur'an ile uyumludur.

Domrul'un "koca bir baba"sı ve "bir karı ana"sı vardır. Vasıfları sadece yaşlı olmalarıdır. Canlarını oğullarına vermedikleri için, Dumrul'un karısı onları "senün ol muhannat anan baban" sözleriyle ifade eder. Kendisi ise metinde; hasret (2 kez), yad kızı helâl (1 kez), helâl (1 kez), avrat (1 kez), hatun (1 kez), yoldaş (1 kez) olarak anılmıştır. Bu sözcük seçimleriyle; Domrul'un eşiyle nikâhlı olduğu, ondan uzak yaşadığı, eşinin "âdemiler evreni" bir adamın yoldaşı olacak denli de güçlü olduğu bilgisi verilmiştir. Haklarında sadece iki oğlan oldukları ve öksüz kalmalarının istenmediğini bildiğimiz Domrul'un çocukları arka plandadır.

"Men, sen" zamirlerinin metinde (sırasıyla) 44 ve 32 kez geçtiği görülmektedir. Tüm diğer zamirlerin toplamı dahi bu sayıya erişememektedir. Bu durum hikâyede iletişimin genellikle iki kişi arasında geçtiğini göstermektedir.

"Er, bahâdur, cılasun, yiğit" sözcükleri Domrul'un kendisini tanımlamasında görülen yakın anlamlı sözcüklerdir. "Deli" ve "güçlü" de yine yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Birbirine kavramsal çerçevede bu kadar yakın sözcüklerin seçilmesi anlamı pekiştirmiş, Domrul'a vasfedilen "âdemiler evreni" sözünü desteklemiştir. Obadaki yiğidin ölümünden duyulan üzüntü için "ağla-, muhkem kara şiven" sözleri kullanılmıştır. Fakat ağlamaların sebebini sormaya giden Domrul durumu "gavga" ve "şiven" olarak adlandırır. Delinin bu bakış açısı ve kavga nitelemesi, ölümle ve dolayısıyla da Azrail'le tutuşacağı kavganın belirtisidir.

Domrul Azrail'e kafa tuttuğunda durum Allah'a hoş gelmez, bunu "Menüm ulu dergâhumda geze, menlik eyleye" şeklinde nitelendirir. Bu bağlamda hikâyedeki "köprü" sözcüğü önemlidir. İslam inancındaki "sırat köprüsü"nü çağırıştırır. Sırat, cehennem üzerine kurulu olan ve cennete gitmek için geçilmesi gereken köprü olarak bilinir. Domrul'un köprüsünden geçenler hem daha az akçe öderler hem de dayak yemezler. Geçmeyenlerin ödediği akçe ve yedikleri dayak cehennem ile ilişkilendirilebilir. "Akçe" günahları temsil ediyor olabilir; zira İslam inancına göre herkesin günahları da sevapları da hesap edilecek, günahlarının bedelini ödeyenler cennete girebileceklerdir. Metinde Hak Teâlâ'nın "menlik eyle-" sözü, kulları mükâfatlandırabilecek/ cezalandırabilecek tek varlığın kendisi olması nedeniyle söylenmiş olsa gerektir. Domrul; köprüsü, kibri ve ölüme karşı duruşuyla Tanrı-kul arasındaki sınırı aşmıştır. Akçelerin sayısı yine inanışla örtüştürülebilir. Cennete girenlerin daima 33 yaşında olacaklarına inanılır, bu yaşın insanın en güzel çağı olduğu düşünülür. 40

ise arınmanın, olgunluğun ve çilenin ifadesidir: tasavvufta “çile” kavramı kırk gündür, öldükten sonra vücudun arınması ve toprağa karışması için kırk gün gerekir... Köprünün iki yakayı birleştiren yapı anlamı dışındaki anlamları da metnin bağlamına uymaktadır. “İki şey arasında bağ veya ilişkiyi sağlayan şey” anlamında Domrul ve diğer insanlar arasında bağ kurar. Eski Deli Domrul’dan erginlenmiş yeni Domrul’a geçişi de simgeler, merhaledir. Köprübaşını tutmak deyimindeki gibi kahramanımız “çok önemli bir mevkiyi ele geçirme”yi başardığını düşünür.

Metinlerde kuşlar ve uçmakla ilgili sözcüklere rastlanmaktadır. Başta Azrail “al kanatlu” olarak nitelendirilir. Domrul arkadaşlarıyla yer içerken Azrail’in gelişini anlamamıştır, görünmezdir; ona saldırdığında ise “güvercin” olup pencereden uçar. Domrul onu yakalamak için “togan” kullanırsa da başarılı olamaz. Azrail onun ak göğsünün üzerine “kon”ar. Avcı-yırtıcı kuşları düşündürecek sözcük tertibatı vardır. Bu tertibat, Domrul’un Topkapı Sarayı’nda bulunan Oğuz destanı parçasında “Togrıl” olarak geçtiği bilgisiyle örtüşmektedir. Ögel Türkçede Domrul diye bir söz bulunmadığını, bu adın Topkapı yazmasında “Toğrıl Bey” olarak bahsedilen kişinin adının yanlış yazımı sonucu olduğunu, -rıl ekinin Türkçede kuş isimleri yapmakta kullanıldığını söyleyerek “Togrıl/ Dogrıl”da karar kılar (2014, s. 91-93). Tuğrul, “çakırdoğan” olarak bilinen yırtıcı bir kuştur ve göğsünün beyaz oluşuyla tanınır; Domrul’un “ag göğsü” metinde üç kez tekrarlanır.

Ölümün kaçış, idrak, teslimiyet gibi çeşitli bağlamlarda işlendiği hikâyede “cân” sözcüğü 52 kez kullanılmıştır. Ölümün maddesi candır, canın varlığı ya da yokluğu sağ/ ölü ayrımını doğurur. “Tatlı can” sözüyle devam eden dünya yaşamı, “canını al-” ile biten dünya yaşamı söz konusudur. Can üzerinden kurulan karşıtlıklar yoluyla yaşam/ ölüm çizgisi belirgin kılınmıştır. Metinde ölümle ilgili söz varlığı dikkat çekicidir; kimi ölümün meydana geliş şeklini, kimi ölüm sürecinin başlangıcını ve belirtilerini, kimi de ölümün sonucunu ortaya koyar:

Öl-, öldür-, cânın al-, kefen, yaman yere var-, cânını hırlat-, benzini sarart-, görür gözleri görmez ol-, cânı ditre-, cânı cûşa gel-, ağzı içi buz gibi ol-, sünükleri tuz gibi ol-, ogurlayın can al-, def’î canın al-.

Can-mal karşıtlığı olayların anlamsal çerçevesinde belirgin bir rol üstlenir. İnsanlar arasında canını kurtarmak için malını vermek bir çözümse de, Tanrı-kul arasında bu mümkün değildir. Domrul’un babası da annesi de zenginliklerini oluşturan varlıkların tamamını vermeye hazırdır, çünkü onlar yeniden edinilebilir şeylerdir. Ancak can, geri döndürülemez bir varlıktır; bu yüzden de anne-babadan dahi fayda yoktur: “Dünyâ şîrîn, cân azîz, cânımı kıyabilmen.”. Domrul’un eşinin canını vermeyi kendisinin teklif etmesi ana-baba/ eş

bağlarında eşin daha fedakâr olacağı izlenimi yaratır. “Can”ın pek çok anlamı metine ustaca yerleştirilmiştir. Can, “sevgili” ve “gönül” anlamlarıyla hatundur. “Kişi, birey” anlamında hikâyedeki insanların hepsini karşılar. “Yaşama, hayat” anlamında Domrul’un ana babasının sözlerinde hayat bulur. “Güç, dirilik” anlamında, Azrail’in insanlardan aldığıdır. “İnsanın kendi varlığı, özü” anlamında Domrul’un bağışlanmasını, azat edilmesini dilediğidir. Bütün bu kavramsal çerçevede “can” yalnızca Allah’ın verebileceği, alabileceği, bağışlayabileceği “kutsal” bir varlıktır.

Retorik ve ikna stratejileri.

Hikâyede soyut konular, kavramlar ele alındığından okuyucu/ dinleyicinin zihninde somutluk yaratmak amacıyla söz sanatlarına sıkça başvurulmuştur. Anlatılanların ikna ediciliğini artırmak için metni yaratan toplumun değerleri ve dinî inançları harekete geçirilmiştir. Olaylar nesnel bir açıdan değil, İslami inancın çerçevesinden ele alınmıştır. Böylelikle muhatapların hikâyeyi içselleştirmelerine olanak sağlanmıştır.

Allah’ın hikâyede konuşturulması, gerçeklik ve somutluk algısının oluşmasına hizmet eder. Domrul’a göre “Yücelerden yüce” olan, kimsenin “nice” olduğunu bilmediği, cahillerin “gökte, yerde” aradığı; müminlerin ise “gönlünde” olandır Allah. Hikâyeyi dinleyen ya da okuyan kişilerin arasında cahil, mümin, inkârcı, inançsız... türlü kişi olabilir; her birine ispat/ mesnet niteliğinde somutlaştırılmış bir “yaratıcı” sunulur. Metinde Allah, “kavat” sözünü dahi söyler, “bak bak” gibi insana ait şaşırma ifadeleri kullanır. Allah’la kulun varlığını ayıran perde, Azrail olarak kurgulanmıştır. Allah insan gibi konuşur ancak insanla konuşmaz, ulaşılmazlığı burada korunur. Allah’ın sözlerinden bahsedildiği yerlerde “soyla-” kullanılmaz; O, “nida eyler” yahut “emreyler”. Burada da sınıra uygun seçimler yapıldığı görülür.

Ölüm anı ve o anda gerçekleşenler; çağımızda dahi tam anlamıyla ortaya konulamamış, gözlemlenmeye çalışılan şeylerdir. Söylemde Azrail ve ölüm anı tasvirleri benzetme ve metaforlar yoluyla verilmiştir. Böylece okurun bunlar hakkında bir fikre sahip olması amaçlanmıştır.

Azrail için:

Mere ne heybetlü kocasın, kapucılar seni görmedi, çavuşlar seni tuymadı.

Mere sakalcuğı ağca koca, gözcügezi çönge koca, mere ne heybetlü kocasın?

Mere al kanatlu Azrâyîl senmisin?

Ölüm anı için:

Menüm görür gözlerüm görmez oldı

*Tutar ellerüm tutmaz oldu
Ditredi menüm cânım, cûşa geldi,
Altun ayagum elümden yere düşdi.
Agzum içi buz gibi,
Sünüklerüm tuz gibi oldu.*

Domrul’a canını kıymayanlar “muhammad” sözüyle tescillenirken, hatunun samimiyeti büyük yeminlerle sabitlenir:

*Arş tanug olsun, kürsî tanug olsun,
Yer tanug olsun, gök tanug olsun,
Kâdir Tangrı tanug olsun:
Menüm cânım senün cânuna kurbân olsun*

İki can bir olduğunu ortaya koyunca Deli Domrul ya iki canın birlikte alınmasını yahut ikisinin de bağışlanmasını diler. Bu dileğin gerçekleşmesi için toplumsal bir kuruma müracaat eder: adak. “Halka hizmet Hakk’a hizmettir.” sözü adak yoluyla benimsetilir.

*Dâyım duran Cebbâr Tangrı!
Ulu yollar üzerine imâretler yapayım senün için
Aç görsem toyurayım senüniçün
Yalıncağ görsem tonadayım senün için*

Adakların ve dolayısıyla sözlerin sonucunda Domrul affolunur. Eşiyle beraber yüz kırk yıl daha yaşama hakkı kazanır. Dünyayı önceleyen anne ve baba ölümle cezalandırılır. Gereksiz bir köprüyle haraç alarak yaşayan Domrul, Hakk’ı bilen ve halkı gözetten “alnı açık cömerd eren”ler arasına katılır. Şiddetten hizmete, haramdan helale, kibirden tevazuya, isyandan imana, benlikten bizliğe geçişin öznesi Domrul; Dede Korkut’a göre bu boyun sahibi olmaya hak kazanmıştır:

*Bu boy Deli Domrulun olsun,
Menden sonra alb ozanlar söylesün,
Alnı açık cömerde erenler dinlesün!*

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin altı tanesi “Hanum hey!” ünlemiyle başlar (Bamsı Beyrek, Uruz’un tutsak olduğu, Deli Domrul, Yegenek, Basat’ın Depegözi öldürdüğü).

Dikkatleri çekmek, coşkuyu artırmak maksadıyla kullanıldığı düşünülebilecek bu ünlem Kan Turalı'nın hikâyesinde “Hanum hey hey!” şeklindedir. Dinleyici/ okuyucuya en başından maceranın heyecanı sezdirilir. Girişte herhangi bir mekân tasviri yoktur, olay “Oğuz zemânında” yaşanmıştır, anlatıcı Kanlı Koca ve oğlunu tanıtarak işe girişir. Kanlı Koca saygın bir beydir ve neslinin devamı için oğlunu evlendirmek istemektedir. Kan Turalı sıradan biri değildir, evliliği için de sıradan bir kız seçilmemelidir. Kanlı Koca'nın dileği de Kan Turalı'nın kendine layık gördüğü kız profili de “yârenler” önünde dile getirilir. Oğula, “kız arama” görevi verilir; bulamaz. Kanlı Koca da ne İç Oğuz'da ne Dış Oğuz'da istendik vasıfta kız bulabilir. Trabzon tekfurunun yiğit bir kızı olduğu, yalnızca kaledeki üç canavarı öldürebilecek biriyle evleneceği, ilk canavardan sonrasına geçememiş otuz iki kâfir beyi oğlunun kafalarının kale burçlarında asılı olduğu bilgisi verildikten sonra giriş bölümü sona erer. Ana olayın eksenini belli olur, hikâye oldukça maceralı olacaktır. Okurun zihninde bir kale çizilir, kalenin dışında Kan Turalı; kale burçlarında kesik başlar, kale içinde üç canavar, canavarlardan sonra da yiğit bir kız. Kaleye dışarıdan ve aşağıdan bakan bir gözün bakış açısıyla olayın fotoğrafı verilir.

Şematik yapı.

Metnin giriş bölümünden itibaren epizot ve motif zenginliği göze çarpmaktadır. Güçlü, erkek vasıflarını da taşıyan, asil, güzel bir kadın isteyen kişinin bunun sonuçlarını da bilmesi ve göze alması gerektiği üzerinden olay örgüsü düzenlenmiştir. Güülü seven, dikenine katlanır; “Eyü sandığın yamansız olmaz.” (Von Diez, 2018, s. 94) atasözlerindeki fikir ana fikirdir.

Hikâye epizotlarına ayrıldığında olay örgüsü şu şekilde olmaktadır:

- a) Yârenlerin bulunduğu bir sohbette Kanlı Koca neslinin devamı için oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek istediğini söyler.
- b) Kan Turalı İç Oğuz'da kendine yaraşır bir kız bulamayınca Kanlı Koca hem İç Oğuz'da hem Dış Oğuz'da oğluna kız arar.
- c) Babası, Kan Turalı'nın istediği özelliklerdeki kızın Trabzon tekfurunun kızı olduğunu fakat kızın alabilmek için hüner gösterip üç canavarı (boğa, aslan, deve) yenmesi gerektiğini söyler.
- d) Kanlı Koca'nın itirazına rağmen meseleyi “namus” meselesi gören Kan Turalı kâfirin serhaddine giderek çadırını diker.
- e) Turalı'nın hâl ve hareketini, sözlerini beğenen tekfur onu ve beraberindekileri ağırlar, sarhoş eder.

- f) ıplak şekilde meydana götürülen Kan Turalı peçesini açınca kkten bakan Selcan Hatun onu çok beğenir.
- g) Daha önce hiçbir beyin yenemediği boğayı Kan Turalı kırk yoldaşının verdiği moralle ve aklını kullanarak yener.
- h) Tekfur, kızını vermeye razı olsa da kardeşinin oğlunun sözünü dinleyerek Turalı'nın aslanla da karşılaşmasını ister.
- i) Aslanı bir aldatmaca yaparak "hurd" eden Turalı'nın deveyle de mücadele etmesi istenir.
- j) Tekfur, devenin ağzının bağlanmasını isteyerek; Selcan da deveyi nasıl yenilebileceğini gizliden söyleyerek ona yardım etmek istese de sarhoş durumdaki Kan Turalı yoldaşlarının moral vermesi ve salavat getirmesiyle deveyi yener.
- k) Annesi ve babası yanında olmadığı için gerdeğe girmeyi reddeden Kan Turalı hareket eder ve güzel bir yere konaklayıp ailesini bekler.
- l) Tekfur, kızını verdiğine pişman olunca altı yüz askeri Turalı ve Selcan zerine yolar.
- m) Başlarına gelecekleri ngren Selcan, Kan Turalı'yı uyandırır ve iki koldan savaş verirler.
- n) Turalı gözünden yaralanınca Selcan onu atının terkisine atar, bu duruma sinirlenen Kan Turalı onu öldürmeye niyetlenir.
- o) Selcan'ın attığı temreni çıkarılmış okun isabeti Turalı'nın aklını başına getirir, barışırılar.
- p) Kanlı Koca büyük bir düğün tertip ederek Kan Turalı'yı muradına erdirir.

Soy devamı, kız isteme, boğa, aslan, deve, namus gibi pek çok motifi ihtiva eden hikâye, ana fikri destekleyecek motiflerin üzerine inşa edilen olaylarla süslenmiştir. Dede Korkut'un bir başka eserde yer alan "Gerdeğe girenler beg oldum sanır cmlenden yeg oldum sanır ol hercümerç (allak bullak) basdığı vaktın seg (köpek) oldum sanır, tatlu canından usanır." (Von Diez, 2018, s. 151) sözleri Kan Turalı için söylenmiş gibidir.

Durum.

Kahramanın erginlenmesi için tasarlanan olay; ilk üçü canavarlarla, sonraki kâfirlerle, sonuncusu da kendi nefsiyle mücadelesi olarak beş parçaya blnmştir. Hikâye ve masallarda canavarların birini dahi yenmek çoğu kez kahramanlık için yeterlidir. Nitekim hikâyede belirtildiği üzere daha önceki otuz iki talip boğayı bile yenemeden helak olmuşlardır. Arka planda verilen bu bilgiyle Kan Turalı'nın gerçekten de hiç kimseye

benzemediği, gücünün ve aklının üstün olduğu fikri uyandırılmıştır. Zira Turalı kendine layık kızı bulamayan, babasının deyimiyle kendine vuruşma arkadaşı arayan biridir:

Ogul, sen kız istemezmişsin bir cılasun bahâdur istermişsin, anun arkasında yeyesin, içesin, hoş geçesin.

Kız seçiminde Türkmen kızlarının beğenilmemiş, saf dışı bırakılmış olması “dayanaksız” olmalarına bağlanmıştır. Metnin devrinin kadınlarına sosyal bir eleştiri yapılmış olsa gerektir. Diğer hikâyelerde sıkça gördüğümüz “sası dinlü, azgın dillü” gibi ifadeler bu metinde görülmemektedir. Kâfirden kız almanın söz konusu olduğu olayda “öteki”lerin pek kötülenmediği, en azından gelin Selcan’ın “öteki”lerden farklı olduğu görülür. Hikâye toplumuna başka dinden bir gelin almayı olumlu göstermek amacı güdüldüğü söylenebilir. Devrimizde “Kız dediğin İstanbul gibi olmalı, fethi zor fatihi tek olmalı.” sözünü bilmeyen yoktur. Selcan’ın hikâyesinde de aynı bakış açısı görülmektedir, 32 kâfir bey oğlu onu alamamıştır; Kan Turalı alabilmiştir. Böylelikle hem Turalı hem de Selcen yüceltilir. Türklerin fetih düşüncesi, gönüllerin fethi ile birlikte yürür. Siyasi arka planda Türklerin kadim savaşçıların önce gönülleri sonra mekânları fetihlerinin izleri görülür. Kan Turalı sözleri ve tavrıyla tekfurun, peçesini açınca da Selcan’ın gönlünü fethetmiştir. Canavarlarla mücadele ve savaş bunlardan sonra başlar.

Selcan’ı daha ilk başarısında Kan Turalı’ya verecek olan tekfurun aklını çelen “kardeşinin oğlu” hakkında metinde yeterli bilgi yoktur. Sadece fikir değiştirmek işlevi yüklenen bu kişinin de Selcan’a talip olduğu, fakat canavarları kimse yenemediği için ön plana çıkmadığı düşünülebilir. Amcasının kızıyla evlenip tahta varis olma fikri mümkündür. Zira tekfurun oğlu olsaydı, metinde ondan da söz edilirdi. Metinde Banı Çiçek’in kâfir beyinin oğluyla evlendirilmesine söz verilmesi gibi bir durum vardır. Bamsı’nın Banı’ya kavuşmasında engel sayısını artıran da, Kan Turalı’nın Selcan’ı alamaması için canavar engelini artıran da aynı zihniyettir.

Yorum.

Söylemin bir eyleyeni bir de muhatabı vardır. Bu tip umumun ortak değeri söylemlerde sözün sahibi de, muhatabı da; tarihi, kültürü, fertleri, maddi ve manevi değerleriyle bütün toplumdur. Yazıya geçirilerek bir nevi dondurulan söylem ve bağlam, metin içi ilişkilerin ortaya çıkarılmasıyla anlaşılabilir. Söylenen/ söylenmeyen, az söylenen/ çok söylenen, sezdirilen/ gözler önüne serilen her ne varsa söyleme dairdir. Ötelenen/ kötülenler ve övülen/ ön plana çıkarılanlar söylemin gruplarını oluşturur. Kan Turalı, ailesi,

yoldaşları ve dolayısıyla Oğuz “biz”; kâfirler “onlar”dır. Selcan ise ikisinin arasında konumlandırılmıştır.

Metinde “hafıza” görevinde kırk yoldaş görülmektedir. Kan Turalı’ya hatırlattıkları vaka ve durumlarla ona her defasında “mücadele ruhu” verirler. Toplum adına kırk yoldaşın tasarlandığı, Oğuz elinden seçilmiş bir “meclis” gibi toplumdaki herkesi temsil ettiği düşünülebilir. Söylemin de eylemin de etkisini güçlü kılan bu kırk kişilik gruptur. Toplumun içinden çıkan ideal birey; kurallara riayet eden, saygılı, cesur, ata-ana bilen, yakışıklı, gururlu Kan Turalı’dır. Turalı’nın sözleri üst söylem grubunun dâhilindedir ve en etkili grup olan yoldaşlarla uyum içindedir.

Karşıt grubu temsilen kâfirlerin başı tekfurdur. Tekfur, Selcan’ı Turalı’ya verinceye kadar olumlu, adil bir görüntü çizer. Sözleri de olumlu duruşunu destekler. Başlangıçta o dâhil tüm kâfirler Kan Turalı’nın değerine uygun konuşur:

Tekür eydür: “Bu yigidün sözi yüğrük, eger elinde hüneri var ise”.

Kâfirler eydür: “Şimdi yiğidi atara, yıkar, serer perter. Yıkılsun Oguz elleri! Kırk yigit bir beg oğlıyla bir kızdan ötüri ölmek nolur?”

Tekür eydür: “Kızı getürün verün. Bu yigidi gözüm gördi, gönlüm sevdi.

Turalı’ya son engel olan deveyi yenmesi için kolaylık sağlayan da yine tekfurdur: “Devenün agzın yedi yerden bağlan!” der. Bu noktadan itibaren kâfirler “hâsud” olarak belirlenir, çünkü devenin ağzını bağlamazlar. Selcan’ın Turalı’ya verileceği gerçeği yaklaştıkça kâfirin söylemi değişir. Nitekim son noktada tekfur pişman olup “Üç cânver öldürdüyüçün bir kızcugazumı aldı getdi.” der ve altı yüz kâfiri kızını geri götürmeleri için görevlendirir.

Tekfurun kardeşinin oğlu; söz sahibi olduğu yalnızca iki sahneye rağmen karşıtlığın en belirgin olduğu kişidir, zira mücadelelerin sayısını artıran odur ve çizgisi değişmemiştir. Kâfirin aslında daima aynı olduğu, değişmeyeceği, karşıt ve düşman grupta olduğu onun şahsiyetinde öne çıkarılır:

Tekürün kardaşı oğlu varıdı, eydür: “Cânverler serveri aslandur. Anunıla dahı oyun göstereün, kızı andan sonra verelüm.

Yene kardaşı oğlu eydür: “Cânverler serhengi devedür. Anunıla dahı oyunun oynasun.” dedi, “Andan sonra kızı verevüz.” dedi.

Selcan, Oğuz’un kendi gönlüyle talip olduğu “güçlük”tür. Soy bağı olarak “onlar”ın tarafında olsa da söz ve davranışlarıyla okuyucuya/ dinleyiciye kâh “kâfir” olduğu hatırlatılır,

kâh “bizim kız” olur. Kan Turalı “namus” adına bu yola başvurur, hünerini göstermelidir, toplumu göz önünde tutar. Selcan fert olarak vardır, kendinin farkında ve özgüvenlidir; yaptıkları sadece Kan Turalı’yı beğendiği içindir:

*Selcan: Hak Teâlâ atamun gönlüne rahmet iletse, kâbin kesüb beni ol yigide verse!
Bunun gibi yigit hayf ola ki cânverler elinde helâk ola.*

Yoldaşları: “Sarı Tonlu Selcan Hâtûn işâret eder görmezmissin seni? ‘Deve burnundan zebun olur’ dedi, bilmezmissin?”.

Selcan: Bu gelen kâfir çok kâfirdür. Savaşalum döğişelüm, ölenümüz ölsün, kalanumuz odaya gelsün.

Kız bildi kim kayın anası kayın atasıdır, kamçıyla işâret kılub...

Selcan kâfirin çok tehlikeli olduğunu bildirir, karşı tarafa saldırısında amacı öldürmek değildir. Çünkü o kâfiri basar yani bastırır, kaçanını kovmaz aman diyeni öldürmez, düşmanı dağıtır; “yağıyı önine katmış kovar”. Kan Turalı ise “kılıç tutup yördi, kâfir başın kesdi.” şeklinde anlatılır. Kaynana ve kaynatasına oğullarının yerini “kamçıyla” işâret ederek göstermesi bir üstünlük belirtisidir ve saygı içermez. Kan Turalı’nın; Selcan’ın öne geçme, kendini gösterme düşüncesi olduğundan şüphelenmesi ve öldürmek istemesi de onu “biz” ve “onlar”ın ortasında konumlandırır.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Kısa, basit, fiil cümlelerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı metinde hareket unsuru ve çabukluk ön plandadır. Kişilerin durumu da yine hareketleri vasıtasıyla tasvir edilir. Türkmen kızlarını “cici bici” bulduğundan beğenmeyen Kan Turalı, cici bici kavramını eylemler yoluyla anlatır: “Negâhından tayanam, üzerine düşem, karnı yırtıla.”. Aradığı eşi “yigit, çabuk hareket eden bir kız” sıfatlarıyla ifade etmek yerine fiillerden yararlanır:

*Ben yerümden turmadın ol turmuş ola, men kazaguc atuma binmedin ol binmiş ola,
men kanlu kâfir eline varmadın ol varmış, mana baş getürmüş ola.*

Kâfirin bulunduğu yerin tasviri “olur” ile rediflenen basit fiil cümleleriyle verilir:

Ogul sen varacak yerün tolamac tolamac yolları olur,

Atlu batub çıkamaz anun balçığı olur,

Ala yılan sökemez anun ormanı olur...

Soru cümlelerinin işlevleri çeşitlidir. Kimi yerde gerçek soru cümleleri kullanılırken “Yigit, ne yerden gelürsin?”, kimi yerde hatırlatma amacıyla bilinenin tekrarıdır: “Kalkubanı yeründen turmadunmı? Yelisi kara kazılık ata binmedünmı?”. Bilineni tekrar eden, hatırlatan cümleler cesaret vermek amacına hizmet eder. “Bogadan kurtuldu, aslandan nece kurtıla?” gibi sözde soru cümleleriyle heyecanın artırıldığı görülür. Bazı soru cümleleriyle karşılaştırma yoluyla anlamı güçlendirmek için kullanılmıştır:

Karşuna ala kaz geldi, şâhiniün atmazmısın?

Cümle kuşlar sultânı çal kara kuş kanadiyıla saksagana gendüzün sakıdurmu?

Kaytabanlar torumından dönermi olur?

Metindeki yirmi diyalogun biri hariç tamamında bir taraf Kan Turalı’dır. Kan Turalı’nın (sırasıyla) babası, kâfirler, tekfur, kırk yoldaş, Selcan’la diyalogları vardır. Diğer konuşma ise kaynana-kaynata ve Selcan arasında geçer. Ana karakter olarak Kan Turalı’nın diğer kişilerle iletişimde gerekli yerde konumlandırıldığı görülmektedir. Her şey onun etrafında teşekkül etmiştir.

İç diyaloglar, kişilerin karşılıklı iletişimle bildirmediğini bildiren, açıklayıcı nitelikte unsurlardır. “Karar verme, pişmanlık, akıl yürütme, dua etme, öngörü” gibi çeşitli işlevlerdeki iç konuşmalara metinde rastlanmaktadır:

Kanlı Koca: Varayım ogluma toğrı haber vereyim. Hüneri varısa gelsün alsun, yohsa evdeki kıza râzî olsun.

Kanlı Koca: Gördünmi men mana netdüm? Oğlana korhınç haberler vereyim, ola kim getmeye döne.

Kan Turalı: bu dünyâyı erenler ‘aklıla bulmuşlardır. Bunun öninden sıçrayayım, ne hünerüm varısa ardından göstereyim.

Kan Turalı: Kara polad uz kılıcum yok kim karvaşduğı dem iki biçeydüm. Sana sığındum, cömerdler cömerdi ganî Tangrı, meded!

Kan Turalı: Mere, men bu devenün burnına yapışacak “Ol kız söziyle yapışdı” derler.

Selcan: Menüm muhiblerüm çokdur. Nâgâh ilgarıla gelmesün, tutuban yigidiüm öldürmesünler, agca men gelini tutub atam anam evine iletmesünler.

Tekür: Üç cânver öldürdügiyçün bir kızcugazumı aldı getdi.

Anlatıcı/ yazar, kahramanlarının ruh hâllerini yansıtmak amacıyla kullandığı bu yöntemde amacına ulaşmıştır. İç konuşmalar vasıtasıyla; aşkın Kan Turalı’nın gözünü kör etmediği, Selcan’ın öngörülerinin isabeti, babaların çocuklarını koruma güdüsünün

evrenselliği anlaşılabilir. Yapılan eylemlerin hangi “niyet”le meydana getirildikleri aşikâr olmaktadır.

Soyun ve beyliğin devamı için planlanan evlilikte Selcan ve Kan Turalı için gerçek birlik hâli hikâyede “işteş” fiillerin kullanıldığı cümlelerde kodlanmıştır. Bundan önceki eylemlerde işteşlik söz konusu değildir. “Düşdiler, ‘işrete meşgûl oldılar, yediler içdiler.” Cümlesinde yan yana oldukları bellidir. Ancak aynı işi birlikte yapma vurgusu yoktur. Çünkü olaylar sona ermemiş, tam bir güven ortamı sağlanmamış, henüz sonuca ulaşılmamıştır. Kan Turalı’nın Selcan’ı öldürmeye niyetlenmesi üzerine Selcan’ın temreni çıkarılmış ok ile yaptığı isabetli atış şüpheleri siler. Buradan itibaren işteş fiillerin yüklem olduğu cümleler görülür:

İlerü gelüb Selcan Hâtûnı kucaklayub barışmışlar, sorışmışlar... İragından yakınından gelişdiler, gizlü yaka tutuban yiyleşdiler, tatlu damag verüben sorışdılar. Ag boz atlar binüben yortıştılar, beg babası yanına erişdiler.

Sözcük seçimleri.

Hikâyedeki her bir karakter katılımcıdır ve belli işlevleri yüklenirler. İşlevleri belirgin kılmak için yazar sözcükleri amacına uygun şekilde kullanır. Karakterlerin adları, birbiri yerine tercih edilen eşanlamlı sözcükler vb. amacın birer işaretidir. Kişiler her yerde aynı sözlerle ifade edilmemektedirler. İfade biçimleri bağlama göre değişmektedir. Kanlı Koca için metinde: Kanlı Koca (12 kez), baba (19 kez), beg baba (4 kez) sözleri kullanılmıştır. Buradan hareketle Kanlı Koca’nın söylem içindeki varlığının babalık vazifesiyle ağırlık kazandığı söylenebilir. Adının tekrarı da, onun toplumda bilinen bir kişi olduğunu gösterir. Diğer bazı boylarda kahramanın babasının adı kimi kez sadece bir kez söylenmekte, kahraman öncelenmektedir.

Ana karakter Kan Turalı’dan: Kan Turalı (56 kez), yiğit (21 kez), oğul (15 kez), kavat oğlu kavat (3 kez), erenler evreni (2 kez), sultanum (2 kez), oğlan (2 kez); oğlancuk, beg oğlu, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, han (1’er kez) olarak bahsedilmiştir. Bu seçimlerden Kan Turalı’nın birey olarak varlığının temel alındığı söylenebilir. Yiğitliği ve bir evlat olarak niteliği de önemsenmektedir. “Kavat oğlu kavat” sözü, diğerleri içindeki tek olumsuz sözdür ve Kan Turalı’nın Selcan’ı öldürmeyi düşünmesi üzerine Selcan’a söylettirilmiştir. “Tura”nın “deri kamçı” anlamı düşündürücüdür. Kan Turalı, Kamçılı Han olarak değerlendirilebilir. Kamçı, Türklerin en eski aletlerinden biridir. Şamanlıkla da ilgisi vardır. Selcan’ın, Kan Turalı’nın yerini kayınvalidesi ve kaynatasına gösterirken “kamçı”sıyla işaret ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Selcan'ı dile getiren ifadeler de çeşitlidir: Selcan Hatun (12 kez), kız (11 kez), Sarı Tonlu Selcan Hatun (7 kez), sarı tonlu kız (5 kez), gelin (4 kez), ol kız (4 kez), görklü (3 kez); Trabzon tekürinin kızı, kızcugaz (1'er kez). Birey olarak varlığının yanı sıra cinsiyeti ve ayırıcı özelliği olan "sarı" vurgusuyla öne çıkan Selcan hemen hemen Kanlı Koca kadar zikredilmiştir. Bu da etkinlik alanlarını eşitler. Selcan'ı bulmak için Kanlı Koca, Kan Turalı'ya bulmak için de Selcan vasıtasıdır. Metinde biri harekete geçirip zemini hazırlayan baba/ kaynata, diğeri olaylara sebep olan ve sonuca erdiren gelin olarak Kan Turalı'nın erginlenme serüvenine hizmet ederler. Selcan'ın Kan Turalı'yı gördüğünde "avsil olmuş tana gibi agzının suyu akdı." ifadesi onun Oğuz'dan olmadığını ortaya koyar. Hiçbir hikâyede kadınlar için böyle bir benzetme yapılmamıştır. Genelde benzetmeler hem olumludur hem de benzetilen hayvanlar arasında "dana" yoktur. Deve, at, küçükbaş hayvanlar benzetmelere konu olurlar. Öte yandan, Selcan'daki "sarı" renk vurgusu dikkate değerdir. Kan Turalı boğayla mücadele etmek için soyundurulduğunda beline "altunlu ince kettân bezini" sarar. Oğuz Kağan destanında kağanlık sembolü "altunlug bel bağı"dır. Tarihte Türk sarısına "altın sarısı" denmiştir. Sarı değerlidir, hanların rengidir, merkez ve hükümlürlüğün sembolü olmuştur; halı, kilim, giyim ve bayraklarda daima kullanılmıştır (Küçük, 2010). Tekfur kızı olarak Selcan'ın sarı vasfedilmesi, Kan Turalı'nın da altınlı bezle hükümdar görüntüsüyle verilmesi oldukça anlamlıdır. Hikâyeler içinde sarı kıyafetle tasvir edilen tek kadın da Selcan'dır. Renkler yoluyla Oğuz'dan olan/ olmayanların ayrılabilmesi mümkün olmaktadır. "Kara Şapkalı Tekür"ün kızı, söylemde renk yoluyla ayrıştırılmıştır.

Sarı sıfatı, Selcan'ın "defne" (daphne) bitkisine benzetildiği fikrini de vermektedir. Defne; pek çok hastalığa çok eski çağlardan beri şifa olarak kullanılan, sarı çiçekli, nemli ormanlarda yahut kıyaya yakın yerlerde yetişen, Akdeniz ülkeleri ve Asya'ya özgü çok yıllık bir bitkidir. Dört mevsim yapraklarını dökmemesi nedeniyle "ölümsüzlük" simgesi olarak görülmüştür, çok iyi bir okçu olan Apollon ve nehir tanrısının kızı Daphne arasındaki mitolojik hikâyeye bilinmektedir. Daphne, kimseyle evlenmeye niyeti olmayan özgür ve güzel bir kızdır. Selcan da adının anlamı itibarıyla ona benzer: "coşkulu, taşkın yaradılışlı, hareketli olan kimse". Selcan'ın evlenmeye niyeti olup olmadığı metinde belirtilmese de onunla evlenebilmek için otuz iki kişinin kurban olduğunu biliyoruz. Apollon'un okuçuluktaki mahareti, Selcan'a yüklenmiş görülüyor ki mitolojik anlatılarda bu tip kaymaların olduğu bilinmektedir. Selcan için metinde " Tırabuzan tekürinin bir azîm görklü mahbûb kızı varıdı. Sagına solına iki koşa yay çekeridi, atduğı oh yere düşmezidi." denmektedir. "Defne tacı" antik zamanlarda hem barışın hem de zaferin simgesi olarak kullanılmıştır. Eski olimpiyatlarda kazananların ve kralların başına defneli taç takılması da zaferin simgesi oluşuna örnektir. Kan Turalı "meydan"a işte bu kültürün kahramanlarına

karşılık çıkarılmış görülmektedir. O kültürden otuz iki bey oğlunun en başından kaybettiği mücadeleyi, Kan Turalı zarar görmeden tamamlar ve defne tacını yani Selcan'ı alıp gider. Ayrıca hikâyenin mekânı Trabzon'un eski çağlarda işlek bir liman olduğu, Trabzon paralarının bir yüzünde Apollon başı ve diğer yüzünde de bir gemi burnu ile çapa bulunduğu bilinmektedir. Trabzon'un doğusunda bulunan ve bugün de Trabzon limanı olarak kullanılan Leonkastron'un (Güzelhisar) hemen bitişiğinde yer alan Dafne (Daphnous) isimli bir liman vardır (Eravşar, 2016). Bu da defne/ Trabzon bağlantısını güçlendirir. Trabzon'da hâkimiyeti uzun zaman süren Roma İmparatorluğunun bayrağında kırmızı bir zemin üzerinde çift başlı sarı bir kartal bulunuyordu. Kan Turalı'nın tekürün yanına geldiği sahnede "Meger kız meydânda bir köşk yapdurmış idi. Cemî yanında olan kızlar al geymişleridi, gendü sarı geymiş idi."ifadesi bayrağı düşündürmektedir.

Kan Turalı'nın "altunlu kettân bezi"ne ayrıyeten değinmek gerekir. Çıplak bir adam beline sardığı bu bezle tasavvur edildiğinde antik Roma/ Yunan heykellerine benzer. Peçesini açınca kadar Selcan için onlardan farkı yoktur. Peçeyi açınca fark ortaya çıkar, Selcan kendinden geçer gibi olur. Roma döneminde iç çamaşır yerine kullanılan yaygın olarak ketenden yapılan ve "Subligaculum" adı verilen, bir peştamalin basitçe katlanmasından oluşan, Türkçe karşılığı da "alttaki küçük bağlama" manasına gelen giysi bele sarılırdı. At sırtında uzun yolculuklar gerçekleştirilen süvariler, sporcular, gladyatörler, işçiler ve köleler subligaculum giyerlerdi (Tandoğan, 2016). Tekfur, Kan Turalı'yı kendilerine benzeyen bir şekle sokmakla işe girişmiştir. Kan Turalı, bir "gladyatör" gibi meydana sürülmüştür. Eski Romalıların özellikle mahkûmları cezalandırmak için kullandıkları bir uygulama vardır: *Damnatio ad bestias*. Bu işkenceli öldürme biçiminin Eski Roma'dan da önceye dayandığı tarihçi Justin'in aktardığı bir olayda görülmektedir. Callisthenes'in acıyla öldürülmemesi için zehir vererek ona yardım eden ve Büyük İskender'e karşı çıkan Lysimachus'un aslana atıldığını anlatılmaktadır. Canavarı yendikten sonra ise Lysimachus, prensin favorisi olmuştur (Yazarı yok, 2020). Bu öldürme biçimiyle ilgili pek çok mozaik ve resim bulunmaktadır (Bkz. Şekil6, Şekil7). Turalı'nın da benzer bir mücadele içine sokulduğu gerek içerik gerek kıyafet açısından vakaların uyumlu olduğu görülmektedir.

Şekil 6. Lysimachus aç aslanın öfkesine teslim edilir, 1825'ten gravür.
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lysimaque_livr%C3%A9_au_lion.png)

Şekil 7. Mızrağını kaybeden bir adam [?], Onun arkasında başka ayakta yüzünü parçalayan bir leopar gösteren mozaik. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Museum_of_Sousse_-_Mosaics_2_detail.jpg)

Kan Turalı boğayı yenince tekfur, “Şehirden sürün çıksın, getsün.” demiştir. Aslanı yenince “Gerek tursun gerek getsün.” der, deveyi de yenince Trabzon’da otağlar ve kızıl ala gerdek diktirmiştir. Tekfurun aşamalı olarak Kan Turalı’ya yaklaştığı ve benimsediği görülmektedir. Nitekim “iç güveyi” yaklaşımı Turalı’yı kızdırır, anne ve babası olmadan gerdeğe girmeyeceğine yemin ederek derhâl evini çözüp yollara düşer. Çok eski zamanlardan beri görülen “başka uluslardan kız alma” nedeniyle oluşan akrabalık bağının neticesinde o ulusun boyunduruğu altına girme durumu burada da işlenmiş olmaktadır. Fakat Kan Turalı buna müsaade etmemiştir.

Metinde Kan Turalı için tasarlanmış engeller olan hayvanların sayısının ve adlarının sembolik birer anlamı vardır. Evliya Çelebi ise Seyahatnamesindeki bilgilere göre Trabzon Kalesi, Boztepe’nin eteği ile Karadeniz sahili arasındadır ve üç bölüktür. Halk bunların birine Aşağı Hisar, diğerine Orta Hisar, iç kalesine Kule Hisarı derdi. Yukarı Hisar (Kule Hisarı) diğer hisarlardan daha yüksek olup, iki katlı bir sur ve kulelerle daha da sağlamlaştırılmıştır. Bazı eski kaynaklarda Yukarı Hisar’da hipodrom kalıntıları, kule, hamam ve saray gibi yapıların varlığından söz edilmiştir. İnşa tarzının Roma usulüyle olduğu, daha sonra Bizanslılar döneminde değişikliğe uğradığı bilinmektedir (Öksüz, 2004, s. 35). Hikayede Aşağı Hisar’ın “boğa” ile simgelendiğini ve kaleye akın eden pek çok kişinin daha bu kısımda başarısız olduğunu; Orta Hisar’ın “aslan” ile, İç Hisar’ın ise “iç kule”den hareketle “deve” ile simgelendiğini söylemek mümkündür. Kule, uzunluğu nedeniyle deveye benzetilmiş olmalıdır. Ayrıca Yukarı Hisar’da “saray”ın mevcut olduğuna dair bilgiler de Selcan’ın “köşk”ten baktığı bilgisiyle örtüşür. Tarih boyunca Türkmenlerin çeşitli kollarının Trabzon’a akın ettikleri, bu akınların başarılı olabilecek güçte olanlarına karşılık Trabzon yöneticilerinin kızlarını Türkmen beylerine verdikleri, “evlilik ittifakı” yaptıkları bilinmektedir. Hatta bu bey ve hatunların listesi tarihçiler tarafından yapılmıştır (Keçiş, 2013). Hikâye kahramanı, evlilik ittifakı yapmış bir Türkmen beyini temsil ediyor olmalıdır ki, “kale”yi almamış kaleyi içten fethetmiştir.

Kuş adları metinde önemli bir yer tutar: ala/ kaz, şahin, ördek, ümge (üveyik), çal kara kuş, saksağan, kuğu, turna, turaç, keklik, karga, kuzgun, toğan kuş. “Cümle kuşlar sultanı çal kara kuş” (kartal), avcı kuşların şahı Kan Turalı’dır. İdeolojik yapıya uygun olarak karşı taraf sembolize edilmiştir. “Karım” yani düşmanı/ alacaklıyı temsilen de ördek, üveyik gibi av kuşları; kekliklere, güvercinlere hatta doğan ve tilkilere dahi saldırdığı bilinen saksağan kullanılmıştır. Saksağanın Türk kültüründe olumsuz bir kavram alanına sahip olduğu görülür:

Kuş yawuzı sagzıgan yıgaç yawuzı azgan yir yawuzı kazgan bodun yawuzı Barsgan.

(Anlamı: kuşların en kötüsü saksagandır, ağaçların en kötüsü azgan adlı ağaçtır, arazinin en kötüsü yarık ve çökük olanıdır, insanların en kötüsü Barsganlılardır.) (DLT, 2015, s. 190).

Kuğu, turna, turaç (sülün),keklik tabiat tasvirinde Kan Turalı ve Selcan'ın konakladığı yerin güzelliğini anlatmak için kullanılmıştır. Selcan'ın düşmanı dağıtması “bir bölük kaza şahin girmiş gibi” ifadesiyle verilir; şahine benzetilir. Kan Turalı'nın deveyle mücadelesi öncesi yoldaşlarının övgüsünde “Karşuna ala kaz geldi, şâhinün atmazmısın?” sözleriyle Selcan Hatun “ala kaz” olur, Kan Turalı şahindir; avına çok yakındır. Hikâyenin pek çok yerinde hayvan adları, av sahneleri oluşturan sözcüklerin kullanımı yoluyla anlatıma renk ve katman katılmıştır. Kırk yoldaşın Turalı'nın boğayla karşılaşması öncesi “Babanun ağban eşiginde karavaşlar inek sagar görmedünmi? Boga boga dedükleri kara inek buzagusı degülmidür?” sözleri hem “karavaş” hem de “inek” sözcükleri yoluyla karşılaşmadaki canavarın gücünü küçümser. Aslanla karşılaşma öncesinde de “taylar basan ön tamarın dilüben kanın soran... cânverler serveri kağan aslan kıran” denerek aslan niteliği Kan Turalı'ya aktarılır, aslan ise “köpek” olarak görülür. Selcan ona “Beg yiğit, öginür ise er öginsün, aslandur.” diyerek aslan/ er özdeşliğini destekler. Kan Turalı, “Aslan uruğu sultân kızı” sözleriyle Selcan Hatunun “cılusun bahadur” kimliğini doğrular.

Metinde, diğer hikâyelerde de görüldüğü gibi, eş ve yakın anlamlı sözcükler genellikle bir arada kullanılmış, sözün tesiri artırılmıştır:

gürbüz/ cılusun/ yiğit/ bahadur, mal/ rızk, kayıt-/ gerü dön-, tep-/ yık-, söyle-/ eyd-, karva-/ tut-, başına kahınç ol-/ yüzüne tohinç ol-, yagı basıl-/ düşmen sın-, at-/ yık-/ ser-/ yırt-, çık-/ get-, sür-/ gel-, nâgâh/ ilgarıla, yagı yet-/ düşmen er-, yer/ yurt, izzet/ hürmət eyle-, yarar/ layık, ayağı üstine turıma-/ yıkıl-...

İkilemeler çeşitli görevlerde kullanılmış, zıt anlamlı sözcüklerle birlikte bağlama bağlı olarak karşıtlık ilgisi de kurulmuştur:

*verişmege alışmaga, avlayuban kuşlayuban, sevini kıvanı, tolamac tolamac (yol), apul apul (yöri-), küt küt (solu-), kara kara (tag), kanlu kanlu (sular), sovu sovu (sular), karcaşuban ugraşuban, karga kuzgun, kız gelin, yiğit yenil, çayır çemen, yalab yalab (yalabıyan ince ton)... ön*ard, aşağı*yokarı, kalk-*yat-, deril-*tagıl-, sağına*solına, ulu*kiçi, get-*dön-, bat-*çık-, mal*hüner, ırağından*yakınından...*

"Baş, başkan" anlamlarıyla sözcüklerin başına gelerek birleşik sözcükler yapan “ser”den oluşan ifadeler metinde önemli yerlerde kullanılmıştır. Aslana canavarlar “server”i (başkan, reis), deveye canavarlar “serheng”i (bekçi, çavuş, yasakçı), Selcan'a güzeller

“server”i denir. Kan Turalı’nın uğruna mücadeleler verdiği kız da, önündeki engeller de bu sözcükler yardımıyla önemli ve büyük olma özelliklerini artırır. Engelleri oluşturan hayvanların karşısına çıkanları nasıl öldürdükleri de verilir. Boğa, boynuzuyla; aslan, pençesiyle; deve, karnıyla helak etmektedir.

“Altı” sayısı yine kâfirlerle ilgili olarak kullanılmış, bir önceki hikâyede bahsedilen bilgi doğrulanmıştır. Deveye karşılaşmadan önce yorgun ve sarhoş olan Kan Turalı’nın başında “altı cellat” beklemektedir. Tekfur onun peşine “altı yüz kâfir” yollar.

Retorik ve ikna stratejileri.

Kanglı Koca’nın yöneticiliğinin ve neslinin devamı için istediği, oğlu Kan Turalı’nın gönlündeki niteliklere bağlı olarak gerçekleşen evlilik ekseninde Oğuzlar hakkında pek çok bilgi verilmektedir. İdeal kişi olarak Kan Turalı üzerinden yürüyen olaylar; sebepleri, gidişatları ve sonuçları yönüyle toplumun genelgeçer yargılarına ışık tutar. Etkin sosyal yapının istediği kalıptaki kişi; atasözleri, deyimler, benzetmeler ve tanımlamalar yoluyla ima edilmiştir. “Atam öldi, men kaldum, yerin yurdın tutdum. Yarınki gün men ölem oğlum kala.” sözleriyle Kanglı Koca, yurda sahip çıkabilmek için çoğalmanın gerekliliğini gösterir. Bu bağlamda evlenmenin ve evlenilecek kişinin son derece önemli olduğu, giriş kısmından itibaren belirlenir. “Kız görmek senden, mal rızk vermek benden.” diyerek babalık vazifesinden bir örnek verir. Evvela evlenilecek kızın nasıl aranacağı ortaya konur: “Ogul, sabah varub öylen gelmek olmaz, öylen varub ahşam gelmek olmaz.”. Başta sabır gereklidir, ayrıca Kan Turalı sadece İç Oğuz’a bakmıştır; Dış Oğuz’a ve kâfir illerine kadar uzanan Kanglı Koca’dır. Bu anlayış Türklerin fetih düşüncesinin aynıdır.

Kan Turalı “hüner” kavramını bilmemektedir. Hüner denince aklına mal mülk, savaşmak, ganimet elde etmek gelmektedir. Ata vazifesini layıkıyla yerine getiren Kanglı Koca hüneri de anlatır: ne mal mülk dökmek ne savaş vermek; akıl, beceri ve güç yoluyla “savaşsız” fetih yapmak, strateji. Yanlış bir hamle ölüme neden olabileceği gibi, doğru hamleler de sonuca kestirme gitmeyi sağlayacaktır. Karşı tarafın niteliklerini bilmek ve ona göre davranmak elzemdir. Kanglı Koca bu bilgilere de vâkıftır ve hepsini aktararak oğlunun yolunu seçmesini ister. Oğlunun canından endişe edince onu caydırmaya çalışsa da bunu “namus” olarak gören Kan Turalı’yı dualarla uğurlar:

Ogul, uğurun açık olsun. Sag esen varub gelesin.

Ana-baba duasını alan kahraman, onların ellerini öperek yola çıkar. Böylesine önemli bir yolculukta önce anne-baba rızası almak, toplumun beklediği bir şeydir. Kâfirin serhaddine kırk yiğidiyle gelen Kan Turalı her şeyi nizamına uygun şekilde yapar, destursuz ve davetsiz

içeri girmez. Sınırdaki beklerken çadırını kurar, kâfirlerin “Neye geldünüz yiğit yenil?” sorusuna “Verişmege alışmaga geldük.” cevabını verirler. Evliliğin veriş-/ alış- şeklinde somutlaştırıldığı görülür. Bu alışveriş öncesi kâfir de hürmette kusur etmez. Kız almaya gelen Kan Turalı doğrudan niyetini söylemez, söz sanatları ile talebini güzelleştirir:

*Karşu yatan kara tagını aşmaga gelmişem
Akındılı suyunu geçmege gelmişem
Gen etegüne tar koltugına sığınu gelmişem
Tangrı buyurugıyla peygamber kavlıyla
Kızunu almaga gelmişem.*

Sözler maksadına ulaşır, Tekfur: “Bu yigidün sözi yüğrük, eger elinde hüneri var ise.” der; ikna olmanın ilk adımı atılmış olur.

Atasözlerine, metinde kullanıldıkları yerlerde verilmek istenen anlamı perçinlemek için sıkça başvurulmuştur. Bahsedilen konu her ne ise bunun toplum için de öyle olduğu söylenmiş olur, deneyim ve bilgiler ataların sözüyle aktarılır:

Alp erenler karîminden kayurmaz (Metinde üç şekilde kullanılan bu söz, mücadeleden dönülmemesi içindir).

Baş esen olsa börk bulunmazmı olur (Yeter ki can sağ olsun.).

Oğuz yiğitlerine ne kazâ gelse uyhudan gelürdi (Gaflet, hikâyelerde geniş yer tutmaktadır.).

Destursuzca yağıya girmek bizüm elde ayb olur (Savaş sanatından bir kural).

Bu dünyayı erenler aklıla bulmuşlardır (deneyim).

At ayağı külük, ozan dili çevük olur (zamanın akışı için bir somutlaştırma).

Öginürise er öginsün aslandur, öginmeklik avratlara bühtândur, öginmegile avrat er olmaz (er/avrat farkı).

Kızların yolu evveldür (kadınların öncelikli oluşu).

İçinde bulunulan durumları etraflıca anlatabilmek, somutlaştırabilmek ve anlatım diline tat katmak amacıyla olsa gerek hikâyede pek çok deyim rastlanmaktadır. Olayın vehametini artırmada, bir yüzleşme gerçekleştiğinde, bir sonuca varıldığında, itirazlarda, tanımlamalarda, somutlaştırmalarda, durum tahlillerinde... deyimler kullanılmıştır:

Başındaki bit ayağına deril-/ in-, evdeki kız, kan kusdur-, men mana nettüm, hay demedin baş götür-, göz kakuban gönül al-, nâmûs için bekleme-, tez sev- tez usan-, biri

aşığı kulba yapış- biri yokarı kulba yapış-, yerin yurdın tut-, kadun/ hatun ana-beg/ ata baba, kazası yet-, içine od düş-, sünikleri hurd ol-, ışkla odayak-, cemâl u kemâl eyesi (ol-), anadan tohma soy-...

Deyimlerin içinde bir tanesi vardır ki hem o anın fotoğrafını verir hem de anlamı itibariyle hiyerarşiyi, gücü gösterir. “At ardına al-” Kan Turalı için hakaret niteliğinde bir kullanımdır. Türkler ve bilhassa Türk savaşçıları için en önemli varlık olan at, sahibiyle özdeşleştirilir. Bir başkasının atının ardına binmek, kişinin mağdur olduğunun göstergesidir. Atı süren kişi ise onu kurtaran olarak güçlü konumdadır. Kan Turalı buna müsaade etmeyerek “erlik” vasfını perçinler.

Şiirsel ifadelerin coşkuyu artırıcı, az sözle çok mesaj vermeyi sağlayan gücünden metinde de yararlanılmıştır. Kan Turalı ne zaman yılgınlığa düşse, müzik ve sözün kudretine başvurur. Eski Türklerde düğünde, şölende, savaşta, barışta baksı/ ozan daima yer almıştır. Hikâyede de ozan, kırk yoldaştır; onlar hem kendi umutlarını yeşertmek hem de beylerini cesaretlendirmek için kopuz ve sözün gücünü sembolize ederler. Her canavardan önce farklı sözlerle çalıp söylerler, övgülerin ortak yanı her birinin sonunda tekrar edilen:

*Sarı Tonlu Selcan Hâtûn köşkten bakar,
Kime baksa ışkıla oda yakar
Sarı tonlu kız ışkına bir hû!*

kısımdır. Mücadelenin amacının, amaca ulaşamazsa başka taliplerin de olabileceğinin vurgusu yapılarak hem Kan Turalı’ya hem de okuyucu/ dinleyiciye maksat belletilir.

Anlatıma kuvvet katmak ya da anlatılan özelliğin daha fazla olduğunu belirtmek için kullanılan benzetmelere metinden pek çok örnek vermek mümkündür. Bunların kimileri örtük, kimileri alenidir. Kan Turalı’nın anne babasını görmeden gerdeğe girmeyeceğine dair yemininde benzetmelere yer verilir ve sözün gücü yeminle sabitlenir:

Yer gibi kertileyin, toprak gibi savrılaysın, kılıcuma togranayın...

Selcan Hatun Kan Turalı’yı uyandırmaya çalışırken benzetmeler yoluyla düşmanın gelişini anlatır:

*Kab kayalar oynamadan yer obrıldı
Kazi begler ölmedin el boşaldı
Karcaşuban ugraşuban tagdan endi
Yasanuban üzerine yagı yetdi*

Yine Selcan’ın bir soylamasında kendini “yavru”lara benzeterek Kan Turalı’yı ikna etmeye çalıştığı görülür. Burada sözde soru cümleleri de anlamı pekiştirir:

Kaytabanlar torumundan dönermi olur?

Kazagucda kazılık atlar kuluncugın depermi olur?

Agayıda agca koyun kuzıcagın süsermi olur?

Alp yigitler görklüsine kıyarmı olur?

Deli Domrul hikâyesinde “yaman yere var-” ölüm anlamında kullanılan bir metaforudur. Bu metaforun benzeri Kanglı Koca tarafından kullanılmıştır. Oğlunun gideceği yerin olumsuz ve tehlikeli pek çok özelliğini sıraladıktan sonra “yavuz yerlere yeltendin” der. İşin ucunun “ölüm” olacağı korkusunu vermek ister. Ölümün dahi türlü yönden ifade edildiği metinde, sözün imkânlarının büyük bir yetkinlikle kullanıldığı görülmektedir.

Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Hikâye, sadece İç Oğuz beylerinin bulunduğu, Kam Gan oğlu Han Bayındır’ın verdiği şöenin görüntüsü ile başlamaktadır. Şölenlerdeki sohbetlerde genellikle rastlanan “dilek” kavramı burada da kendine yer bulur. Bayındır Han’ın veziri olan Kazılık Koca “akın” diler, Han destur verir. Metnin ilk fotoğrafı bahar günü beylerden birinin Han’ın huzurundan izinle çıkmasıdır. Kazılık Koca ve yanındaki “yarar koca”lar epeyce yol aldıktan sonra “Düzmürd” denilen, Karadeniz kenarında bir kalede Arşun oğlu Direk Tekür adındaki tekürle cenge başlar. İkinci fotoğrafta tekfura yenilip tutsak düşen Kazılık Koca görülür, yiğitleri kaçırmaktadır. Bu son görüntüsünden itibaren Kazılık Koca on altı yıl esir olur. Emen bey altı kere varsa da hisarı alamaz. Burada giriş bölümü sonlanır, hikâyeye adını veren Yegenek ile ilgili bölüm başlar. Ana olay, babası tutsak olduğunda henüz bir yaşında olan ve babasının tutsak olduğu kendinden gizlenen Yegenek’in babasını kurtarma serüvenini içerir.

Şematik yapı.

Ana olaydan on altı yıl önce gerçekleşen Kazılık Koca’nın kâfir elinde tutsak olması olayı “hazırlayıcı” unsur olarak kullanılmıştır. Esaretin gizlenmesi, ana olayın başlangıcının Yegenek’in savaşabileceği yaşa denk gelmesi için gerekli bir motiftir. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

- a) Bayındır Han’ın sohbetinde Kazılık Koca akın diler ve izin alır.
- b) Kazılık Koca ve beraberindekiler uzun bir yolculuktan sonra Arşun oğlu Direk Tekür’ün Düzmürd Kalesi’ne ulaşırlar.
- c) Kazılık Koca, Direk Tekür’e yenildiği için kalede 16 yıl sürecektir tutsaklığı başlar.

- d) Babasının tutsak olduğunu on altı yaşında öğrenen Yegenek, Kazılık Koca'yı kurtarmak için Bayındır Han'dan izin ve askerî destek ister.
- e) 24 boyun sancak beyleri, ünlü Oğuz erenleri ile yola çıkan Yegenek gördüğü rüya yoluyla dayısı Emen'in kaleyi almayı denediğini ama başarılı olamadığını öğrenir.
- f) Kaleye vardıklarında Direk Tekür; Deli Tundar, Dölek Evren ve yirmi dört sancak beyini aciz bırakınca sıra Yegenek'e gelir.
- g) Allah'a uzun bir yakarıшта bulunan Yegenek, Direk Tekür'ü yener; böylelikle kâfir Kazılık Koca'yı salıverir.
- h) Kendisini kurtaran yiğidin Yegenek olduğunu öğrenen Kazılık Koca oğluyula hasret giderir, şükreder.
- i) Kaleyi İslami unsurlarla donatan Oğuzlar ve baba-oğul ganimetlerle birlikte yurtlarına dönerler.

Epizotlarına bakıldığında hikâyenin ana fikrinin “Allah’a sığındıktan sonra imkânsız diye bir şey yoktur.” ekseninde olduğu görülür. Zira hikâyelerin giriş kısmında Dede Korkut'un soylamasının ilk cümlesi de bu doğrultudadır: “Allâh Allâh demeyince işler onmaz.” (s. 29). Nice Oğuz beyini alt eden güçlü düşmanı yenmek ve babasının uzun esaretini sonlandırmak, Allah'tan yardım dileyen Yegenek'e nasip olur.

Durum.

Tek kahramanın başından geçenleri konu edinen basit zincirli olay örgülerinde genellikle kahramanın edinmesi istenen vasıf/ vasıflara yönelik tasarımlar yer alır. Kahraman, çeşitli güçlüklerin içine sokularak bunlarla baş etmesi beklenir. Olayların sonunda kahraman istendik vasıflarla donanmış “ideal” kişi olur. Olay zincirinin başı ve sonu arasındaki sürece “erginlenme” süreci denir. Günlük hayatta da hemen tüm kültürlerde bireylerin erginlenmesini amaçlayan ve sergileyen ritüeller yer alır. Erginlenme vasıtasıyla aday doğal biçiminin (çocukluk, kültürel mod) ötesine geçer, manevi değerlere katılır; beşeri varlık konumuna ulaşır. Temel bir varoluşsal durum olan ve kesin bir tecrübeyi temsil eden “erginlenme” sayesinde insan, kendi varoluş biçimini kabul eder ve dinî-beşerî hayata tam olarak katılır. Bireyin erginlenme tören ve geleneklerinin tekrarı yoluyla toplumda da sürekli bir yeniden doğuş gerçekleşir (Eliade, 2015, s. 23). Kazılık Koca ve akranı Oğuz beyleri yaşları itibarıyla bu süreçleri tamamlamış ve topluma eklenmişlerdir. Yegenek ve diğer ergenler; eski Türk geleneklerine göre bir kahramanlık göstermeli, çocukluktan çıktıklarını ispat eden somut bir vaka içinden çıkmalı, ad kazanmalı, “birey” olduklarını ortaya koymalıdır. Her bir erginlenenle toplumun yapısına istendik özelliklerle donanmış bir kişi katılmış olur, gençlerle birlikte sosyal yapıya taze kan gelir.

Kısa denebilecek hikâyede olayları oluşturan durumlar hakkında yeterince bilgi vardır. Kazılık Koca'nın tutsak oluşunu hazırlayan "sarhoşken akın dilemesi"dir. Aslında vezirdir, kendisinden metinde "iş görmüş, işe yarar âdem" olarak bahsedilir. Kazılık Koca beklenmedik ve üstün özelliklerde bir düşmanla karşılaşsa da cesaretini gösterir. "Yarar koca"larını yanına almış olsa da bu güçlü düşman karşısında hepsi kaçır, kendisi tutsak olur. "Yarar" vurgusunun yapıldığı giriş kısmından dönemin toplumunun bir eleştirisi yapıldığı düşünülebilir. Kendisi yararlı, yanındakiler yararlıdır; ancak yararlı bir sonuç elde edilmez. Emen Bey, tutsaklığı bitirmek için çabalar ancak muvaffak olamaz. Rüyasında dayısı Emen'e eleştiride bulunan Yegenek: "Ala gözlü beg yiğitleri yanuna salmadun, adı bellü beglerle sen yortmadun, beş akçalı ulûfeciler yoldaş edün, anuniçün ol kaleyi sen alımadun." der. Metnin iki ayrı kısmında devrin siyasi ve toplumsal yapısında yer alan bir aksaklığa parmak basıldığı görülmektedir. Liyakate sahip olmayan kişilerle yapılan girişimler ya olumsuz sonuçlanmış (esaret) ya da sonuca ulaşamamıştır. Ana olaya girerken bu bilgilere vakıf olan dinleyici/okurun Yegenek'in gireceği savaştan beklentisi artar. Bu beklentiyi karşılayacak malzeme de sunulur, önce Yegenek uyarıda bulunur: "Bildüğün unutmasa akıl yahşı, karîminden dönmese kaçmasa erlik yahşı.". Savaşa 24 boyun sancak beyi ve namlı Oğuz erenleri hep birlikte giderler. O kadar güçlü, önemli ve meşhur savaşçıya rağmen düşmanın yenilememesi Yegenek'i "kaçınılmaz" bir karşılaşmaya sevk eder. İhlas suresinden parçalar ihtiva eden duasıyla cümle yiğitlerin önüne geçen bir başarıya sahip olur. Duada kibir ve Tanrı'ya itaatsizlikten teşekkül eden dinî hikâyelere telmih yapılarak Allah'a yöneliş vardır.

Yorum.

Diğer birkaç hikâyenin aksine metinde karşıt durumdaki kâfirler casus yoluyla haber alıp gelmemişlerdir. Bu kez kâfire giden, Kazılık Koca ve beraberindekilerdir. Olayları başlatan taraf, hikâyenin asli unsuru olan Oğuzlardır. Bu nedenle söylem içinde etkin grup belirgin, karşıt grubun söylemi değil eylemi söz konusudur. Kâfiri temsilen çok güçlü bir figür seçilmiştir: Arşun oğlu Direk Tekür. Düzmürd Kalesi'nin Tekfuru olan bu kişi; "altmış arşun" (yaklaşık 41 metre) boyunda olan, "altmış batman gürz" (yaklaşık 480 kilo) salabilen, "katı muhkem yay" çeken özellikleriyle âdeta "dev"dir. Metinde kâfirler konuşmaz ama, tabir yerindeyse, direk Tekür'ün cüssesi ve gücü konuşur. Kâfirlerin hiçbirinin söylediği bir söz yoktur, görmezden gelinmiştir. Çünkü önemli olan "taze yigitecük" Yegenek'in kimlerle muhatap olup neler söyleyeceğidir.

Oğuzlar içinde en fazla söz hakkı tanınan, hâliyle, boyun sahibi Yegenek'tir. Yegenek; Kara Budak tarafından uyandırılmalı, Bayındır Han'dan izin ve kudret almalı, Oğuz beyleriyle birlik olmalı, bu nerdeyse imkânsız rakibe karşı Tanrı'ya yalvarmalı, kendini ispat

edip babasıyla tanışmalıdır. Tüm bu eylemler gerçekleşirken sözün gücüne ve kurduğu bağlara ihtiyacı vardır. Kendini ifade etmesi, varlığını ortaya koyması gereken Yegenek'tir bu nedenle söylemde öncelenen odur; Direk Tekür'ün namı da varlığı da üstün bir şekilde ortadadır, onun söylemi geri plana atılır.

Kazılık Koca, akın dilediği tek cümle dışında bir de oğluyla kavuşma anında şiirsel üslupla söz hakkı alır. Onun metindeki işlevi önce Yegenek'in dünyaya gelmesini, sonra erginlenmesini sağlayacak bağlamı sağlamak ve bir kahraman oluşuna iştirak etmektir. "Tutsaklığın saklanması" motifinden dolayı olsa gerek 16 yıl süren esaretle ilgili olarak Emen'in kurtarma girişimlerinin sayısı dışında bilgi yoktur. Hikâyede Kazılık Koca'nın eşinden hiç bahsedilmemiştir, soylamada ima yoluyla (doğurganlık vasfı) işaret edilip bırakılmıştır. İlginçtir ki metinde kadınlara ait hiçbir söz ve hareket yoktur.

Bayındır Han, üstün ve hükmedici vasfını bu hikâyede de korur. Kazılık Koca'ya akın izni veren, Yegenek'le birlikte gitmesi için tüm boy beylerini ve Oğuz erenlerini görevlendiren odur.

Yıllarca gizli kalan ve devamlılık gösteren mücadelenin öznesi Emen, Yegenek'in rüyasında kendini ifade etme imkânı bulur. Hem kendi gücünü tasvir eder hem de uyarıcı vazife üstlenir.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Genellikle kısa fiil cümlelerinin kullanıldığı anlatıda akıcılık sağlanmıştır. Fiil cümleleri yoluyla hem durumlar hem fiziksel özellikler tasvir edilmiştir. Durum tasvirlerinin en güzel örneği Yegenek'in rüyasında görülür:

*...Ag boz atlar çapdurur alplar gördüm
Ag ıııklı alpları yanuma saldum
Ag sakallu Dede Korkutdan öğüt aldum
Arkurı yatan kara dağları aşdum
İlerü yatan Kara Denize girdüm...*

Sıfatların çokça bulunduğu uzun cümleler genelde hitap cümleleridir ve muhatabın/ bahsi geçen kişinin öne çıkan özelliklerini bildirmek için kullanılır. Bayındır Han, Deli Tundar, Dölek Evren... gibi kişiler için bu tip kullanımlar mevcuttur:

*Evvel Demür Dervendinde beg olan,
Kargu sünü ucında er böğürden,*

*Garîme yetdüğinde ‘Kimsin?’ deyü sormayan,
Kıyan Selcük oğlu Deli Tundar...*

Metindeki devrik cümleler, vurgulanmak istenen ögeler için vasıtaadır. Söz diziminin bozulması, sözcüklere çok anlamlılık verilmesi okuyucuyu/ dinleyiciyi bir başka düşünsel ve duygusal boyuta taşır (Uçan, 2013, s. 32). Devrik cümleler Emen’in soylamasında, Yegenek’in duasının bir yerinde, Kazılık Koca’nın oğlunu sorduğu kısımda vardır:

*“Yeldüğümde yel yetmezidi yedi argunum
Yeni Bayırın kurdına benzeridi yigitlerüm
Yedi kişiyile kurulurıdı menüm yayum
Som altunlu belüğümde kayın talı menüm ohum”
“Birliğüne sığındum, çalabum Kâdir Tangrı”
“Mere beg yigitler haber mana Yaradan ışıına!”*

Şartlı ve sorulu yapıların iç içe geçtiği cümleler, sevinç ve merakın iç içe olduğu bir durumda kullanılmıştır. Cümle yapılarının karmaşıklığı, psikolojik durumun karmaşasıyla alakalı görülmektedir. Kazılık Koca esaretten kurtulduğunda, 16 yıl önce anne karnında bıraktığı çocuğundan haber almak ister:

*Kaytabanın mâyesini yüklü kodum, nermidür mâyemidür, anı bilsem.
Kazagucum kırsrağın yüklü kodum, aygırmıdur, kısrakmıdur, anı bilsem.*

Hikâyede diyalogların karşılıklı olanları ve olmayanları vardır. Bir tarafın söylediğinin ihmal edildiği olur. Kazılık Koca’nın Bayındır Han’dan akın dilediği belirtilir ama söylediği cümle aktarılmaz. Han’ın cevabı verilir, önemsenen-önemsenmeyen söylemlere göre seçimler yapıldığı söylenebilir. Yegenek’in ve toplumun yetki, izin mekanizması Han Bayındır’ın cevapları bir diğer sahnede de görülür. Babasını kurtarmak isteğini şiirsel bir şekilde dile getiren Yegenek’e Han da şiirsel bir karşılıkla birlikte oldukça büyük bir destek verir. Yegenek’in hikâyenin başkişisi, Han Bayındır’ın da boyun başkişisi olarak konumları söylemlerinin atlanmaması yoluyla gösterilir.

Yegenek soylamasında, rüyasında gördüklerini uzunca bir şekilde yoldaşlarına anlatır. Rüya içinde Emen-Yegenek arasında karşılıklı söylenenler vardır, Emen’in konuşturulması dahi düşmanın gücünü, dolayısıyla da zaferi büyütme amaçlıdır. Ancak bu kadar anlatılana karşı, muhatap taraf olan yoldaşların tek sözü bile aktarılmaz. Çünkü onların varlık sebepleri, söylemleriyle olayları yönlendirmek değildir. Kazılık Koca’nın söz hakkı kurtarıldıktan sonra, mecazen yeniden bir birey olduğunda verilir. Esir kişinin varlığı, başka bir varlığın tahakkümü altında olduğundan görülmez, yok sayılır.

Oğuz'da önemli şahsiyetlerden Budak'ın, Yegenek'in hayatındaki dönüm noktasını başlatan kişi oluşu nedeniyle bir ünlem cümlesi vardır: “Çünkü er dilersin, varub babanı kurtarsana ne! On altı yıldır tutsakdur.”. Ünlem cümleleri çağırma, seslenme, ifade etme, fark ettirme gibi özelliklere sahiptirler. Budak'ın cümlesi Yegenek'i birey olarak kendini ispata çağırın, onun birey olmanın ne olduğunu fark etmesini sağlayan niteliktedir. Bir diğer önemli bey Deli Tundar'ın ise iç konuşmasına yer verilmiştir. Cümle, Tundar'ın niyetini ortaya koyar: “Ol kâfiri karşısından süsem.”.

Boydaki söylemler bireysel ve kurumsal olarak ikiye ayrılabilir. Her ne kadar toplum içinde istendik genel karakteri temsil etse de Yegenek, bireysel söylem örneğidir. Bayındır Han, Oğuz erenleri, sancak beyleri, Tekür ve kâfirler kurumsal nitelik gösterirler. Savaş sahnelerinde kâfirlerden sadece Tekür meydana çıktığından kurumu temsil eder.

Sözcük seçimleri.

Hikâye başında “kara yer üzerine ag ban ev diktür-, ala sayvan gök yüzine eşen-, bin yerde ipek halıçe döşen-, yeme içme” ifadeleriyle yapılan bahar tasviri, Divanü Lugâti't-Türk'te “uçmak” (cennet) maddesindeki şiire benzemektedir:

türlük çeçek yazıldı

barçın yadım kerildi

uçmak yeri körüldi

tumlug yana kelgüsüz

(Türlü çiçekler açıldı, sanki ipek halı yayıldı, böylece cennet yeri görüldü, mevsim öyle ılıklaştı ki soğuk hiç dönmeyecek.)

Cennete benzeyen bir yerde, güzel bir günde başlayan hikâye, zıtlıkların anlam gücüyle seyrine devam eder. Kazılık Koca'nın “düden gibi kanı şorlayarak” yaralanması ve esir düşmesi yeşilden kırmızıya, cennetten cehennem tasvirine geçiş gibidir. “Yalan dünyâ başına tar oldu.” denir, Kazılık'ın ömrüne “kış” gelir. Oğluna kavuştuğunda soylamasında yine karşıt anlamlı ifadelerle anlam güçlendirilir: ner*maye, aygır*kısrak, koç*koyun, erkek*kız.

Kazılık Koca metinde “Kazılık Koca” (10 kez) ve “baba” (4 kez) sözleriyle ifade edilir. Adının, babalık vasfının önüne geçtiği görülmektedir. Zira çocuğuyla hiç zaman geçirememiş, onu hiç görmemiştir. Vezir olması itibarıyla adının meşhur olması da normaldir. Yegenek; babasının adıyla (1 kez), “oğlan, oglancuk, yigitecük” gibi küçültme ifadeleriyle (4 kez), kendi adıyla (16 kez) anılmıştır. Yegenek'te de evlat, yiğitlik, beylik vb. unsurlar yerine adıyla yani kendi öz varlığı ile ön planda olma vardır. Küçültme unsuru başkişi için sürekli

kullanılmıştır. Yegenek, Eski Türkçe Döneminde ad ve sıfat küçültme eki olarak kullanılan “+ak” ile kurulmuş bir sözcüktür. “Oğlancık, yiğitçik, yegen+ek” unsurları Yegenek’in küçüklüğü-olayların ve düşmanın büyüklüğü tezadında vurgulama işlevindedir. Sözcüğün kökü “yeğen” olarak alındığında, “birine göre amca, hala, dayı veya teyzenin çocuğu” anlamında kullanılan kişi adları vardır. “Yeg” olarak alındığında yeğen “daha iyi, üstün, üst” anlamlarına gelir. “Yeke” diye düşünülüğünde “büyük, yüce, ergin, çokça...” demektir (Gülensoy & Küçüker, 2015, s. 526). “Yige” olursa güçlü, kuvvetli; “yeğin” olduğunda üstün, faik, kuvvetli, şiddetli (TS, s. 4477, 4588); “yigen” olduğunda hasır otu; “yüg” olduğunda kuşun tüyü (tüyün tabiatında yükselme yukarı çıkma olduğundan her yüksek şey onunla adlandırılmıştır: yüksek, yüğrük...); “yügün” olarak alındığında gem, uyan (DLT, 2015, s. 368, 406, 974) anlamlarına gelir.

Kazılık sözcüğünün kökü “kazı” olarak alındığında “insan karnının boğumları, atın karnının semizliği” (DLT, s. 696) anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda Kazılık Koca’nın iri cüsseli, kilolu biri olduğu kastedilmiş olabilir. Türk kültüründe önemli bir yeri olan “Kazılık Dağ” da çok geniş, heybetli bir dağ için verilmiş bir ad olarak düşünülebilir. Yegenek için ilk anlam tabakasında akrabalık ilgisiyle, bilhassa da ailesinden ayrı yahut ailesi ölmüş kişiler için kullanılan “yeğen” lakabı kabul edildiğinde bağlamla uyumludur. Metinde dayısı Emen’den bahsedilir. Canlı varlıklar tabakasında düşünülüğünde sözcük “Yügüne/ Yügnek/ Yügnek” varsayılırsa “gem vurulmuş, eğitilmiş at” veya “gem gibi” anlamına gelebilir. Gem, atı kontrol altında tutup hareketlerini yönetebilmek (döndürmek/ durdurulabilmek) için, ağzına takılan demir parçadır. Divânu Lugâti’t-Türk’te “yügün yigi” sözü verilir ve gem damağı anlamına geldiği belirtilir, gem damağı da atları eğitmek için kullanılan bir araçtır. “Yüg”den (kuş tüyü) türetilmiş pek çok sözcüğün hızı, yükselmeyi, üstünlüğü ifade ettiği (yügrük, hızlı koşan; yügrük at, yarış atı; yügrük bilge, zeki âlim; yügrüm, bir koşuyla koşulacak kadar olan yer) bilinmektedir. Kazılık Koca ve Yegenek yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda ikinci varlık tabakasında birer at/ binici olarak alınabilir. Âdeta rüzgârla yarıştığı söylenen Türk süvarileri, at üzerinde giderken ayağa kalkarlardı ve ağırlıklarını bacak ve ayaklarına verirdi. O yüzden çok hızlı ve bir pehlivan gibi kuvvetliydi; sağa-sola dönerken tüy kadar hafif ve çeviktiler. Diğer uluslar Türk-atı özdeşliğinden tarih boyunca söz etmişler; onların alış-veriş, yeme içme, anlaşma, uyku vb. pek çok işlerini at üzerinde gerçekleştirdiklerini ve ata âdeta yapışmış gibi olduklarını söylemişlerdir (Gömeç, 2016). Atlıların pehlivan gibi oluşuna Kazılık Koca örnektir. Hem Kazılık Koca hem de Yegenek süvari olarak, düşmana saldırırken “yel gibi yetdi yelim gibi yapışdı” ifadeleri kullanılır. Hızları ve âdeta atlarına yapışık hâlde olmalarını bu sözler ortaya

koymaktadır. Öte yandan her ikisi de at olarak alındığında Kazılık Koca “semiz karınlı” oluşu nedeniyle makbul bir attır, eti de çok sevilir. Yegenek ise ufak tefek ama çevik bir attır.

Arşun oğlu Direk Tekür, devasa özellikleriyle betimlenmişti. Bu isimde “arş” ve “direk” oldukça manalıdır. Arş, İslam inancına göre göğün en yüksek katıdır. Direk ise “ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek” anlamının dışında “terek/ tirek>direk” yani “kavak ağacı” (DLT, s. 882) anlamındadır. Kavak ağacının boyu uzundur, 30-40 metreye ulaşanları vardır; boyunun göğze uzanması yönüyle “arşın/ göğün oğlu” olarak benzetme yapılmış olabilir. Nitekim metne göre Direk Tekür 40 metre civarında boya sahiptir.

Sözcük seçimlerinde ok, yay, kılıç gibi pek çok savaş malzemesinin yer aldığı görülmektedir. Ancak, “sünü, cıda, çomak, gürz” gibi sopa/ değnekten yapılan silahlar Tekür’le mücadelede sıkça geçmektedir. Yegenek ve beraberindekiler Düzmürd Kalesi’ne geldiklerinde “Çevre alub getdiler kondılar” denmektedir. Kazılık Koca Direk Tekür’le karşılaştığında Tekür “meydana girdi, er diledi” denir. Er dilemek ikinci karşılaşmada da yer almaktadır, mücadelenin “teke tek” olduğu vurgusu yapılmaktadır. Meydan, er dilemek, çevresini almak, değnekle ilgili savaş aletleri “atlı cirit”i anımsatmaktadır. Ciritte de oyun yeri belirlenir ve buna “alan” denir. İki takımdan oluşan bu oyunda ciritler yani değnekler kullanılır. Takımlar 5’erli yahu 7’şerli olabilir. Rakipler alanda belirli mesafeler içinde dururlar, teke tek mücadele edilir. At üzerinde oynanan cirit, at üzerindeki sporcunun süngü veya mızrağını (ciridini) rakibe karşı isabetli bir şekilde atmasını, muharebe anında kendisine ve bineğine olan hâkimiyetini ve bu yolla rakibine üstün gelmesini amaç edinen, kuralları olan bir spordur. Eski Türkler ciriti savaş provası, idman olarak severek oynamışlardır. Bu oyunda vurulanlara “şehit” dendiği, yaralananların bundan guru duydukları belirtilir. Ciritte seçilen at da en az binici kadar önemlidir. Atın, sahibiyle bütünüyle birlikte hareket etmesi gerekir. Bunu sağlayan unsur “gem”dir. Gem demiri cirit atının ağzına takılır ve atın kontrolündeki en önemli aksesuardır. Atın sertlik ve yumuşaklık özelliğine göre gem çeşitleri vardır; sert atlara daha çok “acı damak” (Karcıoğlu, 2017) denilen gem çeşidi (yügün yigi) kullanılır. Hikâyenin dördüncü katmanındaki kâfir-Oğuz mücadelesi, üçüncü katmanda bir “cirit müsabakası”na dönüşür. Hatta ciridin Budak ve Yegenek arasında da oynandığı söylenebilir; ikisi anlaşamaz ve Budak der ki “Çünkü er dilersin, varub babanı kurtarsana ne!”. Yegenek’in mahir bir cirit oyuncusu olduğu düşünülebilir. Yegenek babasını kurtarmaya giderken sayılan Oğuz erenleri (Deli Tundar, Dölek Evren, El Almış, Rüstem, Delü Evren, Sogan Sarı) 6 kişidir. Yegenek ve takımı 7 kişi ile hazır bulunur. Karşı takımdaki iddialı kişiyi kimse yenemediğinden sıra Yegenek’e gelir. Kazılık Koca Tekür’ün ensesini, Yegenek ise omzunu hedef alır; Kazılık Koca başarılı olamaz. Yegenek’in atışı isabetlidir, kâfire “cirit”

değmiş olur (metinde kılıç); oysa diğer Oğuz erenleri ellerindeki savaş aletlerini dolayısıyla da ciritlerini Tekür'e kaptırmış ve yenilmişlerdir. Kazılık Koca'nın canlı varlık tabakasında "kazılık at"ı, Yegenek'in de "gem"i simgelediği düşünüldüğünde bağlaşıklık da sağlanır. Cirit sahasının 40m eninde olması ve oyuncunun bu alanda atış yapabilmesi de Tekür'ün boyuyla ilişkilendirilebilir.

Yegenek'in dayısı Emen; Kazılık Koca'yı kurtarmak için defalarca mücadele veren, yeğenin rüyasına giren, son mücadeleye de iştirak eden bir beydir. Hikâyede belirgin yere sahip bir kişidir. "Emen"ın Güncel Türkçe Sözlük ve Derleme Sözlüğünde verilmiş çeşitli anlamları şunlardır: bağ çubuğu, ağaç veya sebze dikmek için açılan çukur; çocukların oyunda işaretledikleri yer, ebenin yeri, kale; çocukların oyun oynarken kazdıkları çukur; saklambaç oyunu, dişbudak ağacı, meşe ağacı, palamut meyvesi... Bu anlamlara bakıldığında çukur ve kale dikkat çekmektedir. Zira "ağaç dikmek için çukur" manası direk/ terek (kavak ağacı) ile; "ebenin yeri, kale" anlamıyla da oyun bağlamında ciritte destek olur. Ciritte takımların tüm oyuncularının beklemede olduğu "alay durağı", kale olarak değerlendirilebilir. Emen, Direk Tekür'e yakın bir yerde ikamet etmektedir, oyunun da seferin de varılacak yerindedir. "Yedi kişiyle kurulumu menüm yayum" derken yine ciritteki oyuncu sayısı ile örtüşen bir ifade kullanır. Altı kere kaleye saldırmış, başarısız olmuştur; yedinci saldırısı Yegenek ile olur. Başarısız oluşunun sebebi "yel esdi, yağmur yağdı, püki kopdı" hava muhalefeti ifadeleriyle verilmiştir. Bilhassa rüzgârın cirit için olumsuz olduğu bilinmektedir, hem oyuncular hem de atlar olumsuz hava koşullarından etkilenmektedir.

"Düzmürd" Kalesi, günümüzdeki yer adlarıyla eşleşmemektedir. Tarihte böyle bir yer var olmuş olabilir. Düzmürd, birleşik bir sözcük gibi gözükmemektedir. "Düz" sözcüğü; "engebesiz olan yer, düzlük, ova" (GTS), "müsavi, birbiri gibi", "gerçeğe uygun, doğru" (TS) gibi anlamlara sahiptir. "Mürd" ise genel itibarıyla "mersin ağacı" anlamındadır. İkinci sözcük "mered" olarak okunduğunda anlamı "kötülükte inat", "sakal belirmemek, sakal çıkmamak" olmaktadır. Ayrıca mered sözcüğünün anlamı, Yegenek'in yaşı dolayısıyla da manidardır. Böyle bakıldığında, mecazlaştırma yoluyla Düzmürd; "otsuz/ kel düzlük" anlamında olabilir. Beyrek'in boyunda yer alan "daz yerde torgaya atmaya yahşı" ifadesinden "kellik" bildiren daz sözcüğünün mekân için de kullanılabileceği görülmektedir. Türkçede hâlen "kel tepeler, ağaçlar" gibi mecazlaştırma yoluyla oluşmuş kullanımlar mevcuttur. Bu bağlamda, çok dağlar tepeler aşıldıktan sonra varılan Karadeniz kıyısındaki bu yer geniş, ağaçsız bir düzlük/ meydan olsa gerektir.

Yegenek, Direk Tekür'e saldırmadan önce uzunca bir dua eder. Bu duanın içeriğinde bazı kısımlar "İhlas suresi"nin Türkçesi gibidir, bazı kısımlar ise dinî hikâyelere telmihte

bulunur. Diyanet İşleri Bakanlığının internet sitesinde, Kur'an-ı Kerim kısmında ihlâs; “samimi olmak, dine içtenlikle bağlanmak” demektir ve “gerçek müminin tevhit inancını belirtir” denmektedir. Sûrede Allah Teâlâ'nın bazı sıfatları veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Metindeki manzumeden parçalar ve dört ayetten oluşan İhlas suresinin meali eşleştirildiğinde benzerlik ortaya çıkmaktadır:

1. ayet: *De ki: "O, Allah'tır, tektir*

Manzumede: Kamu yerde ahadsın (107a/2)

2. ayet: *Allah sameddir.*

Manzumede: Allâhu samedsin (107a/2)

3. ayet: *Doğurmamış ve doğmamıştır.*

Manzumede: Anadan togmadun, sen atadan olmadun (107a/1)

3. ayet: *O'nun hiçbir dengi yoktur.*

Manzumede: Yücelerden yücesin, kimse bilmez nicesin (106b/13)

Ululığına haddun, senün boyun kaddun yok, ya cismile ceddün yok (107a/5-6)

Nemrud'la ilgili dinî bir hikâyeye, seçilen sözcükler yoluyla gönderme yapılmaktadır. Nemrud, kibriyle ve kendini Tanrı'ya eş güçte görmesi nedeniyle cezalandırılmıştır. Yegenek'in karşısındaki kâfirler ve başlarındaki Arşun oğlu Direk Tekür de devasa unsurlar içeren görüntüsüyle “kibir” (büyüklenme) simgesi olur. Kur'an'da adı geçmemesine rağmen müfessirlere göre Hz. İbrahim karşısında bahsedilen inkârcı, Nemrud'dur. Nemrud'la ilgili olarak anlatılan bir hikâyede, onun Allah'la savaşmak için göğe çıkışından bahsedilir. Dört kartalın/ akbabanın taşıdığı bir sandığa oturarak göğe çıkan Nemrud, yeterince yükseldiğini düşündüğünde göğe bir ok atar; ok geri geldiğinde üzerinde kan lekesi görüp Allah'ı vurduğunu düşünür (Batuk, 2006). Hâlbuki Cebrail, denizden kalkan balığını almıştır; Nemrud'un okuna karşı tutmuştur; kan, bu balığın kanıdır. Balık, ağlayıp inleyip “İlahî, ben ne günah işledim ki, beni düşman okuna karşı emrettin?” niyazında bulunur. Allah da, ona “Ey balık! Sana ve senin neslin olan ne kadar balık varsa cümlenize bıçağı haram ettim ta kıyamete kadar!” buyurur. Bundan sonra, Cebrail'e emreyler: “O balığın kanını sakla. Kudretim var; o kandan bir nesne halk edeceğim (yaratacağım). Balığın intikamını yine o Nemrud'dan onunla alacağım!”. Bunun Üzerine Cebrail, o balığın kanını yere indirir; Allah, o kandan kavak ağacını yaratır. Kavaktan da sivrisinek yaratır. Sivrisinek ile önce Nemrut'un ordusunu mahveder, ardından da topal ve tek kanatlı bir sivrisineği onu helak etmesi için görevlendirir. Sinek onun beynine girerek azar azar ve acıyla öldürür (Abdirrahman, 1975, s. 864). Hikâyedeki balığın durumu “Kahr içinde hâlîkin ihsâni vâr.” (Hacımuftuoğlu, 2017, s.

52) şeklinde yorumlanır. Yegenek de zorlu bir mücadele içindedir, gücü azdır; Halik'in ihsanına sığınır. Bu anlatıyla ilgili ifadeler Yegenek'in duasında şöyledir:

Nemrud göge oh atdı, karnı yaruk balığı karşı tutdun. ululuguna haddin yok, senün boyun kaddun yok. Urdugın ulıtmayan Tangrı, basdugın belürtmeyen bellü Tangrı, götürdüğün göge yetüren görklü Tangrı, birliğüne sığındum, çalabum Kâdir Tangrı.

Altı ve altmış sayıları bu hikâyede de kâfiri imleyen şekilde, daha çok onunla ilgili durum ve nesnelerde kullanılmıştır:

Ol kâfirün altmış arşun kameti varıdı. Altmış batman gürz salarıdı.

Emen derleridi bir kişi altı kerre varub hisârı alımadı.

“Günlerde bir gün, kaleye yetdüginleyin, on altı yıl, tutsak olduğu vakt, ol gece, pes, heman” gibi zamanın ifadesi için seçilen sözcükler hikâyeye içi zamana işaret eder veya muğlaktır.

İkilemeler bu metinde de anlatımın gücüne hizmet eder. Yakın anlamlı sözcük ve sözlerin kullanıldığı görülür. Metin içi karşıtlıklar yaratılmıştır:

Yeme içme, yad yagı, dere depe, tavla tavla, kese kese ye-.

Karmala-/ tut-, yüregi oyna-/ kara bagrı sarsıl-, kara başı bunal-/ bunlu ol-.

*Tusak ol-*salıver-, ala gözlü/ adu bellü begler*beş akçalı ulûfeciler, karîmindendön-*erlik.*

Retorik ve ikna stratejileri.

Dede Korkut destanları, metinlerin dokusuna sinmiş atasözleri ve deyimlerle dşşelidir. Bu kullanımlar okuyucu/ dinleyicide “aidiyet” ve “gerçeklik” duygularını beslemektedir. Gerek atalar sözleri, gerek deyimler ve gerekse türlü söz sanatları yoluyla anlatılan her şey somutlaştırılmakta ve zihinlere kazanmaktadır. İslami motifler, hedeflenen kitlenin bildiği varsayılarak kullanılmıştır. Zira doğrudan İslami hikâyelerin anlatılması yerine, sözcük seçimi kısmında da açıklandığı gibi “telmi” sanatı kullanılarak hem sözden tasarruf edilmiş hem de anlatım süslenmiş ve dinsel dayanağa bağlanmıştır.

Deyimler metinde benzetme fonksiyonuyla sıkça kullanılmıştır. Betimlemeler için önemli bir araç olmuştur. “Gitti, geldi, uyudu” gibi düz kullanımlar yerine deyimlerin gücünden yararlanılmıştır:

Yel gibi yet- yelim gibi yapış-, er dile-, dünyâ başına tar ol-, uz düşme-, düden gibi kanı şorla-, laf ur-, öğüt al-, (beş akçalı ulûfeciler) yoldaş et-, gen dünyâ başına tar ol-, (baş) top gibi yere düş-, issüz yerün kurdı gibi ulış-, gizli yaka tutuban yiyleş-, söz atış-...

Türklerin yaşamında; savaşta barışta, yaşamda ölümde onlara eşlik eden hayvanlar önemli yere sahiptir. Hikâyede de bilhassa önemli kişiler ve durumlar hayvana/ nesnelere benzetme yoluyla metaforlar kullanılmıştır. Söz gelimi, “Karacugun kaplanı” denince akla Bayındır Han gelmelidir. Hikâyenin toplumu bu mecazlı ifadelerle kimlerin kastedildiğini, ifadelerin hangi durumlar için kullanıldığını bilmektedir:

Bayındır Han için: Türkistânun direği, tülü kuşın yavrusı, Amıt suyunun arslanı, Karacugun kaplanı.

Emen’in yiğitleri: Yeni bayırın kurdına benzeridi yigitlerüm.

Kazılık Koca’nın eşi: Kaytabanun mâyesi, kazagucun kısrağı, agayıl koyunu.

Yegenek için: Ner, aygır, koç, aslan.

Düşman ne kadar güçlü olursa olsun, yerin ve göğün hâkimi olan Allah’a sığınanın “taze yigitcük” dahi olsa zafer kazanağı bilgisi hikâyede verilir. Bu bilginin ispatı için önce İhlas suresinin Türkçe mealine benzer ifadeler ve dinî telmihlerle zemin hazırlanmıştır. Bu yolu takip edenler daima zafere ulaşacaktır, yargısı topluma iletilmiştir. Tanrı’nın birliğine dosdoğru iman edenler; uzun ömür (Deli Dumrul boyu), güçlü kadın/ zafer (Kan Turalı boyu), en güçlü düşmanı dahi alt edebilecek güç (Yegenek boyu) sahibi olabilirler.

Türkler, yöneticilerin Tanrı tarafından görevlendirildiğini ve bu nedenle de kutsal olduğunu düşünürlerdi. Bu düşüncenin devamlılığı ve toplumda güven duygusunun sağlanması için yöneticilerin üstün vasıflı olmaları ve bunu ispatlamaları gerekmektedir. Hanlar, kutsala yakınlığını inancıyla ortaya koymalı, örnek olmalıdır. Tanrı’ya inancı bütün olmak, öngörülerin kuvvetini artırıp psişik boyuta taşımaktadır. Yegenek’in gördüğü düş, bunun çok güzel bir örneğidir. Düşü yoluyla Yeğenek; dayısının yerini, varılacak yeri ve o yerin vasıflarını, mücadelenin çetinliğini, Emen’in neden başarısız olduğunu öğrenir. Düş yoluyla ilham edilen gerçekler onun, yolunu doğru çizmesini sağlar. Yanında 24 sancak beyi ve ünlü Oğuz erenleri olmasına rağmen kibre kapılmaz. Yaşından beklenmeyecek bir olgunluk içindedir, düşünüyü oradaki herkese anlatarak ve veciz ifadelerle sözünü sonlandırarak savaş öncesi psikolojik hazırlığı tamamlar:

Kese kese yemeğe yahnı yahşı,

Segirdüğünde sürçmese yüğrük yahşı,

Dâyim geldüğünde tursa devlet yahşı,

Bildüğün unıtmasa akıl yahşı,

Karîminden dönmese kaçmasa erlik yahşı.

Bol kepçe ise yemek iyidir, hızla hareket ettiğinde sürçmez ise yüğrük at iyidir, devamlılığı var ise devlet iyidir, bildiğini unutmaz ise akıl iyidir, düşmandan kaçmaz ise

adama er denilebilir. Bu koşullar sağlanamaz ise Türk'ü ayakta tutan unsurlar da sağlanamamış olur. Sözler tam olarak yönetici sözleridir. Bireyin serüveniyle devletin söylemine köprü kurulur.

Basat Depegözi Öldürdüğü Boy.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Birkaç önemli olayın kısaca anlatıldığı giriş kısmı, Basat'a Dede Korkut tarafından isim verilmesine kadar sürer. Oğuzların üzerine bir gün gece vakti düşman baskını olur. Baskının hengâmesinde kaçarlarken Aruz Koca'nın oğlu düşer, kaybolur. Aradan geçen belirsiz bir zamanda bir aslan tarafından beslenen Basat, tekrar bulunur. Çocuk, obada durmayıp sürekli aslan yatağına geri dönünce Dede korkut devreye girer, ona bir ad verir ve insan olduğunu hatırlatır. Böylece hikâyenin girişinde birkaç başlığın sıkıştırılmış olduğu görülür: "Oğuz'a Düşmandan Gece Baskını", "Aruz Koca'nın Oğlu Kayboldu", "Aruz Koca'nın Oğlu Bir Aslan Yatağında Bulundu"; "Basat, Adını Aldı ve Obaya Katıldı". Her birinin ayrı bir fotoğrafı olduğunu düşünebileceğimiz bu başlıklardaki olaylardan sadece anlatıcının vermek istediği kadarıyla bilgi sahibi olunabilmektedir. "Düşman kimdir, obaya dönüş kaç yıl sonra olmuştur, oba nasıl bir yerde ve hangi zamanda yaşıyordu?" gibi soruların cevabı yoktur. Burada bahsedilen her şey Basat'ın geçmişini, gelecekte yapabileceklerinin kökenini anlatmak için söylenmiş gibidir. Asıl hikâyeye geçildiği yerde bağlam, Basat'ın artık obasında yaşadığı bir zamanda, yaylaya göç vakti geldiğinde ve "Uzun Bınar" denilen yerdedir.

Şematik yapı.

Olağanüstü bir varlık olan Depegöz ile baş edebilmenin mücadelesinin anlatıldığı hikâyede kahraman Basat'tır. Basat, Depegöz gibi şeklen farklı olmasa da yetiştirme bakımından diğer Oğuzlardan farklıdır; onu bir aslan beslemiştir. Yenilmesi güç olağanüstü düşman için Allah'tan yardım isteme motifinin görüldüğü Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu kez durum farklıdır. Güçlü ve sıradışı düşmana karşı güçlü ve sıradışı bir varlık vardır. Epizot ve motiflerine göre metnin olay örgüsü şu şekildedir:

- a) Düşmanın gece baskını olunca Oğuzlar apar topar yurtlarını terk eder.
- b) Oğuzların panikle gidişi sırasında Aruz Koca'nın oğlu kaybolur.
- c) Oğuzlar yurtlarına dönerken bir aslan tarafından beslendiği anlaşılan Aruz Koca'nın oğlu bulunur.

- d) Evinde durmadığı ve sürekli aslan yatağına döndüğü için Dede Korkut devreye girer, ona bir ad verip insan olduğunu hatırlatarak nasihat verir.
- e) Oğuz'un yaylaya göç zamanı geldiğinde Konur Koca oğlu Sarı Çoban Uzun Pınar'da bir peri ile birlikte olur.
- f) Perinin bir oğlu olur; bu çocuk Aruz Koca tarafından, Basat'la büyütülmek üzere yurda getirilir.
- g) Doymak bilmemesi, obadaki çocuklara zarar vermesi nedeniyle Aruz Koca Depegöz'ü evinden kovar.
- h) Depegöz'ün annesi oğluna onu ölümden koruyacak bir yüzük verir, Depegöz Oğuz'dan çıkar ve harami olur.
- i) Oğuz'dan olan insanları yemeye başlayan Depegöz'le mücadelede başarısız olunur, pek çok bey ölür.
- j) Depegöz'ün şerrinden oba, yedi kez göçmeye çalışsa da o bunu engeller.
- k) Depegöz'le anlaşmaya varan Oğuzlar her gün beş yüz koyun ve iki insan vermeyi kabul eder.
- l) Kapak Kan isimli bir kadının şikâyeti ve kendi kardeşi Kıyan Selcük'ün öldürüldüğünü duyması üzerine Basat Depegöz'ü yenmeye karar verir.
- m) Basat; oradaki iki kocanın verdiği bilgi ve akli sayesinde Basat'ı yener.
- n) Depegöz'ün yaşadığı yer olan Salahana'da Basat ve zaferi için kutlama yapılır.

Vakanın önemi doğrultusunda detayların ve yan olayların sayısının arttığı görülmektedir. Çobanın nefsine uyması nedeniyle bütün toplumu mahveden bir varlık peyda olmuştur. Bireyin toplum için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Bir kişinin hatasının koca bir milleti yok edebileceği, ana fikirdir.

Durum.

Hikâye, tek zincirli olay örgüsü ve buna bağlı küçük olaylardan kurulmuştur. Giriş kısmında kahramanın dünyaya gelişi, gelişimi ile ilgili kısa bilgiler verilmiş; zaman hakkında bilgi verilmemiştir. Durum hakkındaki bilgi, sadece kahramanın güçlü ve farklı olduğunu vurgulayan ifadeler içermektedir. Ana olaya gelindiğinde hem olayı başlatan sebep, hem süreç hem de sonuç oldukça detaylı bir biçimde verilmiş; okurun/ dinleyicinin bilgisine sunulmuştur. Metnin başında “aslan tarafından büyütülme” gibi olağanüstü bir motifle gelen kahraman, Basat'tır. Basat, hikâyelerden bildiğimize göre, Dış Oğuz'dan çok önemli bir bey olan Aruz Koca'nın oğludur. Basat, bir bey oğlu olarak toplumda zaten yüksek statüde olmasına rağmen kaybolma/ büyüme epizoduyla daha da üstte bir yere oturtulur. Namli beylerin karşısına, toplumda daha alt bir katmanda yer alan “çoban” getirilir. Çoban, hem

nefsine uymuş bir günah işlemiş hem de günahının bedelini bütün Oğuz ödemiştir. Hiyerarşik olarak alttan çobanın seçilmesi ve aslında küçük gibi görünen bir hata, sonucun çok büyük bir başarı hikâyesine dönüşmesinde en önemli etkidir. 15. yüzyıla ait bir atasözü derleme kitabında yer alan şu atasözü tam olarak bu durumu anlatır:

Bir mîh bir na'l kurtarur bir na'l bir at kurtarur bir at birer kurtarur bir er bir memleket ku<r>tarur (Böler, 2018, s. 99).

Hiçbir olay, durum, kişi veya nesnenin küçümsenmemesi gerektiği vurgulanır. Küçük görünen işler, büyük sonuçlar doğurabilir. Önemsenmeyen çobanın, önemsenmeyen davranışının, önemsenmeyen ve irdelenmeyen sonucu olarak meydana gelen Depegöz; toplumun sonunu getirmesine ramak kalmışken öldürülür. Zaferin sahibi; cesaret, kudret, güç ve akli bünyesinde toplamış olan bir bey oğludur. Metnin kurgusunda, toplumda “yöneten” olarak üst grupta olanların bu konumu gerçekten de hak ettikleri düşüncesinin verilmesine niyetlenilmiştir. Dinen de geleneksel kurallar içinde de “kötü/ olumsuz” olarak görülen “zina”nın, olayların ana sebebi olarak gösterilmesi de toplumsal kurallara uyulması konusunda ihtar teşkil eder. Bireysel bir yanlış ya da yasak gibi görünen şeylerin geniş açıdan bakıldığında aslında politik yönlerinin de olduğu gösterilir. Bir siyasi varlık olarak devlet/ boy’un vb. daim olabilmesi için bireylerin her birinin toplumsal kurallara uyması gerekmektedir.

Yorum.

Düşmanın dışarıdan geleni ile başlayan hikâyenin asıl önemli kısmı düşmanın içeriden olanı ile oluşur. Dışarıdaki düşman evlatla ailenin ayrılmasına, yaşanılan yerin geçici de olsa değiştirilmesine neden olmuştur. Yine de ulus, varlığını devam ettirmiş ve dönüş yolunda, giderken kaybetmiş olduklarını tekrar bulmuştur. Ancak, toplumun öz benliğinden bir günah/ hata sonucu peyda olan düşman, neredeyse ulusun kökünü kurutacaktır. Olaylarda atfedilen öneme bağlı olarak destanda alt ve üst söylem gruplarının her ikisi de “biz”den olan kişilerdir. Etkin, haklı, doğru grubun içinde Basat, Aruz Koca ve diğer Oğuzlar; haksız, yanlış grubun içinde Sarı Çoban ve Depegöz bulunur. Sarı Çoban “Oğuz’un başına zeval getiren”dir, Depegöz de “ibretlik”tir.

Basat ve Depegöz’e metinde eşit söz hakkı verildiği görülmektedir. Metnin belkemiği bu ikilinin mücadelesine dayandığından eşit söz hakkına sahip olmaları mantıklıdır. Sarı Çoban, öznesi olduğu durumlarda dahi konuşmaz, davranışlarından bahsedilir. Anlatıcı/ yazar onun içinden geçenleri bilir ve nakleder. Sarı Çoban’ın söylemi pişmanlık, korku ve ibret alma üzerine kuruludur. Dede Korkut, Basat’ın topluma kazandırılmasında ve Depegöz’le

anlaşma sağlanmasında etkin rol oynar. Dede Korkut'un eylemleri ve söylemleri Basat'a zaman kazandıran, kendini ortaya koymasını sağlayan bir işleve sahiptir. Kazan Han, tıpkı Yeğenek boyunda Emen'in işlevi gibi, karşılaşılan sorun/ düşmanın büyüklüğünü hatırlatıcı ve gözdağı verici söylemlere sahiptir. "Benim yapamadığım bir şeyi sen hiç yapamazsın." anlamındaki sözleri Basat'ın kararlılığını kırmaz, aksine onu bir nevi meydan okumaya götürür. Kazan Han'ın "Sen bilürsin." söylemi; diplomatik bir hamledir, belirsizliğe kayar, imalıdır. Belirsizlik; ciddiyeti yumuşatma, örtmece (edebikelam) ve dolaylı olarak yadsıma (inkar etme) anlamına gelir (Van Dijk, ve diğerleri, 2015, s. 61). Aruz Koca, oğlu bulunduğunda, Depegöz'ü evlat edinmek istediğinde ve Basat Depegöz'e saldırmaya karar verdiğinde konuşur. Her üç söylem de can kurtarmayı hedefler. Halk Depegöz'den şikâyet ettiği zaman, Aruz'un sözleri değil davranışı ifade edilir. Bu davranışın da elbette söylemsel değeri vardır. Aruz Koca için öncelikli olan toplumsal değerlerdir, buna göre hareket eder.

Ormanda bulunan çocuğun alınması, pınarda bulunan Depegöz'ün sahiplenilmesine Aruz Koca tek başına karar vermez. Her ikisinde de Bayındır Han'dan izin alır. Bu ayrıntıların verilmesi, yöneticiye tam tabi olmanın ortaya konması içindir. Obaya dâhil olacak her kişi için Han'ın izninin alınması gerektiği görülüyor. Metinde hem Hanlar Hanı Han Bayındır hem de Alplar Başı Han Kazan'ın bulunması, olayların hitap ettiği kitlenin genişliğini ve saygınlığını ortaya koyar. Bu yaşananlar alelade kişiler arasında değildir, imajı verilmektedir.

Hikâyenin başındaki düşman baskınında düşmanın kim olduğu belirtilmemiş, görmezden gelinmiştir. Hâlbuki diğer boylarda en azından "kâfir" olduğunu bildiğimiz düşmanlar yer alıyordu. Burada ne düşmanla ne de saldırının gerekçesiyle ilgili hiçbir bilgi yoktur. Bu yüzeysel geçişle yazar/ anlatıcı, dikkatleri içerideki düşmanın oluşumuna çekmek istemektedir. Yer isimlerinin verilmesi yoluyla da olayların gerçekliğine dair destek sunulmaktadır.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime grubuna cümle denmektedir. Fiili cümlelerin asli unsuru, diğer öğeleri de tamamlayıcı unsur olarak görmek genel eğilimdir. Bu durum, fiilin sonda olmasını ve yardımcı unsurlarla bir terkip oluşturması beklentisini doğurur. Fiilin/ yüklem sonda olduğu cümleler Türkçede ağırlıklı olarak kullanılmakla birlikte sonda olmadığı ve "devrik cümle" olarak adlandırılan cümleler de yer alır. Sadece fiili ya da yüklemi değil, Türkçenin kurallarına aykırı herhangi

bir diziliş de devrik sayanlar vardır. Devrik cümle kullanımının; anlamı güçlendirme, sözü güzelleştirme, ince anlam ayrıntıları üretme ve vurgulama amaçlı olduğu söylenmektedir. Hikâyede, Türkçenin genel havasına uygun olarak çoğu cümle düz/ kurallıdır. Az sayıda da olsa devrik cümleye rastlanır ve bunların hemen hepsinin ya Depegöz'ün söylediği ya da Depegöz'le ilgili söylenen cümlelerde olduğu anlaşılır. Bu cümlelerde kimi zaman fiilin, kimi zaman tamlamaların vb. devriklik oluşturduğu görülür:

Depegöz:

Günde altmış âdem verün yemege.

Yemegüm menüm pişürsün, men yeyeyim.

Mere oğlan al şol barmagumdaki yüzüğü, parmaguna tak.

Anda iki kılıç var biri kınlu biri kinsuz. Ol kinsuz keser menüm başımı.

Ala gözden ayırdun yiğit meni, tatlu candan ayursun Kâdir seni

Basat:

Kırk yerde tikilmiş otahların o zâlim yıkdırdı ola kardaş

Yügrük olan atların tavlasından o zâlim seçdüirdi ola kardaş...

Bugra gibi Depegöz'i dizi üzerine çökerdi.

Kazan Han:

Kara evren kopdı Depegöz, arz yüzinde çevürdüm alımadum Basat

Kara kaplan kopdı Depegöz, kara kara taglarda çevirdüm alımadum Basat...

Aruz Koca:

Hânum ürkdüğümüz vaktin düşen menüm oglancugumdur belki.

Metin içinde Depegöz'le ilgili olarak:

Bu bınarın üzerine geldiler, gördiler kim bir ibret nesne yatur, başı göti belürsüz.

Örneklerde de görüldüğü üzere devrik kullanımların bazıları şiirsel kısımlarda, bazıları nesir kısmındadır. Şiirsel kısımlarda ahengin ön plana çıkarılmak istendiği düşünülebilir. Basat'ın sözlerinde hatırlama, duyulmuş bir şeylere inanamama ve acı peş peşe gelir; devrik cümle yapısıyla bu duygular verilir. Depegöz'ün kullanımları, onunla diğer Oğuzlar arasındaki “insana benzeyen ama insan da olmayan” farklılığını perçinler. Kazan'ın soylamasında ise Depegöz'ün niteliklerinin öne alındığı ifadelerle başlanmış, sonraki cümlelerin gerekçesi açıklanmıştır. Önce durum ve olanları anlatır, sonra Basat'a seslenir. Önem ve güç sırası böylece belirlenir: Depegöz-Kazan-Basat. Aruz Koca ise ikna etmek ve

izin alabilmek için ihtimal ifade eden “belki” sözcüğünü cümlenin sonuna atmış gibi görünmektedir.

Yüklemlerinin türüne göre değerlendirildiğinde metinde çok az sayıda isim cümlesi vardır, geri kalanı fiil cümlesidir. Türklerin ve hikâyenin hareketli yapısına uygun bir seçim yapıldığı görülür. İsim cümleleri; tanımlama, tasvir etme, açıklama yapma başta olmak üzere çeşitli işlevlerde kullanılmıştır:

Apul apul yöriyişi âdem gibi.

Hânım ürkdüğümüz vaktin düşen menüm oglancugumdur belki.

Çoban yıl temâm olıcak mende emânetün var. Gel, al.

İçinden bir oğlan çıkdı, gevdesi âdem, depesinde bir gözi var.

Kapak Kan derler bir kişi var idi. İki oğlu var idi.

Depegöz güne karşı arhasın vermiş, yalınız.

Basatun hançeri vardı.

Bilmezüz ammâ gözinden gayrı yerde et yokdur.

Mere koyun başları erkeç, bir bir gel geç.

Sana ölüm yogımış.

Kalarda koparda yerüm Gün Ortac. Karanu dün içre azsam umum Allâh...

Diyalogların etkin olarak kullanıldığı metinde sözler genellikle şiirseldir. Soylamaların karşılıklı iletişimde araç vazifesinde olduğu görülür. Aruz Koca, Bayındır Han’la ve Basat’la iletişim kurar. Bu kısa iletişimlerin Bayındır Han’la olanları “izin alma” niteliğinde, Basat’la olanı “uyarı” niteliğindedir. Kazan Han’ı uyarı ve gözdağı amaçlı soylamasına, Basat’ın kısacık bir cevabı vardır: “Elbet varuram.”. Basat’ın gazadan döndüğü sahnede Kapak Han isimli bir kadınla karşılaşmasında kadın “hatırlatıcı” rolündedir. Zira okur/ dinleyici Oğuzlar Depegöz’ün elinde mahvolurken neler yaşandığını bilir ama Basat’ın orada olmadığını bu kadından öğrenir. Kapak Han’ın sözleri okura olanları hatırlatırken Basat’a da onun yokluğunda meydana gelen gelişmeleri bildirir. Basat, kadına cevap vermeden önce, kardeşinin ölümünden duyduğu acıyı dile getiren bir soylama/ ağıt söyler. Sonra da kadına bir esir verip “Var oğlını kurtar.” der. Basat, kendisine sorulan sorulara da kısaca cevap veren bir kişidir. Karar alması gereken yerde söyleme değil “eyleme yönelik” davrandığı görülür. Sadece kardeşinin ölümü onu uzun uzadıya konuşturabilmiştir. Depegöz’ün sorularına da kısa kısa cevaplar verir:

Depegöz: Kurtuldınmı?

Basat: Tangrım kurtardı.

Depegöz : Şol gümbeti gördünmi?

Basat : Gördüm.

Depegöz'ün üç soylamasına karşılık Basat'ın iki soylaması vardır. Depegöz'ün birinci soylaması gözünden duyduğu acıyı “durum”u, ikinci soylaması gözünü kör edenin kim olduğunu anlamaya çalışmasını “sorgulama”yı gösterir. Basat; yerini, inancını, hanını, savaş önderini, kendi kökenini ve adını söyleyerek “varlığını ortaya koyma” içerikli cevap verir. Bu sözlere Depegöz “Biz kardeşiz, kıyma bana.” diye karşılık verince Basat onu affetmeyeceğini sebepleriyle birlikte açıklar “hüküm” niteliğinde bir soylama söyler. Umudu biten Depegöz, gerçek niyetini ortaya koyan (Oğuz'u yok edip kendini de öldürme) “itiraf” soylamasını, son olarak da başına gelenlerin kendi ettikleri yüzünden olduğunu belirten “yüzleşme” soylamasını söyler. Soru-cevap niteliğindeki cümleler de genellikle bu ikili arasında görülmekte, cevapları Basat vermektedir. Sonuç olarak “uyarıcı, men edici” söylemlerin toplumun üst grubundaki kişilere, diyalogların ise ana karakterlere mal edildiği görülmektedir. Söylem ve bağlam, tutarlı bir şekilde seyretmektedir. Metinde seçilen cümle çeşitleri amaca, yapıya, üst-alt söylem gruplarına uygun şekilde tasarlanmıştır.

Sözcük seçimleri.

Hikâyede kişi adları da dâhil olmak üzere kullanılan sözcükler, metin içinde metin oluşturabilecek tabakalı bir yapı meydana getirmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin neredeyse tamamında görülen bu yapı, kadim mit/ destan/ efsane/ hikâyelerin, binlerce yıllık kültürün içerisinde her defasında kusursuzca yeniden yaratıldığını göstermektedir. Her düzlemde hikâye kesintiye uğramadan, yeni bir anlamsal düzeyde devam etmektedir.

Basat için metinde; Basat (53 kez), ogul/ oglancuk/ oğlan (14 kez), yiğit (4 kez), han (1 kez) ifadeleri kullanılmıştır. Onun, Dede Korkut tarafından verilen adıyla ön plana çıktığı görülmektedir. “Evlat, Aruz Koca'nın oğlu” olarak varlığı da hemen sonrasında gelmektedir. Depegöz'den anlatıda; Depegöz (57 kez), ogul (3 kez), oğlan (2 kez) olarak söz edilmektedir. Oğul-evlat olarak kabul gördüğü pek söylenemez. Aruz Koca namı ve ismiyle 17 kez, baba vasfıyla 7 kez anılır. Aruz'un şahsiyetiyle ön plana çıktığı, baba olarak metne dâhil olduğu görülür. Kıyan Selcük (3 kez), kardaş (17 kez) olması itibariyle metnin önemli bir şahsiyetidir. Basat'ı harekete geçiren onun “kardaş”ının öldürülmüş olmasıdır. Çoban için kullanılan ifadelerden birinde babası anılır, diğer kısımlarda adı sadece çoban (11 kez) geçer. Çobanın bir birey olarak kim olduğundan ziyade mesleği ile ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Hikâye kişilerinin adları ve adlarına gönderme yapan öğelerin sayılarından

olaylarda kimlerin etkili olduğunu anlamak mümkündür. Kendilerinden en çok bahsedilen yukarıdaki kişiler dışında şahıslar kadrosunda belirgin bir şekilde öne çıkarılan kimse yoktur.

Metnin bağlamına göre, Basat bir arslan yanında büyüdüğü ve aslan gibi at bastığı için adı “Bas-at” şeklinde birleşik bir isimdir. Lakin Basat sadece bu özelliğiyle hikâyeyi taşıyan bir kahraman değildir. Diğer sözcük ve ifadelerle ilişkilendirildiğinde farklı anlam ve okunuşların söz konusu olabileceği görülür. Basat’ın kendini tanıttığı kısımdan yola çıkılacak olursa:

Kalarda koparda yerüm Gün Ortac.

Karanu dün içre yol azsam umum Allah.

Kaba alem götüren hanumuz Bayındır Hân

Kırış günü öndin depen alpumuz Salur oğlu Kazan

Atam adın sorar olsan kaba ağaç

Anam adın derisen kagan aslan

Menüm adum sorsan Aruz oğlu Basatdur

Basat’ın anne-baba olarak doğadan unsurları dile getirdiği, kendi adını ifade ederken gerçek babasının adından söz ettiği görülür. “Gün Ortac”, güney yönü anlamındadır. Yaşadığı yeri, yönüyle bildirmesi ilginçtir. Sözcüğün yazmadaki şekli “Bisat” olarak da okunabilir. Bisat, “kilim, minder, döşeme, keçe yaygı” demek olup “arz” ile kullanıldığında yani “bisât-ı arz” olduğunda ise “yeşillik, çimen” anlamına gelmektedir. Arz/ Aruz bağlantısı olabilir ve Aruz Koca “yeryüzü, toprak, dağ”ı temsil edebilir. İslam Ansiklopedisinin “arazi” maddesinde “yer” anlamına gelen Arapça sözcüğün “arazûn” ve “urûz” şekilleri olduğu belirtilmektedir. Aruz Koca Depegöz’ü bulduğunda onu “eteğine” sarmış ve Basat’la birlikte büyötmek istemiştir. Güneyin ve güneyden gelen rüzgârların sıcak olduğu bilinmektedir. Güney, Türklerde yazın yönüdür ve kırmızı renkle ifade bulur. Kuzey yarım küredeki yerler için bakı yönü güneydir. Bu nedenle; güney yamaçlar daha sıcaktır, kar sınırı daha yüksektir, karlar daha erken erir, sel ve taşkın riski yüksektir. Basat’ın yeri de güneydir, atası ve anası da doğadan varlıklardır. Basat’ın abisinin adı “Kıyan Selcük” dür, “kuvvetli sel” yahut “bahar ve yaz aylarında donmuş nehirlerin buzları çözünürken taşan su” anlamındadır.

Basat ve Depegöz’ün birlikte büyümemesi, Depegöz’ün Selcük’ü öldürmesi Basat ve Depegöz’ün zıt kavramlar olduğu fikrini akla getirir. Basat; “yazı, havaların ısınmasını, sıcak rüzgârları” düşündürür. Depegöz “kar, balkar” vb. kışla ilgili doğa olaylarını temsil ediyor olmalıdır. Zira Basat Depegöz’ün yanına gittiğinde “Depegöz güne karşı arhasın vermiş, yalnız.”dur. Basat’ın ona attığı oka “sinek” dediğine göre hava ısınmaktadır. Güne karşı sırtını vermesi, kar’a vuran güneşi simgeler. Güneşin ve sıcaklığın karı eritmesi gibi,

Depegöz'ün de sonunun yaklaştığı anlaşılır. Depegöz-kış bağlantısı açısından metnin bağlamından pek çok örnek verilebilir. Aruz Koca onu eteğine sarıp almıştır, bir dağın eteklerini kar bürümesi gibi. Depegöz, Oğuzlar arasında büyüüp gezmeye başladıktan sonra “Oglancukların kiminün burnın, kiminün kulagın yemeğe başladı. El-hâsıl ordı bunun ucından katı encindiler, âciz kaldılar.” denmektedir. Kış aylarında insanların soğuktan ilk etkilenen organları kulakları ve burunlarıdır; donmalar da hemen bu organlarda baş gösterir. Depegöz şartları ağırlaşan kıştı ve önce donmalar görülür. Depegöz “bir yüce taga” varıp da yol kesip haramiliğe başladığında karın dağların zirvesini sardığını, yolları kapattığını, ölümlere neden olduğunu görürüz: “Çoban çoluk çocuk kalmadı heb yedi. Oğuzdan dahı âdem yemeğe başladı.”. Önce kırsal alanda olanları öldürmüştür. “Bir agacı yerinden kopardı. Atub elli altmış âdem helâk eyledi.” ifadesi de “çığ” düşmesini düşündürür. Alplar başı Kazan da başta olmak üzere pek çok bey “zebûn” (zayıf, güçsüz, âciz) olur, “helâk” (yıkılma, bitme, mahvolma) olur. Zayıf düşen, mahvolanların yanı sıra ölenler de vardır. Aruz Koca'ya “kan kusdurı” ifadesi “verem” ya da akciğerle ilgili sair hastalıkları gösterir. Kıyan Selcük'ün “ödi yarıldı” denir. Nehrin üzeri buz tutmuş, buzlar çatlamaktadır, sular taşmaktadır. Oğuz, tüm bu olanlar yüzünden ürküp kaçsa da göçmeyi başaramaz. “Depegöz önün alub yedi kerre yerine getürdi. Oguz elinde temâm zebûn oldı.” sözleriyle son derece sert geçen, bitmek bilmeyen kış nedeniyle milletin yedi kere yaylaklara göç etmeye teşebbüs etmesine rağmen yolların ve şartların elvermediğini göstermektedir. Türklerin normal şartlar altında dahi yılda iki kez yer değiştirdikleri, “yaylak” ve “kışlak”larının farklı yerlerde olduğu bilinmektedir. Hikâyedeki olağanüstü iklim şartlarıyla normal insanlar başa çıkamamaktadır. Bu nedenle Dede Korkut, Depegöz'le anlaşma yapmak için gönderilir. Dede Korkut'un kutsal yönü hemen her hikâyede verilmektedir. Doğal afetlerde Türklerin kutsal vasfı olan kişilerin dua ve ritüellerine başvurdukları bilinmektedir. Dede Korkut, “günde iki âdem, beş yüz koyun” şartıyla Depegöz'le anlaşmaya varır. Bu sayı belki de kışı atlatırken halkın verdiği kayıp sayısına denk düşüyordur. Depegöz, yemeğini pişirmeleri için iki kişi ister; görevlendirilen kişiler “Yünlü Koca” ile “Yapagulu Koca”dır. “Yapagu/ yapağı” ilkbahardaki koyun kırımında elde edilen “temizlenmemiş yün”dür. “Yün” ise sonbahardaki kırımda elde edilen “temizlenmiş yün”dür. Sonbahar ve ilkbaharın arasında “kış” mevsiminin olması da metnin bağlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca “Yapagulu gökçe çemen güze kalmaz.” (3b/8-9) atasözü de mevsimler ve yapağı bağlantısına uyar. Eski zamanlarda ilkbahar (kış sonu-bahar başı) “son saklanan yiyecekler ayı” veya “açlık ayı” olarak (sürekli yiyecek bulunabilen ekvatorial bölgeler hariç) adlandırılırdı. İlkbaharda açlık ve hastalık yüzünden birçok popülasyonun silindiği bilinmektedir. Basat'ın yazın yönü olan güneyi ve kızıl rengi

simgelemesine karşın, metinde Depegöz’le ilgili kullanımlar “kara”dır. Türklerde kışın yönü kuzeydir ve “kara” ile simgelenir. Kazan Han Basat’ı uyarırken kullandığı:

Kara evren kopdı Depegöz, arz yüzinde çevürdüm alımadum, Basat

Kara kaplan kopdı Depegöz, kara kara taglarda çevürdüm alımadum, Basat.

Kağan aslan kopdı Depegöz, kalın sazlarda çevürdüm alımadum, Basat.

Er olsan, yeg olsan, mere men Kazanca olamayasın, Basat.

ifadelerinde görüldüğü gibi “kara”nın pek çok olumsuz çağrışımından yararlanır. Günümüzde de kullanılan “kara kış” deyiimi “kış ortası, kışın en şiddetli zamanı, zemheri” anlamına gelmekte; mecazen de “çok sıkıntılı durum veya zaman” demektir. Kazan Han, gücüyle bilinen bir beydir. O derece kuvvetli bir bey dahi, kara kışın güçlüğüyle başa çıkamamıştır. Basat, yüzüğünü takınca Depegöz onun üzerine “ağ” atar; fakat Basat hançeriyle ağ keser ve oradan kurtulur. Kışın son karları da böyledir, yağar ama tutmaz. DLT’deki bir şiir bu duruma örnek gösterilebilir:

Kuydı bulut yagmurın

Kerip tutarak torın

Kırka kodtı ol karın

Akın akar enreşür

(Bulut ak/ beyaz torunu [ağını] gerip açarak yağmurunu döktü. Karını dağa bıraktı, oradan sel olup inleyip şarıldayarak akmaktadır.) (DLT, 2015, s. 164).

Bulutların kükrediğini ifade eden şiirler vardır. Bu şiirdeki “enreş-“ fiili, aslanların kükremesi anlamında da kullanılan bir sözcüktür. Gülşen-i Râz tercümesindeki “Koğan arslanlar enreşüb sekerler” (Nağısoylu, 2016, s. 240) dizesi örnek gösterilebilir. Türkler, bulutları dişi bir deveye, selleri böğüren bir boğaya, bulutları da kükreyen bir aslana benzetirlerdi (Ögel, 2014, s. 354). Bu bakımdan aslan yatağında yetişen Basat’ın sıcaklığı temsil etmesiyle; karın erimesiden dolayı suların çağıldaması, yağmurların başlaması bağdaşır. Yakutlarda “kuzey” dişil, güney “eril”dir. Güney yönüne “ışık-güneş” yerleştirilir. Şamanların erginlenme yolculuklarında güneye dikilen ağaca “Baba Ağaç” denir. Bu ağacın tepesine “güneş” sembolü konulur (Bilgili, Türk Mitolojisi, 2019, s. 18). Basat, “Atam adın sorar isen kaba ağaç.” söylemiyle güneşi, güneyi, sıcak havaları temsil ettiğini ortaya koyar. Erginlenme yolcuğunda oluşu da şaman ögesiyle bütünleşir.

Depegöz, Basat için “turfanda kuzu” demektir. Koyunların “kuzulama”sı yılda iki kez yani aralık ayı ve bahar döneminde olmaktadır. Yapağı-yün gibi, yavrulama da iki mevsimi kapsar. Basat, turfanda kuzu olduğuna göre havalar tam ısınmadan gelmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan “Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (ud) gelir” (Sonsuz, 2016)

ifadesi, kuzunun/ Basat'ın yazı simgelediğini doğrular. Basat, yani sıcak havalar gelince koyunların “koç katımı” da (çiftleşme zamanı) gelmiş olur. Mağarada duran koyun sürüsünün dışarı çıkarılmasıyla anlatılır. Depegöz, Basat'ın mağarada olduğunu anlayınca her bir koyununu tek tek bildiği anlaşılan sürüsünü mağaradan çıkarırken der ki “Mere koyun başları erkek, bir bir gel geç.”. “Toklucaklar devletüm, sakar koç gel geç” diyerek de Basat'ı kasteder. Metinde küçükbaş hayvanlarla ilgili pek çok sözcük yer almaktadır; toklucak, koç, koyun, kuzu, erkek, yapağı, yün, erdebil teke.

Hikâyede “göz” üzerine pek çok kullanım olduğu görülür. Depegöz “gözünden ayrı yerde et olmayan” bir varlıktır. Soğuğu yenecek şey “güneş” ve buna bağlı sıcaklıktır. Kışın bittiğini anlamak için, en son, dağların zirvesindeki karın erimesi beklenir. Karlar bölük bölük erir ve gözlere benzer, yerler göz göz olur. Basat da “süglüg”ü (bir çeşit bıçak) kızdırıp Depegöz'ün gözüne saplayarak onu kör eder. Depegöz'den şikâyet eden kadının adı “Kapak Kan”dır. DLT'de “göz kapağı” anlamında olduğu görülmektedir. Göz ve gözle ilgili sözler eserde geniş yer bulur, gözün “ruh”la eşdeğerde tutulduğu görülür. Dede Korkut Hikâyeleri'nin gelelinde de durum böyledir, bilhassa “tek göz”ün kalması motifine rastlanır. Kan Turalı'nın “gözünün kapağı” oklanmıştır (99b/7), Kazan'ın “nagâh gözi kapagina kılıc tokındı” (76a/4) denir. Türkmensahra nüshasında yer alan Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü boyda da tek gözünün görme yeteneğini kaybettiğini anlayan Kazan onu yuvasından çıkarıp atmak ister. DLT'de tek gözü olmak anlamında müstakil bir sözcük dahi vardır “tegil-“, körlük anlamında “teglük” sözcüğü yer alır (s. 208). Eserde içinde “göz”le ilgili ifadeler geçen ve hikâyedeki “göz” kullanımlarına destek olabilecek örnekler şunlardır:

“Öz köz ir kışlak.” (İnsan kendi işini yaparsa- başkasına havale etmezse- paylaşmada kışlağı almış gibi olur, s. 203)

“Tatıg közre tikenig tüpre.” (Fars'ı gözünden vur, diken kökünden sök [diken nasıl ki kökünden sökülmeyi hak ediyorsa, vefasızlar da gözünden vurulmayı hak eder.] s. 317)

“Köni barır keyiknin közinde adınbaşı yok.” (Geyik düzgün olarak giderse gözünden başka yeri yaralanmaz [göz yara değildir, düşünmeden bir işe atılıp onun içine düşen ve kınanan için söylenir] s. 409)

Kapak Kan'ın iki oğlu vardır, iki gözü temsil eder. Bir oğlunu Depegöz'e kurban vermiştir, diğerini de Basat'ın verdiği esir sayesinde kurtarmıştır. Mecazen tek gözü kalmıştır. Üstteki ilk örnekte göz nasıl insan anlamında kullanılmışsa, burada da böyledir. Depegöz'ün gözüyle ilgili söylediği soylamada “göz-ruh” özdeşliği görülür. Gözünü kaybetmesiyle ilgili duyduğu acı ve kaybettiği yeterlikler yönüyle DLT'deki şiirin teması benzerdir:

“Gözüm gözüm, yalnız gözüm,
Sen yalnız gözile men Oguzı sındırmışıdum.
Ala gözden ayırdun yigit meni,
Tatlu cândan ayırsun Kâdir seni.
Eyle kim men çekerem göz bununu,
Heç yigide vermesün Kâdir Tangrı göz bununu!” (117b/2-6)
“Bardı közüm yarukı
Aldı özüm konukı
Kanda erinç kanıkı
Emdi ûdın odgurur.”

(Gözümün feri gitti, onun gidişiyle ruhum da kabzolundu. O şimdi nerededir ki beni
uykudan uyandırısın.) (DLT, 2015, s. 22).

Depegöz’ün kendiyle yüzleştiği soylama, Domrul hikâyesinde Azrail’in kendini
anlattığı kısma benzer:

Azrail:

Gözüm çöngge idügin ne begenmezsın?
Gözi gökçek kızlarun gelünlerün canını çoğ almışam.
Sakalum agardugun ne beğenmezsın?
Ag sakallu kara sakallu yigitlerün canın çoğ almışam. (81a/3-7)

Depegöz:

Ag sakallu kocaları çoğ aglatmışam, ag sakalı karışı tutdı ola gözüm seni
Ag bürçeklü karıcukları çoğ aglatmışam, gözi yaşı tutdı ola gözüm seni.
Bıyıcagı kararmış yigiticükleri çok yemişem, yiğitlikleri tutdı ola gözüm seni
Elcügezi kınalı kızcugazları çok yemişem, karışcukları tutdı ola gözüm seni (118b/5-

11)

Dilimizde “göz” ile ilgili mecazlaştırma ve deyimler oldukça çoktur. “Göz”ün bir
şeyin ucu, en yüksek yeri anlamı Depegöz’e uymaktadır. GTS içinde göz sözcüğü geçen
200’den fazla deyim yer almaktadır. Depegöz Oğuz’a “göz açtırmamış”, Basat “gözünü
karatmış” şekilde ve ölümü “göze alarak” Depegöz’e savaş açmıştır. Onu yenmeyi başardığını
“gözler önüne sermiş”, boyun ileri gelenleri “gözaydınına” gelmiştir.

Hikâyedeki mekân adları incelendiğinde bağlaşıklık ve bağdaşıklıkla sağlamlığı gözler
önüne serilir. “Aslan yatağı” Basat’ın büyüdüğü yerdir. “Aslan yatağı” ifadesi günümüzde,
yiğitliği ve cesareti çok olan yerler için kullanılmaktadır. Hunlardan beri pek çok eşyada aslan

figürü bulunmakta, pek çok önemli yöneticinin adının “Aslan” olduğu bilinmektedir. Eski Türkçede “İnsanoğlunun aslanı, hakanlardır.” ifadesi yer almakta ve hükümdarların aslana benzetildiği görülmektedir (Öztürk, 2019). Buna bağlı olarak tarihin başlarından beri Türk hükümdarların tahtları aslan şeklinde yapılmıştır. Özellikle Selçuklularda yıldız, ay, güneş, gezegenler bazen hayvanlarla (aslan, kartal, kurt, deve vb.) bütünleştirilerek kullanılmış; bunlardan “aslan” ise aydınlık ve güneşin simgesi olagelmıştır (Alp, 2009, s. 43). Basat da aslan yatağında büyüyerek hükümdar vasfını ortaya koymuş olur. Aslanın güneşi simgelemesi de Basat’ın sıcak havaları, yazı, güneşi simgelemesiyle örtüşür.

Oğuz, yaylaya göçtüğünde bir mekân adı daha ortaya çıkar: Uzun Bınar. Burada Konur Koca oğlu Sarı Çoban, koyun sürüsü ve periler vardır. Çoban, Oğuz’un önünde göçen biridir ve ilde ondan önce kimse göçmez. Depegöz’ün kış olduğu bilindiğinde, Sarı Çoban’ın göç için erken davrandığı/ yanlış yer ya da yöntem seçtiği ve toplumu mahvoluşa sürüklediği düşünülebilir. Sonrasında asıl felaket “Yaylımında Oguz elin kondurmadı.” denen Depegöz olur, Depegöz’ü peyda eden Sarı Çoban’dır. Türk tarihinin en eski zamanlarından itibaren, uzun zaman beş ana renk olarak kara, ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkleri esas görülmüş ve bu renklerin her biri dünyanın dört yönü ile merkezini ifade etmekte kullanılmıştır. Buna göre, merkez/ sarı, doğu/ yeşil (veya gök; bazen yeşil, bazen de mavi anlamındadır); batı/ ak, güney/ kırmızı ve kuzey/ kara renkleriyle ifade edilmiştir (Genç, 1997, s. 5). Basat güney, Depegöz kuzey ise; Çoban da merkezi temsil eder. Zira o nereye giderse Oğuz da onunla gider; merkez ona bağlı olarak değişir. Mınar/ bınar/ pınar sözcüğü “su gözü, çeşme, göze” anlamlarına gelmektedir. Metnin genel bağlamında “göz”ün önemine değinilmişti, gözün bir diğer kullanımına da burada rastlanmaktadır. Depegöz’ün yaşadığı yerin adı “Salahâne Kayası”dır. Bu yer adının seçiminin de metnin bağlamına uygun olduğu görülmektedir. “Selh-hâne” mezbaha anlamına gelir ve galat olarak “salhane” şeklinde kullanılır. Depegöz’ün günde beş yüz koyun ve iki insan yediği evine de bu adın verilmesi orada âdeta mezbaha/ kesimevi kurulduğu anlamıyla desteklenir. Basat’ın yeri Gün Ortaç’tan ise yukarıda bahsedilmişti. Ortaç’ın “veliaht” anlamı hikâyelerde görülür. Basat; güneşin veliahtı (ilerde hükümdar olacak kimse), mirasçısıdır. Metinde Basat için söylenen “Avcına sığmayan ulunlu ohlu” sözündeki “ulun”, temrensiz/ yeleksiz ok demektir. Avcuna sığmaması ve temrensiz oluşu Güneş ışınlarını çağırır.

Hikâyede “ürk-” sözcüğü sıkça kullanılmıştır. Kurttan veya düşmandan korku duymanın bir tepkisi olan “ürkmek”, her iki anlam ilgisiyle de metinde yer alır: giriş bölümünde gece vakti düşmandan ürkme, yaylaya giderken ve Çoban periyle birlikte olduktan sonra koyunların ürkmesi, bir yıl sonra koyunların yine aynı yerde ürkmesi. Her bir ürkme

“göç” ile ilgilidir. Göç, “ayrılık ve taşınma” (DLT, s. 141) anlamlarına gelmektedir. Düşmandan ürkünce göç edilir, bu yurttan zoraki ayrılmaya neden olur; yaylaya göçerken Çoban’ın koyunları pınar başında ürker, olumsuz durumu hissederler; bir yıl sonra tekrar yaylaya göç esnasında koyun ürker, Depegöz’ün varlığını sezmiş olurlar.

“Ölmek/ öldürmek” anlamlarında sözlerin söylemin içinde farklı şekillerde yer aldığı görülmektedir. “Canın al-, helak et-, âdem al-, ye-, ödi yarıl-, can ver-, şehid eyle-/ ol-, ocağı issüz ko-, ölüm, öl-, boynını ur-” örnek gösterilebilir.

“Ağla-” sözcüğünün yan ve eş anlamlıları metinde birlikte kullanılmış, “üzüntü” vurgulanmıştır. Ağlamak anlamındaki sözlerden birlikte kullanılanların bazıları şunlardır:

Ağla-/ zarılık kıl-, ağlaş-/ bozlaş-, feryad edüb ağla-/ zarılık kıl-, ağlat-/sızlat-...

Zıt anlamlı sözcükler ve sözler metnin anlatım gücüne büyük katkı sağlamıştır. Esir ver-/ kurtar- gibi bağlam içerisinde zıt anlamlılık kazanan ögelerin yanı sıra, doğrudan zıt anlamlı kullanılanlar da vardır. Basat’ın, abisinin ölümü için söylediği soylamada zıtlıklara sıkça başvurulmuştur; önce/ şimdi zaman farkı böylece verilmiştir:

*Tikil-*yıkdur-, tavla*seçdür-, katar/ ayır-, kır- (şölen için kes-)*kır- (öldür-), getir-*ayır-, karangu*aydın.*

Hikâyedeki sözcük seçimlerinin, hikâyeyi yaratan toplumun kültürel, sosyal ve dinî yönleriyle bağlaşıklık sağladığı görülmektedir. Depegöz’ün insana benzeyen ve benzemeyen yönleri, onun için kullanılan sözcükler vasıtasıyla muntazam biçimde düzenlenmiştir. Depegöz’ün olumsuz vasıflarına ve gücüne karşılık olumlu vasıflarla donatılmış bir kahraman/ Basat getirilmiş; Basat bütün halkı, Depegöz de topluma düşmanlık edecek, zarar verecek her şeyi/ kişiyi kapsayacak sözcükler evreni ile verilmiştir. Eş anlamlı sözcükler bilhassa duyguları vurgulamakta kullanılmış, zıt anlamlı sözcükler somutlaştırmaya koşulmuştur. Kişi adları, yer adları gibi özel adlandırmalar özenle ve birkaç anlam tabakası oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.

Retorik ve ikna stratejileri.

Tarihi boyunca konar-göçer yaşam tarzıyla medeni, hareketli ve başarılı olarak varlık gösteren Türkler; metne “zoraki” bir göç ile başlar. Düşmanın gece saldırısı Oğuz’un hazırlıksız göçüne ve Aruz Koca’nın oğlunun kaybolmasına neden olur. Düşmanın dışarıdan geleninde, metne göre, zaiyat “bir” kişidir. Düşman içeriden olunca (Depegöz), Oğuz ili tükenme noktasına gelir. Dışarıdan gelen düşmanın geliş sebebi belirtilmez, çünkü böyle bir saldırı Türklerin yaşamı için olağan bir durumdur. Düşmana karşı koymaya da akın etmeye de

hazırlıklı bir toplum yapısına sahip oluşları onların binlerce yıl, dünyanın çeşitli yerlerinde kesintisiz bir şekilde varlık göstermelerini sağlamıştır. Düşmanın içeriden olması ne kadar mümkün bir durum olsa da zararı ve kimden geleceği kestirilemeyeceği için oldukça tehlikelidir. Bu noktada bireyler önem kazanır; birey-toplum bağının birbirini nasıl tamamladığı, bağlama bağlı olarak birey ve toplumun eşdeğerde olabileceği görülür. Sarı Çoban, peri kızına açgözlülükle saldırıp “cima” eylediğinde peri kızı: “Çoban, yıl temâm olıcak mende emânetün var. Gel, al. Ammâ Oguzun başına zevâl getürdün.” der. Bireyin hatası, belli bir zaman sonra, kar topunun yuvarlana yuvarlana çığa dönüşmesi gibi bütün halkı etkileyecek bir sonuca götürecektir; birey-toplum karşılıklı yapısı görülecektir. Biri gerçek dünyadan biri hayal dünyasından seçilen iki varlığın birleşmesi mantığa aykırı görünmektedir. Bu birleşme zorla olmuştur, Çoban kepenegini üzerlerine attığı perilerden birini yakalayarak eylemini gerçekleştirmiştir. Depegöz’ün dünyaya gelmesini sağlayacak bu durum her açıdan toplumun normlarına aykırıdır. Böylece okur/ dinleyici meydana gelen aykırı durumun sonuçlarının da aykırı ve olağanüstü olması gerektiğine ikna olur.

Doğa-insan bütünlüğünün korunduğu metinde koyunların işlevi “sezgisel”dir. Ne zaman koyun “ürkse” kötü bir şey olur. Koyun için kurt ne ise, insan için felaket de odur. Felaketi, peri kızının sözlerinden anlayan Çoban’ın içine korku düşer, benzi sararır; belki de ona “Sarı Çoban” denmesinin nedeni budur. Tekrar yaylaya göçüldüğünde koyun yine ürker, Çoban görür ki “Bir baganak yatur, yaldır yaldır yaldurur.”. Bu parlak yığınak (ilk kar olsa gerek) peri kızı tarafından “Çoban, emanetün gel al! Ammâ Oguzun başına zevâl getürdün.” şeklinde takdim edilir. Üzerine taş attıkça büyüyen yığıntıdan, gördüklerinden “ibret” alan Çoban, koyunların ardına düşüp kaçır. İbret almak (ders almak); bütün masal, hikâye, efsane, destan gibi anlatıların amacında yer alır. Hikâyede açık ifadelerle, ders alınacak konunun altı çizilmiştir. Yığınak/ kütle “Depdikce böyüdi... Depdiklerince böyüdi” denmekte, sorunun da gitgide büyüyeceği gösterilmektedir. Somutlaştırma yoluyla sorunun anlaşılması kolaylaştırılmış olmaktadır. Mahmuzuyla dokunarak bağanağın yarılmasını ve Depegöz’ün ortaya çıkmasını sağlayan Aruz Koca’dır. Görüntüsünün tuhafliğine rağmen onu evlat edinmek ister. Burada hem “hoşgörü” vurgulanır hem de Aruz Koca’nın onu büyütüp beslemesine rağmen halkı yok etme noktasına getirmesi arasındaki tezatlık oluşturulmuş olur. Depegöz nankörlük edecektir. Nankörlük ve zalimliğinin sonucu olarak öldürülmesi de Basat’ı haklı çıkaracak ve kahraman yapacaktır. Ok, kılıç, süngü gibi savaş aletlerinin hiçbirinin ona işlememesi Depegöz’ün taş, çelik gibi sert bir maddeden meydana geldiğini düşündürür; zaten gözünden başka yerde et yoktur.

Hikâyede Oğuzlar için çok önemli bir şahsiyet olan Dede Korkut’a iki kez başvurulur. İlkinde insan olduğu hâlde aslanlarla yaşamak isteyen Basat’ı topluma kazandırmak amaçlanır. İkincisinde ise insan olmadığı hâlde toplumun içinde yer alan; ancak topluma uygun hareket etmeyen bir güçle anlaşma yapması istenir. Her ikisinde de Dede Korkut başarılı olur. Dede Korkut’un toplumdaki mümtaz yeri perçinlenirken topluma da “büyüklerle danışma, bilge/ velayet issi (sahibi) kişilerin tecrübe ve uygulamalarına itimat etme” konusunda mesaj verilir. Dede Korkut’a müracaat edilmeseydi ne Basat Oğuz içinde yetişip bir kahraman olacak, ne de Depegöz Oğuzların tamamını yemeden eylemlerini bitirecekti. Meselenin büyüklüğü ve zorluğu açısından Dede Korkut motifi bütünleyici, inandırıcı işlevdedir.

Olaylar içerisinde sürekli bir “göç” hâli vardır. Göç, yaşam tarzının bir parçası olsa da zamanlı ve planlı olmalıdır. Metinde göçlerin verilişi yerinde yurdunda huzur içinde olamamanın göstergesi olarak yer alır. Sırasıyla göçler: 1. Düşman gelince göç, 2. Düşmandan emin olunca yurda geri göç, 3. Yaylaya göç, 4. Yaylaya göç, 5. Depegöz’ün engel olması nedeniyle yedi kez tekrarlanan göç teşebbüsüdür.

Hikâyenin toplumunda çocukların; ata-ana, han ve beylerin sözlerini dinlemeleri çok önemli bir kuraldır. Aruz Koca’nın evladı gibi büyüttüğü Depegöz, onun uyarını eslemez (dinlemez). Basat da Kazan Han’ın uyarılarını, babasının “Ocağum issüz koma.” sözlerini eslemez. Basat, sözlerini dinlemese dahi anasının babasının ellerini öpüp helalleşerek yola koyulur. Basat’ın kararlı oluşu ve söz dinlememesi onu kahraman yaparken; Depegöz’ün dinlememesi onu evinden eder, harami olmaya götürür. Basat’ın amacı iyi, Depegöz’ün fiili kötüdür. Dede Korkut Hikayelerinin giriş kısmında yer alan: “Yad oğlın saklamagıla ogul olmaz, böyüyende salur geder, gördüm demez.” özdeyişi Depegöz’ü anlatır. Depegöz, bir aile tarafından yetiştirildiğini sadece, ölümden kurtulmak istediği için Basat’a söylediği “Emdi kardaşlaruz, kıyma mana!” sözlerinde ifade eder. Oğuz’u tamamen yok edip Salahane Kayası’nda kendini öldürmek istediğini söyler. Depegöz’ün, ölümünün dahi ancak kendi elinden olabileceğini düşündüğü görülmektedir.

Basat, anlatının kahramanı olsa da erginlenmesi aşamasındaki sınamaların bazılarında başarısız olur. Nefsine uyarak “kanan” Basat bazı hatalar yapar. Çobanın nefesine uyup yaptığı hata kadar yaygın sonuçları olmasa da “nefse uyma” motifi onun eylemlerinde de görülür. Hataları, kahramanı hikâyenin hitap ettiği normal insanlar grubuna yaklaştırır; hatalardan dönüşü de ders vererek insanları eğitir. Depegöz’ün Basat’ı ilk kandırışı “yüzük” yoluyla olur, “ölümsüzlük”ü temsil eder. İkinci kandırışı “gümbeddeki altınlar” yoluyla olur, “mal”ı temsil eder. Üçüncü kandırmaca mağaradaki kılıçla olur, “yenilmezlik”i temsil eder. Her

kandırmanın nesnesi Depegöz'e ait varlıklardır. Ölümsüzlük de, mal da, yenilmezlik de başkasının verebileceği şeyler değildir. Basat'ın beş kez ölümden kurtulduğu görülmektedir. Birincide hançeriyle, ikincide kurnazlığı ve çevikliğiyle, üçüncüde yine hançeriyle, dördüncüsünde Kelime-i Tevhid söyleyerek mucize yoluyla, sonuncusunda ise (önceki yanılgılarından çıkardığı dersle) aklını kullanarak kurtulur. Bu eylemlerin söylemi, insana insan olduğunu hatırlatmaktır. Her yanılgının sonunda ölümden kurtulan Basat; mesajı alır, dersini alır. Dersini aldığını gösteren ifade, beş kez tekrarlanan “Tangrım kurtardı.” cümlesidir. Bu beş tekrarın her birinde Depegöz de “Sana ölüm yogımış.” der, Tanrı'nın verdiği canı Tanrı'nın rızası olmadan kimsenin alamayacağını anlar; onu öldürebilecek tek şey de Basat'ın eline geçmiştir ki en sonunda pes eder. İkna ve itiraf içerikli soylamalarını söyledikten sonra Basat tarafından “kendi” kılıcıyla öldürülür. Basat'ı tuzağa çekmek isterken kendi sonunu hazırlayan Depegöz'ün ölümü, dünyaya gelişi gibi “ibretlik” olur. Nasıl ki Sarı Çoban'ın bireysel hatası Oğuzları uçurumun kıyısına getirmişse, Basat'ın bireysel intikam duygusu da (amacı sadece Kıyan Selcük'ün kanını yerde koymamaktır) Oğuzları kurtarır. Hikâyenin hemen her olayında birey-toplum karşıtlık ve özdeşliği görülür.

Kazan Han'ın soylamasında “arz”ın toprağı, “taglar”ın gökyüzünü ve dolayısıyla havayı, “sazlar”ın suyu temsil ettiği düşünülürse Depegöz'ü ortadan kaldırmak için denenmemiş unsurun “ateş” olduğu ortaya çıkar. Ateş, türeyiş mitolojilerinde “yeniden doğuşu” başlatan önemli bir semboldür (Bilgili, Türklerde 5 Element, 2019, s. 81). Ateşi ise Basat kullanır: “Mere kocalar süglüğü ocaga kon, kızsun.”. Salavat getirerek Depegöz'ün gözünü helak eder ve onu yenmek için avantaj kazanır. Toplumun yeniden doğuşunu başlatır.

Kazan'ın soylamasında geçen, Depegöz'ün benzetildiği hayvanların “zaman döngüsü”nü, mevsimleri ifade ettiği görülür. Eski Türk kozmolojisini yansıtan Osmanlı “Saz Üslubu” minyatürlerinde genellikle “hayvan mücadelesi” sahneleri yer alır. Anka kuşu, kara yılan veya kaplumbağa, ejderha ve pars bu minyatürlerde daima birbirleriyle savaşırlar. Yaz, sonbahar, kış, ilkbahar ve takımyıldızlar alegorik olarak bu hayvanlarda somutlaşır (Bilgili, 2019, s. 28). Soylamada geçen hayvanlar, bahsi geçen hayvanlarla kısmen örtüşmekte, bir tanesi eksik kalmaktadır. Kara evren, kara kaplan, kağan aslan soylamada geçmektedir. Aslan, “canavarlar serhengi” olarak görüldüğünden ejderha yerine kullanılmış olabilir. Sadece anka kuşu yoktur. Beklenen mevsim, söylenmeyen hayvanın temsil ettiği mevsim olsa gerektir.

Basat, Depegöz'ün kafasını kesip “mağara”ya sürükler. Erginlenme sürecini tamamlamış olur. “Ergen, eren, erginlenme” sözcüklerinin kökü “er”dir. Hunlarda ve Göktürklerde “er” olarak anılabilmek için avda bir hayvan öldürmek, güç gerektiren oyunlarda başarılı olmak (güreş gibi) gerekirdi ve ortalama er olma yaşı 14'tü. Erginliğini

ispatlayan cesur ve başarılı gençler “ata mağarası”nda ritüellerle inisiye (bireyde, varlığın bir alt aşamasından bir üst aşamasına geçişi ruhsal olarak gerçekleştirmeye yönelik süreç) meydana gelir, erginlenme gerçekleşirdi (Bilgili, Türklerde 5 Element, 2019, s. 149). Basat’ın Depegöz’ün başını kesip mağaraya getirişinin erginlenmesini tamamladığı anlamına geldiği görülmektedir. Bu geleneksel kurallar içinde er atı ve er adı almak için erginlenme şartı vardır. Basat, iki kez bu süreçleri geçirmiştir. Henüz çocukken aslan yatağında büyüüp at bastığı için diğer çocuklardan farklıdır. Yurdunda kalması için ona ad verilir. Gazaya gittiğine göre savaşma izni de vardır. Basat’ın erginlenmesinin de Boğaç Han gibi iki aşamalı olduğu ortadadır. Demek ki bu kahramanların psişik özelliklerinden, şamanlıklarından da söz edilebilir. Mağara, mitolojik rahimdir. Yeniden doğuş için tasarlanmıştır. Basat’ın “at kanı emmesi” de çok eski bir motiftir. Marco Polo, savaşçıların çok eski zamanlarda çok uzun süren seferlere çıkıp da yiyecekleri bittiğinde atlarının damarlarını kesip kanlarını içtiklerini söylemektedir. Böylelikle bir süvari, kendisini atının kanıyla besleyerek ateş yakmadan, yemek pişirmeden on gün yürüyebilir (Rossabi, 1994, s. 2). Besleyici oluşu veya zorunluluktan içilmiş olması bir yana “kan” önemli bir semboldür. Her şamanın özdeşleştiği kutsal bir hayvan vardır. Kan, ruhun ikamet yeri olarak görülür; Basat “at kanı” içerek atın ruhunu içine almıştır. İlkel insan için kanın ilahi gücü hem hayvanlarda hem insanlarda bulunmaktaydı. İster ruh densin, ister başka bir adla anılsın, kanda bulunan güce saygı duyulması gerektiğinin düşünüldüğü açıktır (Roux J. , 2005, s. 47, 48). Soylamaların, metnin hitap ettiği toplum için çok derinlikli ve detaylı söylemler içerdiği görülmektedir. Toplumun, kendinden olanı benimsediği, olmayanı dışladığı bilinmektedir. Söz sanatlarının söylenmek isteneni kısa yoldan anlatmaya imkân vermesi, pek çok kavramın somutlaştırılmış olması, metnin içerik ve bağlamının onu doğuran toplumla uyumlu olması hikâyenin benimsenmesine ve yüzyıllarca dilden dile taşınmasına mahal vermiştir.

Sözün etkisini güçlendirmek amacıyla “kesim kes-, ayagının toprağına sal-, kar kılma-, nevbet gel-, karanulu gözleri yaş tol-, başı ucına gel-...” gibi deyimlerin kullanıldığı görülür. Soylamalar ve tekrarlardan yararlanılarak hikâye içindeki olay ve durumların somutlaştırılarak hafızalara kazındığı anlaşılmaktadır. Depegöz’ün yaptıklarını anlatıcı/ yazar anlatır, Kapak Han anlatır, kısmen Basat anlatır; en sonunda da Depegöz bizzat anlatır. Her anlatan kendine özgü ifadeler kullanır ve başka bir açıdan bakar. Böylece; eyleme şahit olup aktaranın, mağdurun, acılının ve eyleyenin psikolojileri ayrı ayrı verilmiş olur. “Adunı men verdüm, yaşunı Allâh versün.”, dışında dua vb. ifade eden kalıp cümlelere, atasözlerine bu metinde pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine bağlamla ilişkili olarak ortaya çıkan “Tangrum kurtardı”, “Sana ölüm yogımış.”, “Ala gözden ayırdun yigit meni, tatlu candan ayırsun Kâdir seni.”, “Hec yigide vermesün Kâdir Tangrı göz bununu.” gibi cümleler kalıp ifade olarak

kullanılmıştır. Bu bilgilerden hareketle, metin içerisinde yer alan olayların her birinin “ibret” olarak üretildiği; bu nedenle de atasözlerine başvurulma gereği duyulmadığı söylenebilir. Her olay, bir atasözünün açıklaması gibidir. Kapak Kan’ın durumu “Ogul atanun sırrıdır, iki gözün biridir.” (3b/13) atasözüyle, Basat’ın varlığı “Ata adın yörîdende devletlü ogul yeg.” (4a/11) atasözüyle kısaca anlatılabilir. Lakin anlatılanların özelleştirilmesi ve şahıslara bağlanması okurlarda gerçekçilik duygusunu artırmaktadır. Arka plan, gelişme ve sonucun hikâyeleştirilerek verilmesi hedeflenen kitlenin söyleme ilgisini artırmaktadır. Anlatı, mitik dönemde meydana gelmiş, devrin insanların anlamakta güçlük çektikleri bazı olguların sembollerle anlatıldığı izlenimi vermektedir. Arkaik insanların; mevsimleri, gökyüzündeki gezegen ve yıldızları anlamlandırma çabaları içine girdikleri, elde ettikleri gözlemsel bilgileri de semboller içine damıtarak sonraki nesillere aktardıkları bilinmektedir. Bu yönüyle hikâye, diğer hikâyelerden daha eski görünmektedir. Atasözlerinin oluşmalarında birer hikâye yer alır, ancak bu hikâyelerin kimi hâlâ bilinmekte, kimi unutulmuştur. Metin; atasözlerine ilham olan, onları oluşturan hikâyelerden biri gibidir. Anlatı içinde atasözlerine yer verilmeyişi bu durumla açıklanabilir.

Begil Oğlu Emrenün Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

İç Oğuz ve Dış Oğuz’un birlikte toplandıklarının özellikle belirtildiği hikâyenin giriş bölümü, Bamsı Beyrek boyunun girişinin hemen hemen aynısıdır. Muhtemelen yıllık olağan şöleninde, yine çayır çimenin yeşerdiği bir bahar gününde toplumu oluşturan unsurların yöneticileri biraraya gelmiştir. Hikâyelere şölenle başladığında ya bir dilek için topluluğun duası istenmekte, ya akın dilenmekte, ya erginlendiğini göstermemiş evladın akıbeti çizilmektedir. Burada ise göndermesi gereken haraç yerine (altun akça) bir at, kılıç ve çomak gönderen Tokuz Tümen Gürcistan’ın bir nevi başkaldırı olan bu hareketi hikâyenin tetikleyici/başlatıcı unsurudur. Anlatının fotoğrafı; şölen alanının (yeşil çimenler, rengârenk çiçekler, sofralar) ortasında at, kılıç ve çomak ve bunlara kızgınlıkla bakan kalabalık Oğuz beylerinden oluşmaktadır. Sıkıntıyı bertaraf etmek için Begil Bey’in “karavul” olarak görevlendirilmesi ve hısım akrabasıyla göç etmesi olaylar zincirini başlatır. Anlatıcı/ yazar olaylara birebir şahit olmuştur, o esnada ve oradadır; olay ve durumları hatıralarından bahseder gibi anlatır, haberin kaynağı kendisidir. Zamanla ilgili doğrudan bir ifade yoktur, yalnızca yılda bir yapılan bir toplantının olduğu sezdirilir. Mekân belirsizdir, haraç veren ülkenin komşu ülke olması varsayımından hareketle Oğuzların Gürcistan’a yakın bir yerde bulundukları düşünülebilir.

Şematik yapı.

Tokuz Tümen Gürcistan yönetimin haracı ile başlayan “isyan” temi; Begil’in Oğuz’a asi oluşu, oğlu Emran’ın da aynı duruşu benimsemesi ile kapsamını genişleterek hikâyeyi sarar. Kimsenin razı olmadığı, Begil’in ise Han Bayındır’ın bir sorusuyla kabul ettiği “göç ederek karavulluk görevi yapmak”; Begil’in başta itaatkâr oluşunu göstermesi bakımından belirtilmiştir. “Mecburi göç”ün ardından önce her şey istendik şekilde devam ederken, başlangıç durumundaki gibi, zaman içinde işler yolundan çıkar. Diğer boylardan “kâfir düşmanın Müslüman oluşu” motifi ile ayrılan ve bu yönüyle özgün olan hikâyenin olay örgüsü şöyle özetlenebilir:

- a) Bütün Oğuz beylerinin Bayındır Han önderliğinde toplandıkları şölende Gürcistan’ın haracı gelir.
- b) Gürcistan’ın haracı isyan mahiyetinde görüldüğünden; Oğuzlar ile arasındaki sınıra karavul kurulmasına karar verilir.
- c) Kimsenin gönüllü olmadığı vazifeyi Begil kabul eder ve göç ederek Berde/Gence’ye yerleşir.
- d) Bayındır Han’ı olağan yıllık ziyaretlerinin birinde, avdaki becerisi Kazan Han tarafından onun atına atfedildiği için Begil kızar ve isyan eder.
- e) Evine döndüğünde eşi, Begil’i isyan fikrinden vazgeçirip ava gitmesini sağlar.
- f) Begil av sırasında attan düşer ve önemli bir kemiğini (sağ uyluğunu) kırar.
- g) Kendi imkânlarıyla zor şer evine dönen Begil, başına gelenlerin bilinmesini istemez.
- h) Begil başına gelenleri eşine söyleyince sakatlığı kulaktan kulağa kâfirlere değin duyulur.
- i) Kâfirin Begil’in acizliğinden yararlanıp baskın yapacağı duyulunca oğlu Emran, Bayındır Han ve Kazan Han’dan yardım istemeyi reddederek kâfir üstüne gider.
- j) Düşman, eşyaların Begil’e ait olduğunu ama gelenin o olmadığını anlayınca Emran’ı korkutmaya çalışır.
- k) Emran, kurnazlık yaparak, olaylardan önemli Oğuz beylerinin de haberdar olduğunu söyleyerek kendini tanıtır ve kâfire kafa tutar.
- l) Emran ve Tekür uzun süre mücadele edip yenilemeyince Emran Allah’a yakarır ve ona 40 erin kuvveti verilir.
- m) Emran’a verilen olağanüstü gücün hayranlığıyla kâfir beyi Müslüman olur.
- n) Tekür dışındaki kâfirler kaçır, akıncılar kâfirleri yağmalar, Emran’ın zaferi babasına müjdelendir.

- o) Begil ve Bayındır Han; Emran'ı er olduğunun ispatı olan hediyelerle ödüllendirir, Uruz'un yanında sağ tarafa oturtulur.

Bütün metin DLT'deki şu atasözünü doğrulamak üzere düzenlenmiş gibidir: “Yır basrukı tâg bodun basrukı bêg.” (Yerin direkleri ve ağırlığı dağ iledir; insanların ağırlığı ise bey iledir. Yer nasıl dağlarla sabit duruyorsa insanlar da beylerine tutunarak sabit ve sağlam dururlar.) (s. 204). Bu anafikrin yanı sıra yan fikirlerle de olay örgüsünün çeşitlendirildiği görülmektedir. Begil'i isyana yönlendiren, avda kendi becerisinin değil de atın maharetinin ön plana alınmasıdır. Nitekim isyanda haksız olduğu, avda atı sürçünce çok önemli bir kemiğini kırmasıyla ortaya koyulur. Belirtilen durum toplum içinde önemli olmalıdır ki DLT'de bunu da ifade eden bir atasözü yer almaktadır. “Yadag atı çaruk, küçi azuk.” (s. 164) sözü “İnsanın atı çarık, gücü ise azıktır.” anlamına gelmektedir. Türk kültür ve yaşamında, yaya olmak “umutsuzluk, güçsüzlük”le ilintilendirilir. Atın önemi hikâye yoluyla bir kez daha vurgulanmış olmaktadır. Metin içinde geçen “Aslan enügi yine aslan olur.” atasözü de anafikre bağlanmıştır. Başkahraman Begil'in yapabileceklerinin sınırı bu sözle belirlenmiş, soy'un önemi ortaya konmuştur.

Durum.

Baba ve oğulun somut olarak da mecazen de “bir” olarak, birbirinin devamı olarak görüldüğü toplumun zihniyeti; olaylar zincirinde (asıl pay Emran'a düşse de) yapının iki karakterin tek yol izlemesiyle kurulmasını sağlamıştır. Bu anlamda olay örgüsü tek zincirlidir. Her olayın gerekçesi ve sonucu net olarak verilmiştir. Gerekçeler, olaylara hangi açıdan bakılması gerektiği konusunda yönlendirici olduğundan toplumun ideolojisine de ışık tutmaktadır. Bayındır Han'ın “Sen ne dersin?” sorusuyla karakolluk yapmak üzere yurdunu terk etmeyi kabul eden Begil başlangıçta tam bir sadakat örneğidir. Bu ilk imaj okurun/ dinleyicinin zihninde daima saklanır. Kızarak Bayındır Han'ın bahşişini dökmesine, küsüp gitmesine, “Oguza âsî oldum.” demesine rağmen; bir sonraki olayda hemen başlangıç imajı tazelenir. Emran, yaralı babasını at üzerinden alıp yatağına götürdüğü için “Aslan enügi yine aslandur.” ifadesinin kullanılması Begil/ aslan özdeşliği yaratarak onu olumlar. “Er” vafına erebilmek için pek çok aşamayı geçen önemli beylerin, hataları dolayısıyla hemen harcanmadığı görülmektedir. Benzer durum, Beyrek boyunda Yalancı oğlu Yaltacuk'un büyük hata ve yalanlarına rağmen affedilmesinde de vardır. Toplumdaki üst konumda/ alt konumda her bireyin değerli olduğu, yönetimin müşfik olduğu anlaşılmaktadır. Birey olarak kendini topluma henüz kabul ettirmemiş olan Emran için de sonuç, yönetimin varlığını gösterdiği kısımdır. Emran babasının uyarısını dikkate almaz, Bayındır Han ve diğerlerine haber vermez. Düşmana gözdağı vermek içinse olanlardan Kara Göne, Beyrek gibi beylerin

de haberdar olduğunu söyler. “Et tırnaktan ayrılmaz.” atasözündeki gibi; fikren ayrılıklar olsa da geçicidir, kalıcı bir ayrılık söz konusu olmaz. Düşman karşısında güçsüz durumdaki Emran, Allah’ın birliğini vurgulayarak O’ndan yardım ister. Tevhid inancının bu metinde de altının çizildiği görülmektedir. Bir erin sadece gücü, savaş becerisi, teçhizatı, atı ve casaretinin olması zafer elde etmesi için yeterli değildir. Halis bir imana sahip olduğunu gösterdikten sonra asıl gücüne kavuşur. İman gücü, akıl ve fiziksel gücün birleşimi, eri er yapandır. Bunları bir araya getiren kahraman için hikâyede güçlü bir zafer üretilir. Emran’a Hak Teâla’nın buyruğuyla “kırk erce kuvvet” verilir. Bu muazzam kuvvet, Allah’ın kudretinin tecellisi olarak Kâfir Tekür’ün de İslamiyet’i seçmesine vesile olur. Anlatı için seçilen her bir olayın bir iletişi vardır. İletiler birleştiğinde ortaya çıkan şey, erginlenmiş bir kahramandır. Emran; hikâye sonunda erginlenmesini tamamlamış olduğundan, başta reddettiği, Bayındır Han’ın elini öper, böylelikle Kazan oğlu Uruz’un sağ yanında yerini alır. Han’a itaat, ataya itaat, cesaret, akıl, Allah’a itaat unsurları bir araya getirilip toplumsal kurallar ortaya konmuş olur. Her birey, sosyalleşmek için bu kuralları benimsemesi ve uygulaması gerektiğini öğrenir.

Yorum.

Begil oğlu Emran’ın boyunda söylem grupları sabit değildir. Bağlama göre değişen alt ve üst gruplar mevcuttur. Okurun zihninde ikilemler oluşturulmaya çalışıldığı, düşünmeye sevk edildiği söylenebilir. Begil sadakati, gücüyle anlatılır; bir sebepten isyan edip Gürcistan’a yerleşmeyi de düşünür. Güçlü ve maharetli anlatılır; ama av sırasındaki hatası onu uçurumun kenarına kadar götürür. Emran, kâfire karşı yanına üç yüz yiğit verilmesini yeterli bulur; ama kâfirle karşılaşınca önemli beylerin adlarını da sayar. Kâfir Tekür, Begil’i ve onun halkını yok etmek ister ama hikâye sonunda Müslüman olup safını değiştirir.

Metnin genel dokusunda “affedicilik” ve “hoşgörü” hâkimdir. Olumsuz olan pek çok şey görmezden gelinir ve herkese bir şans daha verilir. Begil asi olduğunu ailesine bildirdiğinde hatunu: “Pâdişâhlar Tangrının gölgesidir. Pâdişâhına âsî olanun işi rast gelmez.” der. Bu söz vesilesiyle Begil’e “hatasından dönme” şansı verilir, döner de. Ancak yine de, Bayındır Han’ın yanında yaptığı saygısızlığın cezasını attan düşerek, kemiği kırılıp aciz durumda kalarak öder; “işî rast gelmez”. Emran “Ag alınlu Bayındırın dîvânına varmagum yok, Kazan kimdür? Men anun elin öpmegüm yok.” dese de düşmanına galip gelip “olgunlaştığını” ortaya koyunca Bayındır Han’ın elini öper. Söylemler ve eylemler aksi istikamette hareket ettikçe elde edilmek istenen sonuç daha değerli hâle gelmektedir. Akın ve karanın belli olması için her ikisine de ihtiyaç vardır ki, aradaki fark akı ya da karayı belirtsin. Başlarına sıkıntı gelinceye kadar Begil, Emran ve kâfir aynı türden söylemin sahibidirler.

Begil'e karşı Kazan ve dolayısıyla Han Bayındır, Emran'a karşı kâfir ve Bayındır Han grubu, kâfire karşı Begil ve Emran konumlanmıştır. Bağlam değiştikçe Bayındır Han, Begil, Emran ve Kâfir Tekür aynı grupta yer alır. Hikâye sonunda Bayındır Han'la uzlaşıldığı belli olsa da Kazan Han'ın durumundan bahsedilmez. Dinini değiştiren Kâfir Tekür'ün durumu da açıklanmaz. Diğer tüm kâfiler kaçmıştır, fakat onun nereye eklemlendiği bildirilmez.

Bayındır Han'ın devletin ağırlığını kendi vasfıyla bütünleştirdiği görülmektedir. Metin boyunca konumunu daima korur. Begil'i görevlendirirken rızasını sorar, emirle göndermez. Görevini iyi yaptığı için Begil'i kusursuzca misafir eder. Begil, asi olup gittiğinde Bayındır Han'ın bu duruma tepkisi nedir verilmez. Bu üst konumun korunmak istendiği düşünülebilir. Hikâye sonunda Emran, Han'ın huzuruna geldiğinde her şey normalde olduğu gibidir. Kahramanlığı ödüllendirilir, beyler içindeki konumu belirlenir. Bayındır Han'ın konum ve söyleminin sabit tutulması; kişilerin hata yapmasına rağmen devletin sağlamlık, nesnellik, müşfikliğinin değişmez olduğunu gösterir. Dağ gibi yüce, dağ gibi sabit, dağ gibi destektir.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Hikâyede cümleler arası işlevsel ilişki sağlamıştır. Genel ifadeli cümlelerin açılımının bir sonraki cümlede yapıldığı görülür. Nedensel ilişki genellikle cümleden sonraki cümle ile nedensellik anlamı veren bağlaçlardan yararlanmaksızın kurulur:

Gürcistânun harâcı geldi: Bir at, bir kılıç, bir çomak getürdiler (genel ifade). Bayındır Hân katı saht oldı... (Dede Korkud) “Hanum neye saht olursın?” dedi. Eydür “Neçe saht olmayam? Her yıl altun akça gelürdi. Yigide yenile verüridük, hâtırları hoş olurdu. Şimdi bunu kime verür kim hâtırı hoş ola? dedi (açılım ve sebep).

Bu söz Begile hoş gelmedi (sebebi). Begil eydür: “Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçıga baturdun” dedi (sonuç). Bayındır Hânun bahşişin önine dökdi, hâna küsdi, dîvânından çıkdı (sonuç).

Pâdişâhlar Tangrının gölgesidir (sebebi). Pâdişâhına âsî olanun işi rast gelmez (sonuç).

Bazı cümleler arasında kesintili bir anlam ilişkisi görülmektedir. Bunların bilinçli seçimler olduğu, bir sonraki vakaya hazırlık işlevi gördüğü ve okurun anlamasının beklendiği düşünülebilir. Aşağıdaki cümlede böyle bir durum söz konusudur. Begil zaten her yıl Bayındır Han'ın yanına gitmektedir. Bu kez Bayındır Han adam gönderip Begil'in acil gelmesini ister. Bu aciliyetin sebebi belirsizdir:

*Yıldı bir kerre Bayındır Hân divânına varurıdı. Yene Bayındır Hândan âdem geldi
“Tez gelesin!” deyü.*

Çabuk gelmesi istenmiştir; ancak 3 gün güzelce misafir edilir, 3 gün de onun için av tertip edilir. Tez gelmesini gerektirecek mesele anlatılmaz. Salur Kazan’ın, Begil’in atının hüneriyle avda maharet gösterdiğini söylemesi önceden planlanmış gibi gözükmektedir. Bunun Begil’in sabır ve itaat sınavı olduğu kanısını uyandıran şey, Bayındır Han tarafından neden tez gelmesinin istendiğinin verilmemesidir. Çabucak giderek ilk sınavı geçer, sonraki sınavdan kalır.

Bazı nedensel içerikli cümlelerde nedenler “deyü” sözüyle devrik olarak cümleye bağlanır. Devrik cümleler neden bildirmek, açıklama ve vurgu yapmak için kullanılmıştır:

Aruk olsa kulağın dileridi, avda bellü olsun deyü.

Otuz iki dişden çıkan bütin orduya yayıldı, “Begil atdan düşmüş, ayağı sınımış” deyü.

Nedür halun?

Ağız dilden bir kac kelime haber mana! Kara başum kurbân olsun, agam sana!

Sagdur, esendür yigitlerüm.

Neler kopdı menüm başuma!

Öleyim ağız için, ogul.

Herze merze söyleme, mere itüm kâfir.

Sen Begilün nesisin oğlan, değil mize!

İsim cümleleri metinde genellikle tanım ve tasvir amacıyla kullanılmıştır. Soylamalarda pek çok örneği olmakla birlikte, kâfirin soylaması “Emran kâfire göre nedir, kimdir?” sorusuna cevap verir nitelikte olan güzel bir örnektir:

*Harâm-zâde oğlan, Altında al aygırı aruk oğlan, Kara polad uz kılıcı gedük oğlan,
Elindeki sünüsi sinuk oğlan, Ag tozlu yayı gede oğlan, Belüğünde toksan okı seyrek oğlan,
Yanıdagı yoldaşları çıplak oğlan, Karanguluca gözleri çönge oğlan.*

Bölümler olarak düşünülebilecek epizotlar arasında uyum ve devamlılık söz konusudur. Söz gelimi, Begil’in eşi onu isyandan döndürüp ava sevk eder, Begil öneriyi beğenip ava gider. Avda başına gelenler, eve dönüş yolunda olanlar, eve döndüğü an vb. kesintisiz bir anlamsal bütünlükte devam eder. Olayların bir tarafındakilerle ilgili verilecek bilgiler bittiğinde karşı tarafın bilgilerine geçilir. İki taraf karşılaştığında “karşılıklık” başlar, bir ondan bahsedilir bir diğerinden. Emran’ın kâfire söylediği bir soylamada bu tutarlı anlam ilişkisi görülememekte, soylamanın başlangıç kısmı anlaşılamamaktadır:

Mere kâfir, sen meni bilmezmissin?

Ag alınlu Bayındır Hânun begler begisi

Salur Kazan çapar yetdi,

Dönebilmez Dölek Evren, Dozan oğlu Alp Rüstem, Boz Atlu Beyrek Beg Begilün evinde içerleridi.

Senden casus geldi.

Altundagı al aygıra Begil meni bindürdi... (126b/11-127a/3)

Bu kısımdan önce, Begil'in saldırıyı öğrenmesini sağlayanın "casus" olduğu bilgisi verilmektedir (123b/8-9). Emran'ın tamamen farklı bir fotoğraf çizmesi kâfirin gözünü korkutmak, düşmanı kendisini küçümsediğinden "Bütün beylerin haberi vardı ama bana güvendikleri için beni yalnız gönderdiler." imajı oluşturmak için olabilir. Lakin her şeyin sebebini ve sonucunu detaylıca veren anlatıcı, burada bilgi vermemektedir.

Metinde farklı yapılarda cümlelere rastlanmaktadır. "Yılda bir kerre Bayındır Hân dîvânına varurıdı." gibi basit ve kısa cümlelerin yanında "Üçyüz altmışaltı alp ava binse, kanlu geyik üzerine yöriyiş olsa Begil ne yay kurardı, ne oh atardı." gibi uzun ve karmaşık yapıları cümleler de bulunmaktadır. Basit yapıları olmayan ve uzun olan cümleler genellikle anlatıcının cümleleridir. Karakterlerin sözlerinde daha çok basit yapılar yer alır. Bir hikâye metni olması dolayısıyla "dedi" ile belirtilen aktarma cümleleri hayli fazladır. Yüklemine göre ise ağırlıklı olarak eylem cümleleri, yanı sıra az sayıda ad cümlesi yer almaktadır. Cümleler genellikle aktif yapıda olup eylemler ve eyleyenler aynı anda görülmektedir. Ettirgen ve edilgen fiilli cümleler üst tabakadan kişilerle/ Tanrı ile ilgili olarak kullanılmıştır, bu durum sosyal/ dinî konumlarıyla ilişkili görünmektedir:

Kam Gan oğlu Hân Bayındır yerinden turmuşıdı, ag ban evini kara yerün üzerine dikdürmüşıdı, ala sayvan gök yüzine esenmişıdı, bin yerde ipek halıçesi döşenmişıdı.

İbrâhîmi tutdurdun. (Allah)

Altundagı al aygıra Begil meni bindürdi.

Av çagırtılar. (beyler)

Hikâyede özetlenen, kısa geçilen bazı kısımlar görülmektedir. Begil'in yaralanması, evine dönüşü uzun uzadıya anlatılır. Eve döndükten sonra beş gün divana çıkmadığı bilgisi verilir. Fakat bu beş gün içinde neler olduğu bilinmez. Bir yönetici, eş, baba olarak Begil'in durumunun beş gün boyunca hiç fark edilmemesi hayli ilginçtir ve mantığa uygun değildir.

Tanınamama/ tanımaya çalışma, kendini tanıtma/ ispatlama zıtlığı metne hâkim kılınmıştır. Başta Begil olmak üzere kimse Emran'ın vasıfları hakkında bilgi sahibi değildir. Zıtlıklardan yararlanılarak Emran'ın kimliği tanımlanır. Kâfirin yapmadığı istediği eylemler "işteşlik" bildirir, fakat karşısındakinin Begil olmasından korksa da Begil olmasını ister.

Emran, yenilmesinden övünç duyulacak bir düşman değildir. İşteşlik başladığında mücadele başlar. Emran'ın “dürişelüm, döğişelüm” çağrılarına çok sonra, Begil'in oğlu olduğunu bildirdiğinde karşılık gelir. Buradan sonra “karşılıklı yapma” anlamı içeren cümlelere sıkça rastlanır:

Gürzile döğişdiler, kara polat uz kılıcıyla tartışdılar. Serpe serpe meydânda kılıclaşdılar... Kargu talı sünüler ile kırışdılar, meydânda boga gibi süşişdiler... At üzerinde ikisi karvaşdılar, tartışdılar.

Emran'a Allah tarafında kırk er gücü verilince işteşlik kesilir. Mücadelenin kazananı belli olmuştur.

Sözcük seçimleri.

Begil oğlu Emren'in hikâyesinde Türk dilinin söz varlığının zenginliğini görebilmek mümkündür. Eş ve yakın anlamlı, zıt anlamlı sözcüklerden; deyimlerden, atasözlerinden sıkça yararlanılmıştır. Kişi adlarının seçiminde, diğer hikâyelerde olduğu gibi, anlam katmanları yüklenebilecek adlar seçilmiştir. Av ve avcılıkla ilgili sözcük kullanımına ağırlık verilmiş olması hikâyenin dikkat çeken bir yönüdür. Türklerdeki av-savaş özdeşliği bu metinde de kendini göstermekte, av ve savaşla ilgili sözcüklerin birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Sözün anlamını belirgin kılmanın bir yolu o sözü zıttıyla kullanmaktır. Metinde doğrudan zıt anlam içeren “*sag*sol, karanguluca*aydın, yokar*aşagı, yok(tan)* var (et-)*” gibi sınırlı sayıda kullanım vardır. Eş veya yakın anlamlı sözcük kullanımına ise:

“konukla-/ ağırla-, sag/ esen, karva-/ tut-, kalk-/ örü tur-, puş-/ tuman düş-, bagır/ yüreg, kayd-/ dön-, döğiş-/ karvaş-/ tartış-” örnek gösterilebilir.

Söze güç katmak amacıyla, sözcüklerin anlamsal yakınlık yahut uzaklığındansa sözcük tekrarlarından yararlanıldığı görülmektedir. Emren'in soylamasında (124b/6-125a/4) “çok, yok, mana vergil/ senüniçün” tekrarları göze çarpmaktadır. Onun yaptığı ve yapmayacağı şeyler “çok” ve “yok” ile; yapacakları için ihtiyaç duyduğu şeyler “mana vergil” kalıbıyla, yapacaklarının amacı “senüniçün” tekrarıyla vurgulanır. Kâfirin soylamasında (125b/7-12) “oglan” sıkça tekrar edilir. Rakibini küçük gören kâfir, erkek çocuğu anlamındaki bu sözcüğü sıkça kullanarak onun hakkındaki fikrini Emren'e bildirir. Emren ise “ne beğenmezsin?” yinelemesiyle bu küçümsemeye karşılık verir. Söz tekrar kâfire döndüğünde “Begilündür, Begil kanı?” der, Emren'in yine görmezden gelindiği, Begil'in esas alındığı tekrarlar yoluyla vurgulanır.

Deyimlerin metin boyunca yer aldığı, sözden tasarruf ve anlatımı güzelleştirme işlevleriyle kullanıldığı görülmektedir. Bazı deyimlerin açıklaması niteliğindeki durum anlatılmış, ardından da buna uygun deyim kullanılmıştır. Begil'in eşinin verdiği nasihatler ve tavsiyelerin beğenildiği anlatıldıktan sonra “aklı kelecisi eyü ol-” deyimini verilmiş, anlamı oturtulmuştur. Aynı durum Begil'in kâfirin saldırı planı duyduğunda bacağı kırık olduğu ve yerine geçebilecek kimse olmadığı için duyduğu “çaresizlik” anlatıldıktan sonra kullanılan “Gök ırak, yer katı” deyiminde de görülür. “Otuz iki dışden çıkanın yayıl-” deyimini de Begil'in sakatlandığını eşine söylemesinin, eşinin karavaşa, karavaşın kapıcıya, kapıcıdan bütün halka anlatmasıyla herkesin öğrenmesi üzerine söylenmiştir. Bu deyimler önceki boylarda görülmemekte, okur/ dinleyici kullanılan yeni deyimler hakkında bildirilmektedir. “Hatırı hoş ol-, kuşgunundan balçıga batur-” deyimleri de anlamları belirlendikten sonra söylenenler arasındadır. Metinde açıklaması yapılmış deyimler dışında “himmet kılıcı, vatan tut-, koşlugu olma-, evlü evine gel-, elin eline çal-, baş yaragı eyle-, haber aş-/ geç-/ var-” gibi pek çok deyim de yer almaktadır.

Sayıların kullanımı ile ilgili olarak anlatıda iki kullanım dikkat çekmektedir. “Üç yüz altmış altı alp ava binse...” ifadesindeki 366 sayısı insan vücudundaki kemik sayısıdır (Yardımcı, 1998). Tasavvufi metinlerde rastlanmaktadır. Anlatıda ise boydaki kişilerin hep birlikte ava çıkması “tek vücut olmak” anlamındadır, birlikte hareket etmeyi ifade eder. Oğuz'dan olan herkesin ava iştirak ettiğini gösterir. “Senün bir Tanrun varısa menüm yetmiş iki puthânem var.” cümlesindeki sayı ise 72 millete işaret eder. Kâfirin bu sözüyle, kendi tarafındaki insanların sayıca çok fazla olduğunu söylemek istediği kanısına varılabilir.

Hikâyenin kahramanı olmasına rağmen Emren'in adının pek öne çıkarılmadığı, daha çok yaşını ima eden sözlerle kendisinden bahsedildiği görülmektedir. Emran için metinde: oğlan (35 kez), oğul (20 kez), oglancuk (2 kez), kavat oğlu kavat (2 kez), Begil oğlu/ Emran (2 kez), yigit (1 kez), Emran Bahadur (1 kez) ifadeleri kullanılmıştır. Emran/ Emren'in adını kahramanlık sonucu almadığı aşikârdır. Metnin sonunda kahramanlığının sonucunda mal, siyasi yer ve gelin sahibi olarak “er” olduğu görülmektedir. O hâlde Emran, Bamsı Beyrek hikâyesindeki gibi lakap türünden bir addır. Yazmada “Emran/ Emren” okunabilecek iki şekilde yazılmıştır. Begil'in “oglancuk”larından biri olan Emran'ın, “sevilen, imrenilen” anlamında kullanıldığı ve “amran-/ imren-” ile ilişkili olduğu söylenebilir. Zira Begil'in Kazan Han'a küstükten sonra ev döndüğünde “oglancukları”nı okşamadığı belirtilmiştir. Avda yaralanınca üzüntüyle söylediği “Ulu oğlum, ulu kardaşum yok.” sözünden sonra “oglancuğı” Emran Bahadur onu karşılamış ve döşeğine çıkmasını sağlamıştır.

“Oglancuk”taki sevme ve küçültme anlamı katan “-cuk” eki, Emran/ İmren bağlantısını desteklemektedir.

Begil için metinde; Begil (43 kez), baba/ aga/ ata (6 kez), han/ beg/ yigit (4 kez), Beg Begil (2 kez) sözleri kullanılmıştır. Begil’in adıyla ön plana çıktığı görülmekte, tanınmış bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyede yer alan “Begil derleridi bir yigit varıdı.” sözleri, onun ilk tanımını içerir. Begil’in yiğitliğini kâfir de çok iyi bilmektedir. Üç yüz yiğitle gelen Emren, babasının savaş teçhizatını giymiş, kuşanmış; düşman görünce ayağıyla yeri döven atına binmiştir. Uzaktan Emren’in Begil sanılması dahi kâfire “Bu at Begilündür, biz kaçaruz.”, “Bu gelen Begilise sizden öndin men kaçaram.” cümlelerini söylediğine göre Begil, meşhur ve kendisinden korkulan bir savaşçıdır. Begil sözcüğünün kökünün “beg” olduğu düşünüldüğünde üç anlamla karşılaşılmaktadır: bey (yönetici, emir), eş/ koca, kuş avlamak için kullanılan başka kuş (TS, 1995, s. 480). Her üç anlam da metnin bağlamıyla uyumaktadır. Begil, önemli bir beydir ve sınırda karakolluk vazifesi yapmaktadır. “Karavul” yani karakol, “yol muhafızı, dolaşıcı asker kolu” (Nişanyan, 2018, s. 414) anlamına gelmektedir. Ordunun ani baskınlardan korunması için birinci mevzide görevlendirilen karavullar Türk savunmasının önemli bir ögesidir. Begil, bu görevi layıkıyla yapmıştır, “Yâd kâfir gelse başın Oguza gönderdi.” denmektedir. Bu durumda av-savaş denkliğinde ilk avcı Begil’dir. Metinde Begil’in Bayındır Han tarafından avda ağırlanması, eşinin onun ava çıkması gerektiğini söylemesi, avcılıktaki kendine özgü tekniği (ok kullanmaması, yayı hayvanların boğazına atarak onları yakalaması), son olarak da av esnasında attan düşüp yaralanması “av” vurgusunu gösterir. Bu anlamda “beg” başka kuşları avlamak için kullanılan kuş olarak oldukça mantıklıdır. Daha düşman saldırıya geçmeden av kuşu onu kendine çekmekte ve yakalanmasını sağlamaktadır. Böylece karakolluk görevi idame ettirilmiş olmaktadır. Bugün Türkiye’de bilhassa Karadeniz bölgesinde aynı yolla atmaca avı yapılmaktadır. Atmacayı avlayabilmek için “kızıl sırtlı örümcek kuşu” kullanılmaktadır.

Atmacayı yakalamakta yem olarak kullanacağı küçük bir kuş olan kızıl sırtlı örümcek tutulur. “Danaburnu isimli böcek, tuzak olarak kullan kafesin içine konulur. Kafeste sürekli kımıldayan böceği yemek için gelen kuş kafese girer ve yakalanır...” Ona birkaç günde 1.5 metre uzunluğundaki bir sopanın üstünde nasıl duracağı öğretilir. Bekleme yerindeki ağın önünde, havadan geçmekte olan atmacaların görebileceği şekilde sopanın ucunda bekletilir. Eğitimi esnasında gözlerinin üst kısmı yukarıyı görmeyecek şekilde kapatılır. Böylece atmacayı görüp ürkmemesi sağlanır (Atmacacılık Artvin).

Kazakistan’da devam eden “kartalla avcılık”ta da, kartalı ele geçirmek için benzer uygulamalar bulunmaktadır. Elde edilen kartalları Kazak kuşbeyleri (huy açısından); “akbeyil” yani munis ve “kingi” ters mizaçlı olarak ikiye ayırmakta, akbeyil kuşların sorun çıkarmadığını ve insanlara çabuk alıştıklarını söylemektedirler (Kara, s. 1). “Akbeyil/ Begil”

benzerliği dikkat çekicidir. Belki de “begil” sözcüğü, çok önceleri, başka bir kuşun av edilmesiyle avlanan yırtıcı kuşu ifade ediyordu. Bunu bilemiyoruz. Kartallarla avcılıkta yumurtadayken/ yavru iken alınıp yetiştirilen kartallara “kolbala” denmektedir. Kinli bir hayvan olarak bilinen kartalı evcilleştirme sürecinde çeşitli yollar izlenir. Evcilleştirme esnasında ona kötü davranılmaz, bağırılmaz, vurulmaz; çünkü kendisine yapılanı unutmaz. Yakalanan kartal, “ırgak” denilen yerden biraz yüksekte gerilmiş bir ipe kondurulur ve ırgak sürekli salıncak gibi sallandırılır ki kartal birkaç gece uykusuz kalsın. Çok güçlü olmasına rağmen uykusuzluğa dayanamayan ve gürültüden çok rahatsız olan kartalın yanında sabahlara kadar şarkı söylenerek, çocuklara gürültü yaptırılarak ses çıkarılır. Böylece yorgun düşürülen kartal insanlara alışır, uysallaşır (Kara, s. 2). Bayındır Han’ın ordusunda yetişen, onun tek bir sözüyle yurdunu terk edip başka yere yerleşmeyi kabul eden Begil’in karakolluk vazifesi, kartalın evcilleştirilme süreci gibi sürekli teyakkuzda bulunulması gereken bir durumdur. Uysallığı yönüyle “akbeyil” kartallara benzemektedir. Kendisine kötü davranılmaması gerektiğinden Begil kartala benzer. Onun maharetini eleştiren Kazan Han’a kızıp küsüp, hediyeleri iade edip divanı terk etmesi buna örnektir. Avcı kuşlardan “şahin”le ilgili bilgiler de Begil’in avda başına gelenleri anlatır gibidir. “Baz, şahbaz” isimleri ile de bilinen yırtıcı kuş şahin; avının etrafında dönmez, yüksekten aşağıya şiddetle iner ve doğruca avının üzerine atılır. Bu esnada fazla heyecanlanarak kendini yere çarptığı ve bu yüzden öldüğü olur (Öner, 2008, s. 560). Begil de avlarını pek çaba harcamadan, sürati ve yayı yardımıyla yakalar. Kendi başına gittiği avda hızını alamayıp yüksekten düşer ve kaya bacağı kırar. Begil’in oğlunu tasvir eden kâfirin “Bir kuş denli oğlandur”, “Oglan kuş yürekli olur.” ifadeleri kuş bağlantısını destekler. Avcı kuşun yavrusu Emran, metinde kuşa benzetilmekte; meydana terk etmesi için “Tarâka çatladun, oğlanı korkudun.” denmektedir. Yüksek ses/ gümbürtü çıkararak Emran’ın kaçmasını sağlamak istemeleri, avcı kuşların sestten rahatsız oluşunu çağrıştırmaktadır. Hikâye sonunda Emran’a Allah tarafından verilen kırk erlik güçle Şekli Melik’e saldırışı “şâhîn” gibi ifadesiyle betimlenmiştir. Avcı kuşlar metnin alt tabakasında yer almakta, metnin altında başka bir metin devam etmektedir.

Hikâyenin hâkim unsuru olanların yöneticileri, Bayındır Han ve Kazan Han’dır. Bayındır Han için “Bayındır, Bayındır Han, Han, Ag Alınlı Bayındır, Padişah” ifadeleri kullanılmıştır. Kazan Han için ise “Han, Kazan Beg, Padişah Kazan” gibi sözler yer almaktadır. Bayındır Han’dan Salur Kazan’a göre daha çok bahsedildiği, “ağ alınlı” gibi övgülerin Kazan’a yapılmadığı görülmektedir. Begil’i toplum içinde rencide ettiğinden olsa gerek Salur Kazan’a övgüye yer verilmemiştir. Hikâye sonunda Bayındır Han’ın Emran’ı ödüllendirmesi kısmında da Kazan yer almaz. “Bir bey, fikrinde haklı da olsa, toplum içinde bir yiğidi rencide etmemelidir.” düşüncesinin ideolojik yapıda bulunduğu söylenebilir. Ayrıca

av şöleninde kendini ve atını övmese de beylerin hünerini dillendiren Kazan'ın Begil'i hedef seçtiği görülmektedir. Salur Kazan'ın diğer herkesi överken, Begil'in hünerini tamamen görmezden gelmiş olması Kazan-Begil cephesinde bir sorun olduğunu göstermektedir. “Kan alaca ordu” ve “al aygır” sahibi Begil, güçlü bir karakterdir. Kan ve al renkle onun savaşçılık özelliği övülmüştür. Can alan melek Azrail de hikâyelerde “al kanatlı” olarak betimlenmektedir. Oğuz-Gürcistan sınırında geçit vermeyen, sınırı ihlal etmeye çalışanların başını kesip Oğuz iline “armağan” olarak gönderen Begil'in hangi sebeple Kazan Han'ın hedefi olduğu anlaşılamamaktadır. Belki de bunca başarılı işten sonra Begil'in kibire kapılıp kapılmadığının anlaşılması için tertip edilmiş bir ortamdır av. Görüldüğü üzere hikâyenin “biz” tarafında söylemsel farklılıklar vardır ve ideolojik boyuttadır. “Biz”de yer alan Begil ve Kazan bir düzlemde çarpışmış ve ayrılmıştır; yollarının yeniden kesişip kesişmediği havada bırakılmıştır.

“Onlar” tarafındaki kâfirler, yine “casus” yoluyla hikâyeye dâhil olurlar. Olaylara girişleri dahi kuralsızlık üzerinedir. Fethe, akına gelmezler; güçsüz düşenin durumundan yararlanmanın ve talanın peşindedirler. Kâfirin temsil ettiği ideolojinin başı Şökli Melik'tir. Ondan metinde: Tekür (6 kez), kâfir (6 kez), Şökli Melik/ Melek (2 kez), Kâfir Tekür (1 kez) ve asi melun (1 kez) olarak bahsedilir. Dinî bağlamda ötekileştirildiği görülen karşı tarafın başı Şökli Melik diğer hikâyelerden farklı olarak “imana gelir”. Sonucu bu kadar radikal bir mecraya taşıyan şey, Şökli Melik'in hakir gördüğü Emran ve dolayısıyla inancının insanı “olağanüstü” özelliklerle donatabilecek, mucizevi bir yanı olduğuna şahit olmasıdır. “Tevhid inancını vurgulayan halis alp tipi” Dede Korkut Oğuznameleri'nde sıkça görülmektedir. Tevhide karşılık “yetmiş iki puthane” ve sayısız putun güçsüzlüğü Tekür'ü “onlar”dan “biz”e taşımıştır. Olayların sonunda karşı taraf başsız kalmış ve kaçmıştır. Allah'ın yardımıyla önemli bir düşmanı bertaraf eden, din değiştirmek gibi önemli bir olguya sebebiyet veren Emran erginlenme sürecini diğer Dede Korkut kahramanlarından farklı bir noktaya taşımıştır.

Kendisinden “ag yüzli hatun, hatun, helal, görklü, avrat, ana” olarak söz edilen Begil'in hatunu, akli ve idareci yönüyle ön plana çıkan bir “eş”tir. Hikâyedeki rolü “eş”lik üzerinedir, “ana” olarak bir kez ifade edilir. Düşmanla karşılaştığında “Yalnız yigit alp olmaz” cümlesiyle ihtar edilen Emran için de “mücadele eşlik” önemli kılınmıştır. Metinde savaşta, evde, kaza anında vb. yalnız olmamanın önemi; kişinin kendisine eşlik/ ortaklık edecek kişilere ihtiyaç duyduğu vurgulanır.

Retorik ve ikna stratejileri.

Elde bir haber metni olduğunda okurun verilen haberin doğruluğuna inanması, taraf olmaya ikna edilebilmesi için fotoğraf, kaynak, önemli kişilerin olayla ilgili sözleri gibi türlü

veri işe koşulur. Kurmaca bir metinde ise bu işlevi yerine getirebilmek için öncelikle okurun dikkati çekilmeli, olaylar devam ederken süreçten kopması engellenmeli, verilmek istenen mesajın doğru ve istendik şekilde okurca algılanması için söz sanatları, atasözleri ile bir üst dil oluşturulmalıdır. Böylece okur; günlük dilin imkânları dâhilinde de olsa ondan daha farklı düzenlenmiş, süslenmiş, metaforlar yoluyla onu düşünmeye sevk eden, damıtılmış ve yoğun bir yapıyla karşılaşır. Metnin kaynağı; metin içi tutarlılık, bağlamla ilişkinin sağlam kurulmasıdır. Metindeki söylemin, metin içinde dayanaklarının bulunması gerekir. Emran'ın hikâyesinde başlıca dayanak atasözleridir.

Hikâyede hem “biz” tarafındakiler hem de”ötekiler”ce kullanılan pek çok atasözü vardır. Atasözlerine bu kadar başvurulması, toplumun ikna edilmesi açısından önemlidir. Toplumda el atılması gereken bazı sorunların, doğrudan dikte edilip düzeltilmeye çalışılmasının iticiliği göz önünde bulundurularak; kurmaca imkânlarıyla “sezdirilme, ima etme, düşündürme” ile fark ettirilmeden ve güzellikle çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Atasözleri bazen ilgili olayın önünde, bazen içinde bazense sonunda söylenmiştir. Kazan Han, Begil'in avdaki başarısını “Bu hüner atunmıdır, erünmidür?” diye sorguladığında beyler “Hânım eründür.” derler. At-Türk özdeşlik ve bağının önemine istinaden Kazan Han bu genel ve yaygın kanıyı “At işlemese er öginmez, hüner atundur.” diyerek değiştirmeye çalışır. Kazan, atasözünün yalnızca bir kısmının anlamını işleterek Begil'i hünerin dışına çıkarır. Hâlbuki “At işlemese er öginmez.” sözü, “er”i dışlamaz. “Hüner atundur” eklemesi Kazan'ın sözü gibi gözükmektedir. Karşılaştığı duruma sinirlenen ve gururu incinen Begil, ani kararlar alır. Aşırı bir tepki olarak değerlendirilebilecek “Eli günü göçürün. Tokuz Tümen Gürcistana gedelüm. Oğuza âsî oldum.” ifadeleri haklı görülmez. Bu noktada okuru ve Begil'i ikna edecek sözler Begil'in hatunundan gelir. Durum o kadar sıkıntılıdır ki, atasözleri peş peşe verilerek sözün gücüne güç katılır:

Pâdişâhlar Tangrının gölgesidir.

Pâdişâhına âsî olanun işi rast gelmez.

Arı gönülde pas olsa şerâb açar.

Bu üç atasözü toplumun siyasi, inançsal, kültürel yapısını bir çırpıda ortaya koyar. Evreni yöneten Tanrı'dır, yurdu yöneten padişaktır. Padişah, Tanrı'nın izniyle yönetici olduğundan “kutsal”dır. Padişahı çiğnemek kutsalı çiğnemektir. Her insan sıkıntı yaşayabilir, içinin sıkıntısını götürmek isteyen şarap içmelidir. Böylelikle gerçek dünyadan bir an olsun uzaklaşacak ve rahatlayacaktır.

Soy bağı, evlat sahibi olma kavramları Dede Korkut Hikâyeleri'nde kendine sürekli bir yer bulur. Zorlu koşullarda var olabilmenin devamlılığı için önce insan gereklidir. Soy

bağının da istendik veya istenmedik özellikleri nesilden nesile taşıdığı görüşü hâkimdir. Metinde “oglancuk, ala gözlü bebek” olarak geçen Begil’in çocuklarının yaşça küçük olduğu bellidir. Yaşına rağmen babasını karşılamaya gidip onun kimseye görünmeden döşegine çıkmasını sağlayan Emran’ın gücü “soy”una bağlanır. “Aslan enügi yine aslandur.” atasözüyle, anlatılmış olan durum özetlenir.

Bireyin kendi varlığını ispat edip topluma dâhil olduğu Türk kültüründe siyasi birlik güçlüdür. Hiyerarşik olarak en üstte olan kişi dahi, alttaki kişilerle ilişkisini koparmaz; şölenler düzenleyerek, ganimet paylaşımı yaparak, hediyeler dağıtarak toplumsal birlikteliğe hizmet eder. Dışardan gelecek saldırılara karşı da daima birlikte hareket edilir. Bu yüzden savaşa ve alplıkla ilgili pek çok söze rastlanmaktadır. Bayındır Han’ın ve Kazan’ın desteğini istemeyi reddeden Emran’a uyarı kâfirden gelir. “Yalnız yigit alp olmaz, yavşan dibi berk olmaz.” atasözüyle Şökli Melik, Emran’ı rakip olarak görmeyişinin sebebini açıklamış olur. Onun yaptığının cesaret örneği değil, çocukluk olduğu vurgulanır. Kendini ispat etmek için teçhizatını öven Emran, soylamasının sonunda “Alp ere korku vermek ayb olur.” sözüyle kâfiri savaşa çağırır. Güç bakımından eş olmamalarına rağmen Emran’ın kâfire kafa tutması “delilik” olarak görülür. “Oguzun ârsuzı Türkmanun delüsine benzer.” sözü ile çocuğun durumu özetlenir. Arsızlık, delilikle ilişkilendirilen bu “yalnız” kafa tutuş, Emran’ın Allah’a yakarışıyla biter; er olma serüveninde bir anda kırk er kuvvetine sahip olur. “Allah Allah demeyince işler onmaz.” (3a/12) dünya görüşündeki toplumun bir ferdi olarak Emran, doğru bir yol izlemiş olur. Yakarışında Hz İbrahim’in Nemrut tarafından ateşe atırılışının telmihi vardır. İbrahim/ Emran, Nemrut/ Şökli Melik örtük benzetmesiyle sonucun bir mucizeye dönüşeceği sezdirilir.

Türklerin “av” ile münasebeti oldukça zengin bir içerik sunar. Savaş provası, idman, yiyecek temini, kürklerin satılmasıyla para temini gibi pek çok işleve sahiptir av. Doğayla iç içe yaşayan Türkler; doğanın dengesini bozmadan, belirli zaman, mekânda ve belirli kurallar dâhilinde avlanmışlardır. Hayvanların yavrulama dönemi olan ekim ve mart aylarında avlanmak yasaktır. Pek çok Türk toplumunda av yerinin ve avların “iye”si olduğu inancı vardır. Ava başlamadan, av esnasında ve sonunda gerçekleştirilen ritüeller vardır. Begil, iyi bir avcıdır ama avla ilgili bazı hatalar yapmıştır. Av, topluca yapılan bir etkinliktir. Devlet yöneticilerinin tertip ettirdiği avlarda öncelikli olan, yöneticilerin avlanmasıdır. Begil, avlarının semiz olanlarını boğazlar, zayıf olanların ise kulaklarına bir çentik atarak onları işaretler. Avda ihtiyaçtan, gereğinden fazlasını avlamak hoş görülmeyen bir davranıştır. Doğanın dengesini korumaya yönelik bu kurala Begil’in uymadığı düşünülebilir. Yöneticilerden fazla av avladığı da öne sürülebilir. Önüne gelen her hayvanı avlamıştır,

semiz-arık ayırmamıştır. Avcılığını ortaya koymak isterken abartılı davrandığı görülmektedir. Beyler, onun işaretlediği avlar ellerine geçince onları “Begil sevincü” olarak nitelendiriyor ona gönderiyorlardı. Yay kurup ok atmadan avlanması onun farkıdır. Avda diğer insanlara fırsat bırakmamaktadır. Atının Begil’in avlanmasında en önemli unsur olduğu belirtilse de o buna karşı çıkar. Karşı çıkışının cezasını metin içinde görür. Yalnız başına ava gitmek uygun görülen bir davranış değildir. Hatta İrk Bitig’de yalnız gidilen ve hanla gidilen iki ayrı avla ilgili fallar vardır:

“Adam(in biri) ava gitmiş. Dağda (yürürken) düşmüş. Kudretli (Tanrı) göklerde, der. Öylece biliniz. (Bu fal) kötüdür.”

“Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (User, 2007, s. 55).

Görüldüğü üzere yalnız ava gitmek olumsuz, han ile ve topluca gitmek olumludur. Av avlayarak gezerken önüne çıkan “yaralı geyik”in peşine düşmesi ve boynuna kırışi atması geyiğin can havliyle yüksek bir yerden atlamasına neden olmuştur. Aynı şekilde Begil de oradan düşmüştür ve en önemli taşıyıcı kemiğini “sağ uyluğunu” kırmıştır. Bu olay Begil’e atın er için ne kadar önemli olduğu, yalnız başına avlanmanın iyi bir şey olmadığı konusunda uyarıdır. Sağ uyluktan alınan yaranın ölümcül sonuçları olabileceği, kitabın son boyunda Beyrek’in sağ uyluğunun kesilmesiyle öldürülmesinden anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Begil ölümünden dönmüştür.

Dede Korkut Hikâyeleri’nin giriş kısmında yer alan atasözlerinin bazıları, hikâyelerle doğrudan ilgilidir. Çalışmamız boyunca ilintili yerlerde belirtilmiştir. Bu hikâyenin başlangıcında Gürcistan’ın gönderdiği haracın “bir at, bir kılıç, bir çomak”tan oluştuğu söylenmektedir. Aynı unsurlar giriş kısmında şu atasözlerinde yer almaktadır:

Sarb yöririken kazılık ata nâmerd yigit bine bilmez, binince binmese yeg.

Çalub keser uz kılıcı muhannatlar çalınca çalmasa yeg.

Çalabilen iğide okıla kılıcdan bir çomag yeg. (4a/4-8)

Bahsedilen üç unsurun da ancak ehli, hünerli, düzgün kişilerce kullanıldığında iyi görüldüğü anlaşılmaktadır. Gönderilen haracın mesajının da “Hüneriniz varsa haracı almaya devam edebilirsiniz.” şeklinde bir meydan okuma olduğu düşünülebilir. Dede Korkut, haracın mahiyetini yorumlar, üçünün de bir yiğide verilmesini ve o yiğidin Oğuz eline karakolluk etmesini önerir. Himmet kılıcını Begil’in beline bağlar, çomağı omzuna takar, yayı bileğine geçirir. Begil kuşandırılırken manevi güçle de donatılmış olur. Görevini layıkıyla yerine

getirmiş olmakla beraber, kendisi şerefine düzenlenen avda kibre kapıldığı görülmektedir. Toplumda “er”den beklenen özellikler cömertlik, cesaret, hüner, akıl, itaat, sadakat ve mütevazı olmaktır. Bu özelliklerin bütünlüğü “er” kavramına işaret eder. Dede Korkut’un “Gönlin yüce tutan erde devlet turmaz.” (3b/3-4) sözü, Begil’in kendini ve ordusunu savunamayacak hâle gelişinin sebebini ortaya koyar.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Herhangi bir mekân tasviri yapılmadan, “Oğuz zemânında Uşun Koca derler bir kişi varıdı.” ifadesiyle başlayan hikâyede okurun zihninde somut bir görüntü oluşmamaktadır. Doğrudan Uşun Koca’nın kısa bir tanıtımı vardır, bu tanıtımın içeriği iki oğlunun olduğu ve büyük oğlunun adını “Egrek” olduğudur. Egrek’in “bahadır, delü, yahşı yigit” özellikleri verilmiş, Kazan Han’ın divanına rahatça girip çıkabildiğinden bahsedilmiştir. Giriş böylece yapıldıktan sonra mekân “Kazan Han’ın divanı” olarak belirir. Divanda her biri yerini “kılıcı” ve “ekmeği” ile edinmiş beyler oturmaktadır. Egrek’in divanda yer kazanacak bir icraati olmadığı hâlde rahatça oturması Ters Uzamış’ı rahatsız eder ve Egrek “baş kesip kan dökerek” hüner göstermesi gerektiğini anlar. Kazan’dan akın izni ister ve yola düşer. Bu sahneye şahit olanlar önemli Oğuz beyleridir. Egrek’in akına gittiğinde kâfire esir düşmesi olayının zemini hazırlanmış olur. “Egrek nasıl biridir, onu yollara düşüren nedir, neden esir düşmüştür, Segrek’in erginlenme macerasını başlatacak sebep nedir?” sorularının cevabı verilir. Ana olaya hazırlayıcı geniş giriş bölümü bu şekildedir. Oğuz zamanında, bir gün, Egrek denilen bir yiğit hüner göstermek için gittiği akında kâfire esir düşer, şeklinde özetlenebilir. Artık Segrek’in ortaya çıkması için gereken koşullar oluşturulmuştur.

Şematik yapı.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde soyun devamının yanı sıra “kardeş” sahibi olmanın önemini de sıkça vurgulandığı görülür. Başı dara düşen Begil “Ulu oğlum, ulu kardaşım yok.” (122a/13) sözüyle bunu dile getirmiştir. Uşun Koca oğlu Segrek boyu; kardeşinin varlığından habersiz büyüyen, bir abisi olduğunu öğrenince de büyük bir mücadeleye girişen bir kahramanın hikâyesidir. Kendi erginlenme yoluna giderken tutsak olan Egrek, Segrek’in erginlenmesi için tertip edilen olayların sebebini oluşturur. Egrek’in esareti, Segrek’in birey olarak varlığını ortaya koyar, onu özgürleştirir. Segrek’in “Emdi Egrege Segrek yaraşur.” sözü; esarete karşı özgürlüğün, büyüğe karşı küçüğün, uzaklığa karşı yakınlaşmanın

sembolüdür. “Kardeşim olsun da kanlım olsun.” atasözünde olduğu gibi bu anlatı da kardeşin önemi temasıyla yazılmıştır. Hikâyenin olay örgüsü şu şekilde özetlenebilir:

- a) Uşun Koca denen kişinin büyüğü Egrek, küçüğü Segrek adında iki oğlu vardır.
- b) Kazan Han’ın divanına serbestçe girip çıkan Egrek, yine bir gün divandayken kahramanlık göstermeden orada yer aldığı için eleştirilir.
- c) Ters Uzamış’ın eleştirisi nedeniyle hüner göstermeye karar veren Egrek, akın izni alarak yola çıkar.
- d) Alınca Kalesi civarında Oğuz beylerine tuzak olsun diye kurulmuş koruya varan Egrek ve 300 yiğidi yeme içmeyle meşgul olurlar.
- e) Kara Tekür’ün casusu durumu haber verince kâfirler yiğitleri öldürüp Egrek’i tutsak ederler.
- f) Küçük kardeş Segrek, abisinin tutsak olduğunu bir öksüz çocuktan öğrenir.
- g) Seyrek, ona abisinden bahsetmedikleri, akıbetini gizledikleri için anne-babasına kızar ve Egrek’i kurtarmaya karar verir.
- h) Ailesi Segrek’i yolundan döndürmek için Salur Kazan’ın tavsiyesiyle evlendirir.
- i) Seyrek, abisini kurtarmadan gerdeğe girmeyeceğini söyleyerek Egrek’i kurtarmaya gider.
- j) Yorgunluktan uyuyakalan Segrek’i atı iki kez uyandırarak onun kâfirlere karşı mücadele etmesini sağlar.
- k) Segrek’i atının uyandırdığını anlamayan kâfirler onun uyuyor rolü yaparak onları helak ettiğini düşündüklerinden bu kez tutsakları Egrek’i kandırarak Segrek üzerine gönderirler.
- l) Egrek’in gelişinde, atı kaçıdığı için uyanmayan Segrek’in yüzünün güzelliği Egrek’i etkiler ve orada bulduğu kopuzla onu uyarmaya çalışır.
- m) Karşılıklı soylamalarla kardeş olduklarını anlayan Segrek ve Egrek kâfire birlikte saldırıp onları yenerler.
- n) Kâfirin yılkı sürülerini de beraberlerine alıp Oğuz serhaddine gelen iki kardeş Uşun Koca’ya müjde gönderir.
- o) Uşun Koca büyük bir toy düzenleyerek çocuklarına kavuşmasını kutlar ve iki kardeşi birbirine sağdıç ederek evlendirir.

Segrek’in cesareti ve kardeş sevgisiyle gelişen olaylar tek zincirli süregitse de kâfiri birlikte yendikleri için Egrek de ana kahramana yakın bir yer edinir. Aynı karından dünyaya gelen, karında eş iki kişi; zorlukta da eş olarak, aynı anda rüştlerini ispat etmiştir.

Durum.

Başlığı itibariyle Segrek'e adanmış görünen hikâyede, Uşun Koca hakkında pek bilgi verilmemiştir. Segrek'in adı belli bir kişinin oğlu olduğu belirtilsin, hikâye sonunda da oğullarına kavuşan bir baba rolünü ifa etsin diye Uşun Koca bulunur. İki kardeşin birleşip ayrılan ve sonra tekrar birleşen yollarında onun pek katkısı yoktur. Anlatı Segrek'in adına olsa da Egrek de hikâyenin etkin bir tarafıdır. İki kardeşin isimleri arasında tek harf farklı kılınmış, özdeşlik bu yolla da sağlanmıştır. Egrek'in yarım kaldığı “er” olma yoluna, er olma yaşına gelince dâhil olan Segrek, abisiyle birlikte yolu tamamlar. Egrek tutsak olduktan sonra geçen zaman bilinmemektedir. Segrek yetişip de Egrek'in esaretinden haberdar olduğu zamana kadar geçen yıllarda kimsenin Egrek'i kurtarma girişiminden bahsedilmez. Üzeri örtülmüş bir olay olarak kalır. Bir topluluğun içinde katıldığı eğlencede tuvalete giderken rastladığı öksüz çocuk dahi bu esareti bilmektedir. Her nasılsa Segrek, bu gerçekten yalıtılmış olarak büyür. Olayın sır olarak kalması, düşmanın güçlü olmasıyla ilintilendirilebilir. Başa çıkılabilecek bir güç olsaydı, kurtarma teşebbüsünde bulunan başka birileri daha olabilirdi. Diğer hikâyelerde düşman genelde Oğuzlardan beş kat, on kat daha fazla sayıdadır. Egrek'in üç yüz adamına karşılık altı yüz kâfirin başarılı olması da bu gücü gizil olarak verir.

Egrek ve adamları Kara Tekür'ün tuzak maksadıyla yaptırdığı koruda yeme içmeyle meşgul olur. Koruda atlarının eyerlerini ve savaş kıyafetlerini çıkarırlar. Diğer hikâyelerin hiçbirinde bu tür bir duruma rastlanmaz. Hüner göstermek için giden, “deli, yahşi” bir yiğit olarak nitelendirilen Egrek'in neden böyle davrandığı anlaşılmamaktadır. Kan Turalı da Selcan Hatun'u aldıktan sonra onunla böyle bir yere gelmiş, orayı sevmiş ve konaklamışlardı. Düşman baskını “uyku”da gelmişti. Güzelliğin büyüleyici, aldatıcı ve gaflete düşürücü yanı Kan Turalı için de Egrek için de bir ders olmuştur. “Göze uyhu gelince göte beglik değer.” (Von Diez, 2018, s. 153) atasözü bu tür durumlar için üretilmiş olsa gerektir. Uyku, Segrek'i de tehlikeye sokar, ancak onun uykusu yeme içmeden değil; üç gün, gece gündüz demeden yol aldığı için olmuştur. Uykuda başına bir şeyler gelebileceğini hesap edip aklını kullanmıştır. Atının çılıbırını bileğine takarak bir nevi düşman alarmı oluşturmuştur. Egrek'in “pervasız” (çekinmez, sakınmaz, korkusuz) karakteri, yurdunda divanda bulunuş şekliyle ve korudaki davranışıyla uyumludur. Egrek'in durumunu öğrenerek derhâl harekete geçen, gerdeğini bu uğurda öteleyen Segrek “acelecî” bir karakterdir; aynı koruda aceleyle aldığı yoldan dolayı uyuyakalması karakteriyle uyumludur. Pervasızlığı Egrek'i, aceleciliği de Segrek'i tehlikeye sokar. Güçlü, yiğit gençlerin uygun görülmeyen özellikleri yazar/anlatıcının toplumdaki bireylere uyarısı niteliğindedir. Bir işi ağırdan alıp yayan da aceleyle yapan da muteber değildir. İki şahsın bir araya getirilişi orta yolu göstermek içindir.

Düşman, Segrek'in savaş kabiliyetiyle başa çıkamaz. Segrek'in özelliğinin bu anlamda Egrek'le bir tutulduğu görülür. Segrek'e karşı önce 60 kişi gönderilir, işe yaramaz. İkinci saldırıda 100 kişi gönderilir, bu girişim de başarısız olur. Kâfir askerleri “Varmazuz. Kökümüz keser, hepümüz kırar.” deyip Tekür'ün emrini reddedince Tekür çareyi bulur. “Depegen (tekmeleyen) götini süsegen (boynuzlayan) yırtar.”diyerek Segrek'e muadili bir rakip gönderir. Egrek'in yanına üç yüz kâfir verilir, ancak onlar cesaret edip de Segrek'e yaklaşmaz. Egrek'in savaşçılıktaki mahareti bilinen bir durumsa, ilk sahnede neden varlık gösteremediğini anlamak güçtür.

Yorum.

Edebî bir söylem olarak “sözsüz anlatım”ı ortaya çıkarmak, göndericinin niyetini tespit edebilmek için söylenen ya da yazılanın satır aralarını okumak gerekir. Edebî bir metin; dil, üslup, kurgu, tür biçimiyle hâlihazırda satır aralarını okutma sanatıdır (Karakaya, 1999, s. 41). Hikâyeyi oluşturan kişi ya da toplum, metin içindeki kişilerin söylem ve eylemlerini tasarlayarak vermek istediği mesajı onlara yükler. Mesajların bazıları doğrudan, bazılarıysa dolaylı yoldan (ima edilerek) verilir. Hikâye kişilerinin hangi gruptan oldukları, söylemlerinin onları yansıtip yansıtmadığı, yazar/ toplumun kişilere nasıl baktığı söz ve eylemlerinin yorumuyla anlaşılabilir.

Segrek'in öyküsünde “biz” ve “öteki”ler belirgin bir şekilde verilmiştir. Taraflar, seçildikleri göreve uygun hareket ederler. Egrek ve Segrek, Oguz'u temsil ederler. Ötekiler ise başları “Kara Tekür”le birlikte tüm kâfirlerdir. Egrek, “bahâdur, delü, yahşı yigit”tir. Hünerini göstermek için “akın” diler. Egrek'in tasviri de, yaptığı işlerin sebebi ve adı da olumludur. Pervasız hareket etmesi “delü” sıfatıyla normalleştirilmiştir. Segrek, “eyü bahâdur, alp, delü yigit”tir. Amacı yıllarca tutsak kalmış abisini kurtarmak, eylemi kaleye varmaktır. Segrek'in de tasviri olumlu ve güçlü ifadeler içerir, eylemleri “haklı” gösterilmiştir. Aceleci tavrı ona da eklenen “delü” sıfatına isnat edilmiştir. “Atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli derler.” (Erşahin, 1999, s. 308) Şeyh Edebali'nin nasihatinden bir kısımdır. Bu cümle, Türk toplumunun “deli” vasfını olumlu, güçlü ve gerekli gördüğünün ifadesidir.

“Kara tonlu, demür tonlu, kanlu” sıfatları metinde ötekiler için kullanılmıştır. “Kara”nın türlü anlamlarından yeraltı dünyasını simgeleyen “kötü” anlamı kâfirlere atfedilmiştir. Demirden kıyafetleri de bununla ilgilidir. Nitekim eski Türklerde yeraltı dünyasında erginlenme mücadelesi veren şamanların kemiklerini demirle yeniden birleştiren demircilerden bahsedilmekteydi. Mitolojik olarak hem ölümü hem diriliği temsil eden “kan”, kâfirin taşıdığı olumsuzlukla “ölüm”dür. Düşmanın yöneticisi de “kara” sözcüğüyle belirtilir. Kara Tekür, kendisiyle ilgili olumsuz çağrışımları destekleyecek eylemlerin sahibidir. Tuzak

olsun diye cennetvari bir “koru” yaptırarak Oğuzları zevk ve sefaya düşürmeyi planlamıştır. Zevk ve sefanın Türkler üzerindeki yıkıcı etkisi yüzyıllar boyunca dile getirilmiştir. Orhun Abideleri’nde yer alan “Ey Türk Milleti! Sen, aç olunca tokluk nedir bilmezsin, fakat tok olunca da açlık nedir düşünmezsin!”, “Ey Türk Milleti! Tatlı sözlere, yumuşak armağanlara kandınız ve birçoklarınız öldü.” ifadeleri sorun’un kadîm olduğunu göstermektedir. Türlü kandırmacayı araç olarak kullananlar zaman içinde değişse de, yöntemler benzerdir. Kara Tekür amacına ulaşmış, “altı yüz kara tonlu kâfir”i Egrek ve “üç yüz say cıdalı yigit”i üzerine göndermiştir. Atlarından, savaş kıyafetlerinden arınmış Oğuzların güçsüz ve savunmasız anını kollaması, onların iki katı askeri üzerine göndermesiyle “kötü”lüğünü perçinler. Aynı durum Segrek’le karşılaşınca da tekrarlanır. Önce altmış “demür/ kara tonlu” kâfiri, sonra yüz kâfiri, en sonunda da üç yüz kâfir ve Egrek’i Segrek’in üzerine gönderir. Egrek ve Segrek’in gücü; herkesçe bilinen, hoş görülen sözlerle bildirilmiştir. Kâfirin gücü ise haksız rekabet içerir, gücü teçhizatın sağlamlığı ile ima edilir. Onların içinde savaş kabiliyeti yüksek, namılı birileri var mıdır yok mudur sorusunun cevabı görmezden gelinmiştir. “Biz”in özellikleri öne çıkarılmak istendiğinden bu yola başvurulduğu söylenebilir. Kardeşlerin birlikte mücadelesi, ikiye karşı üç yüz kâfirin yenilmesini sağlayacak kadar güçlü kılınır.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Varlığı gizlenen, birçok bilinmezi olan Egrek’ten dolayı hikâyede soru cümleleri geniş yer tutmaktadır. Metinde bilgi alma, tanıtmaya, arka planı gösterme işlevleriyle kullanılan soru cümleleri ağırlıkta olsa da kendi kendine düşünmeyi, danışmayı, onay almayı ifade edenler de vardır. Sözde soru cümlelerinde muhatabı harekete geçirme işlevi görülür. Tüm bu işlevlere şu cümleler örnek gösterilebilir:

Mere, sen başmı kesdün kanmı tökdün, açmı toyurdun, yalnızca mı tonatdun? (sözde soru/ harekete geçirme)

Mere, ne turursız? (sözde soru/ harekete geçirme)

Mere Ters Uzamış, baş kesüb kan tökmek hünermidür? (onaylatma)

Mere noldunuz? (sebep sorma)

Mere kardaşumun adı nedür? (bilgi alma)

Ata, mende varayınmı, ne dersin? (danışma/ onay alma)

Ya nece eylemek gerek? (kendi kendine düşünme)

Bencileyin karusından ag ellerin bağladuban tonuz tamında yaturmı olur? (arka plan bilgisi verme/ uyarma)

Ne yigitsin kalın Oguz elinden gelen yigit? (bilgi alma)

Kalenüzde tutsak var mıdır, kâfir? Degil mana. (bilgi alma)

Kaytabanum güdende sarvanum mısın? Kazaguçum güdende ilkıçum mısın? (tanıma-tanıtma).

Görüldüğü üzere soru cümleleri olayların önemli yerlerinde bağlayıcı ve aydınlatıcı olarak yer alır. Karakterler, sorularla doğrulama yapmadan harekete geçmezler. Hikâyenin anlaşılabilirliği ve kalıcılığı açısından soru cümleleri büyük bir rol üstlenmişlerdir. Eylemin, düşüncenin yahut olayın sorularla vurgulanmasıyla okur/ dinleyicinin zihninde tam olarak oturmasını sağlamışlardır. Soru cümlelerinin genel anlamda “kanıtlayıcı unsur” olduğu söylenebilir.

Eylemlerin hikâyeyi kapladığı, isim cümlelerinin kısıtlı kullanıldığı metinden anlaşılmaktadır. Bu, Dede Korkut Oğuznameleri’nin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiil cümleleri, kullanıldıkları sahnenin tasvirinde sıkça kullanılır. Bazen kahramanın bütün hareketleri fiillerle anbean aktarılır:

Aygır yine oğlanı oyardı. Gördi, kâfirler alay bağlamış gelürler. Oğlan turdu, atına bindi. Adı görklü Muhammede salavât getürdi, kâfire kılıç kuydı. Basdı, kaleye tıkdı. Atını dönderdi, gene menziline geldi. Uyhusun yenimedi, gerü yatdı uyudu.

Bir sonuçtan bahsedildiği, yargıya varıldığı, bilgi verildiği zamanlarda isim cümlelerine yer verildiği görülür:

Oguz zemânında Uşun Koca derler bir kişi varıdı.

Belî hünerdür yâ!

Yanlış haberdür, ogul! Kaçan geden seniin agan degül, erdür.

Hây ne uyumak!

Karanu dün içinde yol azsan umun nedür?

Karanu dün içinde yol azsam umum Allâh

Çok zemânımış, Egrek derler bir yiğit tutsagımış.

Metin içinde öncelenmek istenen öğeler, devrik cümle yapısıyla ortaya koyulmuştur. İster isim ister fiil cümlesi olsun, devrik cümlelerde yüklemden önceki kısım veya yüklem kendisinin öne çıkarıldığı görülür:

Kara başum kurbân olsun, kâfir sana!

Yiğit, degil mana.

Hoşmısız esenmisiz, oğullar?

Neye yatarsın yiğit? Gâfıl olma, görklü başun kaldır, yiğit. Ala gözüin açgıl yiğit.

Agzun için öleyim ogul!

Karşı yatan kara tagun yıkılmış idi, yüceldi âhır.

Kanı ol delü yiğit?

Metinde pek çok diyalog yer almaktadır. Bunların bir kısmı soylama şeklindedir. Haber gönderip cevap alma şeklinde de bir diyalog vardır. Segrek'in monoloğuna da yer verilmiştir. Karşılıklı konuşmaların sadece üç tanesinde Kara Tekür ve kâfirlere söz hakkı verilmiştir. Geri kalanlar “biz” grubuna ait çeşitli kişilerce söylenmiştir. Hâkim grubun söylemine öncelik tanındığı ortadadır. Diyaloglarda baskın kişi Segrek'tir. Hikâyeye adını veren kahraman olarak söylemine verilen imkân, beklenen şekildedir. Egrek'in bulunduğu diyaloglar, esaretinin başlatıcı ve bitirici unsurlarını ortaya koyar. İlkinde Ters Uzamış'la, ikincisinde kâfırle, üçüncüsünde ise Segrek'le konuşur. Egrek'in hikâyesinin girişi ve sonucu vardır, gelişme bölümü es geçilir. Gelişme bölümünde yaşadıklarıyla ilgili küçük bilgiler Segrek'le soylamasında görülebilir. Seyrek ise sırasıyla; öksüz çocuklar, ata (baba), kız (gelin) ve Egrek'le karşılıklı konuşur. Olayı ortaya çıkaran, gelişimini sağlayan, mevcut olaya yeni yan olaylar katan, sonuca ulaştıran diyaloglar Segrek'e verilmiştir. Kız yani Segrek'in yavuklusu, onun erginlenme sürecine bir engel olarak tertip edilmiştir. Erginlenme yolunda somut ve soyut savaşlarla başarısı artırılmıştır. Segrek'in ana ve babası Kazan'a adam gönderip “Oglan kardaşun andı geder. Bize ne öğüt verürsin?” ifadeleriyle uzaktan bir diyalog başlatır. Segrek'in hâlihazırda sevdiği bir kız vardır; Segrek'i evlendirip “Ayagına at tuşagın urun” diyen Kazan, diyaloğun cevabını verir. Gelin, “murâd alıp vermeden” gitmemesi konusunda baskı uyguladığı Segrek'ten olumlu cevap alamaz. Gerdege bir amaca ulaşmadan girmeme, yemin etme Kan Turalı hikâyesinde de yer almaktadır. Gerdeğin, kahramanları amaçlarından alıkoyacak bir gücü olduğu görülmektedir. Nefisle mücadele, gerdek vasıtasıyla örülür. Ana-baba rızası, gönül işi, kâfir derken Segrek üç ayrı merhaleyi geçmek zorunda kalmıştır. Her aşamada da diyaloglar etkin rol oynar.

Ana-baba, Egrek'in durumunu gizleyenlerdendir. Segrek soylamasında, kurnazlık yaparak onlara durumu itiraf ettirip emin olur. Bundan sonrasında ana-baba, oğullarını kararından döndürme işlevine bürünür. Segrek'e söyledikleri her şeye bir cevap alırlar. Bu cevaplar “dönme-” üzerine inşa olmuştur. Başarılı olamadıklarında, dualar ve gönül rızasıyla onu uğurlarlar. Kara Tekür'ün diyalogları; emir vermek, çözüm üretmek, değerlendirme yapmak üzerinedir. Emrindeki kâfirler ise; yetersiz ve başarısız olduklarını ifade etmek, durumları izah etmek için konuşurlar.

Segrek'in monoloğu, abisinin varlığını öğrenmesinin onda uyandırdığı duyguları dile getirir:

Emdi Egrege Segrek yaraşur.

Kardaşum sagımış, kayurmazam.

Kardaşsuz Oguzda turmazam.

Karanulu gözüüm aydını kardaş!

“Kardeş”, dönemin toplumunda neden önemlidir, ne anlam ifade etmektedir sorularının cevabı; yurkarıdaki monologda ve Segrek’in babasına soylamasında vardır. Bütün toplumun önemli gördüğü bu konu, Segrek’in şahsında, çeşitli yerlerde şiirsel üslupla söylenerek benimsetilmiştir:

Üçyüz altmış altı alp ava binse/ Kanlu geyik üzerine gavga kopsa/ Kardaşlu yiğitler kalker kopar olur.

Kardaşsuz miskin yiğit ensesine yumruk tokinsa/ Agrayuban dört yanına bakar olur/ Ala gözden acı yaş döker olur.

Metinde kişilerin sözleri “doğrudan aktarma” yoluyla verilmiştir. Dolaylı aktarımda anlatıcının nesnel davranması pek mümkün değildir. Anlatıcı/ yazar, doğrudan aktarımı seçerek “gerçeklik” ve “nesnellik” kavramlarını dinleyici/ okuyucuda güçlendirmiştir.

Sözcük seçimleri.

Sözcük seçimleri, eserin ait olduğu toplumun ideolojik yapısından izler taşır. Sevilen/ sevilmeyen, benimsenen/ dışlanan, övülen/ yerilen, ön plana çıkarılan/ arka plana düşürülen kişi ve durumlara uygun seçimler yapılır. Aynı eylemi yapanlardan “biz”den olan, herhangi bir metin içinde, kahraman olarak anılırken; “onlar”dan olan rezil, eşkıya, hırsız, muhannat vb. sözcüklerle anılır. Segrek’in hikâyesinde de durum böyledir. Seyrek ve “biz”den olanlar olumlu çağrışımlı, Kara Tekür ve kâfirler olumsuz çağrışımlı ifadelerle donanır.

Metinde, diğer hikâyelere nazaran eş ve yakın anlamlı sözcüklere daha az yer verilmiştir. Sözcükler, bağlama uygun olarak tertip edilmiş, savaşla ilgili sözler sıkça kullanılmıştır. Aynı anlamsal kategoriye sokulabilecek sözcüklerin anlam yakınlığı kurduğu söylenebilir. Genellikle art arda kullanılan yakın veya eş anlamlı sözlere şunlar örnek gösterilebilir:

Sag/ esen, agla-/ bozla-, sermür-/ örü tur-, kuciş-/ göriş-, bas-/ kır-, hoş/ esen, murâd/ maksûd, yaşar-/ göger-, var-/ yet-.

Bu sözlerin bilhassa peş peşe kullanılması neticesinde, verilmek istenen mesaj vurgulanmıştır. “Agla-/ bozla-“ kullanıldığında, gerçekten çok üzücü bir tablodan bahsedilmektedir. Egrek tutsak olmuştur. “Kuciş-/ göriş-”, Egrek ve Segrek’in yıllar sonra

kavuştukları andaki sevinci vurgular. Duygu yoğunluğu, heyecan yüksek seviyede olduğunda eş ve yakın anlamlı sözcüklerin seçildiği görülmektedir.

Karşıt anlamlı sözcük ve sözlerin metnin önemli bir dayanağı olduğu söylenebilir. Hikâyede zaten zıt anlamlı olarak “ulu*kiçi, gelen*geden, hayır*şer” gibi sözcükler kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, soylamalarda bağlamdan yararlanılarak karşıtlaştırılmış sözler yer almaktadır:

*Hayır haber verene “at, ton ver-” * şer haber verenin “başın kes-”*

*Agzun için öleyim ogul * Ata, agzun kurusun*

*Dilün için öleyim ogul * Ata, dilün çürüsün*

*Kurı- *yaşar-/ göger-, yıkıl- *yücel-, gâfil ol- *gözün aç-, sogıl- *çağla-.*

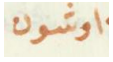
Tekrarın öğrenmedeki etkisi, hikâyeden takip edilebilir. Gerek uyak için yinelenen sözcükler, gerekse ikilemelerle pekiştirilen ifadeler metnin anlam çatısını kuvvetlendirmiştir. “Dünli günli, yolcu yolakcı, çoban çolug, kalarda koparda, kuca kuca (göriş-), gümbür gümbür (davullar çal-)” ikilemeleriyle cümlelerdeki eylemlerin önemi artırılmıştır. Soylamalarda görülen, aynen tekrar edilen sözler de verilmek istenen duygunun yoğunluğunu artırır. Gelinin kayın ata-anasına soylamasında (133a/4-10) “ürkdi geder/ önin aldı, dönderimez” tekrarı, Segrek’in “engellenemez, kararlı” oluşunu türlü yoldan ifade eder. Egrek’in Segrek uyurken söylediği sözlerde “yiğit” vurgusu yapılır. Uykuda, gafil avlanmak üzere olan Segrek’e yiğit olduğu hatırlatılır, buna göre davranması beklenir. Yine Egrek’in soylamasında (136b/1-5) “güd-” eyleminin tekrarı, Segrek’in o andaki işlevine gönderme yapar. Hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürme işini yapanla, kardeşi için türlü sıkıntıyı önüne katıp bertaraf eden Segrek aynı işi yapmış olur: Yönlendirici, koruyucudur.

Hikâye kişilerinin bağlama bağlı olarak çeşitli ifadelerle gösterildiği görülmektedir. Bunlar; kişilere bakış açısını, kişilerin rollerini ortaya koyması açısından önemlidir. Uşun Koca metinde; “ata (6 kez), Uşun Koca (5 kez), beg/ baba (3 kez), Koca (2 kez) olarak yer almakta, babalık vasfının ve yaşının öncelendiği anlaşılmaktadır. Egrek için kullanılan: “Egrek (16 kez), kardaş (10 kez), aga (4 kez), ulu/ ogul (3 kez), Uşun Koca oğlu (2 kez), kâfir (1 kez)” ifadeleri birey ve kardeş olarak varlığının önemsendiğini göstermektedir. Segrek anlatıda ; “yigit (14 kez), oğlan (9 kez), Segrek (8 kez), kardaş/ cuk (7 kez), ogul (5 kez), delü/ yigit (3 kez)” sözleriyle anılmıştır. Yaşının küçüklüğünün ve yiğitliğinin vurgulandığı görülmektedir. Segrek’in eşi olacak kişi ise “kız (7 kez), kavat kızı (2 kez), yavuklı (1 kez), agca yüzli gelin (1 kez)” olarak metinde yer alır. Cinsiyetinin ve yaşının ön planda olduğu düşünülebilir; bu da sözünün Segrek’çe dinlenmemesine gerekçe sayılabilir. Çünkü Segrek ona “kız”lı hitaplar kullanır, adını veya bir özelliğini belirtmez. “Onlar” grubundan Kara

Tekür için; tekür (9 kez), Kara Tekür (2 kez) ifadeleri yeterli görülmüştür. Karşı tarafın yöneticisi olması önemli gözükmemektedir. Onun tayfası ise hikâyede; “kâfir (20 kez), kara tonlu kâfir (3 kez), demür tonlu kâfir (1 kez), kanlu kâfir (1 kez)” olarak yer alır. Dinî farklılıklarının vurgulandığı, yöneticileriyle birlikte “kara” sıfatıyla nitelendirildikleri ortadadır. Türk mitolojisinde yeraltını temsil eden “al bastı”ların başının “tepeden tırnağa demir giyimli” bir erkek olduğu düşünülür (Bilgili, Türklerde 5 Element, 2019, s. 110). Kâfirin demir donlu oluşu, onu yeraltı dünyasının kötü ruhlarıyla bağdaştırır. Kâfirler/ karşıt gruplarla ilgili altı sayısının ve katlarının kullanımı bu hikâyede de görülmektedir. Segrek kâfirin korusuna geldiğinde “Kılıc çeküb altı kâfir depeledi.” denir. Kara Tekür Segrek’in üzerine ilk asker gönderişinde “yaraklu altmış âdem” seçtirir. Segrek’in dönmemesi hâlinde eşi altı yıl bekleyeceğini, altı yol ayırımına çadır dikeceğini söyler.

Uşun Koca, Egrek ve Segrek’in adlarını incelemek ve bağlamla ilişkilendirerek değerlendirme yapmak, sözcük seçimindeki titizliği ortaya koyacaktır. Hint mitolojisinde Zühre (Venüs) için “Aşvin” adı kullanılmaktadır ve tanrı adıdır. Bu tanrının diğerlerinden farkı bir ata sahip olması ve at üzerinde gezmesidir. Hindistan’da at kültürü ve büyük at sürüleri yoktur. Bu nedenle bu inanç Ortaasya’ya gelince, atlı Türklerin hayatlarına uymuş ve tamamıyla yerli bir inanış hâline dönüşmüştür. Altay ve çevresinde at sürüleri hayli çok olduğundan, bu düşünce yerli de olabilir. “Atların koruyucusu” olarak Zühre inanışı, Kuzey Türkleri ve Sibiryâ kavimlerinde yaygındır. Bir Buryat masalını Bahaeddin Ögel öyle aktarmıştır:

Zühre yıldızının kendisinin de, gökte at sürüleri varmış. Yanındaki iki küçük yıldız da, birinin adı Tuğluk olan, iki çobanı imiş. At sürülerinin sahipleri, Zühre i.in kurban verirler ve etlerin kokusu ile dumanını, Zühre’ye gönderirlermiş. Gece dünyada kırsakların doğumlarını başlatırmış (2014, s. 270-272).

“Uşun” adındaki harfler, Aşvin’e uymaktadır. Metinde olarak geçmektedir. Metatez, dilde sıklıkla görülen bir ses olayıdır. “Avşin, Avşun” olarak kullanılan eski bir sözcük olabilir yahut Uşun’la Aşvin aynı kavramın farklı dillerdeki söylenişleridir. Kırgızistan’ın “Oş” şehrinin adını nereden aldığıyla ilgili rivayetler, Zührenin çobanlık vasfına isnat edilebilir. Oş; ilk insan Âdem Peygamber’in hayvanları “oş” diyerek döndürdüğü yerde kurulmuş bir şehirdir, önce "Uş" adı verilmiş ve zaman içinde "Oş" şeklini almış. Bir diğer rivayette M.Ö. 3.-4. asırlarda ülkenin güneyinde tarım ve hayvancılıkla geçinen insanların yaşadığı söylenmektedir. Fergana vadisinde yaşayanlar tarımcılık; dağ tarafındakiler ise hayvancılık yaparlarmış. Tarihçiler Saklar’ın "Uş" isminde hayvancılıkla uğraşan bir boyunun olduğunu söylerler. Şehrin de bu boyun ismiyle anıldığı belirtilmektedir

(Doğan, 1998, s. 218). Zühre-Uşun Koca özdeşliğine en önemli destek; Zühre'nin iki çobanı, Uşun Koca'nın iki oğlu olmasıdır. Atların koruyucusu niteliğine de metinde bariz bir örnek vardır. Segrek, kâfirin korusuna girdiğinde yılıkcıların kısarak güttüğünü görür (133b/5) ve kâfirleri tepeleyip kısrakları koruya yerleştirir. Abisini kurtardığında koruya gidip kısrakları önlerine düşürüp evlerine dönerler. Egrek akına gittiğinde beş gün yeme içme olur. Koruya vardıklarında Egrek ve yanındaki 300 alp hem atlarının eyerlerini alır hem de kendi kıyafetlerini çıkarırlar. Baskın olduğunda Egrek ve beraberindekilerin atları koruda kalmış olmalıdır. Yıllar sonra Segrek gittiğinde koruda güdülen atlar, muhtemelen bu atların soyudur. Egrek'in eğlencesi, uykusu; Segrek'in uykusu, Zühre ile ilgili şu anlatıyla bağdaştırılabilir.

Zühre yıldızınınmış, yerdeki bütün atlar,
Onları hep korurmuş, esen bulurmuş tüm atlar.
İki çobanı varmış, birinin adı Tuğluk,
Çobanlara bakarmış, onda imiş ululuk,
Tuğluk'a herkes tapar, keserlermiş kurbanlar,
Baharda tören yapar, içerlermiş çobanlar.
Kebapların kokusu, ta Zühre'ye çıkarmış,
Şarapların tütüsü, yıldızları yıkarmış.
Bazan gençlerin çoğu, oynarlar çalarlarmış,
Büyük şenlikler yapar, uykuya dalarlarmış.
Ateşin içine kemikler atarlarmış,
Kemik kokularıysa, Zühre'yi sararlarmış.
Derler ki bazıları, Zühre bir Tanrı idi,
Yalnız korur atları, görevi ayrı idi,
Gece dünyaya iner, doğumları başlatır,
Bazan atlara biner yeleleri ıslatır.
Yayla güz arasında, Zühre parlak doğarmış,
Zührenin ışığında, taylar apak doğarmış.
Bazan Zühre yıldızı, batılara uğrarmış,
Doğu sahipsiz kalır, kurtlara gün doğarmış.
Bu mevsimde çobanlar, sıcaktan hep baygınmış,
Ayıkmiş bütün kurtlar, son derece azgınmış.
Zührenin bir çobanı, bir de köpeği varmış,
Zühre yokken tamamı, hiç durmadan yatarmış (Türk Mitolojisi Türklere Göre Uzay
Ve İnsan Güneş Ay Ve Yıldızlar, 2015).

Yazla güz arasında Zühre Batı'ya gittiğinden doğunun sahipsiz kalması ve azgın kurtların sıcaktan baygın çobanlara saldırması Egrek ve Segrek'in uykusunu tamamıyla açıklar. Azgın kurtlar, kâfirlerdir.

Egrek ve Segrek'in de babalarına uygun olarak tasarlanmış isimleri vardır. Egrek/ Erendüz, Segrek/ Sekendiz bağlantısı kurulabilir. "Erendüz, Erentüz, Erentir" Eski Türkçede yıldız/ gezegen olarak "Jüpiter"i, burç olarak da "terazi"yi temsil eder (Kabadayı, 2007, s. 108). Güneş sistemindeki en büyük gezegen budur. Dünya'dan çıplak gözle görülebilen cisimler arasında en parlak dördüncü cisimdir. "Karakuş" olarak da bilinen Jüpiterin hayvan simgeleri "karakuş, kuzgun, sığun geyik"tir (Toprak, 2004, s. 22). Anlatıda Egrek koruya vardığında, "sığun geyik, kaz tavuk kırdılar" (129b/7) denmektedir. Müneccimlerin "Sa'd-ı Ekber" dedikleri Jüpiter, uğurlu görülen bir yıldızdır. Venüs'ten (Zühre) daha uğurludur, çoğu hayırlar ve muazzam mutluluklar ona isnad edilir. Büyükler, bilginler ve vezirler konumlarını jüpitere borçludurlar denir (Başkan, 2007, s. 31). Satürn, Jüpiter'den sonraki ikinci büyük gezegendir. Satürn/ Sekendiz de Segrek'i temsil eder. Yaşları, büyüklükleri ile sıralanmış gibidir.

Sekendiz/ Sekendir, Türk kozmolojisinde Satürn'ün karşılığıdır. Sözcüğün kökü tam olarak çözümlenememiştir. "Erentüz" sözcüğünden analogi yoluyla türetilmiş olduğu görüşü vardır. Bu görüş, metinle de uyumludur. Segrek, abisinin adını öğrenince "Emdi Egrege Seyrek yaraşur." der. Yakıştırmaca, benzetme anlamı burada da vardır. Bir diğer görüş de "sek-" fiilinden türediğini temel alır: Sekengen (Kabadayı, 2007, s. 114). Sekmek, "sıçrayarak yürümek" anlamıyla Segrek'in aceleci tabiatına uyar. Müneccimlerce "nühas-ı ekber" olarak adlandırılan Satürn, uğursuz sayılır. Harap ve helak olmak, korku ve hüznün ona isnad edilir. Türkler ve Avarların Satürn'e mensup olduğu söylenir (Başkan, 2007, s. 32). Gerçekten de Segrek; kâfirlerin kâbusu olmuştur, onları helak etmiştir. Uyuduğu hâlde önlemini almış, bu önlem kâfirlerce anlaşılamamış ve olağanüstü bir durum olarak görülmüştür. "Hay ne uyumak! Koltuğu altından bakar. Kalkar bize gen yazuyı tar gösterür." (135a/7-9) ifadeleri, düşmanın Segrek'ten ne denli korktuğunu, âdeta onu bir canavar gibi gördüğünü gösterir. Eski minyatürlerde Satürn de; yedi kollu, koyu renkli bir insan figürü olarak, her bir elinde "fare, taç, kazma, mızrak" gibi malzemeler taşır şekilde çizilmiştir. Astrolojide, üç gezegenin kavuşumu çeşitli tesirlere neden olduğu düşüncesiyle önemsenir. Üç gezegenin bir araya gelmesi, özel bir durum olarak tarif edilir. Merkür ve Venüs'ün, dış gezegenler olan Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün ve cüce gezegen Pluto ile üçlü birleşimleri diğer birleşimlere nispeten sık görülür, en az on yılda bir gerçekleşir (Dreifache Konjunktion, 2018). Egrek'in tutsaklığının kaç yıl sürdüğü metinde belirtilmemiştir. Segrek'in soylamasında "Beşikde

koyub getdügün kardaşunam.” (136b/10) ifadesi yer alır. Bu veriler dâhilinde, anlatı boyunca küçüklüğü vurgulanan Segrek’in 10-15 yaşları arasında olduğu söylenebilir. Metnin bağlamına göre üç kişinin yeniden kavuşması (Uşun Koca/ Venüs, Egrek/ Jüpiter, Segrek/ Satürn) on ila on beş yıl arasında bir süre geçtikten sonra meydana gelmiştir.

“Öksüz” bir oğlandan, Segrek’in gerçekleri öğrenmesi dikkat çekicidir. “Kimsesiz, anasız babasız çocuk” anlamına gelen öksüz, Segrek’in kardeşi olmayışına işaret etmektedir. Segrek’in kardeşsizlik ile ilgili söylediği soylamada “Kardaşsuz yigit ensesine yumruk tokinsa aglayuban dört yanına bakar olur.” kısmı öksüz çocuğun durumuna benzer. Öksüz oğlan bir kızanla tartışırken Segrek onları görür ve her ikisine birer tokat vurur. Annesi babası olmayan bir kişi de, kardeşi olmayan bir kişi de ortak noktada birleşir: savunmasızlık.

Yazılı kaynaklarda bin yıldır adına rastlanan “kopuz”, metinde de önemli bir motif olarak yer almaktadır. Egrek, Segrek’in yanına gittiğinde onu uyur vaziyette bulur ve belinde bir kopuz vardır. Kopuz, Egrek’e uyuyan yiğidin kendi milletinden olduğu düşüncesini vermiş olmalıdır ki öldürmeye gittiği yiğidin başında kopuz çalarak onu uyarmaya çalışır. Kopuz, daha önceki hikâyelerde de eğlendirme, güç verme, kutlama gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştı. Bu hikâyede ise “uyarıcı/ (bizden olanı)belirleyici” işlevdedir. Belirleyici vasfı, uyanan Segrek’in elinde kopuz olduğu için Egrek’e saldırmamasında da görülür. Destan anlatıcısı için ezgi ve müzik aleti çok önemlidir. Müzik aletinin kullanılmasıyla destan anlatıcısı; anlatımı gözden geçirme, soluk alma, vurgu gerektiren bölümleri belirginleştirme şansını yakalar. Destan anlatıcılarının, ozanların icralarına eşlik eden yegâne çalgı da kopuz olmuştur (Feyzioğlu, 2006). Segrek’in “Dedem Korkud kopuzı hürmetine çalmadum. Eger elünde kopuz olmasaydı agam başıyçün seni iki pâre kılurıdum.” ifadeleri kopuzun kutsiyetini de ortaya koyar.

Şamanlar, bir at ya da kuş ruhunu evcilleştirmeyi seçerler ve dünyadaki görünmez hayvanların tümünün yardımına başvururlar (Roux J. , 2005, s. 143). Uşun Koca bu bağlamda, yukarıda aktarılmış olan özellikleriyle “şaman” olabilir. Adına eklenmiş “Koca” unvanıyla, Oğuz’un uzun süre yaşamış, görmüş geçirmiş “dokuz ak sakallı”sından biridir (Tulum & Tulum, 2016, s. 32). Koca’nın iki oğlunun da “delü” vasfı taşıması dikkate değerdir. Delilik ve şamanın esrimesi arasında bağlantı kurulabilir. Öğrenmekle elde edilmeyen, belli başlı bir kamın soyundan gelmeyi gerektiren “kamlık”ta, şamanlığa aday olan genç staj gördüğü sürece özel bir cübbe giymez (İnan, 2018, s. 56-57). Egrek ve yanındakiler kam ve yardımına koşan ruhlar gibidir. Erginlenme yeri olan koruda sarhoştur, savaş giyimini çıkarmış vaziyettedir. Kamlar için kıyafetten sonraki en önemli unsur davul, dümbelek veya (Müslüman kamlarda) kopuzdur. Kopuz her iki kardeşin de çaldığı bir

çalgıdır. Davulu da hikâye sonunda birlikte çalarlar. Kâfirin korusundan aldıkları kısırakları “tavlunbaz urub” önlerine katarlar.

Türklerin destan ve masallarından netlikle anlaşıldığına göre gençler kahramanlık gösterinceye kadar boyun gerçek üyesi sayılmaz, babasının eğreti verdiği addan başka ad taşıyamaz ve at sahibi de olamazdı (İnan, 2018, s. 121). Egrek, adını kazanamadığı ima edilerek Ters Uzamış tarafından “hüner gösterme”ye yönlendirilmiştir. Segrek de zaten küçüktür. Egrek, erginlenme yolunu tamamlayamadan esir düşer, iki kardeş bir araya gelince birlikte erginlenir ve “eş” sahibi olurlar. Demek ki iki kardeşin adı da babaları tarafından söylenen “eğreti” adlardır. Ters Uzamış Egrek’e adıyla hitap etmez, “Uşun Koca oğlu” der. Bu anlamda, Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki katmanlı yapının devam ettiği görülmektedir. Cansız varlık tabakasında gezegenlerle ilişkilendirilen iki kardeş, canlı varlıklar tabakasında şamanlık ve esrimle bağlantılı olarak “kendir/ kenevir-keten” olabilirler. Türklerin bin yıllardır bu bitkileri çeşitli sebeplerle kullandıkları bilinmektedir. Kendir ve ketenin lifleri dokumacılıkta etkin olarak yer almıştır. “Segrek” Tarama ve Derleme Sözlüklerinde “keten tohumu, zeyrek” olarak geçmektedir. “Egrik” ise DLT’de “eğrilmiş ip” anlamındadır. Türkler kendir ile keteni sık sık karıştırmışlar, Altay Türkleri ketene “ak-kendir” demişlerdir. Ketenin bir çeşidi olarak kabul ettikleri “kendir”in kabuğundan ip ve urgan büküldüğü bilinmektedir. İlaç yapımı, yağdan istifade etmek, liflerinden dokuma yapmak gibi amaçlarla kullanılan kendir/ kenevir ve keten Türklerin kadim bilgisinde yer almaktadır. Uygurlara ait anlaşma metinlerinde, tıp kitaplarında bulunmaktadır. İki bitkinin karıştırılması Çinlilerde de görülmektedir, kenevire “büyük keten” dedikleri görülmektedir (Ulaş, 2018). O hâlde eğrilme bağlantısı ve yaşça büyük olması nedeniyle Egrek’e “kenevir” denebilir. Segrek de “zeyrek, seğerek, siğerek” bağlantısıyla “keten” olmaktadır. Osmanlı tahrir defterlerinde “zeyrek” bitkisi için “seğerek” yazılmıştır (Tozlu & Kılıç, 2011, s. 103). Egrek’in Kazan’ın divanına destursuzca girip çıkabilmesi de esrim için de kullanılan kenevir bitkisine işaret eder. Cezbe hâlinde bulunan “delü” Egrek, bu nedenle pervasız görülür.

Kılıç, hikâyede önemli bir motiftir. Segrek evlendiği sırada “Ogla kılıcın çıkardı, kızıla gendü arasına bıraktı.” denir. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve sair boylarda demir kutsaldır. Bu boyların halkları and içtiklerinde, sözleştiklerinde kılıcı çıkararak yanlamasına öne koyarlar. Sözünde durmazsan kılıç kana bulansın, demir senden öcünü alsın anlamında “Gök girsın kızıl çıksın” derler (İnan, 2018, s. 115). Segrek de bu yemini hatırlatır mahiyette davranır, abisini kurtarma yeminini mitolojik yapıyla bağlar.

Retorik ve ikna stratejileri.

Varlık tabakalarının muntazaman üst üste dizildiği anlatıda, anlam katmanları da belirmiştir. Amaçlanan anlam ilişkilerini kurmak üzere deyimler, atasözleri, yeminler, gelenekler, benzetme sanatları işe koşulmuştur. Sözcük seçimleriyle bütünlük oluşturan daha büyük anlam yapıları tesis edilmiştir.

Deyimler, genellikle önce deyim ardından deyimde işaret edilen durumun anlatımı şeklinde sıralanmıştır. Gerçekleri farklı ve etkili biçimde ortaya koymanın en güzel yolu olan deyimlerin hikâyede kullanılarından bazıları şunlardır:

Destur dile-, hoş kal-, dilin ara-, yol ver-, karşı get-, acı yaş dök-, yolundan ır-, âdem sal-, ayagina at tuşagin ur-, gönli sev-, gözi tut-, uguru açık ol-, gözlerini uyhu al-, yol az-, kapu baca olma-...

Geçen zamanı anlatmak için kullanılan “Eyegülü ulalur, kaburkalu böyür.” atasözü bu hikâyede de görülmektedir. Egrek tutsak olduktan sonra, bir umut ışığı olarak Segrek bu sözle okuyucuya sunulur. “Eski tonun biti, öksüz oğlanun dili acı olur.” atasözü, Segrek Egrek’in varlığını öksüz bir çocuktan öğrenirken görülür. Egrek, hüner göstermeye çağırma görevi Ters Uzamış adlı bir yiğidindir. Segrek’i hüner göstermeye çağırırsa öksüz oğlandır. Her iki kişi de isimlendirilişleri ve atasözleri yardımıyla duruma tamamen uygun hâldedirler. “Ters”, *aksi, zor olan şey* anlamında Egrek’in eylemini yönlendirir. Öksüz oğlan da “acı sözleri” ile Segrek’i yönlendirir. Ters Uzamış ve öksüz çocuk “gerçek” olanı temsil ederek hikâyenin benimsenmesini kolaylaştırırlar. “Ata hakkı Tangrı hakkıdır.” atasözü, Segrek’in babasını neden affettiğini açıklar. “Gerçekleri gizleyen” olarak Uşun Koca, Segrek’e göre ölümü hak etmiştir. Onu kurtaran, bu sözdeki toplumsal bilinç ve inanıştır. Böylece Segrek, toplumun istedik davranışlarına sahip bir birey olduğunu göstermiş olmaktadır. “Depegen götini süsegen yırtar.” atasözü, Kara Tekür tarafından söylenmiştir. Bu söz; tepen bir hayvana (at vb.), boynuzuyla saldıran bir hayvan (boğa, keçi vb.) karşı tutularak tehlikenin bertaraf edilebileceği düşüncesini taşır. Günümüzde kullanılan “Dinsizin hakkından imansız gelir.” atasözüne benzemektedir. “Acımasız olan kişiyi, kendisinden daha acımasız biri yola getirir.” anlamındaki bu sözler, kâfirin Oğuzlara bakışını da gösterir. “Alp erden adın yaşurmak ayb olur.” sözü, Egrek’indir. Segrek’in kendini tanıtmayı için bu atasözünün ve “ayıp”ın toplumsal konumu kullanılmıştır.

Metinde benzetme sanatları çok etkili bir biçimde ve sıkça kullanılmıştır. Okurun/dinleyicinin zihninde soyut olan hemen her şey somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metnin hitap ettiği kitlenin “duygudaşlık” kurabilmesi için ortam hazırlanmıştır. Çoğu “biz”den olanlar ile ilgili yapılan benzetmeler, okurun duygularını “biz”e çekecek şekilde kurgulanmıştır.

Öksüzlük, toplumda üzüntü ve merhamet duygularını ortaya çıkaran bir durumdur. Segrek'in durumu, öksüz çocuğun ondan yediği tokatla özdeşleştirilmiştir. Alplarla ava gittiğinde bir kavga çıksa ve ensesine bir yumruk yese, kardeşi olmadığı için, ağlayarak etrafa bakacağını söyler. Toplumun Segrek'in durumunun acılığını anlaması beklenir.

Hayvanlarla ilgili benzetmeler, metin içinde sıkça görülür. “Ayagina at tuşağı ur-” evlenmek anlamında kullanılmıştır. Bir atın hareket etmesini engellemek için yapılması gerekenle, Segrek'in Oğuz ilinden ayrılmasını engellemek için yapılması gereken şey aynıdır. Segrek'in eşi, çok dil dökmesine rağmen onu ikna edemeyince durumunu benzetmelerle ifade eder. Segrek için “kayabanun buğrası, kazaguc aygır, agayılun koçları” sözlerini; kendisi için ise “sarvan, ilkıcı, çoban” sözcüklerini kullanır. Sarvan, yilkıcı ve çoban; sürüleri güden, sürü yöneticileridir. Kendini yönetici olarak gören gelin, başarısızlığını doğadan benzetmelerle şiirsel olarak ifade eder. Başarısızlığının sonucunun sadece kendine yüklenmesinden endişe eder. Bu endişeyi “Kademi kutsuz gelin deyince udsuz gelin” kalıbıyla ortaya koyar. Ayağı uğursuz olmak, kültürel bir inanıştır.

Hayvanlarla ilgili benzer kullanımlar Egrek'in soylamasında yine Segrek için kullanılmıştır:

Kayabanum güdende sarvanum mısın?

Kazaguçum güdende ilkuçım mısın?

Agayılum güdende çobanum mısın?

Kulagumda sır söyleşür nâyibüm misin?

Bu kez; yönetici Egrek, onun namına yardımcı olan ise Segrek olarak konumlandırılmıştır. İki kardeşin kavuşmalarında Egrek Segrek'in boynunu öper, Segrek abisinin elini öper. Kucaklaşma, sevgi göstermede dahi toplumun ilkelerinin olduğu görülür. Büyüğün ve küçüğün kültürel yeri belirlenmiştir. Büyük sevgi, küçük saygı gösterir. Büyük önder, küçük yardımcıdır. Bu özellik Bilge Kağan ve kardeşi Kültigin arasında da aynıdır. Tarihsel kökeni olan bir davranış biçimidir.

Seyrek Egrek'i kurtarana değin Uşun Koca'dan “ata” olarak söz edilir. Bu ana kadar, saygının hâkim olduğu görülmektedir. Egrek kurtulduktan sonra Segrek “Babam mana karşı gelsün.” diyerek müjdecî gönderir. Sadece saygı ile başlayan baba-oğul ilişkisinin, sevgi ve saygının harmanlanmasıyla yeni bir boyut kazanması sağlanır, aile bütünlüğünü oluşturulur.

Savaş alanlarında askerlerin birbirini tanıyabilmeleri, gizliliği sağlayabilmeleri için parolalar kullandıkları bilinmektedir. Benzeri bir kullanım, Egrek'in Segrek'in onun kardeşi olduğundan emin olması için metne yerleştirilmiştir. Soru ve cevaptan oluşan hemen hemen

aynı soylama, Depegöz ile Basat arasında da görülmektedir. Okura/ dinleyiciye kültürel kimliğini, siyasi varlığının mahiyetini hatırlatma amacı da güden, parola niteliğindeki kısımdır. Sağlama yapılmasına imkân veren bu uygulama anlatıda şu şekildedir:

Kalarda koparda yerün sorar olsam ne yerdür?

Karanu dün içinde yol azsan umun nedür?

Kaba âlem götüren hanunuz kim?

Gavga günü öndin depen alpunuz kim?

Yigit senün baban kim?

...Adun nedür yigit?

Soylamadaki sorulara Segrek'in verdiği cevaplar, bireyin aidiyeti konusunda toplumun belirlediği sırayı ortaya koyar. Bireyin aidiyetini ve varlığını belirleyenler sırasıyla; yurt, dinî inanç, hükümdar, ordu başı, babadır. Tüm bunlar varsa birey vardır, o zaman adının önemi olur.

Onaylanan ve onaylanmayan durumların anlatıda beddua ve dualar yardımıyla gösterildiği olur. Güzel sözler için “Ağzun içün öleyim, dilün içün öleyim.” denirken, beğenilmeyen sözler için “Agzun kurusun, dilin çürüsün” gibi beddualar yer alır. Rıza alındığı, dualarla işaret edilir. “Ugurun açık olsun! Sag esen varub gelesin.” ifadeleri kullanılır. Kararlılığın son noktası ise “yemin” ile bildirilir. Segrek'i ikna etmeye çalışan eşine karşılık o; kılıcı, doğmamış çocuğu, kendi canı üzerine yemin eder.

Kâfirin “olumsuz” kimliği, yaptığı aldatmacaların dile getirilmesiyle perçinlenir. Tekür'ün Oğuz yiğitlerine tuzak olması için kuru yaptırması birinci aldatmacadır. İkinci aldatmaca ise Egrek'e söylenen yalandır. Segrek'le başa çıkabilmek için Egrek'i savaşımaya göndermek isteyen kâfirin sözleri şöyledir:

Yigit sana tekür himmet eyledi. Şunda bir delü yigit yolcunun yolakcunun çobanın çoluğun etmegin alur. Tut ol delüyi öldür, seni koyu verelim.

Egrek, karşısındakinin Oğuz'dan biri olduğunu bilse şüphesiz ki harekete geçmeyecektir. Ayrıca “yolcu, çoban, çocuk” gibi yalnız ve savunmasız kişilerden söz edilerek duygularına dokunulmuştur. Tüm bu aldatmaca bir de Tekür'ün “himmeti” olarak sunulmuştur. Kurgulanan aldatmacanın içinde, Oğuz yiğitlerinin merhamet, cesaret ve yiğitlikleri vurgulanmış olmaktadır. “Biz” ve “onlar”ın her karşı karşıya gelişinde, ya nicel fark ya da hile yoluyla öne çıkmak isteyen “onlar”, okurun düşüncesinde “kötü” varlığıyla özdeşleşir. Eserin ait olduğu ideolojinin kendi toplumuyla sıkı bağları olduğu, onu gayet iyi tanıdığı kullanılan ikna stratejilerinden anlaşılmaktadır.

Salur Kazan Tutsak Olub Oğlu Uruz Çıkardığı Boy.

Makro yapılar.

Tematik yapı.

Hikâyenin başlığı, hikâyedeki ana olayı özetler niteliktedir. Kazan Han bir av sırasında, kâfir sınırında derin bir uykuya dalmasıyla tutsak olmuştur. Yıllarca süren tutsaklık Uruz'un harekete geçmesiyle son bulmuştur.

Kazan'a Trabzon tekfurunun gönderdiği şahin, av sırasında Toman'ın Kalesine konar. Şahinin ardına düşüp dere tepe aşan Kazan, kendini kâfir ilinde bulur. Beraberindeki 25 Oğuz erenini dinlemez ve daha ileri gider. Beyler şehit, Kazan tutsak olur. Başlangıç olayının zamanı verilmemiştir. Düşmanın topraklarında Kazan'ın uykusu yedi gün sürer, zaman hakkında tek bilgi budur. Haberin kaynağı anlatıcı/ yazardır. Olaya şahit olan yirmi beş eren de ölmüştür. Şahin kendi yurduna dönmüş ise, olayın mekânı Trabzon civarı olmalıdır.

Ana olay; Kazan'ın oğlu Uruz'un "bir kişi"den dedesini babası olarak bildiğini, asıl babasının ise yıllar yılı Toman'ın Kalesi'nde tutsak olduğunu öğrenmesi ile başlar. Buradan itibaren olaylara sadece anlatıcı değil; "bir kişi", amca, anne vb. pek çok kişi daha şahit ve dâhil olur. Giriş, Uruz'un kendini birey olarak ortaya koyabilmesi için "sebep" niteliğinde kurgulanmıştır.

Şematik yapı.

Begil oğlu Emran'ın hikâyesinde "Aslan enügi yene aslandur." (123a/4) atasözü yer almaktaydı. Uruz'un hikâyesinde de bu zihniyetin devamı görülür, metnin ana fikri de bu minval üzeredir. "Soy, kök, asıl" vurgusu anlatıya egemen kılınmıştır. Hemen her kısımda kökene vurgu yapıldığı görülür. Hikâye toplumuna, özünü hatırlatma gayesi güdüldüğü söylenebilir. Tercihler niyetin, niyetler tutumun, tutumlar da aidiyetin göstergesi olduklarından (Nacar-Logie, 2014, s. 67); anlatı kahramanı olarak herkesin tanıdığı bir kişinin oğlunun seçilmesi, oğlanın babası gibi davranması ve bunun tüm topluma mal edilmesi bağlantısı anlaşılabilir.

Metnin epizot ve motiflerine dayanılarak olay örgüsü şöyle özetlenebilir:

- a) Salur Kazan, yirmi beş Oğuz ereni ve Trabzon Tekfuru'nun gönderdiği şahin ile ava çıkar.
- b) Avda şahin, Toman'ın Kalesi'ne uçunca Kazan onun peşinden hayli yol gider.
- c) "Küçücek ölüm" denen ağır bir uykuya dalan Kazan tekfurun adamlarınca tutsak, beraberindeki yirmi beş kişi şehit edilir.

- d) Salur Kazan kalede bir kuyuda tutulmaktayken tekfurun karısına, onun yedi yaşında ölmüş olan kızını binek olarak kullandığını, ölülerine verdikleri yemekleri kendisinin yediğini söyleyince kuyudan çıkarılır.
- e) Kazan'dan kuyudan çıkma şartı olarak; kâfirlere bir daha düşmanlık etmeyeceğine, onları övüp Oğuz'u yereceğine dair yemin istenir.
- f) Söz oyunları ile yemini çarpıtan Kazan kopuz ister ve ardı adına soylamalarla kendini, kâfirin onun gözünde ne olduğunu anlatır; kâfirleri küçümser.
- g) Salur Kazan tarafından kandırıldıklarını anlayan kâfirler, bir oğlu ve kardeşi olduğu için onu öldürmeye çekinirler.
- h) Kazan'ın oğlu Uruz büyüyüp de yiğit olunca bir kişi ona, babasının tutsak olduğu gerçeğini anlatır.
- i) Annesine gerçekleri gizlediğinden dolayı kızan Uruz, amcası Kara Göne ile anlaşarak babasını kurtarmak için yola çıkar.
- j) Uruz ve diğerleri yolda karşılarına çıkan ayasofyayı ele geçirince Toman Kalesi'nin tekfuru onların gelişini öğrenir.
- k) Kâfirler, Uruz ve beraberindekilere karşı Salur Kazan'ı savaşıma gönderirler.
- l) Beyrek'i, Dölek Evren'i, Alp Rüstem'i yenen Kazan'ın karşısına oğlu gelir.
- m) Uruz, Kazan'ı yaralar, öldüreceği sırada babası ona kendini tanıtır.
- n) Oğlu, kardeşi ve sair erenlerle kucaklaşan Kazan onlara katılır, birlikte kâfiri yener ve ganimet elde ederler.
- o) Kazan yurdundakilerle hasret gidererek yedi gün yedi gece sürecek bir toy düzenler.

Anlatı, başlık itibarıyla Uruz için düzenlenmiş görünse de Kazan'a daha fazla söz hakkı verilmiştir. Uruz, ana olayın içine sokulana kadar türlü detaylarla Kazan'ın ağzından Kazan tanıtılmış, icraatleri anlatılmış, kaledeki eylemlerinden söz edilmiştir. Baba-oğulun bir tutulduğu hâkim ideoloji, metnin söyleminde de aynı birliği göstermiştir.

Durum.

Hikâye, iki bölüme ayrılmış bir yapı arz etmektedir. Bölümlerden biri tamamen Salur Kazan'a, ikincisi Kazan-Uruz buluşmasına ayrılmıştır. Olayların arka plan bilgisi, diğer hikâyelerden çok daha fazla ve ayrıntılıdır. Salur Kazan'ın toplumca koyulduğu yüce yeri, bu anlatıda müşahade etmek mümkündür. Uruz'un birey olarak sayılabilmesi için, nasıl bir babaya sahip olduğu okura iyice belletilir. Kazan Han'ın ava çıkma nedeni, avda olanlar, avın sonucu açıkça anlatılır. Kişi ve mekân isimlerine özellikle yer verilmesi, anlatının gerçeklik özelliğine vurgu yapar.

Hikâyedeki her olay hakkında tam olarak bilgi sahibi olmak mümkündür, ikisi hariç. Uruz'dan babasının kim olduğunun, ne durumda olduğunun neden gizlendiği belirtilmemiştir. Uruz'a "bir kişi"nin pat diye neden gerçekleri söylediği anlaşılamamaktadır. Kısmi bir cevap, Uruz'un annesine verilir: "Korharudum, kâfire varasın, gendüzünü üzesin, helâk olasın, anuniçün sana demezidüm." (143b/2-3). Uruz'la ilgili bu önemli vakaların arka plan bilgisinin açık olarak verilmeyişi, öncelenenin Kazan olduğu fikrini doğurur.

Kazan'ın dilinde politik yapının sesi duyulur. Kendiyle ilgili anlattıkları olsa da Kazan'ın asli rolü, Oğuzları tanıtmak/ hatırlatmaktır. Bir Oğuz'dan beklenen kültürel, dinî, toplumsal hangi özellik varsa Kazan'da belirmiştir. Bu nedenle de ana olaya kadar her şey onun üzerinedir. Durumu bilen okur/ dinleyici, Uruz'la başlayan mücadeleyi anlayabilecektir. "Güçlü bir bey dahi 'gafil' olabilir, oğul ve kardeş bir insanın en önemli dayanaklarından, soy bağı önemlidir, soyunu ve nereden geldiğini unutmayan/ bilen kişi önünde sonunda zafere ulaşacaktır." gibi pek çok çıkarım hikâyede olaylar vasıtasıyla örneklendirilmiştir.

Yorum.

Söylem, karşılıklı iletişimde bir sözleşme niteliğindedir. İletişimin doğasını, türünü, biçimini belirleyen bir sözleşmedir. Bu anlamda iletişimde muhataplar önemlidir. İletişimde söylemin niyetine bağlı olarak dil aracılığıyla sosyal statü, dolaylı veya doğrudan bildirilebilir (Nacar-Logie, 2014, s. 40). Hikâyedeki söylem sahiplerinden Salur Kazan, hiyerarşik olarak toplumun en üst kademesindeki isimdir. Normalde, zirvede Hanlar Hanı Bayındır Han bulunur. Fakat bu hikâyede Bayındır Han aktif değildir, Kazan'ın söylemini güçlü kılmak için Bayındır Han'ın görmezden gelindiği düşünülebilir. Kendisinden sadece, Uruz onu babası olarak bildiği için bahsedilir. Han Kazan, statüsünün yüksekliği oranında söylem ve eylem sahibidir. "Biz"den olanların başını çeken Kazan'dır. Grubun diğer üyelerinin söyleme dâhil edilişleri de statüleriyle doğru orantılıdır. Olaylara hakimiyeti olan üst söylem grubunda etkin rol önce Kazan'ın sonra Uruz, Beyrek, Rüstem ve Evren'indir.

Alt söylem grubu Trabzon Tekürü, Toman Kalesi Tekürü ve karısı, bunların emirlerindeki kâfirlerden oluşmaktadır. Trabzon Tekürü, "şahin" göndererek Kazan'ın eylemini başlatandır, dolayısıyla söylemi simgeseldir. Onun ağzından tek söz verilmemiştir. Toman Kalesinin Tekürü ise, casus yoluyla Kazan'ın gelişinden haberdar olan ve eyleme geçendir. Bu noktadaki söylemleri önce tanımayı, ardından da tutsak etmeyi içerir. Tekürün karısı ise, rencide etmek üzere yanına gittiği Kazan'ın kuyudan kurtuluşuna vesile olandır. Bu grupta en fazla söz hakkı ona tanınmıştır. Tekür'ün karısının Kazan'la iletişimi Kazan'ın esprili cevapları ve kandırmacalarıyla süslüdür. Kadının bir anne olarak hassasiyeti, onun yanılmasına meydan vermiştir. Yanılgısını Tekür'e taşıması, Kazan'ın özgürlüğü yolunda ilk

adımdır. Han'ın tutsaklıktan kurtulabilmesi için, hareket kabiliyetini sıfırlayan kuyudan çıkarılması gereklidir. Kâfirin inançlarını kâfirlere karşı kullanan Kazan, dinî söylemin de bir parçası olur. Karşı tarafı iyi tanımaktadır. Buradan itibaren kâfir söylemi “saf”, Kazan'ın söylemi “kurnaz” vasıflıdır. Kâfir, bir çocuk gibi gösterilir; tutsaklarından kendilerine düşmanlık yapmamasını ve onları övüp Oğuz'u yermesini istemeleri çocuksu isteklere benzer. Kazan'ın zekâsı ve bilgisi ön plana çıkarılırken, kâfirin akılsızlığı vurgulanır. Kâfirler, “akılsız, korkak, batıl inançlı” olduklarını ortaya koymak için konuşturulur.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Yalnızca bireylerin değil; tutumların, müziğin, kıyafetlerin, statülerin, inançların, kültürel öğelerin vb. konuştuğu Dede Korkut Hikâyeleri'nde her öge bir veri sunar. Sözcük ve cümleler de bunların ortaya döküldüğü yerlerdir. Hayatını at üstünde idame ettiren, dur durak bilmeden akınlara giden, yurdu için durmadan çalışan, yılda iki kez yerini değiştiren hareketli ve medeni bir millet olan Türklerin metinleri de eylem dolu hayatları doğrultusunda yaratılmıştır. Eylem cümlelerinin anlatıların belkemiği niteliğinde oluşu buna örnektir. İletişime verilen büyük önem, çoğu diyaloglarla örülmüş soylamalarda dikkat çeker. Soylamalar, hem edebî zevke hitap eder hem de doğrudan iletişimi en özlü şekilde meydana getirir. Aynı zamanda anlatılanların toplumun zihninde kalıcılığı için ritmik unsurlardan yararlanır.

Kâfir, Oğuz'un karşıt grubudur. Grubun karşıtlığı cümle yapısında kendini gösterir. Devrik cümle yapısına, kâfirin tanımlandığı kısımda rastlanır. Cümlelerin kurallı olmayışı devrik, Oğuz'un kuralına uymayan kâfirdir denebilir. Kazan'ın peş peşe soylamaları, muhatap kâfirler olduğundan ara ara devrik cümleler barındırır:

Arkıc kırdı yaykanur ummân denizinde

Sarb yerlerde yapılmış kâfir şehri

Saga sola cırpındı urur yüzgeçleri

Su dibinde döner bahrîleri

“Tangrı menem!” deyü su dibinde çagırışur âsîleri

Önin koyub tersin okur kızı gelini

Altun aşuk oynar Sancıdanun begleri.

Altı katla Oğuz vardı, alımadı ol kaleyi. (141a/13-141b/5)

Elüne girmişiken, mere kâfir, öldür meni yitür meni, sal kılıcun kes başum, kılıcundan saparum yok (141a/10-11).

Karşı taraf, kızlarının tersinden okuması gibi, her şeyiyle Oğuz’a zıt kurgulanmıştır. Özne ve nesneler yüklemden sonraya bırakılmış, eylemin vurgusu artırılmıştır.

İsim cümleleri genellikle tanııtma, tanımlama, bilgi verme amaçlı cümlelerdir. Bu tür cümlelerin kullanımında gruplar arası bir farklılık gözükmemektedir. Amaçlarına ve kullanan gruba göre birkaç örnek verilebilir:

Tekürün avratı: Dirlüğün yer altında mı hoşdur, yohsa yer yüzinde mi hoşdur?

Kazan: Ölülerünüzde andan yorga yokdur, ana binerem.

İt gibi kev kev eden çirkin huslı, küçücek tonuz şölenli (...) köpegüm kâfir!

Ak sazun aslanında bir köküm var, alaca yundunu turgurmaya.

Metinde soru cümleleri az sayıdadır. Bilinmeyen az oluşu, soru cümlelerinin gerekliliğine etki etmiş gözükmemektedir. Tekür’ün karısının, Uruz’un, Kazan’ın “öğrenme” amaçlı soruları vardır. Bunların yanı sıra Kazan tanınmamak için, cevaplarını bilmezden geldiği sorular sorar. Bu sorular; Beyrek, Rüstem, Evren’in vasıflarını dinleyicilere duyurmak için tasarlanmış gibidir. Gerçek sorusu, ordunun önünden gelen genç yiğidin kim olduğunu öğrenmeye yöneliktir.

Diyalogların estetik hâli olarak değerlendirilebilecek soylamalar, metinde geniş yer tutar. Soylamalarda hâkimiyet Kazan’ındır. Kâfirle olanlarda cevap yoktur, Oğuz beyleriyle olanlarda karşılıklılık söz konusudur. Kazan o kadar şeyi peş peşe sıralarken, kâfire söz hakkı verilmez. Anlatıcı/ yazar burada niyetini ortaya koyar. Konuşması/ dinlenilmesi gereken Kazan’dır, gerisine ancak bir “işlev” dahilinde ifade fırsatı verilebilir. Tekürün karısının konuşması buna örnektir. O, hem kendi zayıf yanlarını birinci ağızdan ortaya koymak hem de Kazan’ın kuyudan çıkışını hazırlamak işleviyle konuşturulur. Soylamalarını kopuz eşliğinde icra eden Kazan; kâfirin dili, müzik dili ve Oğuz dili olmak üzere üç dil bilmektedir. Üç dili de etkin bir şekilde kullanmaktadır. “Mecazen” kâfirin anladığı dilden, “ruha hitap ederek” müzik dilinden, “kültürel ve tarihi mensubiyetinin tamamen bilincinde olarak” Oğuz’un dilinden konuşur. Niyetler genellikle ima ve şaka yoluyla ortaya konur. Kazan’ın “Vallâhi billâhi, toğrı yolu görür iken eğri yoldan gelmeyeyim.” yemini ima ve şaka öğelerinin başarıyla bütünleştirildiğini gösterir. Sözünde durmak, yalan söylememek gibi hasletlere önem veren bir toplumda, Kazan gibi bir beyin kendini kurtarmak için dahi yalan söylemesi mümkün değildir. Söz oyunlarıyla gerçeği dile getirdiği görülmektedir.

Kâfire birinci soylamasında Kazan, karşılaştığı düşmanların sayısına rağmen korkmadığını anlatır. İkinci soylamada, fiziksel ve yönetsel gücünden bahsedip tevazusunu vurgular. Üçüncüsünde, Kazan’a göre, kâfirin vasıfları ve kâfire karşı kazandığı büyük zafer yer alır. Dördüncüde geçmiş başarılarından bahsedilir. Beşincisinde Kazan oğlunun ve

kardeşinin varlığından söz açarak gözdağı verir. Son soylamasında ise kâfiri küçük ve hor gören ifadeleri art arda sıralar. Bu soylamalar karşısındakinin “kim” olduğunu mesnetlerle kâfire anlatan, uyarıda bulunan ifadelerdir. Söylenenlere karşı karşı tarafın tek cevabı “Bu bizi öğmedi, gelün bunu öldürelüm.” olur. Sonra, soylamadaki meydan okuma etkisini göstermiş olmalıdır ki “Bunun oğlu var, kardaşı var, bunu öldürmek olmaz.” derler. Uruz’un biri soylama olmak üzere iki diyalogu vardır. İlk diyalog, bilinmeyen bir kişiden alınan bilinmeyen bir bilgiye dairdir. Soylamanın sebebi olan bu diyalogdan sonra Uruz annesine hesap sorar, öfkesini kusal. Duygusal olarak sert olan bu anın, soylamayla verilmesi havayı yumuşatır. Diğer diyaloglarında Uruz’un sözlerinin karşılığı, muhatabın eylemidir. “Men babam tutsak olduğu kaleye gederem” der, ittifakla anlaşılıp sefere çıkılır. “Hây atamun altun kadehinden şerâb içen, meni seven atdan ensün, bunun kapusına birer gürz uralum.” der, on altı yiğit birleşip kapıyı kırarlar.

Cevapsız diyalogların “emir” telakki edildiği görülmektedir. Karşısındakinin babası olduğunu öğrendiğinde, suskun olan ve eylemi konuşan taraf Uruz’dur. Attan yere iner, babasının elini öper. Cevapsız diyalogların hiyerarşik bir düzende olduğu anlaşılmaktadır.

Basit yapıda olmayan cümleler ve uzun cümleler genellikle Kazan’a aittir. Bu cümleler kâh şartla kâh hitap ve eylemlerle kurulur:

Anda dahı “Erem, begem!” deyü öginmedüm, ögünen erenleri hoş görmedüm.

Kelisâsın yıkub yerine mescid yapdum, ban banlatdum.

Firavn şişler yükleyüb yerden çıksa kaba ökçemile perçîn kılan Kazan eridüm.

Yigirmi bin er yagı gördümise yelmedüm.

Ak kayanun kaplanınun erkeğinde bir köküm var, arkıç kırdı sizün geyiklerünüz tozgurmaya.

Cümlelerde yer alan fiilimsiler, şart eylemleri, aktarma cümleleri, eylem sayısı cümlelerin yapısına etki eder. Sıralı fiil cümlelerini, anlatıcı da kullanmaktadır. Yukarıdaki gibi karmaşık cümle yapılarının ifade gücünün ise hikâyenin en güçlü kişisine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Kazan’ın cümlelerindeki sözcük türü zenginliği göze çarpmaktadır. Kâfirin cümleleri genellikle kısa ve basittir, böyle olmayanları da vardır:

Kim idüğün bilün.

Varayın Kazanı göreyin ne hallu kişidür, bunca âdemlere zarb ururımış.

And iç kim bizüm elümüze yağılığa gelmeyesin hem bizi ög, Oguzı sindurgıl, seni koyuverelüm, var get.

Vallâhi Kazan eyü and içdi.

Metindeki cümle seçimlerinin gerek yapı gerek anlam ve gerekse karşılıklılık itibariyle gruplara eşit olarak dağıtılmadığı görülmektedir. Yazarın/ anlatıcının mensubu olduğu topluma yönelik olumlu yargısının seçimlerine de aksettiği söylenebilir. İletişimin önemli unsurlarından olan “karşılıklı” oluşun bazen sözler bazen eylemlerle sağlandığı anlaşılmaktadır. Cevabın görmezden gelindiği, sözlü cevabın alınmadığı kısımlarda “emir verme, statü farkı” gibi unsurların etkili olduğu kanısına varılmıştır.

Sözcük seçimleri.

Söylem içerisinde hiçbir kullanım niyetsiz değildir. Eş anlamlı sözcükler içinden söyleme dâhil edileni veya edilmeyeni bir niyet doğrultusundadır. Sözcük tercihleri kültürel, dinî, ideolojik yapıyı ortaya koymaya yardımcı olur. İkilemelerin kullanımında, üstünde durulmak istenen ögeyi; karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımında, neyin belirginleştirilmek istediğini anlayabiliriz. Mitik devrin izlerini taşıyan masal, destan, efsane gibi sözlü ürünlerde de varlıkların adlarının seçiminde “niyetsel” bir bağlantı görülür. Dede Korkut Hikâyeleri, bütün bu sözcük seçimlerine dair zengin veriler sunan, çok katmanlı bir yapıdır.

Metinde “agla-/ melûl ol-, şart eyle-/ and iç-, öldür-/ yitür-, er/ beg, kayıt-/ gerü dön-, asıl/ kök” gibi yakın ve eş anlamlı kullanımlar görülür. Diğer hikâyelere nazaran, bu tarz kullanımların anlatıdaki sıklığının azaldığı görülmektedir. Eş ve yakın anlamlı sözler, karakteristik bir özellik olarak, cümlelerde yine art arda bulunmaktadır. Cümlede önemsenen her ne ise, bu vasıta ile daha anlaşılır kılınmakta ve vurgulanmaktadır. Vurgulamak için bununla da yetinilmemekte, sözcük çiftleri tekrar tekrar söylenmekte, âdeta zihinlere kazınmaktadır:

Anda dahı “Erem, begem!” deyü öginmedüm. (140b/9, 141a/9, 141b/8-9, 142a/5)

Gendü aslum, gendü köküm sımagum yok. (140b/11, 141a/11-12, 141b/11, 142a/7, 142b/3-4)

Böyle degeç oğlan agladı melûl oldı. Atını kayıtdı gerü döndi. (143a/7-9)

Karşıt anlamlı sözcükler genellikle Oğuz’un karşıt grubuyla ilgili cümlelerde kullanılmıştır. Sözcüklerin bazıları yaygın olarak zıt anlamlı bilinirken, bazıları bağlama göre bu anlam ilişkisini kazanır. Karşıt anlamlılığa metinden “ög-*sındur-, doğru yol*egri yol, sağ*sol, kelisa*mescid, ölü*diri, beg*kul et-” örnekleri verilebilir. Bağlama göre karşıtlık oluşturanlar ise “ag akça*pûl, kızıl altun*bakır” gibi sözcüklerdir.

Anlamı güçlü kılmanın sık tercih edilen bir yöntemi olarak ikilemeler, anlatıda Kazan Han ve anlatıcı/ yazar tarafından kullanılmıştır. Kazan'ın kullandıkları, kendi kudretini yüceltmeye yöneliktir. Anlatıcının ise savaş sahnelerinin heyecanını artırdığı görülür:

*“Yüksek yüksek kara tagdan taş yuvalansa
Kaba ökçem, uylugum karşı tutan Kazan eridüm*

...

*Kaba kaba begler oğlu gavgâ kılsa
Kamçı salub tindüren Kazan eridüm”*

Bu mahalda Oguz erenleri alay alay geldi, güpür güpür tavullar, nakâralar çalındı.

“Soy” ile ilgili sözcüklerin seçimi ile hikâyenin bağlaşıklık ve bağdaşıklıkla sağlandığı görülmektedir. “Ata adını yöritmeyen hoyrad ogul/ Ata belinden enince enmese yeg/ Ana rahmine düşünce togmasa yeg/ Ata adını yöridende devletlü ogul yeg.” (4a/9-12) atasözleri, hikâyenin ortaya konuluş amacı gibidir. Adı sanı belli bir “ata”, atanın da onun namını yürütecek özelliklerle donanmış bir oğlu olmalıdır. Bu bağlamda, toplumun ideolojisine uygun olarak hareket edilmiş; hikâye içindeki “baba” her yönüyle tanıtılarak oğlundan beklenenler ve onun yapabilecekleri belirlenmiştir. Kazan'ın soylamalarında sıkça tekrarladığı “Gendü aslum, gendü köküm sımagum yok.” ifadesi, makro anlamda soy bağına da vurgulamaktadır. Kâfirin de soy bilgisine işaret eden ifadeler yer verilmiş, zıtlıklar vasıtasıyla karşılaştırma yapılmasına olanak tanınmıştır:

*Arkıc kırdâ dönderdügüm, mere kâfir, senün baban,
Sakkına imrendügüm senün kızun gelinün (141b/12-13)
Ak Kayanun kaplanınun erkeğinde bir köküm var,
Arkıc kırdâ sizün geyiklerünüz tozgurmaya.
Ak sazun aslanında bir köküm var,
Alaca yundunı turgurmaya.
Azulı kurd enügi erkeğinde bir köküm var,
Agca yanal tümen koyunun gezdürmeye.
Ag sunkur kuşı erkeğinde bir köküm var,
Ala ördek, kara kazun uçurmaya.
Kalın Oguz elinde bir oğlum var, Uruz adlu,
Bir kartaşum var, Kara Göne adlu,
Yeniden toğanunı dirgürmeyeler. (142a/8-13, 142b/1-3)*

Av sahnelerinin imgelerinden yararlanılmış olan bu soylamada; Kazan ve oğlu “avcı” hayvanlarla, kâfir ise “avlanan” hayvanlarla soy birliği içindedir. Kuvvetin “biz”den olanlara,

acizliğin “öteki”lere verildiği görülmektedir. Renk adları da Oğuz’dan olanlar için “ak”, diğerleri için “alaca, agca (yanal), ala, kara” olarak kullanılmıştır. Oğuz hep ak, karşı taraf hep karışık ve karadır.

Metinde Kazan’ı ifade eden sözcükler: Kazan (57 kez), Kazan Beg (6 kez), baba (5 kez), kâfir (4 kez), Han Kazan (3 kez), ata (2 kez), han/ beg/ Tatar/ er (1’er kez)dir. Birey olarak varlığının önemsendiği açıktır. “Baba” olması ise ikinci önemli özelliğidir. “Kazan” adıyla ilgili açıklamalar “Salur Kazan’un Evinün Yagmalandığı Boy”da verilmişti. Uruz’dan anlatıda: Uruz (9 kez), ogul (8 kez), oglancuk (2 kez), Alp Uruz (2 kez), bir ag boz atlu (2 kez), yigit (2 kez), Kazan’ın oğlu/ Arslan Uruz (1’er kez) sözcükleriyle söz edilmektedir. Uruz’un bir evlat, çocuk oluşunun öncelendiği; birey olarak varlığının da güçlü görüldüğü anlaşılmaktadır. Oğuz erenlerinden Beyrek, Dölek Evren ve Alp Rüstem; babalarının adlarıyla anılmışlardır. Karşı tarafı temsil eden sözcükler ise şöyledir: kâfir (29 kez), Tekür (10 kez), Tekür’ün avratı (2 kez), hatun/ avrat (1’er kez), Tırabuzan/ Tomanın Kalesinin Teküri (1’er kez), köpegüm (1 kez). Bu seçimler karşı tarafın birey olarak varlığının önemsenmediğini ortaya koyar. Düşman düşmandır, dini de farklıdır. Önemli olan kâfirin adı değil, bulunduğu yerdir.

Renk adları ve at donlarının kişilerle özdeşleştirildiği görülür:

Boz atlu- Beyrek, ag boz ata binen- Uruz, bedevî at- Dölek Evren, kazılık at- Alp Rüstem.

Sayı adları metinde hayli yer tutmaktadır. Kazan’ın ilk soylamasında 10000’den itibaren onar bin artırarak 100000’e kadar getirilen düşman sayıları yer alır. Bu kadar düşmana karşı Kazan, ne korku duyar ne de zaferiyle övünür. “Yüz bin er gördümise yüz dönmedüm/ Yüzi dönmez kılıcum ele aldum.” ifadesinde görüldüğü gibi kılıç, Kazan’la eş tutulmuştur. Kazan tam bir savaş adamıdır. Savaş günü önden tepen alp olarak diğer hikâyelerde yer almıştır. Kazan’ın nükteci kişiliği “öginmedüm, ögünen erleri de hoş görmedüm” tekrarında da gözükmemektedir. Yaptıklarını, gücünü, zaferlerini detaylıca anlatır; bu övünmektir. Ama tüm bu güçlü yönlerine rağmen övünmediğini ısrarla söyler. Buradaki övünmenin “kibre kapılmak”la eş değer görüldüğü söylenebilir. “Altı” sayısı ve katlarının hikâyelerde kâfirler için, olumsuz anlamda kullanıldığı belirtilmişti. Metinde de aynı durumun devamı görülür:

Altı katla Oguz vardı, alımadı ol kaleyi

Altı baş erile men Kazan vardum,

Altı güne komadum, anı aldum. (141b/5-7)

Oğuz'da da var olan şeyler, kâfirlerdekiyle “küçümsenerek” karşılaştırılır. “Biz” ve “onlar” belirgin şekilde işaretlenir. Şölen, Türklerde bol bol yenilip içilen bir toplantı iken kâfirinki “küçücek tonuz şöleni”dir. Oğuz'un döşeği yündür, kâfirin “bir torba saman döşeği, yarım kerpiç yastığı” vardır. Türkler Yüceler Yücesi, tek Allah'a inanırlarken; kâfirin tanrısı “yonma ağaç”tır. “İt gibi kev kev eden çirkin huslı” diye başlayan bu tanımlayıcı soylama, “Köpegüm kâfir!” sözüyle sonlanır. Kâfirin vasıfları “köpek”te toplanır. “İtün issi varısa tavşanun dahı Tanrı'sı vardır.” (Böler, 2018, s. 120), köpek ancak sahibinin direktifiyle hareket eder. Tavşan (av durumunda olan), daha büyük bir güce dayanmıştır: Tanrı.

Kazan, Oğuz beyleri ve Uruz'la karşılaştığı olayda “er” diler. Karşısına çıkanlar “Erim” demiş sayılır. Övünerek kendilerini ve eylemlerini anlatırlar. Ancak Kazan; Beyrek'in “ense”sine, Dölek Evren'in “depe”sine vurup Alp Rüstem'e de bir darbe indirip onları yener. Kazan'ın üçüne yaptığı eylemlerin toplamı zaten ancak bir kişiyle dövüşürken yapılabilecek şeylerdir. Onun kuvveti böylece gizil olarak yeniden ortaya konmuş olur. Gücünün emsali, oğlundadır. Uruz, bir kılıç darbesiyle onun omzuna dört parmak kalınlığında yara açar. “Gelenin oğlu olduğunu bildiğinden ağırdan almıştır” düşüncesinin hâkim olmaması için yazar devreye girer. “Tavrandurmadı” sözcüğüyle Kazan'ın bağışlamadığını, Uruz'un başarılı olduğunu vurgular.

Sözcükler, kavram alanlarını kaplayan dilsel alanlar oluşturarak bir dünya görüşünü dile getirme işlevindedirler. Yedi başlı ejderhayla karşılaşısını anlatan Kazan, “göz” üzerinde durur. “Heybetinden sol gözüm yaşardı. ‘Hey gözüm, namerde gözüm, muhannas gözüm! Bir yilandan ne var ki korhdun?’ dedüm.” der. “Bana şu 'le vermeyen göz çıksun.” (Böler, 2018) atasözü, Kazan'ın durumunu yansıtır. Gözün; ruh, kişilik ve oğulla bir tutulduğunu hikâyelerden bilmekteyiz. Sağ ve sola yüklenen anlamlar mitsel ve dinsel kaynaklıdır. Sağ daha olumlu ve değerli bir anlam taşımaktadır. Ejderha karşısında “zayıf” olan göz yaşarmıştır. Kazan'ın ruhunun zayıf kalan, kemale ermesi gereken belki son kısmı da bu olayda tamamlanmıştır. Kazan'ı erginleyen olaylar soylamada (140b/12-141a/13) verilmiştir.

Metinde sözcük seçimlerinin etkin gruba yönelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sözcükler, bağlamla tam bir uyum içinde kullanılmıştır. Eğreti yahut yersiz bir kullanıma rastlanmamış, amaca yönelik işlevlerle anlamın zenginleştirildiği görülmüştür.

Retorik ve ikna stratejileri.

Atasözleri ve deyimler, toplumun ideolojik, kültürel yapısının yansımasıdır. Öğüt ve deneyim içeren atasözleri; zamanında defalarca tecrübe edilmiş, anafikri aynı olan çeşitli olayları tek çatı altında birleştirirler. Geçmiş nesillerin edindiği deneyimleri gelecek nesile

aktarmanın hem sanatlı hem de en özlü hâlidirler. Atasözü kullanırken maksat; uyarmak, özetlemek, öngörmek, sonuçlandırmaktır. Deyimler ise karşılaşılan durumu en kestirme ve etkili yoldan dile getirmeye yarar. Retoriğin en güzel uygulama alanlarından olan atasözleri ve deyimlere hikâyede rastlanmaktadır. Deyimler çokça kullanılmıştır. Atasözlerinin ise kendilerinden ziyade hikâyelerine yer verilmiş gibidir. “Katı yörürsem kazâ bana yeter.” (Böler, 2018, s. 122) atasözünün hikâyesi; Kazan’ın şahinin peşinde dere tepe aşıp, beylerinin “Hanum, dönelim.” ihtarına uymayıyla başına gelenlerdir. O kadar yol gitmiştir ki kâfirin ülkesine girmiştir, son derece yorulmuştur. “Kazanı küçücek ölüm tutdı, uyudı.” denir. Bu güzel benzetmenin anlamı da metin içinde aktarılır: “Meger hânım, Oguz begleri yedi gün uyurıdı, anıniçün ‘küçücek ölüm’ derleridi.”. Mecazen “gaflet” ile de ilişkilendirilen uyku, Kazan’ın tutsak olmasına neden olur. O tutsakken, halkının zihninde yaşıyor olsa da, fiilen ölü gibidir. Oğlu dahi varlığından habersiz büyütülmüş, dedesini babası bilmiştir. Kazan’ın varlığından umut kesildiği buradan anlaşılmaktadır. “Uyku ölümün kardaşıdır.” (Böler, 2018, s. 143) atasözü, Kazan’ın durumuna eşitir. Tutsaklıkta geçen uzun zaman, hikâye içi zamanda hızlıca geçilirken “At ayağı külük, ozan dili çevük olur.” sözü kullanılır.

Metinde, ifade gücünden yararlanılan bazı deyimler şunlardır:

Dere depe aş-, gözini uyhu al-, çeri der-, (birinin) elinden ne yer yüzinde dirisi ne yer altında ölüsi kurtıl-, kerem eyle-, yeniden toğanunu dirgürme-, alay bağla-, şefkat tamarları kayna-...

“Deveyi yardan uçuran, bir tutam ottur.” meseline bahsedilen durum, Kazan’ın şahinin peşine düşmesi gibidir. Burada şahinin seçilmesi önemli bir husustur. Ava giderken avlanan Kazan, durması gereken yerde durmamıştır. Şahinler, av için yetiştirilen önemli avcı kuşlardır. Ancak, bazen ava öyle bir hızla dalarlar ki kayalara, dallara vb. çarparak ölürlər. Şahinin avdaki bu aceleci tavrı, Kazan’ın tavrıyla aynıdır. Şahini kendisi yetiştirmemiştir, ona düşman elinden gönderilmiştir. Gerçek bir şahin yetiştiricisi doğrudan yetişkin şahin avlayıp onu yetiştirir. Diğer yöntemlere göre zor olmasına rağmen, bir gün evcilleştirildiği takdirde bu şahin çok güçlü olur (CRİ, 2009). Kazan ve şahinci başının yetişkin şahini eğitemeden ava çıktıkları anlaşılıyor. Şahin, ilk fırsatta kendini yetiştirenlere dönmüştür. Bir nevi tuzak olan bu durumu Kazan değerlendirememiş, aldanmıştır. Onun aldanması yirmi beş yiğidin şehit, kendisinin de yıllar yılı esir olmasına neden olmuştur.

Tasvirler, geçmişin anlatımı ile ilgili kısımlar genellikle Kazan’a söylettirilmiştir. Birinci ağızdan bilgiler olduğu için, dinleyici/ okuru ikna etmek için daha elverişlidir. Anlatılanlardaki detaylar da yine ikna edicilik özelliğine destek olur. Kazan, kudretinden ve

başarılarından bahsettiği ikinci soylamasında “her zorluğa rağmen yolundan dönmemesi, şaşmaması”nı anlatan bir “kötü hava” tasviri yapar:

Yüce taglara tuman tursa

Kara pusarık, deli kopsa

Kazagucumun kulağı görünmez olsa

Kayrı eren kulaguzsuz yol yanılsa

Kulaguzsuz yol başaran Kazan eridüm (141a/3-7).

Ak akçeleri “pul”a, kızıl altını “bakır”a benzeten Kazan, azımsadığı nesneler yoluyla düşmanına da küçümsediğini belirtir. Ona getirilen “ala gözli kız gelin”lere de aldanmayan Kazan; dünya malıyla işinin olmadığını, nefsine yenilmediğini benzetmelerle anlatmış olur. Kâfirlerle ilgili anlattıklarının “tanık gösterme” vasıtasıyla, doğruluğunu ve gerçekliğini artırır: “Arkıç kırdı dönderdügüm, mere kâfir, senün baban.”. Savaşlarıyla ilgili net sayılar vererek “sayısal verilerden yararlanma” yoluna gider ve bilgilere dair nesnellik algısını artırır. Birinci soylamadaki düşman sayıları ve üçüncü soylamadaki “ol kale” diye bahsettiği yere akın sayıları ve zaman bilgisi buna örnektir: altı katla var-, altı baş erile var-, altı güne koma- ...

Küçümseme anlamı içeren ifadeler, Salur Kazan’ın dili kullanma becerisinin en fazla göze çarptığı yerlerdir. Uykusundayken kâfirlerce kaçırılan Kazan, arabanın sesinden uyanır. Uyanırken gerinmesi dahi, onu sıkı sıkıya bağladıkları sağlam urganları koparır. Sonra arabanın üstüne oturur, elini eline çalıp kas kas gülererek durumunu benzetme yardımıyla anlatır. “Mere kâfirler, bu arabayı beşigüm sandum, sizi yamrı yumrı tadum dâyet sandum.” der. Kâfirlerin “büyük iş başardıkları” düşüncesini altüst eder, “büyük” düşüncesine karşılık “bebeklik”le ilgili ifadeleri kullanarak olayı azımsar. Başına gelen tutsaklığı da, bir süre yabancı dadılarca bakılma, beslenme olarak gösterir. Kazan bu benzetmeyi yaptığında oğlu Uruz, bebek olsa gerektir. Uruz büyüüp onlara karşı duracaktır.

“Yumru başı topça kesdüm.” cümlesi, Han’ın savaşlarda ne kadar düşman öldürdüğünün ifadesidir. Başları top gibi kesmiş olması, hem savaşı oyun gibi kolay gördüğünü hem de sayılamayacak kadar çok can aldığını anlatır. Birinci soylamadaki düşman sayıları bunu doğrular. Çünkü Kazan ancak yüz bin düşman gördüğünde mücadaleye gerek görür, “Yüzi dönmez kılıcum ele aldum, Muhammedün dîni ışkına kılıç urdum.” der.

Metinde İslamî hikâyelere “telmiş”lerin yapıldığı görülmektedir. Telmiş yapılan olaylarda Kazan “kötü”leri kâfirlerle, iyileri kendisiyle özdeşleştirir. “Firavn, Kârûn, kuyu” sözcükleri ve “Su dibinde döner bahrîleri, ‘Tangrı menem!’ deyü su dibinde çağrışur âsîleri” (141b/2-3) ifadeleriyle, ilgili hikâyelere gönderme yapılmıştır. Anlatının hitap ettiği kitlenin

dinî inançlarına temas edilerek Kazan'ın yüceltildiği ve davranışlarının mesnetinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır:

Hele Kazanı getürdiler, Tomanın Kalesinde bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun agzına bir degirmen taşı kodılar, yemegini suyunu degirmen taşı delüğünden verürleridi (139a/4-7)

Firavn şişler yükleyüb yerden çıksa, kaba ökçemile perçîn kılan Kazan eridüm (141a/1-2)

Agca Kala Sürmelüde at oynatdum, atıla Kârûn eline çapkun etdüm (141b/13-142a/1)

Kur'an-ı Kerîm'de Firavun'dan sıkça bahsedilmektedir. Sâd Suresinin 12. ayetinde “(demir) kazıklar sahibi Firavun” ifadesi yer almaktadır. Kazan ise bu durumu kendisiyle ilişkilendirip kötülere ve zalimlere karşı tutumunu anlatır: “Firavn şişler yükleyüb yerden çıksa, kaba ökçemile perçîn kılan Kazan eridüm.” (141a/1-2). Demirkazıkları ayak tabanının gücüyle yassılaştırabilecek, perçinleyecek güçtedir. Kârûn da Kur'an'da geçen bir kıssaya sahiptir. “Karun, Musa'nın kavminden idi.” (El-Kasas/ 76) ifadesi, Musa-Firavun ve Karun'un aynı dönemde yaşadığını ortaya koyar. Karun'dan bahsedilmesi, Salur Kazan'ın da elde ettiği maddi varlığın çokluğunu belirtmek içindir. “Kuyu” ise yine Hz. Musa ile ilgili dinî bir hikâyede yer alır. Ticaretle uğraşan Medyenliler (Tevrat'ta geçtiği gibi) Hz Yusufu, kardeşlerinin attığı, Kenan bölgesindeki kuyuda bulup Mısır'a götürüp satan tacirlerdir (Tekvin, 37/ 28–36). “Medyen Suyu”nda geçen hikâyede Musa, Şuayip peygamberin kızlarının koyunlarına su içirememelerine üzülür. Çünkü çobanlar, kendi hayvanlarına su içirdikten sonra kuyunun ağzına on kişinin taşıyabileceği bir kaya/ değirmen taşı koyarak kuyuyu kapatırlarmış. Musa, sekiz günlük açlığına rağmen Allah'ın inayetiyle bu taşı yerinden tek başına kaldırmıştır (Kainatın Güneşi, 2018). Fiziksel gücün ve iman gücünün birlikte görüldüğü bu hikâye vasıtasıyla Kazan'ın gücü de vurgulanmaktadır. Metinde bağlamın ne kadar tutarlı olduğunu bu bilgiler de gösterir. Ayrıca Kazan, düşmanını çok iyi tanıyan bir bey olduğunu da yine kuyu mevzunda ortaya koyar. “Mezar, öte dünya” gibi kurgulanan kuyuda Kazan, kâfirlerin kendi ölmüşleri için sundukları yemekleri yediğinden bahsetmektedir. “Ölülere aş vermek”, kâfirlerin inançsal uygulamalarına örnek teşkil eder:

Ölülerüne aş verdüğün vakt elleründen aluram hem ölülerünüzün yorgasına binerem, kâhillerin yederem (139a/11-13).

Neden-sonuç ilişkilerinin sağlamlığı, bağlama uygunluk, söz sanatlarının yetkin biçimde kullanımı gibi retorik özelliklerin metin boyunca izlenebildiği görülmüştür.

İç Oguza Taş Oguz Âsî Olub Beyrek Öldüğü Boy

Makro yapılar.

Tematik yapı.

İç Oğuz ve Dış Oğuz'u daima birlikte gördüğümüz önceki hikâyelerden farklı olarak bu anlatı, başından itibaren “ayrı düşme” teması içerir. Metnin başlığı, içerikteki olayların özeti niteliğinde ve kapsayıcıdır. Anlatıcının şahit olarak aktardığı olaylarda, hikâyeler boyunca adları geçmiş olan önemli kahramanlar yer alır. Metnin haber kaynakları, bütün Oğuz'da nam salmış kişilerdir. Bağlam, Oğuz'dan olan herkesin bir arada bulunması gereken “yıgnak” zamanıdır. İlk mekân Kazan'ın evinin olduğu yerdir. Normalde yılın belli bir zamanında birleştirici rol üstlenen bu ev, fotoğrafın içindedir. Fotoğrafın içinde eksik olan, Dış Oğuz beyleridir. Eksiklik, yerini âdeta yırtılmış bir fotoğrafa bırakarak anlatının eksenini oluşturur.

Olaylara şahit olanların önemli ve bilindik kişilerden seçilmesi, anlatılanların “gerçeklik”le ilgisini sağlam bir zemine oturtur. Olağanüstü hiçbir varlık ya da vakaya yer verilmeyişi de yine gerçeklik algısını besler. Kazan Han'ın “evini yağmalatması” merasimine Dış Oğuz beylerinin çağrılmaması başlangıç olayıdır. Bu olay sebep niteliğindedir. Ana olay; Aruz liderliğinde “husumet” besleyen Dış Oğuz beylerinin asi olması, Beyrek'in öldürülmesi ve iki grubun savaş meydanında karşı karşıya gelmesini içerir.

Şematik yapı.

Hikâyenin şematik yapısı “ayrılık*birlik, isyan*nedamet” zıtlıklarının ortasında bir “ölüm”den örülmüştür. Gerek İç Oğuz'da gerekse Dış Oğuz'da sevilen, tanınan bir kahraman olan “Beyrek”in ölümü iki taraf için de son derece dramatiktir. Beyrek'in yolundan dönmemesi ve sadakati katline sebep olsa da, öcünün alınması Oğuzları birleştirici bir unsur olmuştur. Anlatının olay örgüsü şu şekilde özetlenebilir:

- a) Bir gelenek olarak “Kazan Han'ın evinin yağmalanması” Üç Ok ve Boz Ok'un bir arada bulunması gereken bir toplantı ise de bu kez Dış Oğuz yağmaya çağrılmamıştır.
- b) Dış Oğuz'un lideri Aruz Koca, toplantıya çağrılmadıkları için Kazan'a düşmanlık beslemeye başlar.
- c) Kılbaş'a Dış Oğuz beylerinin neden gelmediğini soran Kazan, onların düşmanlık beslediklerini anlar.
- d) Kılbaş, Aruz Koca'nın düşmanlığından emin olmak için Kazan Han'ın çok zor durumda olduğunu ve dayısından yardım beklediğini söyler.

- e) Düşmanlık beslediğinden emin olunan Aruz, Dış Oğuz beylerini bir şölenle bir araya toplayarak birlikte hareket etmek için “Mushaf” üstüne yemin ettirir ve Beyrek’i de duruma dâhil etmeye karar verir.
- f) Kazan Han’la barışmaya aracılık etmesi aldatmacasıyla çağrılan Beyrek’in, Han’a asi olmayı kabul etmediği için Aruz Koca tarafından sağ uyluğu kesilir.
- g) Obasına gönderilen Beyrek; öcünün almasını istediğini, Aruz’un yaptıklarını anlatarak ölür.
- h) Yedi gün yas tutan Kazan, Kara Göne’nin uyarısıyla kendine gelir ve savaş hazırlığı yaptırır.
- i) Beyrek’in kanının yerde kalmaması için girilen savaşta Kazan, Aruz Koca’yı öldürür.
- j) Aruz Koca öldükten sonra Dış Oğuz beyleri atlarından inerek Kazan Han’dan af dilerler.
- k) Salur Kazan Dış Oğuz beylerini affeder, Aruz’un evini yağmalatır ve bir şölenle kutlama yapılır.

Metin, “Kavm düşmânlığı düşvâr olur.” ve “Ulusın bilmeyen Tanrı’sın bilmez.” (Böler, 2018, s. 122, 142) atasözlerinin savunduğu fikri yansıtmaktadır. Beyin Tanrı’nın isteği ile başta bulunduğu Türk düşünce sisteminde beye itaat, Tanrı’ya itaattir. İtaatsizlik eden toplumun (Dış Oğuz) düşmanlığı; kavmin içinden birileri olması nedeniyle son derece yıkıcı, zor bir durumdur. Beyine asi olup düşmanlık eden Dış Oğuzlar, İç Oğuz’la birleştirici bir unsur durumundaki Beyrek’in ölümüne neden olarak savaşı başlatır. Beyrek İç Oğuz’a mensup bir inaktır, Dış Oğuz’dan Banı Çiçek’le evli olduğu için de onlarla da bağlantılıdır. Bir diğer bağlantılı kişi Han Kazan’dır. Annesi Dış Oğuz’dan olan Kazan, Oğuzların başı durumundadır. Aruz onun dayısıdır. Beyrek’in katliyle ayrılan yollar, Kazan Han’ın affediciliğiyle yine “bir” kılınır.

Durum.

“Asi” olmanın başlıkta da işaret edildiği hikâyedeki durumlar, başlangıç durumu hariç anlaşılır ve detaylıdır. Daima birlikte yapılan “hanın evinin yağmalanması olayı”nın bu kez neden ayrı yapıldığının açıklaması metinde yoktur. Yağma, bir kutlamanın ilk evresi gibi görünmektedir. Çünkü yağmadan sonra Kazan; Aruz ve diğer Dış Oğuz beylerinin toplantıya katılmadıklarını anlar. Eski Oğuzlarda hanlar hanı, beyler beyi ve yirmi dört Oğuz beyinin katıldığı büyük ve resmî toylara “şölen” denmekteydi. Her gün bir obada mutlaka şölen yapılmaktaydı. Bugün sağdıçlık, kirvelik kavramlarında kalan “potlaç”, Eski Türklerde “toy”du. Toy/ potlaç ise hanın, evini yağmalatması suretiyle saygınlık ve otorite

oluşturmasına yarardı. Potlaç, çağrılanlara yapılan bir tür meydan okumaydı. Çünkü gelenek gereğince davetliler, bu şölene ondan çok daha üstün bir şölenle karşılık vermek zorundaydılar. Karşılık vermezlerse ilk şölen sahibi, onlara ilişkin ortak totemi kendi adına ya da sülalesi adına ele geçirirdi; böylece bir nevi meydan okuma olan potlaca karşılık veremeyen tarafı kendi egemenliği altına alırdı (Gökalp, 1991, s. 47). Kazan Han, potlaca Dış Oğuz'u dâhil etmeyerek onlar üzerindeki otoritesini kaybetmiş; düşmanlıklarını kazanmıştır. Buna karşılık Aruz, kendi büyük toyunu düzenleyerek Dış Oğuz'u itaati altına almıştır.

Kazan'ın Dış Oğuz'u neden davet etmediğinin arka plan bilgisine sahip değiliz. Yapılanın, *Begil oğlu Emren Boyundaki* gibi bir “sadakat” sınaması olduğu düşünülebilir. Kazan ve Kılbaş, Aruz ve beraberindekilerin tutumlarından emin olmak isterler. Bu nedenle de bir oyun tertip ederek Aruz Koca'yı ölçerler. Aruz, açıkça “Biz Kazana düşmenüz, bellü bilsün.” diyerek ana olayın önünü açar. Şimdi sinama sırası Aruz'dadır ve Han Kazan'ın en yakın yardımcısı (inak) olan, Dış Oğuz'dan kız almış Beyrek iyi bir seçimdir. Aruz da bir oyun kurar, bu oyunun içeriği ise “barıştırmaya” üzerinedir. İçerik, Beyrek'in savunmasız (savaş hazırlığı olmadan) gelmesini sağlayacak türden olmasıyla dikkat çekicidir. Amaç; Kazan'ı ele geçiremeyecek olan Aruz ve taraftarlarının, İç Oğuz'u zayıf düşürmek için yanlarına güçlü bir kişiyi çekmeleridir. Beyrek onlara itaat etmezse “sakalından tutarak” onu öldürecekler ve Kazan'a bu şekilde bir darbe indireceklerdir. Aruz'un oyununda, sonuç ne olursa olsun, hedeflediği “zayıflatma” meydana gelecektir. Beyrek “Kazana men âsî olmazam.” diye ant içince Aruz, onun sakalını tutar ve öldürmeye hazırlanır. Oradaki beyler Beyrek'e kıyamazlar. Bu sahne, beylerin savaş esnasında pişman olup tekrar Kazan'ın himayesi altına girmelerinin hazırlayıcısıdır. Beyrek Aruz'a ağır sözler söyleyince Aruz tekrar onun sakalından tutar. Beylerin davranışları tutarlılık gösterir ve hiçbirisi Beyrek'i öldürmeye yanaşmaz. Zaten Kazan'a düşmanlık konusunda sözüyle Aruz'a destek veren, onu onaylayan tek bey Emen'dir. Toplumun siyasi yapısında bazı çözümlerin olduğu görülmekle birlikte, umut vaat eden “kararsızlar” da yer almaktadır. Çözülmenin net tarafları Aruz, Emen ve Alp Rüstem'dir. Bu beyler, İç Oğuz-Dış Oğuz savaşının başında kendilerine “karîm” seçenlerdir. Ayrıca Aruz'un toyuna davet edileceklerden adları zikredilenler, bu kişilerle birlikte Dölek Evren'dir. Diğer Dış Oğuz beyleri “Senün dostuna döst, düşmenüne düşmenüz.” diye yemin edenlerdir. Dölek Evren ve Alp Rüstem, bir önceki hikâyede (Salur Kazan Tutsak Olub Oğlu Uruz Çıkardığı Boy) Beyrek'ten sonra Kazan'a atılan beylerdir.

Yasından çıkıp savaş hazırlıkları yapan Kazan, bir hükümdarda olması gereken hasletlere sahiptir. Beyrek'in başına gelenleri, dayısı Aruz'un yaptıklarını duyar duymaz harekete geçmemiş, aceleci davranmamıştır. Aruz'u meydanda süngülemiş, Kara Göne'ye de

başını kestirmişti. İsyancıların başını ezmiş, bir daha kötülük edemeyecek duruma getirerek isyanı noktalamıştır. “Çıbanbaşı” ortadan kalkınca, kararsız beyler pişman olup af dilemiş, Kazan’ın hükümdarlık vasfı: “affedicilik” ortaya konmuştur.

Hikâyenin siyasi otoritenin sarsıldığı bir zamanı anlattığı görülmektedir. Otoritenin sarsılmasında, yöneticinin bilerek yahut bilmeyerek yaptığı bir “ayrım” etkili olmuştur. Aynı toplumun üyeleri, “öteki” durumuna düşmüştür. Yaşananları tehlikeli kılan, topluma toplumun kendi bağrından düşman türemesidir. Düşman, kâfir olduğunda “kıran” girmişçesine bir savaş ve zafer söz konusu olmaktadır. Ancak düşman içeriden olunca adımların dikkatli atıldığı, aceleci davranılmadığı, şartların dikkatle gözlemlendiği, kurunun yanında yaşın yanmamasının sağlandığı anlaşılmaktadır.

Yorum.

Dresden Nüshasının son hikâyesi olan boyda, diğer boylardan farklı olarak söylem gruplarının ikisi de Oğuz’dandır. Başlangıçta siyasi, ideolojik, kültürel olarak aynı söylemin aktörleri iken, olaylar içerisindeki rolleri nedeniyle “öteki”leşmenin öznesi olmuşlardır. “Sanıp sanıp söyleyenler iş bitirir, sapa supa söyleyenler baş yitirir.” (Von Diez, 2018, s. 48) sözündeki gibi düşünerek hareket eden Kazan “iş bitiren”; düşünmeden/ saçma sapan konuşan/ davranan Aruz “başını yitiren” durumundadır.

Zamanla “kötü” olan Aruz Koca ve Dış Oğuz, alt söylem grubuna girer. Kazan ve İç Oğuz etkin, haklı olanlardır, üst söylem grubunu temsil ederler. Aruz bir isyan başlatsa da, beylerinin Beyrek’i öldürmeye yanaşmamaları, “onlar” içinde de hem “biz”den hem “öteki”lerden vasıflar bulunmasına neden olur. Aruz, Emen, Evren ve Rüstem belirgin biçimde “onlar” grubundadırlar. Adı belirtilmeyen beyler, iki arada bir derede kalmış gibidirler. Sözlerine yer verilmez, eylemleri konuşur: Beyrek’i infaz etmeyi reddetme.

Söylemine yer verilen kişilerden metinde nasıl bahsedildiği, onlara karşı tutumu da gösterir. Üst söylem grubundan Kazan için: Kazan (51 kez), Han/ Kazan Han (5 kez), Kazan Beg (1 kez), kavat (1 kez) ifadeleri kullanılmıştır. Kazan’ın toplumun soyut ve somut yönlerden en güçlü bireylerinden olduğu bu ifadelerle de tescillenir. “Adı yeter” deyimini tam da Kazan’a göredir. Ondaki bahsedilip de adının geçmediği yer hemen hemen yoktur. İkinci önemli unsurun ise “yöneticilik” vasfı olduğu görülmektedir.

Kazan’a sadık beylerden Kılbaş hakkında metinde: Kılbaş (12 kez), kavat (1 kez) sözcükleri yer almaktadır. Kılbaş’ın da olaylar içinde “birey” olarak varlığı önemsenmiştir. “Kavat” sözcüğünün bir kişi için kullanılması, kişinin hikâyede bir münakaşa ortamının öznelerinden biri olduğunu göstermektedir. Kara Göne, eylemleri ve duruşu yönüyle öne

çıkan bir kişidir. Anlatıda “Kazan”ın/ kardaşı Kara Göne (2 kez), karındaş (1 kez), Kara Göne (1 kez)” hitapları ona dairdir. Kazan’ın kardeşi olma özelliğinin öncelendiği görülmektedir. Kara Göne, kardeş/ destek eşliğine çok uygun hareket eder. Söylemi ve eylemi, Kazan’a destek vazifesi görür. Kazan’ı yastan çıkararak, onun bir bakışı ile dayısı Uruz’un başını kesen odur. Bamsı Beyrek, her iki grup için de hikâyenin “üzücü” yanını simgeler. Ortak bir değerdir, bir tarafın menfaatleri doğrultusunda ortadan kaldırılır. Beyrek (30 kez), yiğit (2 kez), han (1 kez) sözcükleri Beyrek hakkında kullanılan sözcüklerdir. Dede Korkut’un ona verdiği adla metinde yer almaktadır. Yiğitliği, adının simgeleştirdiği anlamlardan biri olsa da “yiğit” olarak ayrıca belirtilir. Beyrek’in Aruz’un davetine kırk yiğidiyle gittiği söylenmektedir. Beyrek yaralanıp da kaçırılır gibi evine gönderildiğinde bu yiğitler ne yapmıştır, nerededirler bilinmez.

“Aruz Koca” olarak hikâyelerde görmeye alıştığımız ad, bu metinde bir kez geçmektedir. “Koca”nın olumlu anlamının Aruz’dan uzaklaştırıldığı ortadadır. Onu olaylarda ifade eden sözcükler: Aruz (28 kez), Kazan’un tayısı Aruz/ tayı/ tayun (10 kez), kavattır (4 kez). “Birey” olarak anlatıdaki yerini alan Aruz’un eylemlerinin, “dayı” olması nedeniyle sosyolojik açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Dayı olması, kötü eylemlerinin derecesini bir kat daha artırmaktadır. Kan bağı ve akrabalıktan beklenen pozitif ayrımcılık yerine, büyük bir düşmalığın membaıdır. Beyrek, Kazan Han’a haber gönderirken “nâmerd tayun” demekle, Aruz’un hileyle meydana getirdiği karşılaşmayı ortaya koymaktadır. “Kavat” sözcüğü, münakaşalar içinde ne kadar rol sahibi olduğunu göstermektedir. Aruz’u söylemiyle açık bir şekilde onaylayan (Eyü demişsin.) “Emen”, metinde 5 kez geçmektedir. Aruz’un oğlu Basat, Beyrek’in vasiyet niteliğindeki soylamasında yer almaktadır. Hikâyenin zamanıyla asenkron olan bu anma, Basat’ın acımasız ve amansız oluşunu ortaya koyar:

*Yiğütlerüm, Aruz oğlu Basat gelmedin,
Elüm günüm çapılmadın,
Kaytabanda develerüm bozlaşmadın,
Kazaguçada kazılık atum kışneşmedin,
Agayılarda koyunlarum menrişmedin,
Agca yüzli kızum gelinüm inleşmedin,
Agca yüzli görklümi Aruz oğlu Basat gelüb almadın,
Elüm günüm çapmadın,
Kazan mana yetişsin...*

Basat, olayların içinde yer almaz, savaşta adı geçmez. Basat’ın olaylar içerisinde nerede olduğu, tutumunun ne olduğu görmezden gelinmiştir. Beyrek’in soylaması onu

“kötü”ler içine dâhil etse de, Basat’ın eylem ya da söylemleri metinde olmadığından bu durum desteklenmez.

Beyrek, söylemin başkahramanıdır. Soylamalarıyla ona söz hakkı tanınmış, öncelik verilmiştir. Beyrek’in sadakati ve yiğitliğinin vurgulanması için gerekli imkân tanınmıştır. Beyrek’in söylemi, Kazan’ın hak ettiği düşünülen yerini sabitleme işlevindedir. O konuştukça; Kazan “vazgeçilmez”, Aruz “nâmerd” kimliğini pekiştirmektedir. İki grubun birleştirici unsurlarından Beyrek, ayrışmayı da var edecek güce sahiptir. Kusurlu bir hareketi yoktur, “iyi niyet” sahibi olarak Kazan ve Aruz’u barıştırmaya gider. Köprü kurmaya gittiğini sandığı yerde canından olur. “Kazandan dönmezem. Gerekise yüz pâre eyle.” (150b/9) sözünün hakkını vererek yiğitliğini ispat eder. Beyrek’in ölümü, toplumsal bir ölümdür. Bitmesi gereken olumsuzluklar, “Beyrek” kurban verilerek ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle anlatıdaki siyasi yapı yeniden doğmuş, düzen yeniden tesis olunmuştur. Kaos-kozmos geçişi, mikro düzeyde hikâye içi olaylarda gerçekleşmiştir.

Mikro yapılar.

Cümle yapıları.

Hikâyede sıralı cümle yapısı en sık görülen yapıdır. İç içe birleşik cümleler, şartlı cümleler de bulunmakta, bu özelliklerin bir arada bulunduğu karmaşık cümlelere de rastlanmaktadır. Eylemlere olayların/ durumların tasvirinde başvurulması, eylem cümlelerinin sayısını artırmıştır. İç içe birleşik cümlelerde söz aktarımları doğrudan yapılmakta, anlatıcının müdahalesi görülmemektedir. Tiyatro metinlerinde kullanılan “konuşanın durumunu” belirtme özelliği bu metinde de yer almaktadır. Burada her şeyin şahidi durumundaki anlatıcı devreye girer, kişinin konuşması öncesi duygusal hazırlığı yapar:

Aruz gayet saht oldı (149a/3).

Beyrek Aruz kakıdugın burada bildi (150a/13).

Aruz gene kakıdı (150b/10).

Kısa soru cümleleri metnin genelinde görülmektedir. İlk soru, Aruz ve Dış Oğuz beylerinin başlangıç olayını sorgulamalarını içeren “Bak bak! Şimdiye degin Kazanun evin bile yagma ederidük. Şimdi neçün bile olmayavuz?” cümlesidir. Yine sorgulama amaçlı soru cümleleri devam eder, bu kez soran Kazan ve Kılbaş’tır:

Mere Kılbaş, bu Taş Oguz begleri dâyim bile gelürleridi. Şimdi neçün gelmediler?

Bilmezmin neçün gelmediler?

Adâvet bağladılar hemî?

Aruz, sorgulamalarına “kızgınlık” ekseninde: “Suçumuz neydi ki yagmada bile olmaduk?” diyerek devam eder. “Begler, men sizi neye kığırdum bilürmisiz?” diyerek açtığı isyan bayrağını Emen: “Yâ sen ne cevâb verdün?” sorusuyla onaylar. Kendisine hile yapıldığını anlayan Beyrek’in sözde soru cümleleri vardır: “Kavat, men bu işi tuysam sana böyle gelürmidüm? (...) Avratundanmı öğrendün sen bu işi kavat?”. Beyrek’in soruları, olayları anlamasını ve yorumlamasını içerir. Kılbaş ve Kara Göne’nin, yas içindeki Kazan’ı silkeleyip harekete geçiren ifadelerinde de soru vardır: “Aglamagıla nesne mi olur?”.

Diyalogun estetik biçimi olarak soylamalar, metinde Beyrek’e söylenmiştir. Hikâyenin en etkili ismi olarak sözün en etkili hâli ona düşmüştür. Birinci soylaması, Kazan’ın onun için ne ifade ettiğiyle ilgilidir ve muhatabı Aruz’dur. Aynı muhataba ikinci soylama, gafil avlanma ve meydan okuma içermektedir. Soylamanın ardından, Beyrek’in kararlılığını perçinleyen cümleler gelmektedir. Kararlılığı, Aruz’un gaddarlığını besler ve Beyrek ağır yaralanır. Evine dönen Beyrek, “vasiyet” niteliğindeki soylamalarla yiğitlerine hitap eder. Yaşanan olayları tekrar anlatır, helallik isteyerek sözlerini noktalar. Beyrek’in ölümünden sarsılan, yedi gün divana çıkmayan Kazan’ın durumu kaygı uyandırır. Kara Göne ve Kılbaş tek başlarına Kazan’la konuşmaya cesaret edemezler; fakat bu diyalog son derece gereklidir. “Turı gel yokarı!” ünlemleri, Kazan’ı harekete geçirir. Coşkun duyguların artışı, alınan cevapta kendini gösterir: “Maslahatdur. Tez cebe-hâneyi yükletsünler! Hep begler hep binsünler!”. Buradan itibaren ünlem içeren cümleler ön plana çıkar, savaş sahnesi başlamıştır. Söylemler Dış Oğuz beylerine aittir. Meydan okumakta ve kendilerine rakip seçmektedirler. Coşkulu, hırslı ve öfkeli olduklarını gösterirler:

Aruz eydür: “Menüm İç Oguzda karîmüm Kazan olsun!”

Emen eydür: “Menüm karîmüm Ters Uzamış olsun!”

Alp Rüstem eydür: “Menüm karîmüm Ense Koca oğlu Okçı olsun!” dedi.

Metinde sadece iki devrik cümle yer almaktadır. Devrik cümle yapısının kâfir ve Tepegöz’le sıkı sıkıya ilişkili olarak kullanılmış olduğu, diğer hikâyelerde belirtilmişti. Bu metinde, Oğuz’un düşmanı kendi içinden çıktığından olsa gerek, devrik cümle tercih edilmemiştir. Beyrek’e ait olan cümlede şaşkınlık, aldanmışlık ve öfke iç içe geçmiştir; Kılbaş ve Kara Göne’nin cümlesinde “nereden başlayacağını bilememek” durumu görülmektedir. “Şaşkınlık”ın devrik cümle yapısına zemin hazırladığı düşünülebilir:

Avratundanmı öğrendün sen bu işi kavat?

Sen sag ol, hânum.

Karmaşık yapılu cümleler, durum ve olayların karmaşıklığıyla örtüşen yerlerde kullanılmıştır. Yağmaya çağrılmayan Aruz ve Dış Oğuz beyleri, durumu

anlayamamaktadırlar; kafaları karışmıştır. Aruz, Kazan'ı zayıflatma planı yaparken de durum böyledir. İşler karışıkça cümle yapıları da karışır:

Emen ve kalan begler bunu eşitdiler, eyitdiler: “Bak bak! Şimdiye değin Kazanun evin bile yağma ederidük. Şimdi neçün bile olmayavuz?” dediler (148a/1-3).

Aruz cümle begleri hil'âtladı, döndi eydür: “Begler, Beyrek bizden kız almışdur, güyegümüzdür. Ammâ Kazanun inagıdur. ‘Gelstün, bizi Kazanıla barışdursun!’ deyelim, getürelüm (...) dedi (149b/6-11).

Tanımlama, kesinlik bildirme, bir yargıya varma gibi anlamları üretmek için isim cümleleri kullanılmaktadır. Anlatıcı/ yazar, metinde açıklanması gereken olay ya da durumların olmadığını düşünüyor olsa gerektir ki bu işlevdeki ad cümlelerine pek yer vermemiştir. Anlatıdaki sınırlı sayıda isim cümlesine şunlar örnek verilebilir:

Kılbaş derler bir kişi varıdı.

Ammâ Kazanun inagıdur.

Senün dostuna dost, düşmenüne düşmenüz.

Aldayuban er tutmak avrat işidür.

Sen karındaşısın, sen var!

Maslahatdur.

Hikâyedeki cümlelerin anlamsal ve yapısal olarak içeriğe uygun olarak seçildiği görülmüştür. Anlaşılamayan yerlerde soru cümleleri, duygunun coşkunu ve baskın olduğu yerlerde ünlem cümleleri kullanılması vb. bu yargıyı desteklemektedir.

Sözcük seçimleri.

Dil-niyet-aidiyet bağlamında metindeki sözcük seçimleri dikkate alınır. Sözcükler arasındaki anlam ilişkileri, bir niyet bağlamında oluşmuştur. Söylem içine dâhil edilen sözcüklerden eş anlamlı ve yakın anlamlı olanlardan hangilerinin seçildiği bir mesaj içerebilir. Kurmaca metinlerde kullanılan kişi adları, renk adları, mekân adları, zaman belirtkeleri vb. bir niyetin tasarımını ortaya koyan öğelerdir.

Hikâyede eş ve yakın anlamlı sözcüklerin birbirlerine yakın yerlerde yahut peş peşe kullanımı hâkimdir. Kullanımların gelen itibarıyla “duygusal” içeriklere vurgu yaptığı görülür. Verilen duygunun baskın bir etki yaratması için bu sözcükler işe koşullar. Yakın/ eş anlamlı sözcüklerin yanı sıra, söz grupları ve benzetmelerin de aynı anlamı oluşturacak şekilde üst üste yığıldığı olur:

Kazan bunlu oldu, “Elbetde tayum Aruz mana gelsün.” Dedi. “Kara başum bunaldı, üzerüme yağı geldi. Develerüm bozlattılar, kazaguçda kazılık atlarum kişnettiler, kaza benzer kızumuz gelinümüz bunlu oldu. Menüm kara başuma gör neler geldi (148b/1-5).

Beyrek bizden kız almışdur, güvegümüzdür (149b/7).

Taş Oguz beglerine agırlık edüb toyladı (149a/8).

Namerd tayun al eylemiş. Okıyuban bizi aldadılar (152a/1-2).

Kazanun ayagina düşdiler, suçların dilediler, elin öpdiler (153b/2-3).

Beyrek’in ölümünün ailesince haber alındığı sahnede, ölümden sonraki hüznü anlatan zengin ifadeler yer almaktadır. Yakın anlamlı söz ve sözcüklerle, yas ve hüznün türlü şekilde dile getirilmiştir. Kazan Han’ın mevzuyu öğrendikten sonraki hâlleri de aynı yöntemle anlatılmıştır:

Ag ban eşiğinde şiven kopdı. Kaza benzer kızı gelini ag çıkardı, kara geydi. Ag boz atının kuyrugunu kesdiler. Kırk elli yiğit kara geyüb gök sarındılar. Kazan bege geldiler, sarıkların yere urdılar. “Beyrek!” deyü çok ağladılar (151b/10-13).

Kazan bu haberi eşitdi, destmâlin eline alub ögür ögür ağladı, dîvânda zârılık kıldı. Hep anda olan begler aglaşdılar. Kazan vardı, odasına girdi. Yedi gün dîvâna çıkmadı. Ağladı, oturdı (152a/8-12).

Anlatıda, karşıt anlam kullanımının istendik anlamı belirginleştiren gücüne sıkça başvurulmuştur. “Dost/ luk*düşmen/ lik” çifti, biz ve onları belirgin hatlarla ayırmaktadır. “And iç-*dön-” zıtlığı, Aruz’un da Beyrek’in de ölüm sebebini ortaya koyar. “Sag ol*öl-/ Hakk’a vâsıl ol-” kullanımı; Kazan’ın yaşamasını dileyen, Beyrek’in öldüğünü bildiren birçok yerde mevcuttur. Alt söylem grubuna “muti ol-”, üst söylem grubunun “etmegün bas-” karşıtlığını içerir. “Ag çıkar-* kara gey-”, mutluluğun ve huzurun yerini alan yas ve hüznün ifadesiyle kendine daima bir yer bulur. Beyrek’in Aruz’un teklifini reddettiği soylamada (150a/8-13) bağlamla oluşturulan zıtlık dikkat çekicidir. Burada oluşan karşıt anlamlılık, şu ifadeler arasında görülmektedir:

Nimetini ye-*gözüne tur-, atına bin-*tâbût ol-, kaftânların gey-*kefenü ol-, otagına gir-*zindân ol-.

Birlikte anlamındaki “bile” sözcüğü (8 kez), hikâyenin anafikrine vurgu yaparcasına sıklıkla kullanılmıştır. “Bile”, Aruz’un isyanına neden olur. Birlikte olamamanın birlik olmamaya dönüşümü “bile” ekseninde verilmiştir. “Adâvet (husumet, düşmanlık, kin/ 2 kez), düşmen (10 kez), and iç- (8 kez), âsî ol- (5 kez), suç (1 kez)” sözcükleri, Aruz ve yaptıkları

bağlamında sürekli onunla ilgili ifadelerde yer alır. Bağlaşıklığı sağlayan sözcük seçimleri, Aruz'un eylemlerini ortaya koymaktadır.

Anlatıda, söze ahenk ve güç katan “*yemek içmek, atdan aygır/ deveden bugra/ koyundan koc kırdur-, atlu atına bin-, el gün, yigit yenil*” gibi ikilemeler yer almaktadır. İkilemelerin ekseriyetle “olumlu” anlamlı söylemlerde kullanıldığı görülmektedir.

Kötüler; “*namerd, kavat, muhannas, kaç-, alda-, karîm*” gibi olumsuz anlamlı sözcüklerle kendilerini ifade eder veya edilirler. İyiler ise; “*er, beg, eren, asi olma-, etmegini basma-, dönme-, ugruna/ yolunda baş ko-/ baş ver-, yigit*” gibi olumlu anlamlı sözlerle temsil edilmişlerdir.

Aruz'un Beyrek'i hileyle çağırma planında dikkat çeken bir sözcük yer almaktadır: sakal. Beyrek, kendilerinin tarafında olmayı kabul etmezse sakalından tutulacaktır (149b/9, 150a/12, 150b/10). “Kakı-” eylemiyle birlikte sakalını tutmak bir güç/ öfke gösterisi, aşağılama işareti olsa gerektir. DLT'de yer alan bir şiir, bu fikri güçlendirir:

*Eren arıg ürpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutup tartışur
Köksi ara ot tüter*

(*Yiğitler birbirlerine kinle ve kızgın gözlerle bakıyorlar. Bazıları öç almak istiyorlar. Yiğitler çekmek için birbirlerinin sakallarına asıldılar. Vuruşma o kadar kızıştı ki sanki kinin ateşi göğüslerinde tütüyor.*) (s. 108).

Sakal tutmanın kin ve kızgınlıkla bağlı olduğu görülmektedir. Kin ve kızgınlığın boyutu o kadar büyüktür ki “ateş”e benzemektedir. Aruz, bütün kinini Beyrek'e kusmuştur. Şüphesiz ki sakal tutmanın amacı boynunu eğdirip “başını kesmek”tir. Aruz Beyrek'e fiilen boyun eğdirebilmişse de, “itaat” anlamında istediğini alamamıştır. Beyrek'in infazı noktasında oradaki beyler isteksiz olmasalar, Beyrek'e kıymak isteseler; onun kılıçla parça parça edilmesinin planlandığı (149b/9-10) belirtilmektedir. Beyrek'in “Gerekise yüz pâre eyle.” meydan okumasına karşılık Aruz, yine beylerden destek alamaz. Doğrudan öldürmeye cesaret edemese de ölümcül bir yara açarak amacına ulaşır. Bu amaç da, sonuç da “kirli”dir. Çünkü Aruz için: “Kara kana bulaşdı.” denmektedir.

Vücudun yükünü taşıyan iki önemli kemikten birini içeren femurda (uyluk) önemli damarlar bulunmaktadır. Aruz'un “sağ uyluk”u hedef alması bundandır. Rüyada “uyluk” görmenin özel bir yeri ve anlamları vardır. İnsanın uylukları birbirine “yakın akrabalıkları olan iki kabile”ye işaret etmektedir. Uyluk, kişinin kendi kabile ve akrabalarını, ev halkını ve

evindeki eşyaları temsil eder. Uyluğun kesilmesi kişinin kabilesinden ve akrabalarından ayrılarak uzaklarda ve garip olarak ölmesine delalet eder (Rüyada Uyluk Görmek, 2019). Bu rüya tabirinde, hikâyede yaşanan olayı ve sonuçlarını bulabilmekteyiz. Yakın akrabalıkları olan iki kabile arasına bir ayrılık girmiş, Beyrek evinden uzakta ölmüştür. İç Oguz ve Taş Oguz'un kardeşlik ve birliktelik bağlarının arasına “kan davası” girmiştir. Şecere-i Terâkime'ye göre Gün Han küçük kardeşlerine ve oğullarına orun verirken “Beşinci çadırda Yıldız (Yulduz) - Han'ın büyük oğlu Avşar'ı oturtular. “ Sağ uyluk”u pay olarak verdiler.” (Ögel, 2014, s. 216) ifadeleri kullanılır. Sağ uyluğun Avşar boyuna isnat edilmesi, Beyrek'in de bu boydan olabileceğini düşündürmektedir.

Retorik ve ikna stratejileri.

Söylem içinde bağlaşıklık ve bağdaşıklık sağlanmış olması, okur/ dinleyiciyi söylemin içeriğine ikna eden başlıca unsurdur. Söylemin amacı, ikna etmektir. İkna etmek için retorik unsurlarından yararlanılır. Hikâyede; deyimler, atasözleri, belirli bir bağlam ve kavram haritası üzerine oturtulmuş, birbiriyle ilişkili ifadeler retorik ve ikna stratejileri içindedirler.

Metinde ikna unsuru, Beyrek'in intikamının alınması üzerine teşekkül etmiştir. “Kanını al-” deyimini içeren cümlelere metinde 6 kez yer verilmiştir:

“Yarın kıyâmet gününde menüm elüm Kazan Hânun yakasında olsun, menüm kanum Aruza korısa.” dedi (151a/13-151b/1).

Menüm kanum Aruza komasun (151b/6-7).

“Menüm kanum Aruza komasun.” dedi (152a/7-8).

Hem vasiyyet eylemiş: “Menüm kanum komayasın, alasın.” demiş (152b/1-2).

Hem size ısmarlamış: “Menüm kanum alsun.” demiş (152b/6).

Beyregün kanın tayısından aldı (153b/4).

Beyrek'in intikamının alınması ile bu söylem sona ermiş, barışın tesis edildiği yeni bir dönem başlamıştır. “Vasiyet”, tüm uluslarda önemsenen bir olgudur. Türkler için de vasiyet, mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir şeydir. Beyrek'in vasiyeti, kişisel değil toplumsal bir sonuç içeren niteliğiyle etkin ideolojiyi yansıtır. Okur/ dinleyici; Beyrek'in olaylar içinde haksızlığa uğrayan, mağdur tarafını bilmektedir. “Kanını al-” deyiminin tekrarı, öç almanın haklılığına destek olmaktadır.

Bir saldırıda veya zor durumda insanın yaşadığı duygular, hayvanların tepkileriyle özdeşleştirilmektedir. Bu tür benzetmeler, Dede Korkut Hikâyeleri'nde karakteristiktir:

*Kaytabanda develerüm bozlaşmadın,
Kazaguçada kazılık atum kişneşmedin,
Agayılda koyunlarum menrişmedin,
Agca yüzli kızum gelinüm inleşmedin (151b/2-5)*

Kılbaş, Aruz'un dost mu düşman mı olduğunu anlamak için gittiğinde bir soylama söyler. Bu soylama “birlik” mefhumunu gizil olarak barındırır:

*...Üç yüz altmış altı alp erenler yanına yıgnak oldı,
Yemek içmek arasında begler seni andı (148b/11-13).*

366 sayısı, daha önce Egrek ve Segrek'in hikâyesinde soylamada (131b/7), Begil'in av sahnesinde (120b/9-10) görülmüştü. Tasavvufî metinlerde insanlardaki damar/ kemik sayısı olarak izah edilen bu sayı, metinde bu anlamının yanı sıra bütün Oğuz'u karşılayan bir rakamdır. “Tek vücut olma” bağlamında “birlik”e işaret eder. Oğuzdan herkesin yer aldığı yağma şöleninde, yağmadan sonra Aruz ve Dış Oğuz beylerinin orada olmadığı anlaşılır. Birliğin bozulduğu görülür. Üç yüz altmış altı sayısının Oğuz'dan olan herkesi ifade ettiği gayet açıktır:

*Oğuz üç yüz altmış altı alp koptı. Yigirmi dört has boy otuz iki sekecik sultan Salurı
Kazan okçısı Kozan beglisi Karmış oğlu Dede Korkut (Von Diez, 2018, s. 60).*

Aktarılan kısımdan da anlaşılacağı üzere tarihte Oğuz'dan; “üç yüz altmış altı alp, yirmi dört asli boy, otuz iki büyük sultan” çıkmıştır. Hikâye zamanının toplumunda birliğin kodlarla aktarıldığı, özleştirildiği görülmektedir.

Deyimlerin kullanımıyla anlatıda zengin anlam tabakaları yaratılmış, benzetmenin işlevselliğinden yararlanılmıştır. Hikâyenin içeriğiyle doğrudan bağlantılı olarak deyimler, “savaş, nankörlük, sadakat, zor durumda kalma, aldatma/ aldanma, itaat” kavramlarıyla ilgilidir:

*Yıgnak ol-, adâvet eyle-, bunlu ol-, elü günü çapıl-, kara kana bulaş-, eli yakasında ol-,
kanını koma-, kanın al-, etmegün basma-, (birinin) ucından egsil-, karîm gözet-, ayağına düş-,
şîven kop-, alay bağla-, herze merze söyle-, gözüne tur-...*

“Aldayuban er tutmak avrat işidür.” (150b/6) atasözü, Aruz'un hareketinin değerlendirilmesidir. Aldatma ve hileyle amacına ulaşanların “kadın”lara benzetildiği anlaşılmaktadır. Birinin “cüppesini üstüne örtmek”, onun ağır hasta olması veya öleceğinin anlaşılmasıyla ilişkili gözükmektedir. Begil de sağ uyluğunu kırdığında evine dönünce döşegine çıkmıştı ve üzerine cüppesini örtmüşlerdi. Sağlık durumunun ciddiyetini anlatan bir

ifade olarak “cüppe” simgelseldir. Bir ölüm gerçekleştiğinde nelerin yapılacağı yine simgesel kodlarla verilmiştir:

*Yigitlerüm, yerünüzden örü turun
Ag boz atumun kuyrugını kesün,
Arku Beli Ala Tagdan dünün aşun,
Kazanun dîvânına çapub varun,
Ag çıkarub kara geyün,
“Sen sag ol, Beyrek öldi” den (151a/3-8).*

Acele hareket edilmelidir. Beyrek’in onunla özdeşleşmiş olan atının kuyruğu kesilmeli, bu vasıtaıyla, ölümü görsel olarak da betimlenmelidir. Kazan’a durum derhâl haber verilmeli, Beyrek’in yası tutulmalı, Kazan taziye edilmelidir.

“Adem sal-/ kagıt gönder-”, bir kişiyi çağırmak anlamında yakın anlamlı kullanımlardır. Aruz, Taş Oğuz beylerine “âdem salarak” davetini gerçekleştirir. Beyrek’i çağırırken söylem değişir, ona “kâğıt” göndermiştir. Kâğıdı götüren kişi, selam vererek Beyrek’in odasına girer. “Selam vermek sünnet, almak farzdır.” düşüncesinin hâkim olduğu Türkler için bu giriş oldukça anlamlıdır. Bu hâkim düşüncenin, kötü niyetleri gizlemek için kullanıldığı ve güven sağladığı görülmektedir. Güvenin devamı için “Hânum, Aruz size selâm eder. ‘Kerem etsün Beyrek gelsün, Kazanıla bizi barışdursun!’ der.” ifadeleri aktarılır. Kerem etmek, “bağışta, iyilikte bulunmak” anlamıyla Beyrek’in gururunu okşamak, onu gitmeye ikna etmek için seçilmiştir.

Savaşla ilgili sözcükler bağlamla tam bir uyum içerisinde ve okurun/ dinleyicinin zihninde o anın atmosferini oluşturur. Hilenin bir savaş sebebi olduğu, savaş hazırlığının nasıl yapılacağı Beyrek’in soylamasında şiirsel söylemle birleştirilmiştir:

*Aruz mana bu işi edeceğün bilseydüm
Kazagucda kazılık atuma bineridüm,
Egini berk demür tonum geyeridüm,
Kara polad uz kılıcum belüme bağlarıdum,
Alın başa kunt ışıgum ururıdum,
Kargu talı altmış tutam sünümi elüme alurıdum,
Ala gözlü begleri yanuma salarıdum (150b/1-6).*

Beyrek’in gerçekten aldandığı, bu soylamada perçinlenir. Savaşçı yanı vurgulanır, gâfil avlandığı ve karşılaşmadaki konumların eşitsizliği ortaya konur. Yaklaşmakta olan İç Oğuz-Dış Oğuz savaşının sesleri burada duyulmaya başlar. Savaşa gelindiğinde, “er dile-”

olarak bilinen teke tek savaşmanın, meydan okumanın olumsuz bir ifadesi olan “karîm gözet-” deyiimiyle değiştirildiği görülmektedir. Dış Oğuz beyleri, karşılarındakileri er olarak değil, “alacaklı/ düşman” olarak görmektedirler. Bu tutuma karşı Kazan, “Mere kavat, muhannaslıgıla er öldürmek nece olur men sana göstereyim.” der. Kazan Aruz’u “kadınlaşmış erkek, alçak tabiatlı, korkak, namert, kalleş” anlamlarını bünyesinde birleştiren “muhannas” sözcüğüyle özetler, Beyrek’i “er” olarak dile getirir. Kısa zaman önce birliklerinden kuvvet doğan iki güçlü unsurun karşı karşıya gelmesi de son derece kuvvetlidir. Bu kuvvet, savaş bağlamındaki sözcüklerle örülmüştür. İç Oğuz için “*borı çalın-, kös urul-*” kullanılırken, Dış Oğuz için “*çeri der-, borı agırd-*”; her iki grubu da içerecek şekilde “*alay bağlan-, koşun düzil-, borı çalın-, tavul dögil-*” ifadeleri kullanılmıştır.

Aruz’un, ona söz verenlerden emin olmak için araya “Mushaf” getirmesi, inançsal bir ikna stratejisidir. Aruz, Kur’an üzerine and içtirerek kutsiyeti kendi yanına almayı ve dönülmeyecek bir birlik oluşturmayı hedeflemiştir. Oysaki Türk toplumunun ideolojik yapısında “han”, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesidir. Aruz’un ölümünden sonra, beylerin ettikleri yeminlere rağmen pişman olup Kazan’dan af dilemeleri “kutsalın zaferi”dir.

Sözcük seçimi kısmında da belirtildiği üzere Türk kültüründe hakanların “refah ve huzur” simgesi olarak yaptırdıkları “yağma”lar mevcuttur. Bu yağmaların amacı: Bolluk bereket, toplumsal birlikteliğin perçinlenmesi, yardımlaşma; kibir ve sınıf ayrımcılığına meydan vermemektir. Yılda iki kez düzenlenen “yağmalı toy”a katılmak, davet edenin hâkimiyetinin kabulüdür. Dolayısıyla bu yağmaya çağrılmamış olmak, “ayrım” yapıldığının göstergesidir. Aruz, hâkimiyetin karşısında değilken yapılan ayrım neticesinde yönünü değiştirmiştir. Aruz fevri hareket edip isyana kalkışmasaydı, “haklı” konumda devam edebilirdi. Derhâl bir kötülük planı kurarak, başına gelecek olumsuzlukları hak eder duruma gelmiştir. Dış Oğuz beylerinin yağmaya neden katılmadığını anlamaması, Kazan’ın da bir hile-oyun yapıp beylerinin sadakat ve ferasetlerini ölçmek gayesinde olduğunu; çağrılmadıklarını bilmezden geldiğini düşündürmektedir. Kurgulanan bu “sınama”da; Beyrek’in kurban verildiği, kavmin içerisindeki sağlam olmayan kişilerin ortaya çıkarılıp bertaraf edilerek “birlik”in yeniden sağlandığı görülmektedir. Beyrek gibi sevilen bir yiğidin kaybı, toplumun hislerini canlandırıcı bir görev üstlenir; toplum yeniden doğmuş olur. Beyrek’in kendisine adanan hikâyesindeki “baharı getirme” işlevi, bu hikâyede de ortaya çıkmıştır. Ölümü sosyolojik ayrışmayı körüklese de, öcünün alınması toplumsal barışı tesis etmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kültürel kimliğin öğretimi: Oğuz kimliği.

Dış Oğuz ve İç Oğuz’un “Oğuz” çatısı altında bir birlik oluşturduğu görülmektedir. İç ve Dış yapısının “yöneten/ tâbi” olarak bir anlamı vardır. Bu nedenle iki gurubu kültürel bağlamda ayrıştıracak bir unsur yoktur. Bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş olduğu hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü oluşturmaktadır. Millî kültür de bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, millî karakterini gösteren kültürdür. Oğuz kimliği, Türk millî kültürünün bir görünümüdür. Her kültürel kurum ya da sistemin sorunları ve ereği, bir ideolojisi vardır (Güvenç, 1979, s. 101). Kültürel kimlik; kişiye ve topluma nitelik kazandıran, “ben neyim/ biz neyiz?” sorularının cevabını veren, bu niteliklerin dışında kalanları “öteki” olarak belirtmeye meydan veren bir “bilme” şeklidir. Hikâye bütünsel olarak ele alındığında, “biz neyiz?” sorusunun cevabı “Oğuz’uz”; birey bazında “ben neyim?” sorusunun cevabı “Oğuz hanı/ ereni/ beyi/ yiğidi/ çobanı”dır. Çatı değer Oğuz olmaktadır, mekân da “Oğuz eli”dir. Oğuz’un yaşadığı her yer Oğuz elidir; vatandır, yurttur. Konum değişse de, konumlar üzerindeki yaşantı şekli daimdir. Gelenekler, kurallar, işlevler, hayatı idame ettirme şekilleri, dil, dil ürünleri vb. nesilden nesile, coğrafyadan coğrafyaya taşınır. Geleneği taşıyan kurum/ grup, halktır; zaman ve mekân içinde folklor geleneklerini taşır. Kendine özgü insanlar ve soylar gelip giderler, geçicidirler, ama grup kimliği kalıcıdır (Şahin H. , 2012, s. 288).

Kültür; içgüdüsel ya da kalıtımsal değildir, bireyler hazır bir kültürün içine doğarlar. İçine doğdukları yapının kendilerine kazandırdığı alışkanlıklar, davranışlar, tepkiler vb. vardır. Bu nedenle kültür; öğrenilen, eğitimle kazanılabilen bir şeydir (Güvenç, 1979, s. 103). Deneyimlerin, inançların, geleneklerin, ideolojilerin bir bütünü olarak kültürün aktarımı, bilginin birikimli ilerlemesini örnekler. Nesiller arasında türlü bilginin transferi için en önemli aktarma aracı dildir. Dille üretilen estetik ürünler olarak sözlü ya da yazılı edebî eserler, kalıcılığı artırmakta, taşımayı kolaylaştırmaktadır. Destan, efsane, masal, hikâye, ninni, atasözü gibi dil ürünü her ne varsa kültürel yapıyı az ya da çok taşımakla mükelleftir. Çünkü dil; niyetli bir kullanımdır ve aidiyet belirtileri taşır.

Kültür.

Bir toplumun varlığından söz ettiren en somut gösterge “kültür”dür. Kültürü değil bir kelime, başlı başına bir denemeyle bile anlatmanın, tanımlamanın kolay bir iş olmadığını söyleyen Bozkurt Güvenç, pek çok tanıma yer verir. “Kültür; bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığı, belli bir toplumun kendisi, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi, bir insan ve toplum teorisidir” der. Kültür, öğrenilir, süreklidir, toplumsaldır, idealleştiricidir, doyum vericidir, uyum yapıcıdır, değişir ve bütünleştiricidir (1979, s. 118). Bilinmeyen bir

zamandan günümüze, toplumdan bireye/ bireyden topluma seyri içerisinde kültür, hem maddi hem manevi öğeleri içinde barındırmış ve aktarmıştır. Kültür; tarihi bakımdan varlık sahibi olan her toplumun zaman içinde oluşturduğu bir yapıdır. Toplumca “daha iyi, daha doğru, daha faydalı, daha güzel, daha aklî, daha insanî, daha ahlakî, daha konforlu, daha ekonomik, daha güvenli, daha huzurlu” olduğu kabullenilen norm, değer, sosyal denetim unsurları ve davranışların meydana getirdiği ve bu yolla mensubiyet/ aidiyet kazandıran hayat tarzı kültürdür (Tural, 1992, s. 77). Bu nedenle de kültür, sınırları net bir şekilde çizilemeyen, geniş bir kavram alanı oluşturur.

Kültür; araçları, kurumları, inançları, gelenekleri ve doğal olarak da dili kapsayan karmaşık bir bütün olduğundan; dili, kültürün bir koşulu olarak görmek mümkündür. Dil ilkin, kültürün bir ürünüdür ve toplumun genel kültürünü yansıtır; aynı zamanda kültürün parçalarından biridir (Levi-Strauss, 2012, s. 106). Bu bağlamda, Türk kültürünün dil aracıyla en güzel taşındığı eserlerden biri olan Dede Korkut Oğuznameleri, gerek Türk kültürünün bir parçası gerek yansıtıcısıdır. Kurucu metinlerden olması dolayısıyla Türk kültürüyle ilgili yürütülecek araştırmaların bu hikâyeleri kapmaması düşünülemez. Türk kültürel yapısının şaheserlerinden olan hikâyelerin tanınırlığı, önemi dünya çapında da artmakta; değeri anlaşılmaktadır. “Dede Qorqud/ Korkyt Ata/ Dede Korkut Mirası: Destan, Masal ve Müzik” çok uluslu dosyası, 28 Kasım 2018 tarihinde Morityus Cumhuriyeti’nin başkenti Port Louis’de gerçekleştirilen UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması 13. Hükümetlerarası Komite Toplantısında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine 17. unsurumuz olarak kaydettirilmiştir (KTB/ARAGEM, 2018).

Kültürel miras olma özelliği tescillenmiş olan hikâyelerde sosyal yapı ve kültürün hemen tüm unsurları açık ve örtülü olarak yer almaktadır. Her iki yapının da insana dair fonksiyonları vardır, bilinçaltı değerleri de içlerinde taşırlar. Nasıl ki sosyal yapı ve sosyal olaylardan bahsedebilmek için tarih, psikoloji, hukuk, din, iktisat, edebiyat gibi disiplinleri tanımış olmak gerekiyorsa (Tural, 1992, s. 14); toplumun kültürünü ortaya koyabilmek için de bu disiplinlerin kültürdeki özgün hâllerini göz önüne almak gereklidir. Sosyal yapıda, bilginin birikimli ilerleyişi işlevseldir ve “medeniyet”i geliştirir. Kültürel yapıda ise bilginin “yayılma”sı ve “taşınması” söz konusudur. Bu nedenle kıyafetlerden binalara, metinlerden sözlü anlatılara, kanunlardan geleneklere her şey kültürü taşımakta, işaret etmekte, ortaya koymaktadır. Taşımanın belki de en önemli unsuru “bellek”tir. “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” (GTS) olarak tanımlanan bellek; kişisel ve kollektif olarak iki ayrı yol izler. “Kollektif bilinçaltı”nı içeren “kültürel bellek”, içinde doğduğu sosyal yapının kimliği

durumundadır. Bellek içinde kodlanan veriler yoğun, katmanlı bir yapı arz eder; çünkü “transfer edilebilme” bunu gerektirir. Binlerce yılın tecrübesi, arketipler (ilk örnek, aslî örnek) şeklinde bilinçaltı bilgide yer alır, özetlenir. Ulaşılamayan alan olarak bilinen bilinçaltı, yönlendiricidir. Bilinçaltındaki temelin üzerine, toplumun binlerce yıllık edinimleri zaman içerisinde eklenerek gelenek, görenek, yaşayış tarzı, dil, hukuk, doğa bilgisi gibi unsurların bütünü olan kültürü ortaya koyar. Claude Levi Strauss da Brezilya’daki sözde ilkel insanların geleneklerini, ayin ve törenlerini, totemlerini, tasarımlarını, mit ve masallarını, tüm bunların nasıl üretildiklerini; halk arasında hangi bağlamda kullanıldıklarına, altta yatan kural ve kodlara bakarak analiz etmiş kültürel yapıyı incelemiştir. Kültürlerdeki bu unsurlar ve daha fazlası, bir anlam inşa eder, bir mesaj aktarırlar (Hall, 2017, s. 51). Topluma katılan her yeni bireyin kodlarla donanması, kodları çözümlemesi ve iletilmek istenen mesajı alması beklenir. Sosyal hayata eklemlenen her birey, doğrudan o sosyal yapının kültürüne ait olmakta, onu taşımaktadır.

Millî kültür, millî kimlik.

Topluluk hâlinde yaşamak güdüsü “millet” kavramına işaret etmektedir. Ulus/ millet olmak; yaşadığı topluma ait olmayı, toplumun bir parçası olmayı gerektiren bir kimliktir. Esas alınan unsura göre millet tanımlamaları değişmektedir. “Soy, kültür, dil” unsurlarını esas alan çeşitli tanımlamalar mevcuttur, her tanımlamada insan topluluğunun bir noktada “bir” olması yer almaktadır. Türkler, Ziya Gökalp’e göre kültürel bir birliğe sahip içtimai topluluktur ve millet özelliği göstermektedir. Dil, din, mimari, aynı vatana sahip olmak, aynı devletin bayrağı altında yaşamak, köklü ve ortak bir tarihi paylaşmak, ortak ülküleri benimsemek, aynı heyecanları taşımak; aynı musikiye, aynı yemeklere, aynı damak zevkine sahip olmak, ortak inançlar gibi maddi ve manevi unsurları içeren kavram “kültür”dür. Bir milleti millet yapan unsurların toplamıdır ve “millî kültür”ü meydana getirir (Kösoğlu, 2005, s. 7). Kültürel birlikteliğin sonucunda “mensubiyet” bilinci ortaya çıkmaktadır. Birbirleriyle ilgili konumlarını ve ilişkilerini aitlik, mensupluk duygusuyla belirleyen bir toplumda ortaya çıkan kolektif nefse (öz varlık) güvenme hâline “millî benlik” denir ve kolektif duygu, kabulleniş ve hayalleri içerir. Kültürel kimlik; millî benlikle beslenerek sahip olunan tarihi birikim yoluyla insanlarda sorumluluk kaygısı yaratır, bu duygu bilinç hâline gelince o toplum milletleşir (Tural, 1992, s. 64, 81). Milletin taşıdığı kültürel kimlik, aynı zamanda millî kimliktir. Millî kimliğin ilk edinimleri çocuklukta “aile” vasıtasıyla gerçekleşir. Sosyal hayatın içinde millî kimlik edinme süreci devam eder.

“Kimlik” ve “farklılık” kavramları, bu çalışmada kullanılan nitel araştırma yöntemi olan eleştirel söylem analizinin öncelikli maddelerindendir. Söylemin kuruluşunda kullanılan

temel stratejiler, ulusal kimliğin inşasına yönelik stratejiler, ulusal kimliklerin korunması ve yeniden üretilmesi için kullanılan korumacı stratejiler, ulusal kimlikleri dönüştürücü stratejiler ve ulusal kimliklerin yapıbozumunu (dekonstrüksiyon) öneren stratejiler eleştirel söylem analizinin odağında yer almaktadır (Doğan Yalçiner, 2011, s. 15). Kimlik, kültür, farklılık kavramlarının incelenmesinde bu analiz yöntemi önemli bir referans kaynağı olarak görülmektedir.

Kimlik ve kültürel kimlik.

21. yüzyılın sosyolojide en önemli konularından biri “kimlik”tir. Toplumsal yaşamın içinde olmak zorunluluğunu her birey hissetmektedir. Toplumun belirlenmiş çerçevesinde bir toplumsal kimlik vardır, bireysel kimliğiyle kişi topluma uyumlanır. İnsan, doğumuyla birlikte kazanmış olduğu kimlik (tanımlanmış, biçilmiş) ve kendisini tanımladığı kimlik olmak üzere iki kimliğin birleşimidir. Bu nedenle her kimlik özgün bir içerik sunar.

Kişisel anlamda kimlik, bir insanın kendisini değişik açılardan tanımlaması ve tarif etmesidir. Bireyin toplum içinde kimlik edinmesinde bir yandan sosyal yapı ve bu yapının belirleyiciliği, diğer yandan ise bireysel irade, hürriyet ve seçim söz konusudur (Polat, 2007, s. 30). Bireyin hem etken hem edilgen olduğu kimlik edinme sürecinde “kültür”, sosyal yapının en güçlü organıdır. Kişinin üyesi olduğu toplum, vatandaşı olduğu devlet, kişiden yalnızca yasalara uyup ülke çıkarlarına hareket etmesini istemekle yetinmemekte; ülkenin resmî tarihine, amaçlarına, mitoslarına inanmasını ve resmî kimliğini övünç duyarak, sorgu sual olmaksızın taşımasını beklemektedir (Güvenç, 2016, s. 6).

Kişinin içine doğduğu, hazır bulduğu, başta ailesi olmak üzere sosyal ortamda edindiği kimlik “kültürel kimlik”tir. Kültürel kimlik; kişiler üzerinde hem bağlayıcı hem de kişisel özgürlükleri sınırlayıcıdır. Kültürel kimliğini edinemeyen bireylerde “yabancılaşma” meydana gelir. Yabancılaşma; güçsüzlük, anlamsızlık, soyutlanma ve hapsolünme hissi doğurarak kişiyi olumsuz etkiler (Tural, 1992, s. 129). Yabancılaşmanın önüne geçilmesi, toplumsal çözülüşü engeller. Bu nedenle birey-toplum ilişkisinin sağlam ve devamlı olabilmesi için “kültürel kimliğin öğretimi” önkoşuldur. Kendini güvende hissetmek, insan için yaşamsal bir gerekliliktir. Ortak paydada buluşulan bir toplumda yaşamak, bu ihtiyacı karşılamaktadır. Toplum ve birey arasındaki birbirini etkileyen, besleyen, devamlılık sağlayan mekanizma; kültürün yaptırım ve direktifleriyle bir nevi koruma altına alınır. Kültürel kimlik; sosyal kontrol sayesinde benzeştirme, uyumlandırma ve kimlik edindirmeyi sağlar. Kültürel kimliğe sahip olanlar, sosyal ilişkiler yoluyla değerleri nesilden nesile aşılayıp aktarırlar. Değerlerin aktarılmasında ve dolayısıyla kültürel kimliğin öğretilmesinde ilk unsur “aile”dir.

Aileden başlayan süreç, “yaygın eğitim”le devam etmektedir. Öğretim, insanların toplu olarak bulunduğu etkileşim ortamlarında tamamlanmakta ve sürdürülmektedir.

Kültürün gösterdiği, onaylanmış “model” olarak kültürel kimlik; mensubiyet bilinci uyandırarak insanı bir yandan atalarına, bir yandan hâlihazırda birlikte yaşadığı yahut ayrı kaldığı insanlara, bir yandan da gelecek nesillere bağlamaktadır. Sınır koyma, aklileştirme ve hedef rol modeli belirleme; kimlik kazandırmak için kullanılan kural ve uygulamalardır (Tural, 1992, s. 122). Dede Korkut Hikâyeleri’nde toplum, “Oğuz”dur; kültür, Oğuz ekseninde Türk kültürüdür. Bireyden benimsemesi istenen kültürel kimlik “Oğuz” kimliğidir. Bu bağlamda hikâyeler içinde, Oğuz kültürel kimliğinin hem maddi hem manevi pek çok unsurundan bahsedilir. Kültürel kimlikten en ufak bir sapma görüldüğünde, hikâye kişileri yoluyla hatırlatmalar yapılır. “Ayıp, namus” sözcükleri, sosyal yaptırımı belirtir. Normlara uyulması “*başıma kahınç yüzüme tohinç olur, sözünü sımama-, aybolur, deyeler...*” gibi ifadelerle desteklenir. Kişilerin kimlik kazanma yolundaki durumları, aileden itibaren verilerek kimliğin yolu da çizilmiş olur. Kültürün eli kolu dildir; dil olmazsa kültür olmaz. Kültür olmazsa “kimlik” olmaz, kimlik olmazsa haysiyet olmaz, haysiyet de yoksa bir kişi “insan” olamaz (Ünal, 2012, s. 18). Kültürel kimliğin içeriği, öğretimi, uygulanması, yabancılaşma yaşayanlar için tedbirler açıkça ortaya konur. Dil, bütün imkânlarıyla “öğretim materyali” görünümünde kullanılır. Model olarak gösterilen bireyler, durumlar, olaylar; kimliği inşa edilmesi hedeflenen bireyin sınırlarını oluşturur, akla uygun durum ve davranışları öğütler. Öğütlerken en önemli vasıta da “atasözleri”dir. Bir dildeki deyimler, atasözleri gibi kalıplaşmış unsurlar, kavramlar incelendiğinde ve kavram alanlarına göre sınıflandırıldıklarında kimi alanlardaki öğelerde yığılmalar görülür. Bu öğeler, o dili kullanan ulusun tarih boyunca yaşamında en çok ilgilendiği, büyük yer ayırdığı konuları ortaya koyar.

Ait olunan kültüre dair unsurların hepsi aynı zamanda da kültürel kimliğin unsurlarıdır. Alışkanlık, gelenek-görenek, duygu, fikir, inanç, tercih, zevk, bilgi, değer yargılarımız arasında nerede, ne zaman, kimden, hangi aracı yoluyla ve de ne şekilde duyup görüp öğrendiğimizi / edindiğimizi hatırlamadıklarımıza doğru gittikçe biyolojik varlığımız kadar tabî olan “kültürel varlık”ımızın temeline yaklaşmış oluruz (Ünal, 2012, s. 15). Dil, kültürel içeriğin bir sözlüğü durumundadır. Bu nedenle, çalışmaya konu olan metinlerdeki “kültürel öğeler”, kültürel varlık ve kimliğin unsurları olarak sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Sınıflandırma işleminde Bozkurt Güvenç’in “İnsan ve Kültür” adlı kitabında aktardığı, Yale Üniversitesindeki Beşeri İlişkiler Dokümantasyon Merkezinde (HRAF) antropolog Murdock ve yardımcıları tarafından (1940’larda) oluşturulmuş sistematik bir sınıflama rehberi olan “Kültürel Muhteva Rehberi”nin Türkçeye çevirisi kullanılmıştır.

Bozkurt Güvenç, belirtilen listeyi Türkçeye çevirmiş ve 1965'teki hâliyle aktarmıştır (1979, s. 129). Etnolojik, antropolojik ve kültürel çalışmalara bir sözlük, indeks niteliği gösteren tablodaki ögelerin hepsinin bir eserde bulunması mümkün değildir. Güvenç de bu düşüncededir ve incelenecek varlıkta bulunmayan başlıkların yanı sıra, Türk kültüründe olup da bu listede olmayan (sünnet, hac vb.) yeni başlıkların oluşturulabileceğinden bahsetmiştir. Söz konusu rehberde 888 madde yer almaktadır (EK-1). Rehber, günümüzde de kullanılmaktadır. Çağın ihtiyaçlarına binaen yeni maddeler eklenmiş, bazı maddeler içeriğinin benzer olduğu maddeler nedeniyle çıkarılmış ve madde sayısı 915'e yükselmiştir. Kültürel Muhteva Rehberi (OCM), elektronik ortamda işlevini sürdürmektedir. "eHRAF" veritabanları, dünyadaki belli başlı bölgelerden geçmiş ve şimdiki kültürlerdeki etnografik ve arkeolojik metinlerin konuyla ilgili endeksli çevrimiçi "koleksiyonları"dır ve OCM ile kültürel malzemelerin ana hatlarını ortaya koyan bir sistemdir (eHRAF, (yy)). Sistemin amacı, dünya kültürlerinin belirlenmiş ögeler doğrultusunda, kod numaralarıyla rahatlıkla erişilebilen bir sınıflandırma sistemiyle indekslemektir. Güvenç'in aktardığı listenin, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki unsurlara daha uygun olduğu görülmüştür. Yeni listedeki güncel konular, hikâyelerin sosyal ve tarihsel bağlamına uygun değildir. Çalışmada, hikâyelerde yer alan ögeler OCM'deki uygun başlıkla ilişkilendirilmiş ve sadece bu başlıklara yer verilmiştir.

"Eğitim kuramları, telefon, telgraf, arkeoloji" vb. gibi, hakkında içerik bulunmayan başlıklar çalışmada kullanılmamış, atlanmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin kültürel muhteva listesi.

10 Genel yönelim.

101 Tanıtma.

Kitabın adıyla anıldığı şahsiyet ve onun mensubu olduğu toplum hakkında bilgiler giriş kısmında yer almaktadır:

Resûl aleyhisselâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er kopdı. Oguzun ol kişi temâm bilicisiydi, ne derise olurıdı, gâybden dürlü haber söyleridi. (...) Korkut Ata Oguz kavminun müşkilini hall ederidi (3a/2-12).

Toplum "Oğuz" adını taşımaktadır, manevi önderleri Dede Korkut'tur.

103 Yer isimleri.

Hikâyelerde pek çok yer ismi geçmektedir. Kimileri "Oguz Eli" denilen yurdun içinde, kimileri düşmanların bulunduğu yerdedir. Olaylara mekânlık eden yerlerin dışında, soylamalarda yer alan ve hatıralara dem vuran yer adlarına rastlanmaktadır.

Oğuz'la ilgili yerler:

Karacuk, Kapulu Kara Dervend, Pasın, Türkistân, kâfir serhaddı (Cızıglar, Aglagan, Gökçe Tag), Agca Kala Sürmeli, İç Oguz, Taş Oguz, Salahâne Kayası, Berde, Gence, Şerügüz, Dere Şâm, Arku Bel, Gün Ortac, Ak Kaya, Ak Saz.

Düşman yerleri ve diğerleri:

Gürcistân, Bayburd, Demür Kapu Dervend, Mardîn, Rûm eli, Rûm, Şâm, İstanbul, Abkaza eli, Tırabuzan, Tomanın Kalesi, Sancıdan, Kârûn eli, Ayasofya.

Dini yerler:

Mekke, Medîne, Arafât.

13 Coğrafya.

131 Yer.

İç Oğuz ve Dış Oğuz'un yurdun farklı yerlerinde yaşadıkları aşikârdır. Oğuz elinin konumu tam olarak verilmemiştir. Yukarıda belirtilen yer adları (dinî yerler hariç) Oğuzların ikamet yerlerinin çevresinde yer almaktadır.

132 İklim.

Yaylak ve kışlak olmak üzere iki ayrı yerde ikamet eden toplumun dilinde, iklimin tipini aşağı yukarı belirleyen unsurlar vardır. Karasal iklimin hâkim olduğu yerlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Denize ulaşmaları “yedi gün yedi gece” gibi uzun yolculuk süreleriyle anlatılmaktadır. İklimine dair “*tuman, samur cübbe, (kara) pularık, püki, sam yelleri, yel, tolu, kışda yazda karı erimeyen Kazılık Tagı, (agca) kar, yağmur, sovak al-*” gibi sözcükler yer almaktadır. Sis, pus, tipi, serin hava Oğuz yurduna hâkim görünmektedir. Depegöz hikâyesinin söylem çözümlemesine bağlı olarak da zaman içinde çok çetin kış koşullarının hâkim olduğu ve can kaybına sebep olduğu söylenebilir.

133 Topoğrafya.

Metinlerde pek çok topoğrafik veri yer almaktadır. Yeryüzü şekillerinden dağlar, sınırsal veri olarak da “Oğuz serhaddı-kâfir serhaddı” terimleri sıkça görülmektedir. Özel adla kullanılan yeryüzü şekillerinin yanı sıra “*derele, çaylar, (kara) taglar, sular, (sarp/ saylan saylan) kayalar, alan alçak hova, daz yer, ag orman, derecük, talı saz, yayla, düden, yazu*” gibi genel ifadeler de kullanılmaktadır.

Dağlar:

Ala Tag (Bayındır Han'ın yanına gitmek isteyen, bu dağı aşmalıdır), Gökçe Tag, Kazılık Tagı, adı belirtilmeyen dağlar (arkurı yatan tag, gögsi güzel kaba tag).

Sular:

Amit Suyı, Kara Dere, Aygır Gözler Suyı, Kara Deniz, Uzun Bınar, Gökçe Deniz, Dere Şâm.

Geçitler:

Demür Kapu Dervend, Arku Bel, Kapulu Kara Dervend.

Diğer:

Tana sazi, Yeni Bayır.

136 Hayvanlar.

Hikâyeler, hayvan adları açısından zengindir. Evcil, vahşi pek çok hayvanın hem adı hem davranış şekilleri bilinmektedir. Oğuz'un yaşadığı coğrafyaya ne kadar hâkim olduğunu göstermesi bakımından bu veriler önemlidir. Türk kültüründeki derin yerini koruyan “at”, metinlerde de özel bir durumdadır. Atların cinsleri, renkleriyle ilgili detaylar hemen her metinde verilmiştir.

Atlar:

Aygır, (boynu uzun/ gök/ ag) bedevî at, (yelisi kara) kazılık at, boz at, konur at, (tepel kaska/ boz/ deniz kulunu boz/ torı/ keher/ kara/ argımak/ şehbâz/ al) aygır, (ayağı uzun) şehbâz (yügrük) at, kazaguc at, Arabî at, kulun, binit, ag boz at, (kısır/ bogaz) kısarak, ilki, kara göz at, tay, yund.

Develer:

(Kara) buğra, kızıl deve, yüklet, köşek, mâye, torum, kaytaban, beserek, ner.

Kuşlar:

Sakallu bozaç torgay, karga, kuzgun, tülü kuşi, (kara) kaz, şâhîn, gögercin, togan, (ala) ördek, ümge, çal kara kuş, saksağan, kugı, turna, turaç, keklik, tavuk, (ag) sunkur kuşi.

Küçükbaş hayvanlar:

(Kara/ agca/ semüz) koyun, koç, şişlig, (ala başlu) keçi, (aruk) toklu/ toklıcak, kuzu/ kuzıcak, ögeç, erkek, Erdebil teke.

Büyükbaş hayvanlar:

(Kara)Boğa, tana, (kara) inek, buzağı.

Av hayvanları:

(Sultân, semüz, sığın/ ala) geyik, sığın, kulan, buga.

Vahşi hayvanlar:

(Kagan) arslan, (kara) kaplan, kurd.

Diğer hayvanlar vb.:

Saru yılan, kelb(cügez), it, tazi, (kara) köpek, büre, bit, ala yılan, kara evren, sineg, tavşan, katır.

Kâfirin hayvanları:

Alaca at, kara deve, arslan, boğa, tonuz.

137 Bitki örtüsü.

Metinlerde “*Bin yerde ipek halıçesi döşenmişidi.*” (7a/3), “*gök çayır, ag kavak, ag orman*” gibi ifadeler yer almaktadır. Hikâyelerdeki olayların genelde bahar aylarında meydana geldiği düşünülürse bu görüntü normaldir. “Orman”dan pek bahsedilmemekte, bahsi geçenler de ekseriyetle kâfir yerlerini tanıtmada kullanılmaktadır. Çayırdan çokça söz edilmiş olması stepleri akla getirmektedir. “Daz” (kel) yerlerden söz edilmesi de bunu destekler. Çevrede özel adları bulunan “sazlık”lar da vardır.

14 İnsan biyolojisi.

142 Somatoloji (İlm-i kıyâfet).

Somatoloji, beden bilgisi anlamına gelmektedir. Bedenin ölçülebilen ve ölçülemeyen (insan derisinin yapısı, göz şekli, kıl sistemi, saç şekli, saçın niteliği, göz plileri, yüz şekli, ağız ve burun şekli gibi özellikler) özelliklerini inceleyen antropoloji dalıdır. Hikâyelerde gözler, bedenin yapısı hakkında veriler bulunmaktadır. Söz konusu edilen kişiler genellikle “kara kıyma” yahut “karanguluca” gözlüdür. Toplumun genelinin koyu renkli çekik gözlere sahip olduğu söylenebilir. Beylerin yiğitleri “ala gözlü”dür, ala gözlü olmak savaşçılık özelliğini artırır gibi görülmektedir. Kadınların yanakları “güz elması” gibidir, ağızları “koşa (çift) badem” sığmayacak kadar küçüktür. Erkek ve kadınların “kargı gibi kara” saçları vardır. Kadınların saçları “topuğunda sarmaşanda” diye söylendiğine göre oldukça uzundur. Tenleri “agca”dır, “selvi” boyludurlar. “Boy uzun Burla Hatun” boyuyla anıldığından toplumun genelinde uzun boyun nadir bir durum olduğu düşünülebilir. “Kurlu yaya benzer çatma” kaşıdırlar. Fiziksel vasıflarda farklılık, kadının geldiği yere göre kendini belli eder. Trabzon Tekürünün kızı Selcan, “kar üzerine kan tammış gibi kızıl” yanaklı, “kalemçiler çaldığı kara”

kaşlı, “kıvrımsı kırk tutam kara” saçlıdır. Oğuzun kadınları düz saçlı, Selcan kıvrımsı saçlıdır; kaşlar da farklılık göstermektedir.

Erkeklerde sakaldan söz edilir, bıyıktan bahsedilmez. Bıyık, sadece Kazan Beyin kardeşi Kara Göne tanıtılırken “Bıyığın ensesinde yedi yerde düğen” ifadelerinde görülür. Yaşlı erkekler “ag sakallı” anılır. Toplumdaki erkeklerin orta boylu olduğu öne sürülebilir. Zira diğerlerine göre iri ya da uzun olanlar açıkça ve mübalağayla ifade edilir. Aruz Koca, cüssesiyle diğerlerinden ayrılanlardandır: “Altmış ögeç derisinden kürk eylese tobuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen, kolu budı hızanca, uzun baldırları ince.” (32b/12-33a/2).

143 Genetik.

Genetik yapıyı doğrudan işaret eden “*Arslan enügi yene arslandır.*” (123/a- 4) ifadesi, “asıl/ kök” vurgusu hikâye toplumunun kalıtıma verdiği önemi göstermektedir.

146 Beslenme.

Günlük beslenmenin nasıl, hangi saatlerde yapıldığına dair bilgi, metinlerde yer almaz. Şölenler, toylar ve derneklerdeki yiyecek ve içecekler beslenme alışkanlıkları hakkında veri sunmaktadır. “Koyun” eti, başlıca besin kaynağıdır. “Yahni” bir yemek çeşidi olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. “Süt, benir, yoğurt” tüketilmektedir. Sebze, meyve ve baharatlara rastlanmaz. “Güz alması”, sevgilinin güzelliği betimlenirken kullanıldığına göre sevilen bir besindir. “Etmek” (ekmek) ve “gömeç” (küle gömülerek pişirilen çörek) hikâyelerde görülür, ancak hangi tahıldan yapıldığı belirtilmez. Kâfirlerin Oğuz’dan olan tutsaklarına verdikleri yiyecekler “tonuz yahnısı, yanmış arpa etmeği, acı sogan”dır. Bu bağlamda Oğuzların arpadan ekmek yapmadıkları anlaşılabılır. İçecekler “kımız, (al) şerâb”dır. Kımız sadece Oğuzlarda, şarap hem Oğuzlarda hem kâfirlerde önemli bir içecektir.

Av, hayatın önemli bir bölümünü teşkil ettiğinden hikâyede av hayvanlarının etleri de besin kaynağı olarak yer almaktadır. Bunlar, “sığın, geyik, tavuk, kaz...”dır:

Yöriyelüm begler, av avlayalum, kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kaydalum, otagumuza düşelüm, yeylüm içelüm, hoş geçelüm (20a/12, 13).

147 Fizyolojik bilgiler.

Metindeki Oğuz erkekleri, fizyolojik sağlamlıklarıyla ön plana çıkarlar. “Av” yapmayı, idman olarak kullanmakta ve daima bedenlerini müşkül koşullara hazır tutmaktadırlar. Av konusunda yahut savaş konusunda güçsüz, yeteneksiz bir Oğuz’dan bahsedilmez. Av dışında idmanların da yapıldığı “*Beg yigitler cılasunlar birbirine kuyulan*

çagda” (7a/6) ifadesinden anlaşılabilir. Toplumun sabahın ilk saatlerindeki rutinlerini gösteren soylamada (7b/6) yer alan bu ifade, zinde kalmak için yapılan sabah sporu niteliğindedir. Oğuzlar “alar sabah/ tanla” günlük hayatlarına başlamaktadırlar. Herhangi bir akın yahut savaş için yola çıktıklarında beş gün beş gece/ yedi gün yedi gece durmaksızın yol alabilmektedirler. “Dereler depeler” aşmakta güçlük çekmemektedirler. Atletik yapıları, işlerinin gerektirdiği fizik güçten anlaşılabilir. Önemli kahramanların fizik güçlerine dair ifadeler de bunu desteklemektedir. *Boğaç Han* ve *Kan Turalı* boğayı yenmişlerdir. Kan Turalı, deve ve aslanı da yenecek kabiliyet ve güçtedir. *Basat*, koca Depegöz’ün başını sürüyerek mağara önüne götürebilir. *Emren*, çocuk yaşta olmasına rağmen babasını kucaklayıp yatağına götürebilmektedir. Kullandıkları silahlar ağırlık ve sertlik bakımından zorlayıcıdır, fakat onları etkilemez. *Bamsı*, Yaltacuk’un yayını çekecekken kırar, o denli kuvvetlidir. Kendi yayı, gücüne dayanabilecek türdendir. *Deli Dumrul*, gücüyle nam salmıştır; Azrail’e dahi bu güçle kafa tutar. *Kazan Han* “Yüksek yüksek kara tagdan taş yuvalansa kaba ökçem, uyluğum karşı tutan eridüm. Firavn şişler yükleyüb yerden çıksa kaba ökçemile perçin kılan Kazan eridüm.” derken bacaklarının, ayaklarının kuvvetini dile getirir. Fizik gücü cesaretiyle birleştiğinden, yedi başlı ejderhayı dahi o öldürür.

15 Davranış ve kişilik.

151 Duyum ve algılama.

Hikâyelerdeki fertlerin algıları, somut göstergelerle harekete geçmektedir. Sözelimi, bir kişi avdan tek başına döndüğünde, bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Sorunun içeriği her ihtimal düşünülüp öne sürülerek tahmin edilebilmektedir. *Burla Hatun*’un, Uruz’un tutsak olduğu boydaki art arda soylamaları (69b/13-72a6) bunun etraflıca bir örneğidir. Boğaç’ın boğayla, *Kan Turalı*’nın boğa, arslan ve deveyle mücadelelerinde “duyum” ve “algılama”larının önemli bir rolü vardır. Duyumsal verileri akıl süzgeçlerinden geçirerek zaferi elde ederler. Algılama, davranış değişikliklerine veya davranışın kesinleşmesine meydan verir. *Begil oğlu Emren*, düşman güçsüz ve çaresiz olduğunu algıladığında Allah’tan yardım ister. *Segrek*, tanımadığı abisi *Egrek*’le karşılaştığında elindeki “kopuz”u görünce onun Oğuz’dan olduğunu anlar ve böylece Egrek ölümden kurtulur. *Begil’in eşi*, o her zamankinden farklı bir tavırla evine geldiği için bir aksilik olduğunu algılar ve buna göre bir davranış şekli geliştirir. Dış Oğuz’un asi olduğu hikâyede, Kazan Han Aruz Koca’yı süngüyle yaralayarak attan düşürür. Bir işareti ile *Kara Göne* atından iner ve Aruz’un başını keser. Algılama ve duyumda başroller ihtiyarlara ve kadınlara verilmiştir. İhtiyarların uyarıları öngörü niteliğindedir. Kadınların ise sezgisel yönden çok güçlü vasfedildikleri görülür. Uruz avdan dönmediğinde Burla Hatun’un durumu buna örnektir:

Sagılan solına göz gezdirdi, oğlancığını, Uruzı görmedi. Kara bagrı sarsıldı, dom yütrgi oynadı. Kara kıyma gözleri kan yaş toldı (69b/9-12) .

152 Dürtüler ve duygular.

“Annelik” dürtüsü, hikâyelerde geniş yer bulur. *Dirse Han’ın hatunu*, anneliğin verdiği sezgisel güçle oğlunun başına kötü şeyler geldiğini anlar. Dağları aşarak çocuğunu bulur. Dirse Han’ın düşmanca davranışına rağmen affedici davranır ve Boğaç Han’ı babasını kurtarması gerektiğine ikna eder. *Burla Hatun*, hem bir eş hem de anne olarak duygularla yüklüdür. Uruz’un tutsak olduğu boyda annelik dürtüsü, onu evde beklemekten men eder ve doğrudan kâfire savaş açar. Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı boyda oğluyla beraber tutsaktır. Kâfirleri akli yoluyla oyalar, niyetlerini de gizlilikle takip eder. Eşine olan bağlılığıyla ölümü, oğlunun ölümünü dahi göze alır. *Banı Çiçek*, aradan geçen on altı yıla rağmen Bamsı’yı unutmamış, başkasıyla evlenmemiştir. Sadakatin “eş” bağlamında olan kadınlarda daha sık görülmektedir. Teba-yönetici arasındaki sadakat de olmazsa olmaz bir unsur olarak Dış Oğuz’un İç Oğuz’a asi olduğu boyda hayat bulur. Hikâyelerde en fazla vurgulanan duygu “üzüntü”dür. Ağlamanın türlü ifadesine, yas tutmanın hemen her ayrıntısına yer verilir.

“Kendini gösterme” dürtüsü ve isteği, neredeyse tüm hikâye kişileri için geçerlidir. *Kazan Han* bunların dışındadır ve kendini övmediği, kendini övenleri de sevmediği sürekli vurgulanmaktadır. Kendini gerçekleştirmesi gereken, erginlenme yolculuğundaki kahramanlar hüner ve güçlerini göstermeleri gereken olaylar içinde yer alırlar. Kazan, rüştünü hikâye vaktinden evvel ispat etmiştir. “Birlikte” yemek ve içmek, toplumun ortak bir hazzı olarak ortaya çıkar. Birliktelik duygusunun hoşnutluk, eşitlik, mutluluk, umutluluk, cesaret gibi duyguları beslediği görülür.

153 Davranış değişikliği.

Hikâyelerde davranış değişiklikleri genellikle itaat/ itaatsizlik, alınan kararların uygulanması ve ibret arasında yer almaktadır. Gidişatın sonucu daima zaferle ve ders almayla sonuçlanmakta, duygusal doyumla birlikte “ergin” insan modeline geçilmektedir. Bamsı Bayrek hikâyesinde *Deli Karçar*, Dede Korkut’un hikmetiyle asiliğinden vazgeçer. *Deli Domrul*, Azrail’e kafa tutmanın Allah’ın emrini hiçe saymak olduğunu anladığında sakin, imanlı bir bireye dönüşür. Hikâyelerin tamamında amaç, metin içi davranış değişiklikleri örnekleriyle hikâye okurunda davranış değişikliği yaratmaktır.

154 Uyum süreçleri.

Uyum süreçleri; ergen kişiler için “yetişkin”liğe erişme, yetişkinler için ise toplumun kalıcı değerlerine yeniden tabi olma bağlamındadır. *Egrek, Segrek, Boğaç, Uruz, Emren, Kan Turalı, Beyrek* yetişkin bireylerin vasıflarını edinmek üzere maceralar içine sokulur. *Kazan Han, Kazılık Koca, Aruz Koca*; toplumun kabul ettiği ve istedikleri niteliklerle donanmış olmalarına rağmen sınanırlar. Onların sınanması, var olan özelliklerinin sağlamlığına dairdir. *Kazan*, gafletinin; *Kazılık Koca* aceleci ve tedbirsiz davranışının; *Aruz Koca* sadakatsizliğinin ıslahı yoluyla uyumlanmaya çağrılır. *Kazan* ve *Kazılık*’ı evlatları kurtarır, onların zayıf yönleri toplumu sarsacak denli büyük değildir. *Aruz Koca*’nın davranışı, onu toplumun dışına itecek, canından edecek denli büyüktür: ihanet. Uyum sağlayan bireyler “beg, eren, yiğit” ifadeleriyle toplumda yer almaya devam ederken, uyum sağlamayanlar “namerd” vasfıyla hayatlarından olurlar. *Dirse Han*’ın *kırk adamı* ve *Aruz Koca*, namert olarak ayrı bir niteliğe dâhil edilip toplumdan kesin bir şekilde (ölümle) ayrılmışlardır.

155 Kültür kişilik (sistemi).

Etkin kültür, “Oğuz” kimliği altında birleşmiştir. Bu kültürde yetişen bireyin; *Allah*’ın birliğine inanması; cesur, güçlü, adil, dürüst, paylaşımcı, yaşlılara saygılı olması; kadın, çocuk ve düşkünlere şefkatli, sevgi dolu olması; sorumluluktan kaçmaması, ana-baba hakkını gözetmesi, varlığının topluma uyumlu şekilde erginlendiğini sergilemesi, topluma yararlı fertler yetiştirmesi beklenmektedir. Bu vasıfları taşıyan bireyler “Oğuz” kültürel ve millî kimliği altında birleşmektedirler.

156 Sosyal kişilikler (roller).

Toplumların sosyal yapısı; statü ve rollerinin öngördüğü kurallar ve bu kuralların altında yatan değerler bütünü yoluyla inşa edilmektedir. Toplumun bireyden statüsüne uygun olarak beklediği davranışlarına da rol denmektedir. Sosyal roller bağlamında ön plana çıkanlar, Oğuz’un yöneticileri ve diğer yönetim mensuplarıdır. İç ve Dış Oğuz’un birliğinden oluşan bütün “Oğuz”da en büyük yönetici *Bayındır Han*’dır. “Hanlar Hanı” niteliğiyle *Bayındır Han*, en yetkili mercidir. Fakat metinlerdeki varlığı daha çok “simgesel”dir. Somut varlık gösteren en büyük yönetici “*Kazan Han*”dır. *Kazan*, *Bayındır Han*’ın damadıdır, savaş zamanı öncü odur. Kültürel bağlamda istendik her özelliğe sahip olsa da *Kazan*, “kibir”den uzaktır. Bir yöneticinin sahip olması gereken “tevazu” onda mevcuttur. Sosyal paylaşım ve birlikteliği özendirir, destekler; toplu etkinliklerde hazır bulunarak varlığını perçinler. İzinleri o verir, uyarıları o yapar. *Kazılık Koca*, *Bayındır Han*’ın veziri olarak “işe yarar” bir insandır. *Bamsı Beyrek*, *Kazan Han*’ın “inak”ı olarak her zaman hazırdır. “Kalın Oguzun imrenesi”dir,

sadakati uğruna can verir. Kazan'ın kardeşi *Kara Göne*, “alplar başı”dır. *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı*, önemli bir beyin oğludur. Veliaht olarak beklenen nitelikleri, her zorluğa rağmen ortaya koyar. Oğuz'un sözü geçen dokuz “koca”sından olmasına rağmen *Aruz Koca*, en olgun olması gereken çağda sosyal rolüne aykırı davranışıyla toplumu ayrışmaya götürür. *Aruz Koca*'yı ortadan kaldıran *Kazan Han*, en önemli görevi olan “toplumu birarada tutma”yı gerçekleştirir. Dış Oğuz'un beyleri, hatalarından dönerek statülerine uygun olanı gerçekleştirirler. Pişmanlıklarını dile getirerek Oğuz'un birliğinin yeniden inşasına katkıda bulunurlar. Her savaşın sonunda ganimetlerini halklarıyla paylaşan beyler, sosyal düzeni daim kılarlar. *Kazan Han*, kendi mal varlığını dahi “hanı yağma” yoluyla bütün halkla paylaşarak sosyal devlet anlayışına hizmet eder.

Beylerin eşleri de; savaş, av gibi nedenlerle yurdun dışında olan beylerinin görevlerini idame ettirecek güçtedirler. Beylerin yokluğunda beydirler. Beyler geldiklerinde, yapılması gereken her şeyin hazır olduğunu görmektedirler. Şölenleri, toyları organize ederek paylaşımı gözetirler. Gerektiğinde cenk ortamında “er” gibi mücadele edebilecek askerî bilgi ve beceriye de sahiptirler.

Ergenler, “ad kazanmak” için verdikleri mücadele sonucunda “bey adayları” olarak varlık gösterirler. Ad kazananlar; at, ev, teçhizat ve eşle ödüllendirilerek yönetici tabakasına katılırlar. *Boğaç, Egrek, Segrek, Emren, Uruz* ergenleri temsil ederler.

Çobanlar ve *bezirgânların* da sosyal rolleri net ve önemlidir. *Bezirgânlar* ticari hareketliliğin yanı sıra, haberlerin iletimi açısından gereklidirler. *Bamsı Beyrek*'in boyunda oldukça etkili bir roldedirler. *Çobanlar*, toplumun ortak malı sayılan hayvanları güderek yaşamın devamına katkı sağlamaktadırlar. Yurdun dışında, kırsalda yaşadıklarından yurdu korumaktan da geri durmazlar. Tehlikeleri önceden görebilir, ilk savunmayı yapabilirler. *Kazan'ın Evinin Yaşamalandığı Boyda* çoban, nerdeyse *Kazan Han* kadar etkindir. Yurttakilerin yaylak ve kışlaklara göç vaktini tayin edip önden göçtüklerinden (*Depegöz hikâyesinde* görüldüğü üzere), lider durumundadırlar ve sorumlulukları büyüktür.

157 Kişilik (karakter).

Birey olarak kişiliği ve hayatı en detaylı şekilde verilen kişi *Kazan Han*'dır. Övgüyü ve övmemeyi sevmemesi en belirgin özelliğidir. Adının başlığında geçtiği üç hikâyenin yanı sıra diğer hikâyelerde de az çok yer alır. Diğer kahramanlar, daha genel kişilik özellikleriyle görülmektedirler. “Saymakla *Oguz* erenleri tükense olmaz.” İfadesinden anlaşılacağı üzere, Oğuz'un genel niteliklerine haiz olmaları yeterlidir. Yöneticiye karşı saygı ve pervanın vurgulandığı hikâyelerde aykırı tek kişi *Egrek*'tir. *Kazan*'ın divanına izinsiz girebilmekte,

istediği yere oturabilmektedir. “Allah’ın birliğine” inanmak, Oğuz beylerinin ortak özelliği olsa da *Deli Dumrul* başta buna sahip değildir. “Sorgulayıcı” kişilik, *Deli Dumrul*’dadır.

158 Kişilik bozuklukları.

Kişilik bozuklukları; öznel iç yaşantı ve davranışların bireyin kültürünün beklentilerinden belirgin şekilde “sapma”sıyla ortaya çıkan süregelen bir davranışlar örüntüsüdür. Kültürel kimliğe aykırı davranışlar gösteren hikâye kişilerini bu kategoriye sokmak mümkündür. Kişilik bozukluğu olan kişilerin çoğu, *Bamsı Beyrek’in hikâyesinde* örneklenmiştir. *Yalancı oğlu Yaltacuk*; kıskanlık, başkasının varlığına göz koymak ve sonuç olarak “yalancılık, sahtekârlık” la imlenmektedir. Kişilik bozukluklarının genetik olduğu da babasının adından anlaşılmaktadır. *Kısırca Yenge*, deve çobanlarıyla ilişkide olduğu söylenen bir kişidir. *Boğazca Fatma*, hem çok yemek yemesi hem de “kırk oynaşlı” vasfıyla toplumsal normların dışındadır. *Aruz Koca*, *Beyrek*’i kandırarak öldürmesi nedeniyle kişilik bozukluğu gösteren bireyler arasındadır. “Deli” kavramının hikâyelerde olumsuz anlamda kullanılmadığı görülmektedir. Ancak, “deli” sıfatını taşıyan bireylerin aykırı hareketlerine yer verildiği ortadadır. *Deli Dumrul*, susuz bir çaya kurduğu köprüden geçen ve geçmeyen herkesten bedel almasıyla; *Egrek*, *Kazan Han*’ın divanında destursuzca hareket edebilmesiyle; *Segrek*, tek başına abisini kurtarmaya gitmesiyle “deli”dir, aykırıdır.

159 Yaşam öyküsü (örnekleri).

Hikâyelere adlarını veren kahramanların yaşam öyküleri –*Bamsı Beyrek* dışında– bütün yaşamını kapsayacak nitelikte değildir. *Boğaç*, *Banı* gibi kişilerin doğuş öyküleri bilinir. *Kazan Han*’ın yetişkinlikten itibaren yaptığı, başardığı şeyler “soylaması” yoluyla (140b/12-142a/8) aktarılır. *Bamsı*’nın “dualar” vasıtasıyla dünyaya gelişi, ergenliğinde *Banı Çiçek*’le tanışması ve evlilik aşamasına gelişi, kâfir elinde 16 yıl tutsak oluşu, yurduna dönüp *Banı*’yla evlenmesi, *Aruz Koca*’nın hileyle onu öldürmesi iki hikâyeye bölünmüş şekilde anlatılmıştır. *Bamsı*’nın tahminen otuzlu yaşlarda sonlanmış yaşamının ayrıntıları toplumca bilinmektedir. İç ve Dış Oğuz’un çok sevdiği bir şahsiyettir. *Bamsı Beyrek*’in öldüğü hikâye ile *Dresden* nüshasındaki hikâyelerin bitmesi onu diğer herkesten ayrı bir yerde konumlandırır.

16 Demografi.

162 Nüfusun yapısı.

Hikâye, toplumu genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. Nüfus artışı önemsenmekte, nüfusa katkı sağlamayanlar lanetlenmiş görülmekte ve dışlanmaktadır. Bunun

en güzel örneği *Bogaç Han* boyudur. Yaşanan yerde hareketlilik, hayatın bir gereği olduğundan dinamik bir topluluğa, daima savaşa hazır çevik kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaca uygun nitelikte nüfus mevcuttur. Nüfusun sayısı ve cinsiyetler bazında oranına dair bir bilgi yoktur. Ancak, savaşa katılan Oğuz sayısı göz önüne alındığında “toksan tümen” gibi ifadeler değer kazanmaktadır. Sadece savaşa katılanların 90 bin kişi olduğu düşünüldüğünde; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, yurdu korumak için geride kalanlarla nüfusun en az 500 bin olduğu söylenebilir. 15 yaşını dolduran her Oğuz’un, Bayındır Han’ın ordusuna katıldığı, metinlerde belirtilmektedir. O hâlde 15 yaş ve üzeri en az 100 bin erkeğin varlığından söz edilebilir:

On altı yaş yaşladun

Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın,

Yay çekmediün, oh atmadun, baş kesmediün, kan dökmediün,

Kalın Oguz içinde cüldi almadun (64a/3-6).

Anası tuymadın el altından buyurdi: “Toksan tümen genç Oguz ardumca gelsün. Oglan tutsakdur, begler bilsün” dedi (72b/3-5).

166 İç göç.

Türkler, hâkim oldukları topraklar içerisinde “yaylak” ve “kışlak” belirlemekte, mevsime bağlı olarak göç etmektedirler. Yaylak ve kışlaklar kendi yurtları olduğundan durum iç göç olarak değerlendirilebilir. Yaşamlarının doğal bir sonucu olarak iç göç, her yıl yılda iki kez yaşanmaktadır. İç göçün nüfusun azalmasına bir etkisinin olmadığı; bilakis var olan nüfusu, doğal etkenlerin olumsuz etkilerinden (zorlu kış koşulları gibi) korumaya yönelik bir tedbir olduğundan toplumu korumayı amaçladığı söylenebilir. Mevsimlik (Geçici) Göçler olarak nitelendirilebilecek bu yer değiştirmeler insanların tarım, hayvancılık gibi faaliyetler nedeniyle yer değiştirmeleridir. Sınır boylarına görevli olarak (karavul/ karakol) gönderilen kişiler de farklı bir iç göç örneğidir. Görevlendirilen kişi –örneğin Begil- “hışmını kavmını” büyük yurttan ayırıp göçmektedir. Orada hem vazifesini ifa ederek büyük yurdu korumakta, hem nüfus artışına katkı sağlamaktadır. “Zorunlu göç”, insanların bulundukları yeri kendi iradeleri dışında terk etmeleridir. Bu tip göçlerin oluşumunda “itici” faktörlerin etkisi vardır. Basat’ın Depegöz’ü öldürdüğü hikâyenin başlangıcında bunun örneği görülür. Düşmanın yaptığı gece baskını sonucu Oğuz halkı ürker ve göç eder (108b/7-8).

167 Dış göç.

Ülke dışına gerçekleşen göçler, dış göç olarak adlandırılmaktadır. Metinde ülkesinin dışına göçen bir Oğuz’a rastlanmaz, kimse yurdunu savaş, akın gibi geçici sebepler dışında

terk etmez. Ancak, bir isyan hareketi göz kırptığında, kişilerin muhataplarını dış göçle tehdit ettikleri görülmektedir. Bu göçlerde değişecek olan sadece mekân değil, zihniyet ve aidiyettir de:

Uruz:

*“Demez olurısan kalkubanı yerümden men tururam
Kara gözli yigitlerümi boynuma aluram,
Kan Abkaza eline men gederem,
Altun haça men elümi basaram,
Pilon geyen keşîşün elin öperem,
Kara gözlü kâfir kızın men aluram.” (64a/5-9)*

Begil:

*“Hanumuzun nazarı bizden dönmiş gördüm.
Eli günü göçürün,
Tokuz tümen Gürcistân’a gedelüm,
Oğuz aî oldum, bellü bilün!” (121b/13-122a/3)*

168 Nüfus politikası.

Devletlerin, nüfusun artış hızını (doğurganlık), niteliğini (eğitim) ve dağılımını değiştirmeye yönelik planlı olarak her türlü uygulamasına “nüfus politikası” denmektedir. Oğuzların Hanlar Hanı olarak *Bayındır Han*, nüfusun artışı yönünde bizzat yaptırım uygulamaktadır. Düzenlediği toyda, gelen beyleri çocuk durumlarına göre sınıflandırmıştır. Oğlu olanlar ak otağa, kızı olanlar kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanlar kara otağa alınmış ve orada ağırılanmıştır:

Eyitdiler: “Hânum, bu gün Bayındır Hândan buyrul şöyledür kim: ‘Oğlı kızı olmayanı Tanrı Tealâ kargayubdur, biz dahı kargaruz’ demişdür” dediler (7b/2, 3).

Bu uygulamanın iki işlevinde söz edilebilir. Birincisi; uygulama, çocuğu olan beylerin sayısını ve kız/ erkek çocuk oranını aşağı yukarı belirlemeye yaramaktadır. İkincisi ise, planlı veya plansız olarak çocuk sahibi olmayan/ olamayan bireyleri ihtar edip “doğurganlık”ın artması zorlanmaktadır. Çocuk sahibi olmak için yapılan sosyal faaliyetler (yedirip içirme, borç kapatma, donatma vb.), toplum içindeki dayanışmayı artırdığından gizil bir işlev daha ortaya çıkmış olur. Toplumun refahı ve nüfusun artışı doğru orantıda görülür.

17 Tarih ve kültür.

173 Geleneksel tarih.

Metinlerde resmî tarih verisi bulunmamaktadır. Dresden Nüshasının giriş kısmında yer alan “*Resûl aleyhis-selâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er kopdı.*” (3a/2, 3) ifadesi, yaklaşık bir tarih vermesi açısından önemlidir. Her hikâyede yer alan Dede Korkut, Hz Muhammed’in zamanına yakın dünyaya geldiğine göre 571 yılından önce doğmuş olmaktadır. Hikâyelerin tarihi de asli unsur olan Dede Korkut’a bağlı olarak bu yılın öncesine gitmektedir. “*‘Âhır zemânda hânlık gerü Kayıya dege. Kimesne ellerinden almaya, âhır zemân olup kıyâmet kopınca.’ Bu dedügi Osmân neslidür, işde sürlib gede yörir.*” (3a/5, 6) cümleleri, metinlerin Osmanlı Beyliği zamanına eriştiği bilgisini vermektedir. Osman Gazi tarafından Osmanlının kuruluşu, 1299 yılına tarihlenmektedir. Hikâyelerin en az 750 yıllık bir sürece tekabül ettiği görülmektedir.

178 Sosyal-kültürel değişme eğilimleri.

Sosyal-kültürel değişme eğilimleri, hikâyelerdeki iki evlilikte görülmektedir. *Kan Turalı* ve *Bamsı Beyrek*, kendilerine layık kız arayışındadırlar. Bu kızlar, toplumdaki standart kadın tipinden farklı olarak vurgulanırlar. Yiğitlik ve çeviklikte erkeklere denk olması gereken kızların biri Dış Oğuz’da biri Trabzon’da bulunur. Dış Oğuz’dan Bay Bicân Bey, kızı Banı Çiçek’i Bamsı ile beşik kertmesi yaptığı hâlde, kâfir beyine de kızını ona vereceğine dair söz vermiştir:

Varub Bayburd hisârı begine haber verdi, eydür: “Ne oturursız sultânım, Pay Bîcân Beg ol sana vereceği kızı Beyrege verdi.” (47a/3-4)

Kan Turalı ve babası Kanlı Koca, Turalı’nın istediği tipte bir kızı ne İç Oğuz’da ne Dış Oğuz’da bulabilir. Kan Turalı’nın “Yıkılsun Oguz elleri! Mana yarar kız bulımadum, baba.” ifadesi, Kanlı Koca’nın “Ogul, sen kız istemezmişsin, bir cılasun bahâdur istermişsin, anun arkasında yeyesin, içesin, hoş geçesin.” sözleriyle birleşir. İstendik kadın vasfının Oğuz ellerinde olmadığı şu küçümseme söylemiyle verilir:

Eydür: “Belî cânum baba, eyle isterem. Pes varasın, bir cici bici Türkman kızını alasın, negâhından tayanam, üzerine düşem, karnı yırtıla.” dedi. (87b/6-9)

“Sası/ azgın dinlü kâfir” denen düşmanın, bu iki hikâyede farklı görülmeye başlandığı söylenebilir. Bay Bicân Dış Oğuz’un tavrını, Kan Turalı İç Oğuz’un tavrını ortaya koyar.

Çocukların; ana-babalarının sözünü kırmadığı, sözlerini dinlediği, bir Oğuz töresi olarak metinlerde yer alsa da buna aykırı durumlar da görülmektedir. Uruz’un, babası Kazan

Han’la savaşmayı öğrenmek konusunda kurduğu diyalogda yer alan “A beg baba, devece böyümişsin, köşekçe aklun yok. Depece böyümişsin tarıca beynün yok.” (64b/9-11) ifadesi, saygı sınırlarını aşmaktadır. Selcan’ın Kan Turalı’dan evvel düşmana saldırması ve yaralanan Turalı’yı atının terkisine almasının altı çizilir. Gerek Selcan’ın hâl ve davranışlarını gerekse Uruz örneğinde görülen saygısızlığı örneklendiren atasözleri, Oğuznâme olarak adlandırılan atasözleri kitabında “ahir zaman” niteliklerinden bahsedilirken kullanılır. Bu sözlerde, evladına kıyan Dirse Han’ın eleştirisini de görmek mümkündür:

Bir kişinin bir kişi katında hürmeti izzeti kalmaya, atanın ananın oğula kıza şefkati ve merhameti olmaya, oğul ve kız hod anları hergiz riâyet kılmaya, ataları tururken oğullar söyleye, analar tururken kızlar buyruğ eyleye.

Âhır zamanda erenler az kala ve avratlar erlik da’vâsın kıla (Von Diez, 2018, s. 53, 96)

22 Besin Kaynakları.

224 Avcılık.

Taş Devrinden beri, yerleşim yerinden uzun süre uzak kalmayı gerektiren av ve savaş işleri erkeklerin; yemek hazırlamak, çocuk bakımı, toplayıcılık gibi yerleşim yerinde ve evde yapılması gereken görevler kadınların üstlendiği görevlerdir. Dede Korkut Hikâyeleri’nde de durum böyledir. Erkeklerin birey olarak değer kazanmasında, erginlenmesinde, savaşlara idmanlı girmesinde avcılık önemli bir kurumdur. Avcılık, kültürel kimlikteki “erkek” rolünü ortaya koyar. Av esnasında çeviklik, isabet ettirebilme, kuvvet unsurları sınanır. Avda elde edilen hayvanlar yurda getirilir. Yurdun kadınları, bu dönüş için evcil hayvanların etlerinden oluşan büyük bir şölen tertip ederler. Besin kaynaklarının gerek avcılık (sığın, geyik, keklik...) gerekse çobanlık yoluyla (koyun, deve, aygır...) elde edildiği görülmektedir. Av düşkünlükleri, onlara tuzak kurulmasın dahi neden olmuştur:

Kara Tekür orada bir kırı yapıdurmuşıdı. Uçardan kaz tavuk, yörirden geyik tavşan bu havlıya toldurub Oguz yigitlerine bunu dâm etmişidi. (...) Korunun kapusın uvatdılar, sığın geyik, kaz tavuk kırdılar, yediler içdiler (129b/3-7).

23 Hayvancılık.

231 Evcil hayvanlar.

Evcil kavramı, “Eve ve insana alışmış, kendisinden yararlanılabilen (hayvan), ehlî.” (GTS) olarak ifade edilmektedir. Hikâyelerde at, deve, koyun, keçi evcil hayvanlardır. Bunlar hem besin kaynağı, hem ulaşım/ yük taşıma/ savaş aracı, hem de zenginlik göstergesidirler.

Develeri “sarvan”lar, atları “ılkıcı”lar, küçükbaş hayvanları “çoban”lar gütmektedirler; “imrahor”lar hanın tavrasındaki atlardan mesuldürler (*Kazanun Evinün Yagmalandugı Boy*). Köpek ve tazının da evcilleştirildiği (*Kazanun Evinün Yagmalandugı Boy*), sürüleri korumada ve avlanmada kullanıldıkları görülmektedir. Çok az bahsedilen inek ve boğa da (*Bogaç Han Boyı*) evcil hayvanlardandır. Av için özel olarak eğitilen şahin vb. avcı kuşlar da, evcil sayılabilirler. “Şahinci başı” adında şahinleri eğitmekle görevli kişilerden söz edilmektedir. Salur Kazan’ın tutsak oluşunun anlatıldığı hikâyede şahin, hikâyenin hareket merkezindedir:

Meger Hânım, Tırabuzan teküri begler begi olan Hân Kazana bir şâhin göndermişidi. Bir gece yeyüb otururiken şâhînci başına eydür: “Mere sabâh şâhinleri al, halvetçe ava binelüm” dedi (137b/1-4).

233 Otlatma.

Küçükbaş hayvanların, atların ve develerin ayrı güdücülerinden bahsedilmişti. Oğuzların yaşamı bu hayvanları doyurabilecek iklim şartları ve bitki örtüsü için düzenli göç faaliyetleriyle şekillenmiştir. Giriş kısmındaki ifadeler otlatmaya dair veriler sunmaktadır:

Yapagulu gökçe çemen güze kalmaz (3b/8)

Getdükde yerün otlakların geyik bilür.

Kelez yerler çemenlerin kulan bilür. (4b/2-3)

Binlerce küçükbaş hayvanı güden “çoban”, otlatmanın önemi derecesinde önem kazanmıştır. Oğuzlarda çoban; güçlü, kuvvetli, yurda gelecek düşman hareketlerine karşı ilk engel olacak kişi olarak görülmektedir. Hanın zenginliğinin bir simgesi olan hayvanlarını iyi bakmak, çoğaltmak ve olası tehlikelerden korumak gibi çok mühim bir sorumluluk taşımaktadır. Fiziksel bir durumun sosyolojik boyutunun nasıl olabileceği bağlamında *otlatma/ çoban/ yurt* üçlüsü dikkate değerdir.

234 Süt ve süt ürünleri.

Yoğurt, peynir, kımız, ayran, yağ, kaymak gibi hammaddesi süt olan ürünler hikâyelerde geçmektedir. Yoğurt, peynir ve ayran günlük hayatta sadece beslenmeyle ilgiliyken; kımız, eğlence amaçlı da tüketilmektedir. Kısırak sütünün mayalanmasıyla yapılan kımız, az alkollü bir içecektir. Peynirin “çivil/ çeçil peynir” gibi çeşitlerinin olabileceği *Kan Turalı’nın hikâyesindeki* boğa anlatılırken kullanılan “penir gibi ditdi” ifadesinden anlaşılabilir.

236 Yan ürünler (et, kemik ve sakatat gibi).

Eril gücün bir simgesi olarak görülen “et”, toplumun başlıca besinlerindendir (Değer, 2019, s. 270). “Avcılık” maddesinde de belirtildiği üzere av yoluyla elde edilen hayvanlar yahut evcil hayvanlarla et ihtiyacı karşılanmaktadır. Sıkça düzenlenen şölenlerde hayvanların özellikle erkek olanlarının eti ikram edilmektedir: “*atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmak*”. Et tüketiminin nicelliğini göstermesi açısından “*depe gibi et yığdırmak*” deyimini dikkate değerdir. Her hikâyede türlü sebepten bir şölen yapılmakta, her şölende et tüketimine dair veriler sunulmaktadır. Etin paylaşımı, hiyerarşik yapıyla ilintilidir. Bu paylaşım Oğuz Kağan Destanına kadar gitmektedir, simgesel yanı vardır. Aynı simgesel durum, *Dirse Han oğlu Boğaç Han* hikâyesinde, çocuğu olmayanları “kara koyun yahnisi” ile ağırlamakta görülür. Et ürünleri ve sakatat kategorisine girmeyen bir beslenme şekli vardır: *tay kanı soğurma*. Bu durum *Basat* ve *Kan Turalı*’nın hikâyelerinde ifade edilmiştir.

24 Tarım.

243 Tarım bilgileri.

Tarım bilgileri metinlerde ipuçlarıyla yer almaktadırlar. Doğrudan ekme-biçme faaliyetlerini içeren bir anlatım yoktur. *Boğaç Han*’ın karşılaştığı boğa o kadar güçlüdür ki, taşa boynuzunu vursa “*un gibi ögüdüridi*” denmektedir. Buğdaydan bahsedilmeyen hikâyede undan bahsedilir. Daha önce de değinildiği gibi *Uruz*’un tutsak olduğu boyda, kâfirlerin ona verdiği yiyecekler “*yanmış arpa etmeği, acı soğan*” olarak belirlenmiştir. Buna göre Oğuzlar arpadan ekmek yapmamaktadır denebilir. *Kazan*’ın tutsak olduğu boyda hapsedildiği kuyunun ağzında “değirmen taşı” bulunduğu bahsedilmektedir. Hikâyelerdeki şölenlerde “depe gibi et” yığmaktan, “göl gibi kırmız” sağdırmaktan bahsedilmekte, tarımsal herhangi bir ürüne yer verilmemektedir. Besin tercihinde ilk sırada et, ikinci sırada süt ürünleri olduğu anlaşılmaktadır; tahıl grubu ve buna bağlı olarak tarımdan pek söz açılmamıştır.

246 Hayvan kesimleri.

Hikâyelerde evcil hayvanların kesimleri söz konusu olduğunda “kırdur-/ öldür-” fiilleri; av hayvanları içinse “sinirle-” fiili kullanılmaktadır:

“*Ne olurısa olsun! Hele men avımı alayın*” dedi. *Otagun öninde erişi geldi, geyiği sinirledi* (40a/8, 9).

248 Dokuma (pamuk, keten).

Metinlerde dokuma ürünlerle ilgili veriler yer almaktadır. Ürünlerin üretim şekli veya yeriyle ilgili bilgi yoktur. “Gömlek, cübbe, destmâl, dülbend, sarık, altunlu ince kettân bez,

kur kurama kuşak” pamuk ya da keten kullanılarak üretilen kumaşlarla yapılan unsurlar olarak hikâyelerde bulunmaktadır:

Oglum idügin andan bileyim: sırça parmagını kanatsun, kanını destmâla dürtsün, gözüme süreyin (61a/9, 10).

Kan Turalı altunlu ince kettân bezini beline sardı (91b/11).

25 Besin teknolojisi.

251 Depolama ve saklama.

Bamsı Beyrek hikâyesinde yer alan “*Kendürükde etmekden ne var? Kara sakaç altında gömeçten ne var?*” (54b/7-8) ifadesinde besin depolamayla ilgili ipucu vardır. Derleme Sözlüğüne göre kendürük/ kendirik “Deriden, çadır bezinden yapılan ve hamur tahtasının altına serilen yaygı, sofra örtüsü”dür, “deriden sofra yaygısı” (TS, 1995, s. 2429) olarak da geçmektedir. Uzun süreli saklamayı gerektiren ürünlerden bahsedilmemesi, kısa süreli depolama çözümlerinin tercih edildiğini ve yiyeceklerin taze taze tüketildiğini ortaya koymaktadır. Çobanların kullandığı “tagarcuk” da yine kısa süreli bir çözümdür.

“Kavurma”, en eski et saklama yöntemlerinden olmasına rağmen hikâyelerde Oğuzlarla ilgili olarak kullanılmaz. *Kazan’ın Evinin Yağmalandığı* boyda, kâfirlerin Kazan’dan intikam almak ve Burla Hatun’u bulabilmek için Uruz’un etinden yapmayı düşündükleri bir yiyecektir.

252 Hazırlama.

Yiyeceklerin hazırlanması için; et yemeklerinde “kazan”lar, ekmek vb. ürünler için “sac/ sakaç”lar, küllü çöreklerden (gömeç) bahsedildiğine göre “tandır”lardan yararlanılmıştır. Mayalama yöntemiyle hazırlanan “yoğurt, şerâb, kımız, ayran” vardır.

Beyrek şölen yemeginün üzerine geldi, karnın toyurduktan sonra kazanları depdi, dökdi (57b/6, 7).

26 Besin tüketimi.

261 Açlığın giderilmesi.

Açlığın giderilmesi, metnin bağlamına göre değişmektedir. *Kazan’ın Evinin Yağmalandığı* boyda, Kazan Çoban’a “Ogul Çoban, karnum açdur, heç nesnen varmıdur yemeğe?” diye sorduğunda o, “Belî agam Kazan, geceden bir kuzı bişürübdürem.” der. “Tagarcuk”ta sakladığı kuzu etini Kazan’a vererek onu doyurur. Bamsı Beyrek’in hikâyesinde de Beyrek açlığını gidermek için çeşitli yiyecekler sorar:

“Benir gibi üginende yoğurtdan ne var?

Kara sakaç altında gömeçden ne var?

Kendürükde etmekden ne var?”(54b/7-9)

Diğer hikâyelerde, “yeme içme oldu” gibi genel ifadeler kullanılır.

264 Yemekler.

Yemek çeşidi olarak yalnızca “yahni”den söz edilmektedir. “Yeme içme oldu, galaba toyum oldu.” gibi ifadelerle yemeğin çeşidinden ziyade bolluğu vurgulanmaktadır.

Çevürdi yahnının kimini sagına, kimini soluna atar (57b/8).

265 Beslenme hizmetleri.

Yurdun kadınları, beslenme için gereken süt, yoğurt, ekmek, yahni, peynir vb. ürünlerin üretilmesi, tedarik edilmesi ve hazırlanmasından sorumludurlar. Süreklilik gösteren toy ve şölenlerde büyük sofralar kurulmakta, israf derecesinde bol yiyecek hazırlanmaktadır. “İçki servisi” ise, muhtemelen savaşlarda ganimet niyetine alınan, kâfir kızları tarafından yapılmaktadır. Kazan’ın Evinin Yağmalandığı boyda ve Uruz Beg’ün Tutsak Olduğu boyda hikâyelerin giriş sahnesinde bu durumu belirten ifadeler yer alır:

Tokuz kara gözlü, hûb yüzlü, saçı ardına örülü, gögsi kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, barmakları nigârlı mahbûb kâfir kızları kalın Oguz beglerine sagrak sürüb içerleridi. (20a/5-9)

266 Kanibalizm (yamyamlık, kendi türünü yeme).

Yamyamlık, Oğuz kültüründe “kâfir”lerin bir özelliği olarak yer alır. Daha önce bahsedildiği gibi kâfirler, Uruz’un etinden kavurma yapmayı planlamışlardır. Bu eti, annesine yedirmeyi düşünseler de yine kanibalizm örneğidir. Kazan’ın kâfirleri oğluna anlatırken kullandığı “Âdem etin yahnı kılan aşbazı olur.” (67a/7-8) ifadeleri de yamyamlık yönündedir.

Düşmanın acımasızlığı, yemek içeriğiyle belirlenmiştir.

27 İçki, ilaç ve keyif vericiler.

271 Su ve susuzluk.

Su, coğrafyanın bir unsuru olarak deniz, dere vb. pek çok şekilde hikâyelerde yer almaktadır. Ancak, su içmekle ilgili kullanıma rastlanmamaktadır. Türklerin, hem sürüleri hem de kendileri için yeterli miktarda tatlı su bulunan alanları yerleşim yeri olarak seçtikleri bilinmektedir. İçme suyu bir “varlık/ zenginlik” göstergesi olarak “sovuk sovuk sular/

bınarlar” olarak geçmektedir. Hanların evine su getirme işinin “halayıklar” tarafından yapıldığı “*Hân kızının evinde kul halâyık dükenmiş, maşraba almış, suya varmış.*” (59b/1-2) cümlelerinden anlaşılmaktadır. Su, savaştan hemen önce iki rekât namaz kılmak için “*arı sudan abdest aldı*” ifadelerinde kendine yer bulur. Susuzluk ise “kâfir”in eline düşenlerin yaşadığı zulmün ortaya konması gereken durumlarda görülür:

“*Dili damagı kurıyub dört yanına bakdurdunmı?*” (70a/11)

Dini hikâyeler gönderme yapılırken de “susuzluk” ögesi vurgulanır, suyun toplumdaki kavramsal çerçevesine dair veriler görülür:

*Hasanıla Hüseyinün hasreti su,
Bâg u bostânun zîneti su,
Ayîşe ile Fâtımanun nigâhı su
Şehbâz atlar içdüğü su* (24b/4-7)

274 İçki endüstrileri.

Kırmızın üretimiyle ilgili bilgi yoktur, sadece sıkça tüketildiği anlatılır. İçki (şarap) üretimi ayrıntılı olarak Deli Domrul hikâyesinde şöyle verilmiştir:

*Degmesi büyük bizüm taglarımız olur,
Ol taglarımızda bağlarımız olur
Ol bağların kara salkumlu üzümü olur,
Ol üzümü sıkırlar, al şerâb olur,
Ol şerâbdan içen esrük olur.* (82a/6-10)

275 Meyhaneler.

Meyhane, hikâyelerde bulunmamaktadır. Ancak; şölen, toy, dernek, av, akın gibi topluca yapılan tüm faaliyetlerde şarap ve kırmız yer almaktadır. Hanların yaptırdığı şölenlerde, meyhanelerde olduğu gibi hizmet veren kişiler (kâfir kızları) yer almaktadır.

Tokuz kara gözli örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigârlı, bogazları birer karış kâfir kızları al şerâbı altun ayagıla Oguz beglerine gezdürürleridi (63b/1-4).

276 Narkotikler.

Doğrudan narkotikle ilgili söylemler, kullanımı vb. metinde bulunmamaktadır. Ancak, daha önce söylem çözümlemesi kısmında verildiği üzere *Egrek ve Segrek*’in hikâyesindeki kendir/ kenevir benzetmesi narkotikle ilgili kabul edilebilir. Kâfirin *Begil oğlu Emren* hikâyesinde Emren’e soylamasında “*Yalınız yigit alp olmaz, yavşan dibi berk olmaz.*” sözleri

dikkat çekicidir. Yavşan otu, pelin otu gibi çeşitleri olan bir bitkidir. Türlü yararlarının yanı sıra bu bitkilerden uyuşturucu maddeler insanlığın çok eski zamanlarından beri yapılmaktadır (Akkoyunlu, 2016).

278 İlaçlar ve eczacılık.

Dirse Han oğlu Boğaç Han'ın hikâyesinde, okla ağır şekilde yaralanan Boğaç'a uygulanan merhemın tarifi vardır. Bu merhem anne sütü ve dağ çiçeğinin karıştırılmasıyla (16a/12) oluşturulur. Salur Kazan'ın evinin yağmaladığı boyda, kâfirlerle çatışmasında yaralanan Çoban, kendini tedavi eder. Kepeneğinden “korumsı” (isli kül) yaparak (23a/6) yarasına bastırır, böylece kanı durdurur. Begil'in attan düşüp de sağ uyluğunu kırdığı vakit yaptığı uygulama, eczacılıkla ilgili değilse de ilkyardıma örnektir. Kırık için Begil “kaftânı altından ayagın berk sardı” (122b/2) denmektedir. Çok önemli bir yerde olan bu kırığın sabit tutulmasını sağlayarak kendi canını kurtarmıştır.

28 Deri, dokuma ve tuhafile.

281 Dericilik.

Derinin kullanımına dair verilere metinlerde rastlanılmaktadır. Börk, edik, kayış gibi kılık kıyafet ve ayakkabılar deriden yapılmıştır. Kazan'ın dayısı Aruz anlatılırken de “Altmış ögeç derisinden kürk eylese tobuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen” ifadelerinde kılık kıyafette derinin kullanımı vardır.

Savaş aletlerinde de deri kullanıldığı, Karacuk Çoban'ın sapanının tasvirinde görülmektedir:

Çobanın üç yaşar tana derisinden sapanının ayasıydı, üç keçi tüyünden sapanının kollarıydı, bir keçi tüyünden çatlaguçıydı (30a/10-13).

At koşumlarında (cılavı, üzengi, eyer vb.) , “*sadak, kalkan*” gibi savaş teçhizatında deri mutlaka vardır. “*Nakâra*” denilen (33b/5) ve savaşlarda kullanılan vurmali çalgı, deriyle kaplanmaktadır. Anlaşmazlıklarda hâkimiyet sembolü, oyunlarda figür, binek hayvanlarında hareketlendirici olarak kullanılan “*kamçı*” da deridendir. Kazan Han, anlaşmazlığa düşen beyleri kamçıyla durduğunu söyler; Uruz'un tutsak olduğu hikâyede onu aramaya giden Kazan, Uruz'un kamçısını bulur. “*Tura*”nın “*deriden kamçı*” anlamı vardır, Kan Turalı hikâyesinde Selcan kaynata ve kaynanasına Kanturalı'nın yerini gösterirken kamçısını kullanır.

Kazan Han'ın kardeşi Kara Göne'nin beşiğinin örtüsü “*kara boga derisinden*”dir (31b/10), günlük eşyalarda da deriden yararlanıldığı görülmektedir. Saklama- depolama

kısımında belirtildiği üzere bir çeşit sofra bezi olan “*kendürük*” de deriden yapılmaktadır. Metinlerde derinin kullanımının donanım, günlük eşyalar, kıyafet, binek hayvanı koşumları gibi çok geniş bir alanda olduğu anlaşılmaktadır.

283 Urgancılık.

Atı ehlileştirip hayatının her alanında onunla hareket eden, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan oluşan sürüleri vazgeçilmezi olan Türklerin urgancılıkla ilgili bilgilerinin ve üretimlerinin olduğu kesindir. Üretim aşamalarından bahsedilmese de “urgan” sözcüğüne metinlerde rastlanır. Kazan’ın evinin yağmalandığının anlatıldığı hikâyede Kazan, Çoban’ı bir ağaca sıkıca bağlar. Kâfirler, Oğuz’dan birini yakaladıklarında boyununa “kıl sicim” takarlar, “eli bağlı, boynı bağlı” götürürler. Uruz’u boynundan “urgan” ile asmayı düşünürler. Tekür’ün bekâr kızı Beyrek’i Bayburt Kalesi hisarından “urganıla” salındırır. Urganın daha çok kâfirlerle ilgili ifadelerde görülmesi, onun sembolik bir anlam yüklendiğini de göstermektedir. Urgan tutsaklık, urganın kırılması özgürlüktür.

Karacuk Çoban’ın sapanının tasvirindeki “*üç keçi tüyünden sapanınun kollarıydı, bir keçi tüyünden çatlaguçıydı.*” (30a/10, 11) ifadeleri, keçi tüyünden yapılan bir çeşit urgana işaret ediyor olsa gerektir.

286 Dokuma ürünleri.

İpek, keten, pamuk, altın yaldızlı iplerle meydana getirilmiş pek çok giyim kuşam ve ihtiyaç ürününden hikâyelerde söz edilmektedir. “*Cübbe, (çargab) çuha, ton, destmâl, kaftân, gömlek, (al mahmûdî/ al ipekli) şalvar, kur kurama kuşak, sarık, nikâb, dülbend, yaşmak, bürçek, murassa (değerli taşlarla süslenmiş) ton...*” dokuma ürünlerin çeşitlerine örnek verilebilir. Dokuma ürünlerinin pek çoğu Bamsı Beyrek’in hikâyesinde geçer. “Atlas” kumaşın da han ve beylerin otağlarında kullanıldığı belirtilmektedir. Halı ve kilim dokumacılığı, Türklerin mahir oldukları meşhur bir becerileridir. Kök boyalar ve yün iplerle dokunan halı, kilim ve halıçelerin (küçük halı) yanı sıra “ipek halıçe”ler de kullanılmaktadır. Bamsı Beyrek hikâyesinde “deve çulu”ndan bahsedilmektedir.

...toksan yerde ala ipek kâlî döşenmişidi... (20a/3, 4)

...kur kurama kuşaklu... (32b/8)

... kırk cübbeye bürinüb... (33a/10)

Vallâhî sultânım, bu yigit yüzi nikâblu yahşı yigittür (40b/11, 12).

Banı Çiçek yaşmaklandı, haber sordı (41a/3).

“Bir eski kaftan verdünüz, benim başum beynüm aldunuz” deyüb vardı. Bir eski deve çulu buldı, deldi boynına geçürdi, gendüyi delülige bıraktı (55b/6-8).

Atlasıla yapılanda gök sayvanlu (56b/13).

287 Dokunmamış ürünler.

Dokunmamış ürünlerden “keçe” Türk kültürünün önemli bir parçasıdır. Keçe, “Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş”tır (GTS). Börkler, kepenekler, çadır ve otağların yapımında keçe kullanılmıştır. Yaylarda kullanılan “kiriş”ler de dokunmamış ürünler vasfında düşünülebilir. Bu kirişler, çeşitli hayvanların sinirleri (kurt, boğa vb.) kullanılarak yapılmıştır. Günümüzde de devam eden gelenekte olduğu gibi; döşek, yorgan, yastık yapımında yünden yararlanılmıştır.

...tozlu katı yayum, boga verüb aldugum boğma kirişüm... (56b/4)

289 Kâğıt endüstrisi.

Kâğıt unsuru, Beyrek’in öldüğü boyda bir haber gönderme çeşidi olarak yer almaktadır:

Beyrege kâğıd gönderdiler (149b/11).

29 Giyim kuşam.

291 Normal giyim eşyası.

Kaftân, günlük giyimde öne çıkan bir unsurdur. Kaftanın verilme amacı, onun farklı niteliklerle süslenmesini sağlamaktır. Kâfirler “*kaftanu arhası yırtuhlı*” (21a/2) olarak nitelendirildiğine göre, Oğuz kaftanları yırtmaçsızdır. Börk ve sarık erkeklerin çoğunluğunda görülmektedir. Kadınların yaşlı olanlarından bahsedilirken “*ag bürçeklü*” ifadesi kullanılmaktadır. Genç kızların/ kadınların ise “*yaşmak, leçeg, çenber*” (her üçü de Beyrek hikâyesinde yer almaktadır) kullandıkları görülür.

292 Özel giyim eşyası.

Özel giyim eşyalarının içinde savaş ve ödüllendirme kıyafetleri başı çekmektedir. Belli bir beceri dâhilinde edinilen bu eşyalar “özel”dir, herkeste bulunmaz. Çeşitli “cübbe”ler (çigni kuşlı), “kaftân”lar, (murassa) “ton”lar, (tokuzlama çargab) “çuhâ/ çuka”lar, “şalvar”ların savaş sonrasında veya kutlamalarda (düğün gibi) ödül olarak verildiği görülmektedir. Meslek grubu bağlamında çobanların da özel bir kıyafeti vardır, “kepenek”.

Sadece belli kişilerin adıyla anılan giyim eşyalarına yer verilir:

Al mahmûdî şalvârlı Kara Budak, kur kurama kuşaklı/ kulağı altun kübeli Beg Yegenek, kendisine düğün hediyesi olarak kırmızı kaftan gelen Beyrek, Banı Çiçek’in ag/

kırmızı kaftânı, Boyı Uzun Borla Hâtûn'un samur cübbesi, Kan Turalı'nın altunlu ince kettân bezi, yalab yalab yalabıyan ince (sarı) tonlu Selcan Hâtûn...

293 Kişisel aksesuarlar.

Oğuz'da; *Kan Turalı, Beyrek, Kırk Kınuk ve Kara Çekür* olmak üzere “*nikab*”lı gezen dört yiğidin (92a/1, 2), kişisel aksesuarlara sahip olduğu görülür. Yeğenek'in sahibi olduğu *kur kurama kuşak* ve *altın küpe*, Kan Turalı'ya ait olan *altınlu ince keten bez* de yine bu başlığa uygundur.

296 Elbise temizleme ve onarımı.

“*Yen yakalar dikdür-*” ifadesi (66b/10) , savaşta gösterilen maharet ve çaba sonucu savaş kıyafetinde meydana gelen hasarı gidermeyi anlatmaktadır.

30 Süs eşyası.

301 Süs eşyası.

Duvak ve *nikablar* bu gruba dâhil edilebilir.

306 Ziynet eşyası üretimi.

Bir düğün işareti ve hediyesi olarak “*altın yüzük*” ziynet eşyasıdır.

“*Düğün kutlu olsun hân kızı!*” deyü barmagından *altun yüzügi* çıkardı, kızun barmagina geçürdi (42a/3, 4).

32 Malzeme üretimi.

321 Ahşap malzeme.

Orman ürünlerinin, otağ ve çadırların yapımında, ısınmada kullanıldığı bilinmektedir. Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda, Uruz'un ağaca soylaması, ağacın kullanım yerlerinden bilgiler sunar (29b/7-13). “*Ag kavak, ag orman, kayın, meşe, kargu*” ormanla ilgili sözcükler olarak yer alırlar. Savaş aletleri başta olmak üzere metinlerde pek çok ahşap malzeme bulunmaktadır:

Kızılcuk degnek, egri başlu çevgen, ala kolli sapan, agac gemiler, gönder, üç yelekli kayın ok, sancak, çomak, kargu talı sünü, kargu cıda, külüng (taşçı kazması), kopuz, ag yelekli ötkün oh, mancılık, beşik...

*Karşu yatan kara tagdan bir ogul uçurdunısa degil mana,
Külüngile yıkdurayın (71a/7, 8).*

322 Ahşap inşaat.

“Otağ, çadır, ev, sayvan, bargâh, agıl” gibi mekânların hepsinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

324 Taş malzeme.

Taş malzemedен, kâfirlerin mekânlarında bahsedilmektedir. Kan Turalı hikâyesinde, kâfirin boğasının gücü “mermer”i yoğurmasıyla anlatılır. Yine aynı hikâyede boğanın boynuzu için “elmâs cıda gibi” ifadesi kullanılmaktadır. Salur Kazan’ın Tutsak Olduğu boyda “değirmen taşı”ndan söz edilir. Oğuzlar için taş malzeme, sapanlar ve mancınıklarda kullanılan savaş aleti olarak yer almaktadır.

325 Metal malzeme.

Hikâyelerde metal malzemelerin; kap kakak, ziynet eşyası, savaş teçhizatı, konut yapımı, giysi, binek hayvanı teçhizatı gibi çok geniş bir kullanım alanı olduğu görülmektedir. Kullanılan metaller, “altun, tuç, demür, kara polat, bakır, gümüş”tür.

Demür zencir, altun başlu ban ev, altun taht, kara polat uz kılıç, altun cıda, altun ayak sürâhî, burması altun tuç borı, altun ayak, kızıl altun, altun yüzük, egini bek demür ton, altunluca kamçı, gök polad kılıç, altun küpe, altun gümüş pûl, som altunlu belük, altun aşuk, altun kadeh...

Bunların dışında, metalden yapıldığı bilinen ancak önünde bir metal adı bulunmayan “mahmuz, süglük, hançer, bıçak, gürz, tugulga, kunt ışık, nal” gibi pek çok malzemeye de rastlanmaktadır.

Ala evren sur cıdamı saklarıdum bu gün için (...) Kara polat uz kılıcum saklarıdum bu gün için (...) Eginî bek demür tonum saklarıdum bu gün için (...) Başumda kunt ışıklar saklarıdum senüniçün (66b/5-11)

34 Yapılar.

342 Meskenler.

Hikâyelerde meskenlerle ilgili pek çok kullanım görülmektedir. Oğuzların meskenleri “çetirli otağ, agban ev, dünlügi altun ban ev, karalu göklü otağ, ag otağ, günlügi altunluca oda, ala bârgâh otağ, altun başlu ban ev, kırmızı otağ” olarak geçmektedir. Konar-göçer yaşamlarına uygun olarak çok çeşitli taşınabilir meskenlere sahip oldukları görülür. “Onlar” yani kâfirlerin meskenleri ise taştan yapılmış, savunma ve barınmanın bir arada olduğu

yerlerdir. “*Alınca, Ak Hisar, Avnuk, Başı Açuk Tatyna, Aksaka, Düzmürd*” kaleleri ve “*Bayburd, ağca burclu*” hisarları kâfirlerin meskenleridir.

343 Mesken dışı yapılar.

Mesken dışı yapılar av programlarında, şöenlerde, savaş yolculuklarında kısa süreli kullanılan, taşınabilir yapılardan ve evcil hayvanların barındıkları yerlerden oluşmaktadır. “*Ala sayvan, atlasla yapılan gök sayvan, altun/ lu günlük, kara mudbak, agıl, agayıl*” mesken dışı yapılardır.

...kara yerün üzerine otahların dikdürmişidi (...) ala sayvan gök yüzine eşenmişidi (63a/10-12).

Kara mudbah dikilende ocak kalmış (24a/10).

344 Kamu yapıları.

Özellikle kamu işlerine ayrılmış bir yapı görülmemektedir. Ancak, yöneticilerin otağlarının; eğlence, karar alma, yürütme gibi işlemlerde beylerin toplandığı yer olarak yarı kamusal oldukları düşünülebilir.

346 Ticaret yapıları.

Deli Dumrul’un yaptırdığı köprü, geçenden de geçmeyenden de para aldığı için ticari yapı olarak görülebilir.

35 Yapıların işletme ve bakımı.

356 Ev yönetimi.

Oğuzlarda evin yönetimi, her yönüyle evin hanımınındır. Evin dayanağı olarak görülen ideal bir tip kadından söz edilir:

Evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, er âdem evde olmasa ol anı yedürür içürür, ağırlar, azîzler, gönderür (5b/7-9).

357 İç hizmetler.

Yönetici durumundaki kişilerin meskenlerinde ve mesken dışı yapılarında, onların işlerini yapan görevliler bulunmaktadır. Bu kişilerin arasında savaşlarda esir alınan kişiler de yer almaktadırlar, evin hanımının da yardımcılarıdır. “*Kullar, karavaşlar, cariyeler, kırnaklar, kâfir kızları*” iç hizmetleri yerine getiren kişilerdir.

Hân kızının evinde kul halâyık dükenmiş, maşraba alıb suya varmış, bileğinden on parmagını sovuğ almış (59a/13-59b/2).

36 Yerleşmeler.

361 Örüntüler (biçimler).

Gerek İç Oğuz'dan gerekse Dış Oğuz'dan olsun, boy beylerinin kendi tebasıyla birlikte, diğer boylardan ayrı yerlerde konumlandıkları görülmektedir. Birbirlerine ulaşımın mümkün olduğu bu yerleşim şeklinde, bulunulan coğrafyadan daha etkin biçimde yararlanıldığı, hâkimiyetin sağlandığı ve güvenlik için kontrolün sağlanabildiği anlaşılmaktadır. Birbirine yakın yurtların dışında, ülkenin genel sınırlarını korumak amacıyla sınırlarda “karavulluk” eden (*Begil gibi*) yine toplu yerleşmeler de bulunmaktadır. Toplumun “çoban çoluk” olarak ifade edilen kısmının, ülke sınırları içinde fakat yalnız yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu insanlar, günümüzdeki “kırsal” yaşamı temsil etmektedirler.

41 Araç ve gereçler.

411 Silahlar.

Hikâyelerde Oğuz'un türlü etkenle mücadeleleri yer almaktadır. Bu mücadelelerin içinde silah adları ve bu silahların çeşitleri sıkça geçmektedir. “Bizden” olanların silahlarının yanı sıra, “Onlar”ın da silahlarından bahsedilmektedir. Karşıt grubun silahları hakkında da bilgi verilmesi, kültürel kimliği farklı kılan öğeleri belirlemesi açısından önemlidir.

Oğuzlara ait silahlar:

(Kara polat uz) kılıç, (seksen/ üç yelekli kayın/ ag yelekli ötkün/ kayın talı/ ulunlu) ok, (kurt sinirli katı/ ag tozluca katı/ fil dişlü, boğma kirişli/ erdebil teke boynuzundan katı) yay, (altun/ ala evren sur/ altmış tutam sur/ kargu/ say) cıda, (ala kolli) sapan, (kızılçuk) değnek, (eğri başlu) çevgen, (altmış tutam/ ala) gönder, (ap alaca/ ala) kalkan, (altı perli) gürz, (altunluca) kamçı, (kaba) çomak, (kargu talı) sünü, mancılık, hançer.

Kâfirin silahları:

Tugılga, (altmış tutam) gönder, kılıç, (toksan) ok, (demür) yay, kalkan, (altmış batman) gürz, kılıç.

Oğuzların en büyük silahı; umut, kanat olarak gördükleri “at”larıdır. “At işler er öginür, yayan erün umudı olmaz.” sözü bu durumun en güzel ifadesidir. Savaşlarda attan inilmez, atından inmek zorunda kalanların (atın oklanması, sürçmesi vb. durumlarda) esir düştükleri, yaralandıkları yahut öldükleri görülmektedir.

Boz aygır dahı Bayregi görüb tanıdı (...) Beyrek dahı bu ögmiş, görelüm hânım nece ögmiş, eydür:

*“Açuk açuk meydâna benzer senün alıncugun,
İki şeb-çirâga benzer senün gözcügezün,
Ebrişüme benzer senün yelicüğüñ,
İki koşa kartaşa benzer senün kulacugun,
Eri murâdına yetürür senün arhacugun,
At demezem sana, kartaş derem, kartaşumdan yeg.
Başuma iş geldi, yoldaş derem, yoldaşumdan yeg” dedi (51b/6-11).*

412 Genel aletler.

*“Bıçak, zencîr, kabza, külünk, ocak, süglüg” genel aletler grubundadır.
Mere kocalar, süglügi ocaga kon, kızsun (115a/12, 13).*

413 Özel aletler.

“Tavlunbaz, borı, taraka, nakara, tavul, kös” savaşa girerken çalınan ve orduyu manen harekete geçiren aletlerdir.

*Gümbür gümbür nakâralar dögildi, burması altun tuç borılar çalındı (33b/5, 6)
Gümbür gümbür davullar çalındı (137b/1).*

416 Kap kakak.

Metinlerde “badya/ bâdiye, (altun ayak) surâhî, sagrak, (altun) ayak, maşraba, kazan” kap kakak olarak yer almaktadır.

(...) seksen yerde badyalar kurulmışıdı, altun ayak surâhîler dizilmişıdi (...) kalın Oguz beglerine sagrak sürüb içleridi (20a/5-8).

42 Mal mülk.

421 Mülkiyet sistemi.

Eski Türklerde “otlak”lar ortak mülkiyete, “hayvanlar, bahçeler, evler, zanaat araçları” kişisel mülkiyete dâhildir (Dursun, 2016, s. 60). Metinlerde de durum böyledir. Kişiler varlıklarını, miraslarını sayarken kişisel mülklerinden bahsetmektedirler.

*Dünlügi altun ban evlerümi getürübdürürsin, sana gölge olsun.
Ağır hazinem bol akçam getürübdürürsin, sana harçlık olsun.
(...) Tavla tavla şehbâz atlarum getürübdürürsin, sana binit olsun.*

Katâr katâr develerüm getirübdürürsin, sana yüklet olsun (30b/9-31/a2).

422 Taşınır mallar.

Oğuzların, bütün kişisel mülkleri taşınır mallardan oluşmaktadır: evler, sürüler (at, deve, koyun, öküz), ev eşyaları...

423 Taşınmaz mallar.

Toplumun ortak malı olan yaylak ve kışlaklar taşınmaz mallardır.

428 Miras (intikal).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde miras iki şekilde görülmektedir: hayattayken malı bölme, öldükten sonra malın nasıl bölüneceğine karar verme. Erkek çocuklar, rüştlarini ispat ettikten sonra "ad"larını almaktadırlar. Ad alan gence "beglik, taht, ev, cübbe, at, koyun/ deve sürüleri" verilmekte ve genç evlendirilmektedir. Böylelikle baba malından hakkını almaktadır. Kadına düşen mirasla ilgili olarak Deli Domrul hikâyesi örnek verilebilir. Domrul, öldükten sonra "yaylalarını, sularını, atlarını, deve/ koyun sürülerini, evini" eşinin almasını istemektedir. Ayrıca eşinin başka biriyle evlenmesine de müsaade ederek vasiyetini tamamlamaktadır. Eşinin/ nişanlısının/ sevdiğinin, kendisinin ölümü durumunda başkalarıyla evlenmesine izin vermesi durumu bir vasiyet unsuru olarak görülmektedir. Uruz'un Tutsak Olduğu boyda ve Bamsı Beyrek boyunda bu tür vasiyetleri görmek mümkündür.

Hey Dirse Han, bu oglana beglik vergil, taht vergil, erdemlidir,

Boynu uzun bedevî at vergil, binit olsun hünerlidir.

Agayıldan tümen koyun vergil bu oglana, şişlik olsun hünerlidir.

Altun başlu bana ev vergil bu oglana, gölge olsun, erdemlidir.

Çigni kuşlı cübbe ton vergil bu oglana, geyür olsun, hünerlidir (10b/12-11a/5).

Agca yüzli görklümi oglına alı versün, âhuret hakkını helâl etsün (151b/6, 7).

43 Değiş tokuş.

431 Hediye alışverişi.

Hediye, hikâyelerdeki toplumun bel kemiği durumundadır. Bir muradın gerçekleşmesi için, murat gerçekleşince şükür için, türlü sebepten kutlamalarda (şölen ve toylarda) yöneticinin sosyal paylaşımı desteklemesi için, zaferler sonrası Hanlar Han'ının, halkın ve erginliğini ispatlayan bireyin memnuniyeti için hediyeler verilmiştir. Bu hediyelerin pek çoğu "bağış" söylemiyle belirtilmiştir. Mevki vermek de hediyeler arasında yer alır. Han'ın belirli aralıklarla evini yağmalatması da, mal varlığını kendi isteğiyle dağıtması açısından hediye

niteliğindedir. Veriliş sebeplerine göre farklılık gösteren hediyelere şu cümleler örnek gösterilebilir:

Kazan Beg ordusını, oğlanını, uşağını, hazinesini aldı gerü döndi (...) Karacuk Çobanı imrahur eyledi (34b/4-6).

Bay Büre Beg bâzîrgânlarını yanına ohıdı, buyruk etdi: “Mere bâzîrgânlar, Allâhu Teâlâ mana bir ogul verdi. Varun Rûm eline, menüm oglum için yahşı armaganlar getürün menüm oglum böyüince.” dedi (36b/8-10).

Bir yigit olsa, dirisi haberin getürse çargab altun akça verürüdüm, ölüsi haberin getürene kız kardaşum verürüdüm (48b/3-5).

Dügünde elüme kaftân verürler, gerü kaftânunuz vereyim (54b/13).

Kuşun alakanını, kumaşun arusını, kızun gökçeğini, tokuzlama çargab çuka Bayındır Hâna pencik çıkardılar, bâkîsin gâzîlere bahş etdiler (62b/3-4, 108a/8-10).

Toksan tümen genç Oguz sohbetine derilmişidi (...) çargab çuha, çadır otak bağışlarıdı, katâr katâr develer bağışlarıdı (63a/12-63b/7).

Karşu yatan kara tagdan oğlana yaylak verdi. Kazaguci yüğrük atdan tavla verdi. Agca yüzlü oğluna agca koyun şölen verdi. Ala gözlü oğluna al duvahlu gelin aldı. Ag alınlu Bayındır Hân’a pençik çıkardı (128a/11-128b/1).

Pâdişâh Kazan oğlu Uruzun sag yanına ana (Emren’e) yer gösterdi, cübbe, çuha, çargab geyürdi (128b/3-4).

Üç Ok Boz Ok yıgnak olsa Kazan evin yagmaladıridı (147b/9).

432 Satın alma ve satma.

Metinlerde “satma” ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Satın almanın ise değiş tokuş ve bezîrgânlar yoluyla olduğu anlaşılmaktadır. Hem takas hem de bezîrgânlar *Bamsı Beyrek* hikâyesinde yer alırlar. Bezîrgânlar bu hikâyede Beyrek’e hediye getirmek üzere Rum eline gönderilmişlerdir, dönmeleri 16 yıl sürmüştür. Ticari ağın menziline oldukça geniş olduğu anlaşılmaktadır. Takas için Beyrek’in soylamasında bir örnek yer almaktadır:

Argımak aygır verüb aldugum tozlu katı yayum, boga verüb aldugum boğma kırışüm (56b/3-4).

437 Alışveriş (çarşı, piyasa).

Alışverişle ilgili unsur, bezirgânlardır. Oğuz'da bulunmayan malların bezirgânlar yoluyla yurda getirildiği ve ihtiyaçların giderildiği anlaşılmaktadır. Bezirgânların toplumla duygusal bağlarının da olduğu, alışverişin yanı sıra diğer toplumlar hakkında bilgi akışını sağladıkları görülmektedir. Maddi kaygı yerine manevi bağların güçlü oluşu, halkın refah düzeyinin yüksek ve gözünün tok olduğunu göstermektedir.

Alan alçak hova yerden gelen argış,

Beg babamun kadın anamun savgatı (armağan, ihsan) argış (49b/5-7).

44 Piyasa.

446 Komisyonculuk.

Tarihte; herhangi bir devletin diğer bir devlete göre güçlü olması durumunda, zayıf olan devletin barışın devamı ve toprağının elinde kalması için belirli aralıklarla “haraç” ödediği bilinmektedir. Devletin gelirlerinden önceden hesaplanmış miktarda verilen haraçlar, komisyon olarak düşünülebilir. Gürcistan'dan haraç alındığı hikâyelerde geçmektedir.

Bir savaşın engellenmesi için de haracın önerildiği görülür:

Hem harâca mutî olalum, sen dahı and içkim bu bizüm ele yağlığa gelmeyesin
(144b/4-6).

45 Finansman.

451 Muhasebe.

Oğuzların maddi hesaplarının içeriği savaş ve akınlarla sıkı sıkıya ilintilidir. Savaşa giderken, kendi halkını memnun eden (yedirip içirip eksiklerini gideren) beyler, savaşın zaferle sonuçlanmasıyla elde edilen ganimeti de paylaşmışlardır. Han, kendini evini yağmalattırarak (*Dış Oğuz'un İç Oğuz'a Asi Olduğu Boy*) maddi paylaşıma katkı sunmaktadır. Yurtta üretilen çeşitli malların bezirgânlarla gönderilmesi, ihtiyaç duyulan malların yurda getirilmesi arasında bir denge kurulmuş görülmektedir. Üzerinde güç sahibi olunan ülkelerin haraçları da bir gelir kalemidir. 431, 432, 437 ve 446. başlıklarda bu gelir kalemleri örneklenmiştir.

46 İşler ve işçiler.

462 Cinsiyete göre iş bölümü.

“Kul, kırıak, karavaş, cariye”lerden oluşan kadın işçilerin, beylerin hizmetinde çalıştıkları görülmektedir. Hem otağlarda hem de kutlamalarda hizmet etmektedirler. “Dâye”ler, yöneticilerin çocuklarını bakmakla görevli yerli veya yabancı kadınlardır. *Banı Çiçek*’in dadıları toplumun içindenken, *Kazan*’ın ifadesindeki “Tadum dâye” yabancı birine işaret etmektedir. Erkek işçilerin içinde “çoban”lar sayılabilir, *Beyrek*’in “Aganuzun etmeği size helâl olsun.” sözleri bu fikri desteklemektedir. Çobanların koruyucu, kollayıcı, sadık hâlleri “yerli” özelliklerini göstermekte ve dikkat çekmektedir.

Mere dâyeler, bu kavat oğlu kavat mize erlikmi gösterür? (40a/12, 13)

Kırk eyü kulıla kırk câriye oğlu başına çevürdi, âzâd eyledi (78b/10, 11).

48 Turizm ve ulaşım.

481 Hareket ve vasıtalar.

Oğuzların daima hareket içeren yaşamlarında en önemli ulaşım vasıtası “at”lardır:

Kazaguca binmeyince yol alınmaz (3b/10).

Tavla tavla şehbâz atlarum gerekise ana binit olsun! (83b/9, 10)

Develer de bilhassa göçler ve ticaret faaliyetlerde ulaşım aracı vazifesi görmektedirler.

482 Yük taşıma.

Yük taşıma için develer, katırlar kullanılmıştır:

Agır yükler zahmın katır bilür (4b/6).

Katâr katâr develerüm gerekise ana yüklet olsun! (83b/11)

49 Kara ulaşımı.

491 Karayolları.

Hikâyelerde, Yegenek’in rüyası hariç, karayolu dışında bir ulaşım yolundan bahsedilmemektedir. Yurt içinde ve yurdun dışında bu yollar hakkıyla bilinmektedir. “Çaguruban dâd verende yol çavuşlu” (57a/1-2) ifadesinden anlaşıldığına göre, yollardan sorumlu, bilgi veren görevliler dahi bulunmaktadır.

50 Deniz yolu.

501 Gemiler.

Deniz yoluyla ulaşım ve gemiler, metinlerde bir rüya içinde bir de soylama içinde geçmektedir:

Ağaç gemileri oynadan su (24b/3-4)

İlerü yatan Karadenize girdüm,

Gemi yapub gömlegüm çıkardum yelken kurdum,

İlerü yatan denizi dildüm geçdüm (105a/12-105b/1)

Rüya içerisindeki ayrıntılar, Türklerin gemiler konusundaki bilgilerini ortaya koymaktadır.

51 Hayat standardı.

511 Hayat standardı.

“Bir toplumda bireylerin mal ve hizmetlerden yararlanabilme, gereksinimlerini karşılayabilme düzeyi” olarak tanımlanan hayat standardı, hikâye toplumunda oldukça yüksek düzeydedir. Tahtların, otağ kabzalarının/ tepelerinin dahi altın olması bunu göstermektedir. Düzeyin altında kalan borçlu, aç ve yoksul kişiler her fırsatta (murat etme, zafer sonrası paylaşım vb.) desteklenmektedir.

Kuru kurur çaylara su saldum,

Kara tonlu dervişlere nezir verdüm,

Yanum ala bakdugumda konşuma eyü bakdum,

Umanına usanına aş yedürdüm,

Aç görsem toyurdum, yalıncağ görsem tonatdum (71a/1-4).

512 Günlük işler.

Devrin Türklerinde günün ilk ışıklarıyla birlikte hareketlilik başlamaktadır. Doğayla eş zamanlı bir uyanış görülmektedir:

Salkum salkum tan yelleri esdüginde,

Sakallu bozaç torgay sayradukda,

Bedevî atlar ıssın görüb okradukda,

Sakalı uzun Tat eri banladukda,

Aklı karalı seçilen çağda,

Kalın Oguzun gelini kızı bezenen çağda,

*Gögsi güzel kaba taglara gün degende,
Beg yiğitler cılasunlar birbirine kuyulan çağda (12b/4-9)*

Tan yeri ağarırken uyanan Oğuzların öncelikle atlarının yanına gittikleri anlaşılmaktadır. Sonra ezan okunmaktadır, görkemli Oğuz elinin kızları ve gelinleri süslenmektedir. Yiğitler, beyler güreş tutup idman yapmaktadır. Günün başlangıcı böyledir, lakin öğlen ve akşamla ilgili özel bir bilgi verilmemektedir. Acil durumlarda gece yolculukları yapılmaktadır. Plansız iş yapılmamaktadır, bu da günlük rutinlerin olduğunun göstergesidir.

513 Uyku.

Uyku, hikâyelerde sıkça yer almaktadır. Uyku genelde, rutin bir ihtiyaç olarak değil; yorgunluk, hastalık yahut sarhoşluk sonucu meydana gelmektedir. Uyku hâlindeyken savunmasız olma durumu “gaflet” olarak ortaya konmaktadır:

Kara kıyma gözleriün uyhu almış, açgıl ahı (Dirse Han yaralandığında).

Dün uyhusında kâfir otaga kuyuldu (Bamsı'nın düğün gecesinde).

Ol zemânda Oguz yigitlerine ne kazâ gelse uyhudan gelürdi. Kan Turalının uyhusı geldi, uyudu (Kan Turalı Selcan ile yurduna dönerken).

Dün katmış üç gün dünli yortmış yigit, karangulı gözlerini uyhu almış yigit atının çilbırını bileğine bağladı, yatdı uyudu (Segrek).

Kazanı küçücek ölüm tutdı, uyudu. meger hânım, Oguz begleri yedi gün uyurıdı, anınıçün “küçücek ölüm” derleridi (Salur Kazan'ın durmaksızın yol alması sonucu).

516 Belli bir dönemdeki durum.

Normal şartlar altında, yılda iki kez göçen Oğuzların Depegöz yüzünden göçemeyişi bir dönem için hayat standartlarını bozmuştur. Bu dönemde hem kişi sayısında hem de sürü hayvanlarının sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Ekonominin büyük oranda insana ve yetiştirdiği hayvanlara dayandığı toplumda, sıkıntılı bir zaman dilimi yaşanmıştır.

Yalancı dünya yüzinde bir er kopdı. Yaylımında Oguz elin kondurmadı (112b/8, 9).

517 Boş zamanları değerlendirme.

“Boş zaman” kavramı, Oğuz’a yabancıdır. Hareketin azaldığı anlarda “akın” ve “av” isteği dile gelmekte, destur istenmektedir:

Ünüm anlan begler, sözüm dinlen begler. Yata yata yanumuz agrıdı, tura tura belümüz kurıdı. Yöriyelüm begler, av avlayalum, kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum, kaydalum, otagumuza düşelüm, yeyelüm içelüm, hoş geçelüm (20a/10-13).

52 Dinlenme.

521 Sohbet.

Toplumun şölenler, toylar, dernekler vasıtasıyla sık sık biraraya gelen fertleri arasında daima sohbet ortamı bulunmaktadır.

İç Oguz, Taş Oguz begleri Bayındur Hânun sohbetine derilmiştir (35b/2, 3).

522 Güldürü (mizah).

Bamsı Beyrek'in hikâyesinde, Beyrek'in “deli” rolüyle katıldığı düğünde mizahi unsurlar yer almaktadır. Kazan Han'ın tutsak olduğu kaledeki pek çok ifadesi kâfiri hedef alan mizahi içerikler sunmaktadır. “İroni”nin hâkim olduğu bu bölümler, toplumun mizah anlayışı hakkında bilgi vermektedir.

(Kâfirler) eyitdiler: “And iç kim bizüm elümüze yagılığa gelmeyesin hem bizi ög, Oguzı sindurgıl, seni koyuverelüm, var get” dediler. Kazan eydür: “Vallâhi billâhi, togrı yolu görür iken egri yoldan gelmeyeyin” dedi. Eyitdiler: “Vallâhi Kazan eyü and içdi dediler (139b/13-140a/4).

524 Oyunlar.

Dirse Han'ın hikayesinde, çocuklarla birlikte “aşık” oynadığından bahsedilmektedir.

Bamsı'nın Yaltacuk'un düğününde sergilediği komik, kırıp dökme içeren hareketler, günümüzde de yaşamaya devam eden “düğün oyunları” kategorisine girmektedir. Ok atma da düğün merasimleri içindeki oyunlardandır.

Meger sultânun Dirse Hânun oglancuğı, üç dahı ordı uşağı, meydânda aşuk oynarlarıdı (10a/2-4).

Gördi düğünde güyegü oh atar. Kara Göne oğlu Budak, Kazan Beg oğlu Uruz, begler başı Yegenek, Gafllet Koca oğlu Şer Şemseddîn, kızun kardaşı Deli Karçar bile oh atarlarıdı (55b/9-12). Meger güyeginün yüzüğine nişân atarlarıdı (56b/7, 8).

526 Atletizm (yarışlar).

İdman maksatlı müsabakaların Oğuzların hayatının bir rutini olduğu belirtilmişti. Beg Yegenek'ten “*Kalın Oguz beglerini bir bir atından yıkıcı.*” şeklinde bahsedilmesi de yarışlara işaret etmektedir. Bunun dışında, Beyrek ve Banı Çiçek arasında geçen özel müsaba da dikkat çekicidir. Toplumda kadın ve erkeğin eşdeğer niteliklerle donandığını göstermektedir.

529 Dinlenme olanakları.

Şölenler ve toylar; herkesin yiyip içip sohbet ettiği, birlikte olmanın huzuru ve mutluluğunu paylaştığı organizasyonlar olarak dinlenme olanakları içinde yer almaktadır.

53 Güzel sanatlar.

531 Dekorasyon.

İç ve dış dekorasyonda metal olarak “altın”ın tercih edildiği ve zenginliği işaret ettiği görülmektedir. Dekorasyonda tercih edilen renkler ise “kırmızı, ağ, gök”tür.

533 Müzik.

Hikâyenin içinde müzik daima kendini hissettirmektedir. Müziğin varlığını “soylama”lar yansıtmaktadır.

Beyrek kopuz çaldı, soyladı, görelüm, hânım ne soyladı (58b/2, 3).

Dedem Korkud geldi şâdılık çaldı, boy boyladı, soy soyladı, gâzî erenler başına ne geldiğin söyledi (62b/12-63a/1).

Kolça kopuzum getirün, ögün meni! (92b/3, 4)

534 Müzik aletleri.

Müzik aletlerinin başı hiç şüphesi “kopuz”dur. Uyarıcı, dinlendirici, cesaretlendirici, ders verici türlü işleviyle kopuz, müzik aletinin de ötesinde bir kavram olarak hikâyelerde eşsiz bir yere sahiptir. Savaşlarda “nakara, tavul, kös, borı” heyecanı artırma ve cesareti pekiştirme görevindedir. Düğünlerde davul ve zurnanın kullanıldığı görülmektedir:

Beyrek kalkdı, kızlar yanına vardı. Surnacıları kovdı, nakâracıları kovdı, kimini dögdü kiminün başın yardı (58a/1-2).

Gördü kim belinde kopuzı var, çıkarub eline aldı (135b/1) (...) Oglan sermürdi, örü turdu. Kılıcınun balçagına yapışdı kim bunu çarpa. Gördükim elinde kopuz var, eydür: “Mere kâfir, Dedem Korkud kopuzı hürmetine çalmadum” dedi. “Eger elünde kopuz olmasaydı agam başıyçün seni iki pâre kılurıdum” dedi. Çekdi kopuzı elinden aldı (135b/13-136a/4).

535 Dans-oyun.

Dans ve oyunlara düğünlerde yer verildiği anlaşılmaktadır:

(Beyrek) eydür: “Hânım, maksûdum oldur ki ere varan kız kalka oynaya, men kopuz çalam.” dedi (58a/10-11).

537 Güzel konuşmalar.

Hikâyelerde Oğuz beylerine ve hatunlarına ait soylamaların hemen hepsinde güçlü bir hitabet özelliği göze çarpmaktadır. Olumlu yahut olumsuz duygular, şiirsel üslupla ve edebî sanatlarla donanmış soylamalarla verilmektedir.

Yegenek gene eydür:

Kese kese yemege yahnı yahşı,

Segirdüğinde sürçmese yügrük yahşı,

Dâyim geldüğinde tursa devlet yahşı,

Bildüğün unıtmasa akıl yahşı,

Karîminden dönmese kaçmasa erlik yahşı (106a/5-8).

54 Eğlence.

549 Dinlendirici eğlendirici programlar.

Şölen ve toyların dinlendirici ve eğlendirici niteliklerinden bahsedilmişti. Deve ve boğa güreşleri de, Han ve beylerle birlikte halkın eğlendiği programlardır.

Meger hânım, Bayındır Hânun bir boğası varıdı, bir dahı buğrası varıdı (...) Bir yazın bir güzün bu bogayıla bugrayı savaşıdururlarıdı. Bayındır Hân kalın Oguz begleriyile temâşâya bakarıdı, teferrüc ederidi (9b/9-12).

55 Birey ve hareketlilik.

551 Kişisel isimler (lakap).

Dede Korkut Hikayeleri'nde isimler, apayrı bir konuma sahiptir. Adın alınmasından taşınmasına uzanan süreçte hikâyedeki olaylarla sıkı bir örüntü görülür. Başlangıçta “lakap” olarak değerlendirilebilecek “geçici” adlarla bireyler çağrılır. Kalıcı ad sahibi olmak, beraberinde “eş, taht, toprak, at, ton” sahibi olmayı getirmektedir. 15 yaşına ulaşmış erkek bireylerin, adlarını kazanmaları beklenmektedir. Kişinin adını, öz becerileriyle bir nevi kendi belirlediği kültürel yapıda adları Dede Korkut vermektedir. Adın verilmesine vesile olacak beceri “hüner gösterme, kan dökme, baş kesme” içermeli, Oğuz beyleri bu beceriye şahit olmalıdır. Şahitlerin önünde, ad kazanan kişinin başarısının içeriğine uyumlu bir ad belirleyen Dede Korkut adı ve ergeni topluma sunmaktadır. Çocukluktan erişkinliğe bir adım olarak verilen adla birlikte, adın gerekleri olan evlilik, beylik vb. yine Korkut Ata tarafından dile getirilir. Böylece birey olarak kendini ispat eden ergen topluma katılmış olur ve toplumda varlık göstermeye başlar. Adını kazanmadan konumunu belirleyenler hoş karşılanmaz, bireyin beyler yanındaki yerini belirlemesi beklenir:

Ters Uzamış derleridi Oguzda bir yigit varıdı, eydür: “Mere Uşun Koca oğlu, bu oturan begler her biri oturduğu yeri kılıcıyla etmegiyile alubdur. Mere, sen baş mı kesdün kanmı tökdün, açmı toyurdun, yalıncakmı tonatdun?” dedi. Egrek eydür: “Mere Ters Uzamış, baş kesüb kan tökmek hünermidür” dedi (129a/6-10).

Türk has isimlerinin verilişinde psikolojik, etnolojik belirli kurallar vardır. Totemistik, tinsel akidelerden alınan adlar; tesadüfi veya harici olaylara dayanarak belirlenen adlar; çocuk doğduktan sonra annenin, babanın yahut ebenin telaffuz ettiği ilk söz, ilk eşya adı, annenin baktığı ilk eşya adı insan adı olarak konulabilirdi (Rasonyi, 2017, s. 147). Hikâyelerde geçici adlar huylar, davranışlar, benzerlik ilgisi vb. durumlara göre verilmiştir. Kalıcı adlar ise, kişinin var oluşunu toplum içinde sabitleyen adlardır:

Sen oglunı “Basam!” deyü ohşarsın, bunun adı Boz Aygırlı Bamsı Beyrek olsun (39b/10-11).

Kişi adları, hikâyenin tabakalı yapısı içerisinde her tabakayla uyumlu olacak geniş anlam yelpazesi olan adlardır. Çalışmanın söylem çözümlemesi kısmında bu tip adların açıklamaları verilmiştir.

Kişilerin adları, babalarının adlarıyla anılmakta, soy bağına dikkat çekilmekte; kişinin yaptıklarının soyuna bağlı olarak yorumlanması sağlanmaktadır.

552 Hayvan ve eşya isimleri.

Daha önceki başlıklarda detaylı olarak verilen hayvan ve eşya isimlerinin ekseriyetle Türkçe olduğu görülmektedir. Hayvanların cinsleri, eşyaların hammaddeleri hiyerarşik düzenle uyumludur. Kimi bey *kazaguç*, kimi *boz*, kimi *al aygır* sahibidir ve bu atların belirgin özellikleri vardır, sıradan değildirler. Hayvanlara özel ad verilmez, fiziksel belirgin bir özelliği ile adlandırılır: *kızıl deve*, *boz aygır*, *agca koyun*... Yöneticilere ait eşyalar ya altındandır ya altınlıdır; “*ag*, *ala*, *gök*” renklerde. “Öteki”lerin (kâfirlerin) eşya ve hayvanları “*kara*”dır; kötü kokulu ve eksiktir.

554 Statü, rol ve rütbe.

Bireyler, üst tabakadan bir ailede dünyaya gelmiş olsalar dahi, 15 yaşlarına kadar rüştlarini ispat etmek zorundadırlar. Aksi hâlde statünün devamlılığı mümkün değildir. Bir beyin oğlu, babası bey olduğu için değil; erginlik imtihanını geçebildiği için bey olabilir. “Hak ediş”in hâkim olduğu bir hiyerarşik düzen söz konusudur. Bir çoban, savaşta gösterdiği başarılar nedeniyle “imrahor başı” olabilir. Yükselmenin yolu, eylemlerin gücünde yatmaktadır.

Karacuk Çobanı imrahur eyledi (34b/5, 6).

555 Yetenek.

Hikâyelerdeki bireylerde en belirgin ve yaygın yetenek “savaşçılık”tır. Namlı kahramanların yetenekleri ve özgün başarıları soylamalarda vurgulanır:

Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyu depüb alan (Kıyan Selcük oğlu Deli Dundar)

Hamîdilen Mardîn Kalesin depüb yıkan (Kara Göne oğlu Kara Budak)

Ag boz atının yelisi üzerinde kar turduran (Gaflet Koca oğlu Şer Şemseddin)

Parasarun Bayburd hisarından parlayub uçan (Boz Aygırlu Beyrek)

Kalın Oguz beglerini bir bir atından yıkıcı (Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek)

Elden çıkub Aygır Gözler suyından at yüzdüren (Eylik Koca oğlu Alb Evren).

556 Servet kazanma.

Servet kazanmanın yolu savaş ve akından geçmektedir. Bireysel bir edinim söz konusu değildir.

Kalın Oguz begleri toyum oldı (34b/3).

Pes bir ugurdan begler hisâra yöriyiş etdiler, yağmaladılar (108a/3, 4).

Kuşun alakanını, kumaşun arusını, kızun gökçeğini, tokuzlama çargab çuha hânlar hânı Bayındıra pençik çıkardılar (62b/3-5).

557 Sahtekârlığın güçlenmesi.

Sahtekârlığın bariz örneği Yalancı oğlu Yaltacuk’tur. Soy bağı da belirtilerek babasının da yalancı olduğu vurgusu yapılmıştır. İkinci örnek Aruz Koca’nın hileyle Bamsı Beyrek’i çağırarak öldürmesidir. Her iki sahtekârlık da Beyrek’le ilgili vakalarda yapılmıştır. Birinci durum ortaya çıkmış, Bamsı Yaltacuk’u affetmiştir. İkinci durumda geç kalınmış, Beyrek hayatını kaybetmiştir. Aruz Koca, olumsuz yolundan dönmediğinden öldürülmüştür. Her iki vakada da sahtekârlık güçlenmemiş, söndürülmüş ve kesilmiştir.

56 Tabakalaşma.

561 Yaş grupları.

Metinlerde hemen her yaş gurubundan kişiler yer almaktadır. “*Ordı uşağı*” toplumdaki çocukların genel bir adlandırılışıdır. Dokuz kişiden oluşan “koca”lar, toplumun saygı duyduğu, namlı, yaşı ilerlemiş kanaat önderleridir. “*Yigit*” genellikle erginlenme yolundaki

gençler için kullanılmaktadır. Yaşlı erkekler “*ag sakallu koca*”, yaşlı kadınlar “*karıcuk, ag bürçeklü*” olarak adlandırılmaktadır. Genç kadınlar “*kaza benzer kız gelin*” tabiriyle karşılanmaktadır. Yaş grupları arasında tabakalı bir durum söz konusu değildir. Yaşlılara saygıdan dolayı pozitif ayrımcılıktan söz edilebilir.

562 Cinslerin durumları.

Kadın ve erkek arasında haklar noktasında bir farklılık bulunmamaktadır, tabakalaşma yoktur. Cinsler arasında sadece rol farklılıkları vardır. Buna rağmen gerekli durumlarda kadınlar erkeklerin rollerini üstlenebilmektedir. *Boğaç Han* yaralandığında emrindeki kızlarla donanıp onu aramaya giden *annesi*, *Uruz* tutsak olduğunda savaşa giden *Borla Hatun*, Beyrek’le müsabakalar yapan *Banı Çiçek*, Kan Turalı’ya savaşta yoldaşlık eden *Selcan Hatun* bu duruma örnek gösterilebilir.

563 Etnik tabakalaşma.

Hikâye toplumu “Oğuz” büyük kimliği altında birleşmiş İç Oğuz ve Dış Oğuzlardan oluşmaktadır. İç Oğuz yani Üç Oklar, yönetici durumundadırlar. Dış Oğuz yani Boz Oklar tabidirler. Uygulamada ve yaşayışta bir farklılık yoktur, yönetim kadrosunu belirleyen bir durumdur.

567 Esirler.

Savaşlarda esirlerin alındığı, kadın esirlerin hizmetkâr sınıfına dâhil edildiği görülmektedir. Bu esirlerin “*kul, kırınak, karavaş, carıye*” olarak adlandırıldıkları, çeşitli kutlamalarda “azat” edilip evlendirildikleri görülmektedir (Bkz. 462. madde).

57 Kişilerarası ilişkiler.

571 Sosyal ilişkiler ve gruplar.

Sosyal ilişkiler toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Halktan biri, Han ile görüşebilmekte, sorun ve isteklerini dile getirebilmektedir. *Kapak Han* denilen kadın, oğlunu kurtarmak için *Basat*’la görüşmüştür. Sohbetlerde beyler, inaklar ve han biraradadır. Sosyal ilişkiler, geleneğin görünmez kuralları eşliğinde sürmekte, saygı sınırı korunmaktadır. Şölen ve toylar, herkesi birleştiren bolluk günleri olarak yer alır. Bey çocukları, sıradan çocuklarla birlikte oyunlar oynamaktadır. Ozanlar her grubun içinde eğlendirme, coşturma, kültürel aktarım işleviyle ortak paydada yer almaktadır. Kadınlar, sosyal hayatın içerisinde ve “tertîp edici” konumdadırlar. Statüsü yüksek erkeklerin, statülerini korumaya çalıştıkları görülmektedir. *Kazan Han*, kendisiyle savaşa gelen *Karacuk*

Çoban'ı başlarda kabullenememiştir. Toplumun “Çoban olmasaydı başarmazdı.” diye düşünebileceği ihtimali onu rahatsız etmiştir. Benzer durum kadın-erkek ekseninde Kan Turalı hikâyesinde görülür. Selcan Hatun onu atının terkisine alınca Kan Turalı halkın ne diyeceğini düşünerek hiddetlenir. Kadının muhafazasında olduğunun düşünülmesinden rahatsız olur. Sosyal yaptırımların sosyal ilişkiler üzerinde son derece bağlayıcı olduğu görülmektedir.

572 Dostluk.

Metinlerde *Bamsı Beyrek* ve *Kazan Han* arasındaki dostluk sıkça vurgulanır. Kazan'ın “inak”ı olarak Beyrek, bütün Oğuz'da sevilen bir yiğittir. Beyrek'in, soylamasında Kazan Han'dan sonra “Kıyan Selcük oğlu Delü Tundar”ı da sorması onun da dostu olduğunu göstermektedir.

574 Misafirlik, konukseverlik.

Hikâyelerin giriş kısmından itibaren misafire bakış ve konukseverlikle ilgili pek çok bilgi verilmiştir. Misafire davranış şeklinin “aile”den öğrenildiği söylenir:

Ogul atadan görmeyince sofrı çekmez (3b/12).

Misafir gelmeyen evler, hoş görülmez:

Konugı gelmeyen kara evler yıkılsa yeg (4a/7).

Kadınların vasıfları sıralanırken, misafirlere davranışları önemli bir ölçüt olarak görülür:

Evün tayagı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse er âdem evde olmasa ol anı yedürür içürür, ağırlar, azîzler, gönderür. Ol Âyişe Fâtima soyıdur. Hânum! (5/b-7-9)

Geldük olkim nece söylerisen bayagıdur: Evine yazıdan yabandan bir udlu konuk gelse, er âdem evde olsa ana dese ki: “Tur etmek getir, yeyelüm, bu da yesün” dese, “Bışmış etmegün bakası olmaz, yemek gerekdür” dese avrat eydür: “Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok, deve değirmenden gelmedi” der (6b/3-8).

Her hikâyede en az bir sofrı kurulur, her sofranın konukları vardır. “Konukla-, ağırla-, sofrı çek-” eylemleri kullanılır. Yeme içmedeki bolluk, el açıklığı “üst düzey” bir özellik olarak görülür. Bu özelliği toplumdaki herkesin taşıması beklenir. Bazen bir kahraman, kendisine takınılan tavrı anlamak için savaşçılık özelliğini, konukseverliğini sorgular:

Dirse Han eydür: “Bayındır Hân benim ne egsüklüğim gördi? Kılıcumdanmı gördi, soframdanmı gördi?”(7b/11-12)

Misafirperverliğin ilk koşulu olarak sunulan, yeme-içme merasimleridir. Toplumun her kesimini içeren sofralar kurulur. Bu sofralarda, var olan bağlar güçlendirilir. Paylaşımın gücü hissedilir. Pek çok amaç dâhilinde misafir ağırlandığıdır. Bir dileğin gerçekleşmesi için, önemli bir toplantı yapılması hâlinde, bir sıkıntı def edildiğinde, türlü kutlamalarda, av dönüşlerinde vb. görkemli konukseverlik manzaraları görülür. Bir konunun her zamankinden farklı bir şekilde ağırlanması, değişen sosyal ilişkileri belgeleyen bir durumdur. Konuk, bir sorun olduğunu böylece anlar. Bir sofraya çağrılmamak da aynı işlevdedir, kişiyle ilgili bir sorunun varlığına işaret eden sessiz bir dildir. Misafir ağırlamak ve bu bağlamda “sofra”, toplumun birliğinin sembolüdür. Sofralar kurulabildiği sürece “devlet”, sofralarda bulunduğu sürece “birey” varlığını sürdürmektedir.

575 Dinsel dayanışma.

“Müslüman” olmak, hikâye toplumunun ortak bir vasfıdır. Bu bağlamda düşman çoğunlukla “kâfir”dir. Savaşa başlamadan önce ordu topyekûn “arı sudan” abdest alır ve “iki rekât” namaz kılar. Kahramanlar, her güçlüğü aşarken “Tangrı”ya, “Allah”a sığınır, O’nun varlığını ve birliğini vurgularlar. Dinin temelinde yer alan “dürüstlük, cömertlik, hakka riayet, çalışkanlık” gibi erdemler hikâye kişilerinin şahsında verilmiştir. Bireylerin dini içselleştirdikleri, her işe bu bilinçle yaklaştıkları görülür. Zaferle sonuçlanan savaşların sonucunda kiliselerin yerine mescitler yaptırıldığı, ezanlar okutulduğu ifade edilir.

576 Görgü.

GTS’de “Bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik davranışları, terbiye” olarak tanımlanan görgü, Oğuz toplumunun mihenk taşlarındandır. “Savaş, misafir ağırlama, toplum içindeki davranışlar, er olma, avlanma, yöneticilere davranış şekilleri, yöneticilerin topluma tutumları” görgü yoluyla öğrenilmektedir. Görgünün aileden alınabileceği, şekilsel değişikliklerle sonradan edinilemeyeceği ifade edilir. Hikâye kişilerinin örnek davranışları yoluyla görgü kavramı ortaya konulur.

Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz (3b/7).

Kız anadan görmeyince öğüt almaz,

Ogul atadan görmeyince sofraya çekmez (3b/11-12).

Yigit (Beyrek) barmagın ısırdı. Eydür: “Bunda mihnetile almakdan ise anda babam yanında minnetsüz almak yegdür” dedi (38b/7-8).

Haberi yok ki alacağı ala gözli kızun otağı olsa gerek. Bu otagun üzerine varmağa edblendir (40a/7).

Hüneri ogul atadanmı görür öğrenür,

Yohsa atalar oguldanmı öğrenür?

Kaçan sen beni alub kâfir ser-haddına çıkardun, kılıç çalub baş kesdün? Men senden ne gördüm, ne öğrenem? (64b/10-13)

Pes Begil geldi, pîş-keş çekdi, Bayındır Hânun elin öpdi (120b/2-3).

(Egrek) Bayındır Hânun dîvânına kaçan istese gelüridi. Begler begi olan Kazan dîvânında buna heç kapu baca yogıdı. Begleri basub Kazan öninde otururıdı. Kimseye iltifât eylemezdi (Görgüye aykırı davranış örneği, 129a/1-4).

578 Grup-içi çatışmalar/ 579 Başkaldırma.

Her iki başlığı da örneklendiren durum Aruz Koca ekseninde verilmiştir. *Dış Oğuzun İç Oğuza Asi Olduğu ve Beyrek'in Öldüğü boyda*, grup içi çatışma görülmektedir. Han'ın yağmasına davet edilmeyen Aruz Koca liderliğindeki Dış Oğuzlar, başkaldırıyla sonuçlanan çatışmanın olumsuz tarafıdır.

58 Evlilik.

581 Evliliğin temeli.

Hikâyelerde evliliğin temelleri “aşk, liyakat, asalet, hiyerarşik yakınlık” etkenlerinin birleşimi üzerine kurulmuştur. Aşka Beyrek'in, liyakate Kan Turalı'nın, asalet ve hiyerarşik yakınlığa Kazan Han'ın evlilikleri örnek gösterilebilir. Asalet ve denklik tüm evliliklerin temel taşıdır aynı zamanda.

582 Evliliğin düzenlenmesi.

Talep edilen eşin niteliklerine göre evlilikler düzenlenmektedir. Bamsı Beyrek ve Kan Turalı, kendilerine savaşıklık, güç, dayanıklılık ve çeviklik boyutlarında yakın buldukları eşleri seçmişlerdir. Bamsı, eş adayıyla müsabakalar yapmıştır. Müsabakaları kazanınca “altın yüzük” ile Banı Çiçek'in ona ait olduğunu göstermiştir. Deli Karçar'ın isteklerini de yerine getirdikten sonra düğününü düzenleyebilmiştir. Kan Turalı, eş adayı için büyük engellerle mücadele etmiştir. Selcan Hatun'u Trabzon'dan kendi memleketine getirmiştir. Farklı bir evlilik ayarlaması olarak Segrek'in evliliği göze çarpmaktadır. Hâlihazırda Segrek'in sevdiği bir kız vardır. Ancak evlendirilme amacı sevdiğine kavuşturulması değildir. “Ayagina at tuşığı vurun” ifadesiyle gerçekleşmiş, abisi Egrek'i kurtarmaya gitmesi engellenmeye çalışılmıştır. Evliliğin bağlayıcılığını ön plana çıkaran bir uygulamadır. Zaferlerin sonunda “hayırlı işler” içinde sayılan evlilikler yaptırılmış, kutlama vesilesi olmuştur:

Bu kırk yigidiün bir kaçına Hân Kazan, bir kaçına Bayındır Hân kızlar verdiler. Beyrek dahı yedi kız karındaşını yedi yiğide verdi (62b/7-10).

Evlilikler, toplumdaki herkesin haberdar olacağı şekilde düzenlenmiştir. 15 yaşını dolduran her Oğuz gencinin, erginliğe eriştiğini gösteren bir hüner göstermesi neticesinde evliliğe hak kazanması söz konusudur.

583 Evlilik biçimi.

Eşin seçildiği gruba göre evlilik türlerine bakıldığında hikâyelerde hem “egzogami” (dıştan evlenme) hem de endogami (içten evlenme) örnekleri yer almaktadır. Bireyin üyesi olduğu grubun dışından biriyle evlenmesi, Kan Turalı ile Trabzon Tekürünün kızı Selcan’ın evliliğidir. Bu evlenme biçimiyle farklı toplumların etkileşim içine girdikleri düşünülür. Genellikle tarım toplumlarında, sahibi olunan toprağın bölünmesini önlemek için yapılan “bireyin üyesi olduğu grubun içinden biriyle evlenmesi” Oğuzlardaki en yaygın evlenme biçimidir. Birleştirici bir unsur olarak evlilik, Dış Oğuz ve İç Oğuz arasında da kurulmuştur. Bamsı Beyrek’in evliliği böyledir. Bu evliliğin akrabalık bağından yararlanmak isteyen Aruz Koca, kendilerinden kız alan Beyrek’i tarafına çekmeye çalışmıştır. Aruz Koca, Kazan Han’ın dayısı olduğuna göre Kazan’ın annesi de Dış Oğuz’dandır. Evlenilecek kız aramaya önce İç Oğuz’dan başlanması, Dış Oğuz’dan yapılan evlilikleri egzogami kapsamına dâhil edebilir. Zira Dış Oğuz’dan da kız bulunamayınca başka uluslara gidilmesi üçüncü yoldur. Akriba evliliklerinin de toplumda yeri olduğu bellidir. Kara Göne oğlu Kara Budak hakkındaki “Gelüben Kazanun kızın erligile alan” ifadesi bunu gösterir. Amca çocuklarının evliliği gerçekleşmiştir.

Eş sayısına göre bakıldığında hikâyede monogami (tek eşli evlilik) hâkimdir. Sadece Bamsı Beyrek’in hikâyesinde farklı bir durum vardır ancak sonucu verilmemiştir. Bayburt Kalesinden kurtulması için Beyrek’e yardım eden tekfur kızı, kurtulduktan sonra kensidiyle evlenmesini şart koşar. Beyrek bu şartı yemin ederek kabul etmişse de onunla evlendiğine dair bilgi metinde yoktur.

Oturulan yere göre evlilik biçimlerinden “neolokal” (ev açma) Oğuz’un yaşam biçimidir. Eşlerin ana babalarından ayrı evde oturması olan bu evlilik türünde “çekirdek aile” ortaya çıkmaktadır. Evlenecek kişinin attığı “ok”un düştüğü yere gerdek çadırı/ evi kurulmaktadır. Böylelikle her evlilikte yeni bir ev açılmaktadır.

584 Evliliğin kurulması.

Evliliğin kurulmasında (ilk evliliklerde), evlenecek gençler birbirlerini seçmekte ve ailelerinin onaylarını almaktadırlar. Beyrek hikâyesinde “beşik kertmesi” türünden evlilik

görülmektedir. Fakat bunun bağlayıcı olmadığı söylenebilir. Zira beşik kertmesine rağmen, Beyrek eşini tesadüfen bulur. Önce etkilenir, sonra beşik kertmesi olduğunu öğrenir. Banı Çiçek, çeşitli müsabakalarda kendisini yenmesini isteyerek yine “birey” olarak kararını ön plana çıkarır. Gençler kararlarını verdikten sonra Oğuz’un kocaları, Dede Korkut, Deli Karçar meseleye dâhil olurlar. Kan Turalı, belirlediği ölçütlere uygun kız arasa da bulamaz. Bu durumda iş babasına düşer, Kanlı Koca istenen niteliklerde gelin adayını bulur. Oğluna, hüner gösterip almayı isterse kızı alabileceğini söyler. Yine karar, bireyin kendisindedir.

On altı yıl kendisinden haber alınmayan Beyrek’le ilgili malumat getirene (ölüm haberi) kız kardeşini vereceğini söyleyen Deli Karçar’ın durumu farklılık gösterir. İkinci evliliklerde ailenin kararının önemli olduğu görülmektedir. Vasiyet niteliğindeki çeşitli soylamalarda, öleceğini düşünen hikâye kişileri eşlerinin bir müddet beklemesini, sonrasında diledikleriyle evlenmelerini istemektedirler. Bazen bu isteklerini kendi ailelerine söylemekte, gelinleri için onlardan âdeta izin koparmakta, rızalarını almaktadırlar.

Metinlerde kız isteme esnasında kullanılan kalıp ifadeler bulunmaktadır:

Karşu yatan kara tagını aşmaga gelmişem
Akındılı görklü suyunu geçmege gelmişem
Gen etegüne tar koltuguna kısılmaga gelmişem
Tangrının buyrugıyla peygamberün kavlıyla
... almaga/ dilemege gelmişem (43b/8-12, 91b/5-8).

Kız isteme maksatlı gidildiğini anlatmak için “verişmege alışmaga” ifadesi, kız istemenin sonucunun olumlu/ olumsuz cevabını öğrenmek için “oglan mısın kız mısın” ifadesi kullanılmaktadır.

585 Evlilik töreni (nikâh).

Evlilik törenleriyle ilgili en detaylı bilgilere Bamsı Beyrek hikâyesinde rastlanmaktadır. Evlilikler düğün ile yapılmakta, toylar düzenlenmektedir. Yeni bir yuva kurulurken toplumun diğer üyeleri de düşünülmekte, muhtaçlara yardım edilmektedir. Mümkün olduğu kadar başka evlilikler de tertip edilmekte, topluma katkı sağlanmaktadır.

Düğün iki aşamalı gözükmektedir: kiçi düğün (küçük), ulu düğün. Kiçi düğün, günümüzdeki “nişan” merasimini işaret ediyor olsa gerektir. “Kiçi düğünün eyledi, ulu düğüne vade kodı.” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere küçük düğünde, nişanda olduğu gibi, düğün tarihi belirlenmektedir. Düğünlerde ozanlar, zurnacı ve davulcular yer almakta ve eğlenilmesini sağlamaktadırlar. Davetliler damatla beraber, damadın yüzüğüne nişan alarak ok atmaktadırlar. Düğünde bulunan büyük yöneticiler kişilere “çetirli otak, kul karavaş, altun

akça” bağışlamaktadırlar. Kazanlarca düğün yemeği hazırlanmakta, gelen geçen doyurulmaktadır. Kadınların eğlencesi ayrı bir yerde olmakta, erkekler destursuzca dâhil olamamaktadır. Beyrek, Kazan Han’dan aldığı izinle “kızlar yanına varmak” ister. “Surnacıları kovdı, nakâracıları kovdı.” denen Beyrek, “deli ozan” kılığında kopuz çalar ve kızları oynatır. Bugün de geleneklerimizde yer alan düğün oyunlarına çok benzeyen bu manzarada “kırıp dökme, ortalığı dağıtma, davetlileri güldürme” görülmektedir. Doğaçlama söylenen, iğneleme içerikli ezgiler söylenmektedir. Gelinler kırmızı/ kızıl kaftan giymekte ve “ağır” davranmaktadır. Evlenecek kızlar ok atarak evlerinin kurulacağı yeri belirlemekte, otağları okun düştüğü yere dikilmektedir:

Ag ban evine, ag otağına gerü döndi, düğüne başladı. Bu kırk yigidün bir kaçına Hân Kazan, bir kaçına Bayındır Hân kızlar verdiler. Beyrek dahı yedi kız karındaşını yedi yiğide verdi. Kırk yerde otak dikti, otuz tokuz kız tâli’lü tâli’ine birer oh atdı. Otuz tokuz yigit ohının ardınca getdi. Kırk gün kırk gece toy düğün eylediler (62b/6-11).

Evlenilecek kız için “kalın” verilmekte, kalını kız tarafı belirlemektedir. Selcan Hatun’un “üç cânver kalınlığı kaftânlığı” vardır. Banı Çiçek’in Bamsı Beyrek’le evlenmesine müsaade etmek için Deli Karçar oldukça zor derlenebilecek kalın ister:

Bin bugra getirün kim mâye görmemiş ola. Bin dahı aygır getirün kim heç kısraga aşmamış ola. Bindahı koyun görmemiş koç getirün. Binde kuyruksuz kulaksuz köpek getirün. Bin dahı büre getirün mana (44b/7-11).

Kızı bulma, razı etme, kalınını temin etme, düğün hazırlığı görme aşamalarından sonra asıl düğüne geçildiği görülmektedir. Düğünlerde toplumun üst düzey yöneticileri de bulunmakta ve cömertlik sergilemektedirler. Düğünün sosyal bir kurum olarak oldukça önemli işlevleri olduğu anlaşılmaktadır.

586 Sona erdirilmesi.

Hikâyelerde evliliğin “boşanma” yoluyla sonlandırılması hiç görülmemektedir. Evlilikler ancak mutlak ölümle sona ermektedir.

588 Yasa dışı ilişkiler.

Toplumun değer yargılarına uymayan ilişkiler Bamsı Beyrek ve Depegöz hikâyelerinde görülmektedir. Banı Çiçek’in dadılarının nitelikleri, nikâhsız ilişkilere işaret etmektedir:

*Evünü ardında sarvanlar sana bakar, ağlar,
Büldür büldür gözlerinün yaşı akar.*

*Sen anların yanına vargil,
Murâdını anlar verür, bellü bilgil (58b/4-6)
Evünüz ardı derecük degülmiydi?
İtünüz adı Barak degülmiydi?
Senün adun kırk oynaşlu Bogazca Fâtima degülmiydi?
Dahı aybun açaram, bellü bilgil (59a/13).*

Depegöz hikâyesinde Konur Koca Sarı Çoban'ın peri kızıyla “cima” etmesi de topluma aykırı bir durumdur. Nitekim bu aykırı durumun cezasını bütün Oğuz çeker. Normlara uymayan birlikteliklerin toplumu felakete sürükleyeceği vurgulanmış olur. Bu tür birlikteliklerin bireysel değil sosyal sonuçlarına dikkat çekilir.

589 Evlilikten kaçma.

Evlilikten kaçma; evliliğin gereklerini erteleme, birlikteliğe vade koyma olarak ele alınabilir. Bu anlamda hikâyelerde iki örnek yer almaktadır. *Kan Turalı*, Tekür tarafından hazırlattırılan gerdek çadırına gitmeyi reddeder, duruma öfkelenir. Anne ve babasının yüzünü görmeden gerdeğe girmeyeceğine yemin eder, toplanıp yollara düşer. Benzer bir durum Segrek'in hikâyesinde mevcuttur. Kazan Han'ın tavsiyesi üzerine, abisi Egrek'i kurtarmaya gitmesini engellemek için evlendirilen *Segrek*, abisini kurtarmadan gerdeğe girmeyeceğine yemin eder. Kan Turalı ve Segrek'in yeminleri benzerdir. Segrek'in yemini şöyledir:

Mere kavat kızı, men kılıcuma togranayım, ohuma sançılayım. Oğlum togmasın, togarısa on yaşına varmasun, agamun yüzün görmeyince, ölmüş ise kanın almayınca bu gerdeğe girürisem (132a/10-13).

Bu yeminlerin benzeri, kurtulmasına yardım eden kâfir kızına, maksadına eriştiğinde dönüp onunla evleneceğine dair *Beyrek'in* ettiği yeminde görülür:

Kılıcuma togranayın, ohuma sancılayın, yer gibi kertileyin, toprak gibi savrılaysın, sağlıgıla varacak olurısam Oguza, gelüb seni helâllığa almazısam (51a/9-11).

59 Aile.

591 Ailenin yaşadığı yer.

Aileler, günümüzün müstakil evleri gibi değerlendirilebilecek olan “otağ”larda yaşamaktadırlar.

592 Hane halkı.

Hane halkı genellikle anne-baba ve çocuklardan oluşan *çekirdek* ailedir. Büyük yöneticilerin evlerinde hizmet eden “kul, karavaş, halayık” gibi insanlar da yer almaktadır.

593 Aile ilişkileri.

Aile bireylerinin birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları görülmektedir. Hikâyelerdeki kişiler; babası, kardeşi, annesi için *ölümü göze alabilen* kişilerdir. Amcalar, dayılar mücadelelerde kardeşlerinin ve yeğenlerinin daima yanındadırlar. Bu aile içi bağlar neticesinde sevgiler kudretli olmakta, yaslar uzun sürmektedir. Anne-babaya saygı, onların sözlerini ikiletmemek övülen ve vurgulanan davranış biçimleridir.

Anun ardınca tokuz koca başları Aruz yetdi (Kazan oğlu Uruz tutsak olduğunda, 77b/10, 11).

Ammâ emmüne âdem sal, gelsün görelüm ne der (Kazan’ın tutsak olup Uruz’un onu kurtardığı boyda, 143b/4).

594 Nükleer (*çekirdek*) aile.

Toplumun yapısı, çekirdek ailelerden oluşmaktadır. Hayat şartlarının bir gereği olarak her aile ayrı bir otağda yaşamaktadır. Çekirdek aileler, geniş aileleriyle bağlarını koparmamakta; işte, fikirde, aştta, savaştta, barışta, göçte birlikte hareket etmektedirler.

596 Geniş aile.

Geniş aile, Kazan’ın Tutsak Olduğu boyda görülmektedir. Babasının tutsaklığından haberi olmayan Uruz, dedesi Bayındır Han’ı babası olarak bilmektedir (143a/1-143b/4). Bayındır Han’ın, en azından bir süreliğine torunu ve kızıyla yaşadığı anlaşılmaktadır. Geniş aile olarak yaşamamanın yalnızca zaruri durumlarda (eşin vefatı, eşten haber alınamaması gibi) tercih edildiği söylenebilir.

597 Çocuk (*evlatlık*) edinme.

Evlat edinme, Depegöz hikâyesinde görülmektedir. Aruz Koca, Bayındır Han’la etrafı dolaşırken Depegöz’ün dünyaya gelişine/ ortaya çıkışına şahit olur. Tuhaf görüntüsüne rağmen, onu evlat edinmek ister. Bayındır Han’ın izin vermesiyle Depegöz’ü evine götürür ve evladı olarak ilgilenir.

Aruz aldı bu oğlanı etegine sardı, eydür: “Hânum, muni mana verün. Oglum Basatıla besleyeyin” dedi (110a/11-13).

60 Akrabalık.

601 Akrabalık sözcükleri.

Metinlerde çeşitli akrabalık sözcükleri yer almaktadır. En çeşitli kullanımın “eş”ler ve “erkek evlatlar” için olduğu görülmektedir. Hala, teyze ve babaanne gibi akrabalara metinlerde yer verilmemiştir. Hikâyelerde yer alan akrabalık sözcükleri şöyle listelenebilir:

(Kadun/ karıcuk) ana, (beg, koca) ata/ baba, kardaş/ karındaş, güyegü, (kaza benzer) gelin/ ere varan kız, tayı/ dayu, ogul/ oğlan/oğlancuk/ uşag/ortaç, (kaza benzer) kız, ayâl, hatun/ avrad/ dişi ehli/ kadun/ (yad kızı) helâl/ görklü/ hasret/ yoldaş, aga, yenge, nişanlı/ adahlu, kız kardaş/ karındaş, kiçi/ ulu kardaş/ ogul, kayın ata, kayın ana, emmü, dede.

602 Akrabalık ilişkileri.

Akrabalık ilişkileri sosyal hayatın temelinde yer almaktadır. Farklı yerlerde yaşasalar da akrabalar, zor günlerde/ mutlu günlerde daima birlik olmaktadır. “Dayı”larla ilgili olumsuz bakış açısının görüldüğü söylenebilir. *Yegenek*, dayısı *Emen*’i beceriksiz görmektedir. *Kazan Han* ise “sadakatsizlik” gösterip toplumu ayırmaya sürükleyen dayısı *Aruz Koca*’yı bizzat kendi öldürmüştür. Devlet işleri söz konusu olduğunda, objektif bir bakış açısıyla olaylara hâkim olunduğu görülmektedir. Cezalar ve yaptırımlar herkes için aynıdır.

603 Büyükler, torunlar.

Kazan’ın on altı yıl süren tutsaklığı boyunca dedesini baba bilen *Uruz* dışında dede/ nine-torun ilişkisi görülmemektedir.

604 Amca ve yeğen akrabaları.

Amca ve dayıların metinlerde yer aldığı belirtilmişti. Dayıların olumsuz imajına karşılık amca olumludur. *Uruz*’un amcası *Kara Göne*, dâhil olduğu her hikâyede olumlu roldedir. Bir güç unsurudur. Yeğenin ihtiyaç duyduğu anda da bir güç olarak ona katılmıştır. *Kazan Han*, kâfire gözdağı verirken oğlundan ve kardeşinden bahsetmektedir.

605 Kuzenler, yeğenler.

Uruz ve *Kara Budak* kuzendirler, ancak kuzen olarak ilişkilerine değinilmemiştir.

606 Kayınlar.

Bamsı Beyrek’in hikâyesinde aşılması gereken ilk engel kayını *Deli Karçar*’dır. İkisinin birerbir karşılaştığı bir sahne yoktur. *Kan Turalı* hikâyesinde *Selcan*’ın erkek kardeşi

yoktur. Ancak, Deli Karçar gibi işleri güçleştiren kişi Tekür'ün kardeşinin oğludur. Metinde Selcan'ın amcasının oğlu, Kan Turalı'nın kayını sayılabilir.

607 Kayınbirader ve yengeler.

Uzun Boylu Borla Hatun, Uruz babasını kurtarmaya gidecekken amcası *Kara Göne*'ye haber vermesini ister. Yengelerin kayınlarına itibar ettikleri anlaşılmaktadır.

608 Sanki akrabalıklar.

Yapay akrabalık ilişkileri de denebilecek “sanki akrabalık”, *Kazan Han* ve *Bamsı Beyrek* arasında görülmektedir. “İnak” olarak bilinen Bamsı, Kazan'ın bir parçası gibidir. Bamsı ölünce Kazan, günlerce divana dahi çıkmaz. Öleceğini anlayan Bamsı, öldükten sonra eşinin Kazan'ın oğluna eş olarak alınmasını ister. Nadiren de olsa Anadolu'nun çeşitli yerlerinde küçük kayınlar, ölen abilerinin hanımlarıyla evlendirilmektedir. Buradan hareketle Beyrek'in Kazan'ın oğlu değerinde olduğu düşünülebilir.

609 Akraba olmayanlara karşı tutum ve davranış.

Toplumdaki güçlü “birliktelik” olgusu, herkese akrabalara davranıldığı gibi davranılmasını sağlamıştır. Yönetimdeki yerlerde akrabalığın rolü vardır, fakat uygulamada bir farklılık görünmez.

61 Akrabalık grupları.

611 Soy bilme kuralları.

Toplumdaki kişiler öncelikle soylarıyla takdim olunurlar. Hikâye kişilerinin adları baba adlarıyla verilir. Kim kimin kardeşidir, amcasıdır, dayısıdır ifade edilir. “Asıl, soy, kök”, Oğuzların kendi içlerinde yerlerini bilmelerini, karşıt gruplara karşı da kendilerini bildirmelerini sağlamaktadır. 9 hikâyenin adında baba-oğul bir aradadır. Soy bağının başlıklarda takdim edilmiş olması, ona verilen önemi göstermektedir.

613 Soy çizgisi.

Metinlerde erkek karakterlerin adları sıklıkla verilmiştir. Kadınlardan ise özel ismiyle anılan üç kadın yer alır: *Banı Çiçek*, *Borla Hatun*, *Selcan Hatun*. Soy çizgisi için gerekli olan anne baba adı unsurlarının tam verildiği tek kahraman Uruz'dur. Anne tarafından dedesi Bayındır Han'dır, ninesinden bahsedilmez. Bayındır Han'ın babası Kam Gan'dır. Uruz'un baba tarafından dedesi Ulaş'tır, ninesinden söz edilmemektedir. Ulaş'ın bir oğlu Kazan bir oğlu Kara Göne'dir. Uruz'un annesi Borla Hatun, babası Kazan Han'dır.

614 Kardeşler.

Hikâyelerde pek çok kardeş bağından söz edilmektedir. Bunların kimilerinde özel isimler yer almakta, kimilerinde yer almamaktadır:

Kazan Han/ Kara Göne, Basat/ Kıyan Selcük, Beyrek/ yedi kız kardeşi, Banı Çiçek/ Deli Karçar, Egrek/ Segrek, Karacuk Çoban/ Demür Güci/ Kıyan Güci.

615 Soy sop sülale.

Anlatılardaki toplum “Oğuz” çatısı altında birleşmiştir, toplumun soyu Oğuz’a dayanmaktadır. Çatının bir yanı İç Oğuz, bir yanı Dış Oğuz’dur. Bu çatının altında yirmi dört boy yer almaktadır. Hâkim unsur olan İç Oğuzlardır, Hanlar Hanı Han Bayındır herkesin yöneticisidir.

616 Yarımlar (moities).

Birlikte bir kabileyi yahut toplumu oluşturan, tek taraflı inişe dayanan akrabalık grubuna “yarım” denmektedir. Toplumun bir yarımı İç Oğuz (Üç Ok), bir yarımı Dış Oğuz’ (Boz Ok) dur.

62 Mahalle (Semt) Köy.

621 Mahalle yapısı.

Mahalle başlığı altında, devrin toplumunun yaşayış tarzına uygun olarak “oba”lar değerlendirilebilir. “Boy”u (sancak) oluşturan bireyler birarada aynı obada yaşamakta ve “bey”ler tarafından yönetilmektedirler. Boyların birlikteliği önce İç/ Dış Oğuz’u, sonra da Oğuz devletini oluşturmaktadır.

622 Muhtar.

Yönetici durumundaki “sancak beyleri” muhtar olarak değerlendirilerbilir.

Bayındır Hân buyurdu: “Yigirmi dört sancak begi gelsün” dedi (104b/5-7).

623 İhtiyar heyeti.

İçlerinde Aruz Koca’nın da bulunduğu, Oğuz’da sözü geçen dokuz “koca”dan bahsedilmektedir. Bu heyetin dışında beyler çeşitli vesilelerle hanların başkanlığında toplanmakta, istişare yapmaktadırlar.

Anun ardınca tokuz koca başları Aruz yetdi (77b/10, 11).

625 Polis.

Günümüzdeki polis ve jandarma görevlerini hikâye toplumun alp erenleri yerine getirmektedir. “Karavul” göreviyle sınırlarda güvenliği sağlayanlar jandarma görevi yapmaktadır. Savaşta ve barışta hazır bulunan alp erenlerin hepsi birer polis, ordu mensubu olarak görev yapmaktadır.

Begil râzı oldu. Kalkdı yer öpdi (...) Tokuz tümen Gürcistân agzına varub kondı, karavullık eyledi (120a/6-12).

626 Sosyal kontrol.

Oğuzlardaki köklü gelenek, görenek ve töreler sosyal kontrolün merkezindedirler. Bu yazısız kuralları bünyelerine sindirmiş olan bireyler, sosyal kontrolün uygulanmasını sağlamaktadırlar. Hiyerarşik olarak en üstten en alta kadar saygı ve sınırlılık içeren itaat, sosyal yapının muhafazasını sağlamaktadır. Yöneticilere asi olanlar, kontrol dışı davranmakta ve toplumun birlikteliğine zarar verebilmektedirler. Yöneticilerden sonra en saygın gruplar yaşlılar ve ana-babalardır. Onların sözünden çıkılmaması kontrolü kolaylaştırmaktadır. Sosyal kontrolün en önemli aracı atasözleridir ve kitap, atasözlerinden örülmüş bir giriş kısmına sahiptir.

627 Grup-içi hukuk.

Gruplar içindeki hukukun gözeticisi ve uygulayıcısı doğrudan grubun yöneticisidir. İçinden çıkılamayan durumlarda ortak değer *Dede Korkut* işlere dâhil edilmektedir. Oğuz’a asi olup zarar veren Depegöz’le anlaşmaya *Dede Korkut* gönderilir. Kardeşini isteyen öldüren *Deli Karçar*’la anlaşmaya yine *Dede Korkut* gönderilmiştir.

63 Mekânda örgütlenme.

635 İller (vilayetler).

Yirmi dört boy obalarda yaşamaktadır, obalar İç ve Dış Oğuz’u oluşturmakta; İç ve Dış Oğuz’un birleşimine “Oğuz Eli” denmektedir.

64 Devlet.

641 Vatandaşlık.

Oğuz Eli’nde yaşayan herkes Oğuz vatandaşıdır.

642 Anayasa.

Oğuzları yöneten yasalar Türk “töresi”dir. Yazılı olmayan, nesilden nesile uygulanarak aktarılan bir nitelik göstermektedir. Devletin varlığı, törelere uygun nesiller yetiştirilmesine bağlıdır.

*Kız anadan görmeyince öğüt almaz,
Ogul atadan görmeyince sofrâ çekmez,
Ogul atanun sırrıdır, iki gözünün biridir,
Devletlü ogul kopsa terkeşinde tiridir,
Devletsüz ogul kopsa ocagının köridür.
Ogul dahı neylesün, baba ölüp mâl kalmasa?
Baba mâlından ne fâyide, başda devlet olmasa?
Devletsüz şerrinden Allâh saklasun hânım sizi! (3b/11-4a/3)*

643 Başkanlık.

Başkan, *Hanlar Hanı Han Bayındır*’dır. Oğuzların tamamı için baş yönetici durumundadır.

644 Başbakanlık.

İç Oğuz’un lideri durumundaki Kazan Han, başbakan olarak değerlendirilebilir. Dış Oğuz’un lideri Aruz Koca olsa da, İç Oğuz yönetime hâkim unsur olduğundan Kazan Han’a tabidir. Salur Kazan sadece başbakan değildir, ordunun da başıdır.

645 Kabine (hükümet).

Hükümet; Kazan Han’dan ve Kazan’ın sağında yer alan kardeşi Kara Göne, solunda yer alan dayısı Aruz’dan oluşmaktadır.

646 Parlamento.

İç ve Dış Oğuz olmak üzere iki büyük kütle parlamentoda, dolayısıyla Han’ın otağındaki toplantılarda temsil edilmektedir. İki grubun içerdiği “24 boy”un beyleri de birer delegedirler. Başbakanlık olarak görülebilecek Kazan’ın makamında “inak” olarak yer alan Bamsı Beyrek ve namılı, hizmetini ispatlamış beyler, yönetici beylerin oğulları da parlamentonun üyesi durumundadırlar. Kişilerin otağıdaki yerleri sağ/ sol olmak üzere sabitlenmiştir. Sağdaki beyler yönetici boyun, soldaki beyler diğer boyların temsilcileridir.

Bayındır Hânun karşusunda (Göne) oğlu Kara Budak yay tayanub turmuşıdı. Sag yanında Kazan oğlu Uruz turmuşıdı. Sol yanında Kazılık Koca oğlu Beg Yegenek turmuşıdı (35b/4-7).

*Sagda oturan sag begler,
Sol kolda oturan sol begler,
Eşikdeki inaklar,
Dibde oturan has begler,
Kutlu olsun devletünüz (57a/10-12).*

648 Dış ilişkiler.

Dış ilişkiler için müstakil kurumlar bulunmamaktadır. Casuslar, elçiler, bezirgânlar haberleri Han'a/ beye getirmektedirler.

65 Hükümet.

653 Kamu hizmetleri.

Devlet tarafından, halk için yerine getirilen ihtiyaçları karşılanan hizmete kamu hizmeti denmektedir. Kamu hizmetleri hikâyelerde, beyler ve beraberindekilerce düzenlenmektedir. Yaylak, kışlaklar belirlenmekte; birlikte hareket edilmektedir. Maddi ihtiyaçlar temin edilmekte, toplumun her kesiminin yararlanabileceği şölen/ toy gibi ortamlar düzenli bir şekilde oluşturularak halkla paylaşılmaktadır. Toplumdaki bireyler taleplerini yöneticilerine iletmekte ve sonuç alabilmektedirler. Toplumun şikâyetini dinleyen *Aruz Koca*, evlatlık olarak aldığı Depegöz'ü halkın huzuru ve güveni için evinden atmıştır. Yine aynı hikâyede, tek kalan evladını kurtarmak isteyen Kapak Han'a bir esir vererek talebi sonuçlandıran *Basat* da buna örnektir. Topluma hizmet, hikâye devrinin bağlamına göredir. Hangi ihtiyaç hâsıl olmuşsa ona göre bir hizmet sunulmuştur.

657 Millî güvenlik.

Milletin güvenliği, kamunun her bireyinin üstlendiği bir görevdir. Milletin güvenliğinin başında *Kazan Han*, “önden depen alp” olarak yer almaktadır. Onun olmadığı durumlarda göreve kardeşi Kara Göne vekâlet etmektedir. Toplumun her kesiminin bir beyce yönetildiği, beylerin de Han'a tabi olduğu toplum düzeninde kamu güvenliği söz konusu olduğunda kolaylıkla ve kuvvetle organize olunabilmektedir. Millî güvenlik, yaşanan coğrafyanın en belirgin zorunluluğudur.

658 Millî eğitim.

Her aile, millî eğitimin ilk kurumu olarak görev yapmaktadır (Bkz. 642. madde). Erginlik ispatı gereken yaşa kadar (15); sosyal hayatın birebir içinde, etkin insan ilişkileriyle, oyunlar, idmanlar ve sosyal yaptırımlar yoluyla bireylerin eğitimi tamamlanmaktadır. Eğitimin sonucunun değerlendirilmesi, erginliğin ispat edilmesidir.

66 Siyasal davranış.

662 Entrika.

Hikâyelerde entrikaların öznesi olan iki gruptan söz edilebilir: kâfirler, Dış Oğuz.

Kâfirler, yerleştirdikleri casuslar yoluyla Oğuzların zayıf anlarını kollayarak saldırılar gerçekleştirmektedirler. Dış Oğuz'un lideri olan *Aruz Koca*, entrikanın başlıca unsurlarından olan "hile"ye başvurmuş, Beyrek'i böylelikle katletmiştir. Hile yapan bir diğer kişi de Yaltacuk'tur, ancak onun hilesi siyasal değil duygusal bir hamle olduğundan bu başlığa dâhil edilememektedir.

667 Siyasal gruplar.

Birlikte bir devlet oluşturmalarına rağmen İç Oğuz ve Dış Oğuz iki ayrı siyasal grup olarak değerlendirilebilir. Hikâyelerde muhalefet örneğini, Dış Oğuz göstermektedir.

67 Hukuk.

671 Hukuki normlar.

Kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke ya da yasaya uygun durumların ifadesi olan hukuki normlar; hikâyelerde "sözlü" nitelik taşımaktadır. Türk töresine göre düzenlenmiş yaşantıya toplumun tamamı iştirak etmektedir. Geleneksel yapının bir özeti olarak bu kurallar, her kesim tarafından uygulanmaktadır. Savaşta yoldaşlarını bırakıp kaçmanın cezası ölümdür. Kazan Han, oğlu Uruz'un bu davranışı gösterdiğini düşündüğünde derhâl cezayı uygulamak için harekete geçmiştir. Büyükleri saymadığı, uygunsuz davranışlar gösterdiği söylenen Dirse Han'ı, babası göz kırpmadan cezalandırır. Normların, eşitlikçi niteliği göze çarpmaktadır. Normların emrettiği uygulamalar, en kısa sürede gerçekleştirilmekte; ne ödüller ne de cezalar bekletilmektedir.

674 Suçlar.

"Yöneticilere/ yaşlılara/ ana-babaya itaatsizlik, düşmandan kaçmak, silah arkadaşlarını yüzüstü bırakmak, hile yapmak, yalan söylemek/ gerçeği saptırmak, isyan" toplumun suç kavramı içerisinde yer almaktadırlar. Af dileyenlere, suçunu bilen ve pişman

olanlara farklı davranılmaktadır. Suçların sabit olduğu, cezaların bağlama göre değerlendirildiği görülmektedir. İlahi suçlardan da bahsedilmektedir. Tanrı'nın birliğine iman etmemek en büyük suçtur. Bu suçun cezasını Tanrı, veli kullar ve yöneticiler vermektedir.

675 Kontrat ve anlaşmalar.

Oğuzların, üstünlük kurdukları devletlerden haraç aldıkları belirtilmişti. Bu haraçların miktarı ve zamanlaması konusunda anlaşmaların olduğu malumdur. Ancak, anlaşma içerikleriyle ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. *Depegöz tehdidi* karşısında ölüm kalım savaşı veren Oğuzları temsilen Dede Korkut'un anlaşması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Kâfirlerin anlaşmalarının içeriklerinden söz edilebilir. Segrek'i ortadan kaldırması şartıyla Egrek serbest bırakılmıştır. Kendilerinin haraca muti olmaları; Kazan'ın gelen Oğuzlara karşı savaşması ve sulhu bozmaması şartıyla da Kazan Han serbest bırakılmıştır.

68 Cürüm ve ceza.

681 Müeyyideler.

Suçun niteliğine göre sosyal yaptırımlar yahut ölüm cezası uygulanmaktadır. Düşmandan kaçmak, silah arkadaşlarını yüzüstü bırakmak, hile yapmak, yalan söylemek/ gerçeği saptırmak, isyan gibi suçlar ölüm cezasını gerektirmektedir. Yöneticilere/ yaşlılara/ ana-babaya itaatsizlik türünden suçlar, genellikle sosyal yaptırımlarla çözümlenmektedir.

682 Cinayet.

Cinayet vakası, Dış Oğuz'un İç Oğuz'a Asi Olduğu boyda Beyrek'in öldürülmesiyle görülmektedir. Fakat bu vakada mevzu sadece cinayet değildir; hile, isyan ve nihayetinde cinayetle birleşen bir suç zinciri söz konusudur. Cezası ölümdür.

683 Kişiyeye karşı suçlar.

Kişiyeye karşı suçlar için Yaltacuk'un "Beyrek öldü." yalanı örnek gösterilebilir. Burada da suçlar zinciri söz konusudur. Öncelikle yalan delil kullanılmış ve hile yapılmıştır. Yapılan bu eylemin sonuçları Beyrek'in hayatını doğrudan etkilemiştir. Cezayı da Beyrek verecektir. Sazlıkta ateşler arasında sıkıştırılan Yaltacuk'un af dilemesi, Bamsı Beyrek tarafından kabul edilmiştir.

685 Mal ve mülke saldırı.

Bu tip saldırıları hikâyelerde kâfirler yapmaktadır. Saldırının karşılığı, savaşla verilmektedir. İç Oğuz ve Dış Oğuz arasındaki sorun sonucunda canına kastedilen Bamsı Beyrek'in vasiyetinden anlaşıldığına göre, toplumun kendi unsurları arasında bir anlaşmazlık

meydana geldiğinde de mal ve mülke saldırı gerçekleşmektedir. “Eli günü çapıl-” deyimi, bu türden saldırılar için kullanılmaktadır:

*Yigitlerüm, Aruz oğlu Basat gelmedin,
Elüm günüm çapılmadın, (...)
Elüm günüm çapmadın,
Kazan mana yetişsün (151b/1-6).*

686 Vecibelerin yerine getirilmemesi.

Savaşta yoldaşlarını yalnız bırakmak, mücadeleden kaçmak vecibelerin yerine getirilmemesine örnektir. Bu suçun cezası ölümdür. Uruz’un savaşta bulunması gereken yeri terk ettiğini sanan Kazan Han, cezayı açıkça ifade eder:

Begler, Tangrı bize kür ogul vermiş. Varayın anası yanından alayın, kılıçla pâreleyeyin, altı bölük edeyin, altı yol ayırdında bıragayın. Bir dahı kimse yazı yerde yoldaş koyub kaçmaya (69a/12-69b/2).

687 Devlete karşı suçlar.

Devlete karşı suçlardan “isyan” metinlerde konu edinilmiştir. Cezası ölümdür.

Aruzun başın kesdi (...) Beyregün kanın tayısından aldı. Aruzun evini çapdurdı, elini günini yagmalatdı (153b/1-5).

69 Yargı sistemi (adalet).

691 Kanuna sığınma.

Kanuna sığınma, işlenen suçun pişmanlığını duymakla meydana gelmektedir. Oğuz töresine göre, aman dileyene fırsat verilmelidir. Aruz’la birlikte isyana kalkışan Dış Oğuz beyleri, savaş başında Aruz’un ölmesiyle birlikte Kazan Han’dan af dilemişlerdir. İsyanı başlatan Aruz Koca ölümle cezalandırılmış, pişmanlık duyan beyler affedilmiştir. Savaşlar esnasında kâfirlerden “aman dileyen”ler de affedilmiş, öldürülmemişlerdir. Yaltacuk’un söylediği yalan, pişmanlığına istinaden Beyrek’çe affedilmiştir. Depegöz’ün verdiği zararlara karşı halk, “kanun”un uygulayıcı görevindeki Aruz Koca’ya başvurmuştur. Aruz, kanuna sığınan toplum üyelerine karşı görevini yerine getirmiştir.

Taş Oguz begleri bunu (Aruz’un öldürüldüğünü) görüb hep atdan endiler. Kazanun ayağına düşdiler, suçların dilediler, elin öpdiler. Kazan suçların bağışladı (153b/1-3).

693 Yargı, kuruluş ve kadrosu.

Toplumdaki bütün yöneticiler, yargı kuruluşunun birer parçası ve yürütücüsüdür. Olay esnasında ortamda bulunan hiyerarşik olarak en üstteki yönetici her kimse, hükmü de o vermekte ve uygulamaktadır. Hükümler verilirken toplumun ileri gelenlerine (beyler, kocalar, ermişler) danışılmaktadır.

697 Hapishaneler, hapis cezası.

Oğuzlarda, hapis cezası uygulaması görülmemektedir. Kâfirler, Oğuzlardan herhangi bir kişiyi ele geçirdiklerinde hapse atmaktadırlar. Hapis; “tonuz damı, kuyu” olarak belirtilmiştir.

Tul tulaz girdigüm tonuz damı (56b/2).

70 Silahlı kuvvetler.

701 Askerî kuruluşlar.

On beş yaşını dolduran her bireyin, erginliğini ispat ederek Han'ın ordusunda yer alması beklenmektedir. Müstakil bir askerî kuruluş yoktur, yönetim ve askerî oluşum aynı işlevdedir. “Ordu-millet” kavramı, milletin her ferdinin aynı zamanda da ordusunun birer askeri olduğunu ifade etmekte ve Oğuz toplumunun niteliğini de yansıtmaktadır. Ordunun başı, yöneticinin kendisidir.

(...) menüm dahı oğlum olsa Hân Bayındırın karşısın alsa, tursa, kullık eylese men dahı baksam, sevinsem, kıvansam, güvensen (36a/5-7).

702 Askere alma ve eğitim.

Oğuz çocukları, küçük yaştan itibaren “talim”ler yapmaktadırlar. “Buta at-” deyimini de bu tür talimlerden birini karşılamaktadır. Aşık oyunuyla “strateji”yi, güreşlerle “birebir mücadele”yi, buta atarak isabet gerektiren savaş teçhizatlarını öğrenmektedirler. “Av” merasimleriyle de çeviklik, strateji, güç, hedef alma gibi yetenekler yoklanmakta ve perçinlenmektedir. Toplumun olağan hayatının seyri içerisinde askerî eğitim alınmakta, rüşünü ispat edenler (15 yaşlarından itibaren) orduda görev almaktadır.

703 Disiplin ve moral.

Ordunun başlıca disiplin ve moral kaynağı, kahramanlıklarıyla güç salmış, kendisine itimat edilen yöneticileridir. Haksızlığa, küfre, gelen bir saldırıya karşı mücadele; savaşa karşı güdülenmeyi sağlamaktadır. Başta kopuz olmak üzere davul, nakara vb. müzik aletleri ordunun moral ve motivasyonunu arttırıcı, cesaretlendirici işlev görmektedir. Komutan

durumundaki yöneticin daima önden gitmesi de askerî hem disiplin hem moral açısından etkilemektedir. Hikâyelerde Kazan'ın liderliği şöyle ifade edilir:

Kırış günü öndin depen alpunuz kim? (117b/8)

Kırış günü öndin depen alpumuz Salur oğlu Kazan (117b/13-118a71).

704 Kara kuvvetleri.

Hikâyelerde, sadece kara kuvvetlerinden söz edilmektedir.

708 Jandarma.

Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı; polisin görev sahası dışı olup, bu alanlar il ve ilçe belediye hudutları haricinde kalan veya polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir (JGK). Jandarmanın kırsal alandaki faaliyetleri dikkate alındığında, Oğuzlardaki çobanların ve “karavul”ların jandarma niteliği gösterdiği söylenebilir. Çobanlar kırsalda, karavullar sınır boylarında görev yapmaktadır.

71 Askerî teknoloji.

711 İstihkâm sınıfı.

İstihkâm sınıfı, dost birliklerin hareket kabiliyetini artırmak maksadıyla, engelleri etkisiz hâle getirir ve geçit açar, kuru ve sulu açıklıklardan geçişi sağlar, muharebe yolları ve izlerinin inşa ve bakımını yapar, destek sağlar (KKK). Bamsı Beyrek hikâyesinde, Kazan Bey'e ithafen geçen “Çağıruban dâd verende yol çavuşlu.” (57a/1-2) ifadesi, “yol çavuşu”nun istihkâm sınıfına dâhil edilebileceğini göstermektedir. F. Köprülü, çavuş sözcüğünün kökeninin “bağırma, çağırma, ses, şan ve şöhret” gibi anlamlara gelen Türkçe ”çav” köküne dayandığını söylemektedir. “Çap-” fiili, “kesmek; biçmek; parçalamak; kesici bir aletle yaralamak veya öldürmek; koşmak; hızla ilerlemek; vurmak, dövmek” gibi anlamlara gelmektedir (Solmaz, 2018, s. 428). Hızla hareket eden bu görevlilerin öncü birlik oldukları, gidilecek yerin durumunu orduya bildirdiği görülmektedir.

712 Askerî tesisler (üsler).

Herhangi bir askerî birliğin ekipmanlarının ve personelinin barındığı, personelinin eğitim aldığı ve operasyonları gerçekleştirdiği tesis olarak askerî üs, hikâyelerde yurdun tamamıdır. Savaş için gidilen başka ülke topraklarında ise üsler, kurulan çadırlarla oluşturulmaktadır.

714 Üniformalar.

Belirgin bir üniforma tanımına yer verilmesine de hikâyelerde yer alan savaşlarda çeşitli kıyafetlerden bahsedilmektedir. “*Kaftan (yırtmaçsız), demir ton, külâh, murassa ton, tugulga, börk, sarık*” bunlardandır. Murassa ton, mücevherlerle süslü olduğundan, üst rütbedekilere ait olsa gerektir. Han ve beylerin kıyafetleri “altun, altunlu” olarak nitelendirilir.

Egnümdeki demür tonum çignüm kısar (126a/8, 9).

715 Askerî araçlar.

Oğuzların askerî araçları, türlü niteliklerdeki “at”larıdır.

Al aygır kaçankim yağı kohusın alsa ayagın yere dögeridi, tozı göge çıkardı. Kâfirler eydür: “Bu at Begilüündür, biz kaçaruz.” (125a/10-12).

718 Askerî teçhizat.

Silahlar dışındaki donanım, teçhizat demektir. Savaşlarda en önemli unsur attır, onun donanımlarıyla ilgili “*hotaz, üzengi, eyer, mahmuz, çılbur, uyan, kolan*” sözcükleri yer almaktadır. Atların kuyruklarının düğümlenmesi bir Türk geleneği ve göstergesidir.

Al mahmûdî şalvarlı, atı bahrî hotazlı (32a/9).

Üzengüye dirmeyen dizün ulmuş (76b/8, 9).

Akıncıların terkisi bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmeğe gerek olur (96b/8, 9).

(...) *karangulı gözlerini uyhu almış yigit atının çılburını bileğine bağladı, yatdı uyudu* (133b/8-10).

72 Savaş.

721 Savaş açma.

Hikâyelerde savaş açmanın çeşitli sebepleri yer almaktadır. Düşmanın yaptığı saldırıya yanıt vermek, Oğuzlardan birinin düşmana esir düşmesi, akın dilemek bu sebeplerdendir.

Begile haber gönderdi, eydür: “Baş yaragın eylen, üzerünüze yağı gelür” dedi (123b/9, 10). (Emren): “*Ala gözlü üç yüz yigidiün mana vergil, yoldaşlığa, dîn-i Muhammed yolına dürişeyim senüniçün*” (125a/3, 4).

Oglan eydür: “Meni yolumdan ırman! Agam tutılan kaleye varmayınca, agamun ölüsün dirisin bilmeyince, öldiyise kanın almayınca kalın Oguz eline gelmegüm yoh” dedi (131b/13-132a/2).

722 Savaş hazırlığı.

Savaş izni ve emri, han veya bey tarafından verilmektedir. İzni müteakiben savaş hazırlığı derhâl başlamaktadır. Savaş hazırlıklarının ilk ögesi “at”tır. Erenler, alplar, beyler donanıp atlarına bindiklerinde savaşın ilk hazırlığı bitmiş olmakta, savaş yerine doğru harekete geçilmektedir. Varılan yerde “arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılmak” savaş hazırlığının son evresidir, harekete geçilir.

Uruz eydür: “Men babam tutsak olduğu kaleye giderem.” İttifâkıla tanışuk kıldılar. Cemî beglere haber oldu, “Uruz babasına geder, yarağıla gelün” dediler. Leşker derildi, geldi. Alp Uruz çadırların açdurdı, cebe-hânesin yükletdi. Kara Göne çeri başı oldu. Borı agırdub göçdiler, yola girdiler (143b/5-10).

Kazana geyim getürdiler, kılıç sünü ve çomak ve sâyir ceng aletin geydürüb tonatdılar. Bu mahalda Oguz erenleri alay alay geldi, güpür güpür tavullar, nakâralar çalındı. Kazan gördikim leşker önince bir ag boz atlu, ag alemlü bek demür tonlu Oguzun önince geldi, çadırın dikdürdi. Alay bağladı turdı (144b/9-145a/2).

723 Strateji.

Hikâyelerde bazen öncü gönderilmekte/ gidilmekte, bazen topyekün savaşa girilmektedir. Öncülerin gittiği savaşlarda düşman bir miktar yıpratılmakta, arkadan gelen destekle birlikte nihai savaş kazanılmaktadır. Bir şaşırtmaca taktiği olarak görülebilir. Geceleri hareket ettikleri “dünün” ifadesinden anlaşılmakta, gece hareket etmenin avantajından yararlanarak düşmanı beklemediği anda vurdukları anlaşılmaktadır. Topyekün girişilen savaşlarda, Türklere ait kadim savaş stratejisi “kurt kapanı”nın uygulandığı görülmektedir. Bu taktikte savaş anında ordu üç tarafa ayrılmakta, ortadaki merkez kuvvetler düşmana saldırmaktadır:

Taş Oguz begleri ile Tundar saga depdi, cılasun yiğitler ile Kara Budak sola depdi. Kazan gendü düpe depdi (78a/6-8).

724 İkmal ve lojistik.

Hep birlikte gidilen savaşlarda ikmale dair bilgi yoktur. Öncü olarak birilerinin gittiği savaşlarda ikmal ve lojistik, ihtiyaç anında oraya yetişen alplar, begler yoluyladır ve insan gücünü ifade eder.

Kazan kartaşı Kara Göne çapar yetdi, “Çal kılıcun kardaş Kazan, yetdüm!” dedi. Anun ardınca, görelüm hânım, kimler yetdi (77a/1-3). Saydukça Oguz begleri dükenise olmaz, Kazanun begleri heb yetdi, üzerine yıgnak oldu (77b/11-13).

726 Savaş.

Savaşlarda Oğuzların sayısı, düşmanların sayısından daima azdır. Bu bilgi, Oğuzların güç bakımından üstünlüğünü göstermektedir. İki rekât namaz kılınarak Tanrı ile bağ kurulup, Tanrı'dan zafer istenmektedir. Oğuz askerleri, liderleri ile alay bağlamakta ve yerleşmektedir. Davullar, nakaraların coşturucu etkisiyle göz kırpmadan savaşa girilmektedir. Kendi başlarına savaşa girenlerde nakara ve davulların yerini “arslan gibi kükremek, deve gibi anramak, nara atmak” almaktadır. Sesin, mücadelelerde güce güç kattığı, neredeyse en önemli unsur olduğu söylenebilir. Savaşlarda, her savaşçının ne yapması gerektiğini bildiği görülür. İstisnai durumlarda kadınlar da savaş alanlarında bulunur ve erkeklere denk başarılar gösterirler. “Kıyâmet” gibi ifadesiyle anlatılan savaşların, oldukça kanlı ve zor mücadeleler olduğu anlaşılmaktadır. Aman dileyenlere saldırılmamaktadır. Savaşta dahi insani unsurların Oğuzlarca korunduğu görülmektedir:

Arı sudan abdest aldılar, ag alınların yere kodılar, iki rekat namâz kıldılar. Adı görkli Muhammede salavât getürdiler. Bî-tekellüf kâfire at saldılar, kılıç çaldılar. Gümbür gümbür nakâralar döğildi, burması altun tuç borılar çalındı. Ol gün cigerinde olan yigitler belürdi. Ol gün muhannatlar sapa yer gözetdi. Ol gün bir kıyâmet savaş oldu, meydân tolu baş oldu, başlar kesildi top gibi (33b/2-10).

Derelerde depelerde kâfire kırgun girdi, leşine kuzgun üşdi (...) Kaçanını Kazan Beg kovmadı, amân deyeni öldürmedi (34a/12-34b/2,3).

727 Savaş sonrası.

Savaş sonrası hanların payı verilmekte, şölenler olmakta, ganimetler paylaşılmakta, cami/ mescit yapılmakta, çeşitli hediyeler dağıtılmakta ve iyilikler yapılmaktadır. Zaferler; düğünlere, kulları azat etmeye vesile kılınmaktadır. Hanlar dışındaki mevkili beylerin kutlamalarının şölen ve düğünlerle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal yapının her azasının savaşla bağlantılı olduğu görülmektedir:

Gazâ mübârek oldu. Oguz begleri toyum oldu (...) Yedi gün yedi gece yeme içme oldu. Kırk eyü kulıla kırk câriye oğlu başına çevürdi, âzâd eyledi. Cılasun erenlere kıra ölke verdi, cübbe çuka verdi (78b/6-12).

Kalenün kelîsâsın yıkub yerine mescid yapıdılar, azîz Tangrı adına kutbe okıtdılar. Kuşun alakanını, kumaşun arusını, kızun gökçeğini, tokuzlama çargab, çuka Bayındır Hâna penck çıkardılar, bâkîsin gâzîlere bahş etdiler (108a/6-10).

73 Sosyal problemler.

731 Felaketler, afetler.

Depegöz hikâyesindeki söylem çözümlemesinin sonuçlarına dayanılarak karla ilgili bir felaketin yaşandığı söylenebilir.

735 Yoksullar.

Hikâye toplumunda yoksulların var olduğu, fakat bu kişilerin her fırsatta gözetildiği görülmektedir. Dileklerin kabul edilmesi, bir zaferin kutsanması gibi çeşitli nedenlerle daima yardımlar yapılmıştır:

Yanum ala bakdugumda konşuma eyü bakdum,

Umanına usanına aş yedürdüm,

Aç görsem toyurdum, yalıncak görsem tonatdum (71a/2-4).

737 Yaşlılar.

Yaşlıların toplumda olumlu bir yeri vardır. Onlara düşkün yahut zayıf bireyler olarak değil; saygın, bilge, sözü dinlenmesi gereken insanlar olarak bakılmaktadır. Toplumun diğer üyelerinden tek farkları “karımış” olmaları, dolayısıyla üreme gücünü yitirmiş olmalarıdır. Kazan ve Dirse Han’ın yaşlandıkları hikaye bağlamına bağlı olarak “olumsuz” bir dille ifade edilir.

Ag sakallu kocalar senün gederise menüm dahı içinde bir aklı şaşmış biligi yitmiş koca babam var, komagum yok kırk namerde! (19a/1-3)

Belî, pes evet, ag sakallu azîz baba, menüm dahı istediğim oldur (42b/7, 8).

Baban karı, anan karı, senden yegrek Kâdir bize ogul vermez (75b/4, 5).

Kanlı Koca sevini kıvanı öri turdı. Ag sakallu pîr kocalar yanına bırakdı, İç Oguza girdi. Kız bulımadı (88a/7-10).

74 Zenginlik ve sosyal hizmetler.

743 Hastane ve klinikler.

Boğaç Han hikâyesinde “hekimlere ısmarla-” ifadesi geçmektedir. Hekimlik uygulamalarının özel bir mekânı olduğu düşünülebilir.

746 Kamu yardımları.

Savaş sonrası ganimet paylaşımında önce, hiyerarşik olarak en üstteki yöneticiye çeşitli hediyeler gönderilmektedir (pençik çıkarmak). Gerisi savaşa katılanlarla paylaşmakta,

halk için tertip edilen kutlamalar yoluyla da halk memnun edilmektedir. Kazanılan mallar, yurdun içine dağıtılmaktadır. Yine de eksikliği, borcu olanlar bulunmakta; bu kişiler de murat edilen her şeyin öncesinde dikkate alınmakta ve ihtiyaçları giderilmektedir.

*Yeründen örü turgıl, ala çadırın yer yüzine diktürgil,
Atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil,
(...) aç görsen toyurgıl, yalıncak görsen tonatgıl, boçluyu borcından kurtargıl,
Depe gibi et yığ, göl gibi kımız sagdur.
Ulu toy eyle, hâcet dile (9a/4-10).*

75 Sağlık, hastalık ve tıp.

752 Sakatlıklar.

Begil oğlu Emren Hikâyesinde Begil, attan düşerek uyluğunu kırar. Bu durumda ne yapacağını bilir, bacağı sıkıca sararak evine döner. Ölümcül olabilecek bu sakatlığı kendi bilgisiyle yenmiş olur.

753 Hastalıkların açıklaması.

Hikâyelerde geçen hastalıkların sebebi ve tedavi şekilleri verilmiştir. Boğaç Han yaralanıp da annesi onu bulduğunda söylediği:

*Kara kıyma gözlerün uyhu almış, açgıl ahı,
On ikice sünüceğün üzen olmuş, yağşur ahı,
Tangrı veren tatlu cânun seyrânda imiş, inde ahı (15b/4-6).*

ifadelerinden çocuğunun koma/ şok gibi bir hâlde olduğunu anladığı görülmektedir. Yaranın alındığı yer olan kaburga kemiklerinin sayısı da bilinmektedir. Kazan'ın evinin yağmalanmasının anlatıldığı boyda Karacuk Çoban üç yerden yara almıştır. Aldığı yaranın kanını durdurmak için korumsu yapar, hastalığın da tedavinin de bilincindedir.

754 Büyü.

Hikâyelerde büyü yoktur, “hikmet, kerâmet” vardır. Metafizik güçlerin tedaviye yardımı görülür. Boğaç Han yaralandığında ilk tedaviyi Hızır yapar. Eliyle üç kere Boğaç'ın yarasını sıvar ve “Sana bu yaradan, korhma oğlan, ölüm yokdur.” der. Tedavinin tamamlanması için gerekenleri de “ana südi, tag çiçeği” karışımı olarak belirtip “gâyib” olur. Beyrek için Deli Karçar'a elçi giden Dede Korkut, kendisini öldürmek üzere olan Karçar'ın kolunu taş gibi hareketsiz hâle getirir. Bunu yaparken Tanrı'ya sığınır ve “ism-i azam” okur, Dede Korkut “velâyet issi” olduğu için hem cezalandırmada, hem de tedavi etmede doğaüstü

güçlere sahiptir. Karçar'ın tövbesiyle birlikte dua eder, "Hak emriyle" kolu sapasağlam olur. Deli Domrul-Azrail karşılaşmasında da benzer bir durum görülür. Domrul'un göğsüne oturan Azrail, onun soluğunu kesip de ölümün sınırına gelir. Tövbesiyle birlikte "canı azat" olur. Depegöz'ün annesinin ona verdiği "büyülü yüzük" de "koruma" kategorisinde yer almaktadır.

"Anne sütü"nün olağanüstü nitelikleri vardır. O, sadece bebeği beslemek için kullanılmaz. Onulmaz yaralar için merhem yapılacağı zaman anne sütü istenir. Bir anne, çocuğunun başına bir şey geldiğini/ geleceğini "süt damarı"ndan anlayabilmektedir. Metafizik bilgi ve anne sütü birlikteliği görülmektedir:

Kesilsün oğlan emen süd tamarum, yaman sızlar (14a/8).

Kurımışça göğsümde südüm oynar (70b/5).

755 Muska ve cin tedavisi.

Tedavi amaçlı muska vb. kullanımına metinlerde rastlanmamaktadır. Bu tür nesnelerin "korunma" amaçlı olduğu görülür. Kâfirler, Kazan Han oğlu Uruz'u kurtarmaya geldiğinde "cevşen" giyerler. Kazan'ın gelişinden ürktükleri belirtilir. Terim olarak, Ehl-i beyt kanalıyla Hz. Peygamber'e dayandırılan bir dua olmasının yanı sıra cevşen "bir tür zırh ve savaş elbisesi" anlamına da gelmektedir. Metinde her iki anlamı da çağrıştıracak nitelikte kullanıldığı görülmektedir. Cevşeni kullanan taraf Müslüman değilse de kendi dinlerine uygun bir tılsım kullandıkları söylenebilir. Basat, Depegöz'le karşılaşmaya giderken "Kılıcın hamâyıl kuşandı." denmektedir. "Kılıcı hamayıl kuşan-", kılıç kayışını omuzdan çaprazlama geçirerek kılıcı beline takmak (Çolak, 2018, s. 2168) anlamına gelmektedir. Hamayilin ilk anlamı "kılıç kayışı"dır. Fakat Yeniçeriler arasında sıklıkla kullanılan, musibet ve badireden koruduğuna inanılan ve içinde çeşitli sembollerini barındıran muskalara da *hamayıl* denilmektedir. Tılsımlı bir yüzüğü bulunan Depegöz'e karşı, Basat'ın da kendini korumaya çalıştığı düşünülebilir.

76 Ölüm.

761 Hayat ve ölüm kavramı.

Oğuzlarda hayat ve ölüm kavramları doğa ile iç içedir. Bir kişi dünyaya geldiğinde, tüm ulus sevinmektedir. Besledikleri hayvanlar da çoğalmakta, sular artmakta, yeşillikler çoğalmaktadır. Bir kişi kaybolduğunda, esir düştüğünde de bu durum "ölüm" gibi karşılanmaktadır. Yaslar tutulmakta, sular kurumakta, verim düşmekte; âdeta doğa ölmektedir. Kişinin varlığıyla bir tutulan doğa unsurları, varlığının son bulması durumunda anlamını yitirmektedir:

*Karşu yatan kara tagdan bir ogul uçurdunısa değil mana,
K l ngile yıkdurayın.
Kanın akan yüğrük sudan bir ogul uçurdunısa değil mana,
Tamarların soguldayım (71a/7-10).
Karşu yatan kara tagum yıkıubdur.
Ozan, senün haber n yok.
G lgelice kaba agacum kesilibd r.
Ozan, senün haberin yok.
D nyelikde bir kardaşum alınubdur.
Ozan, senün haberin yok (54a/10-13).*

Bir hayatın daha başlaması,  ocuk sahibi olmak için sosyal hayata katkıda bulunulması gerektiği düşünülür. Yaşam,  l m, doğa bir çember gibi g r lm ş, bağlar buna göre kurulmuştur. Yaşam ve ölümün ortasında doğa durmaktadır. Yerle göğün arasında hem insanoğlu hem doğa bulunmaktadır. Göğü dolayısıyla da Tanrı'yı memnun etmek için kişi “iyi” olmalıdır. İyi olursa gökten talep edebilir. İyilikle memnun ettiği kişilerden herhangi biri, Tanrı'ya yakın olduğu için duası kabul olan kişi olacaktır. Kimin duası kabul olunacaktır, bilinmez. Bu yüzden bir hayat talebi için, diğer hayatlara destek olmak gerekmektedir:

Dirse Han dişi ehlin n s ziyile ulu toy eyledi. H cet diledi. Atdan aygır, deveden buğra, koyundan ko  kırdurdı. İ  Oguz, Taş Oguz beglerin üstine yıgnak etdi. A  görse toyurdı, yalın görse tonatdı, bor luyı borcından kurtardı. Depe gibi et yığdı, g l gibi kıımız sagdurdı. El g t rdiler, hâcet dilediler. Bir ağzı dualının alkışıyla Allâhu Tealâ bir ay l verdi. H t nı hâmile oldu (9a/10-9b/4).

763 Ölüm.

Hikâyelerde  l m, ayrılık acısı bağlamında ve çok yoğun duygularla yaşanmaktadır. Kişinin ölümüyle birlikte, sahibi olduğu her şey ölmekte; dünya rengini yitirmektedir. Ölen kişinin atının kuyruğu kesilmekte ve topluma bir mesaj verilmektedir. Günlerce yas tutulmakta, vasiyetlere uyulmaktadır. Giyilen kıyafetlerin rengi değişmekte, renkler de konuşmaktadır. Metinlerdeki  l mler “genç”  l mleridir. Hastalık (Deli Domrul hikâyesi) ya da düşmanlar (Kıyan Sel  k, Bamsı Beyrek ve Karacuk  oban'ın iki kardeşinin ölümü gibi)  l mlere neden olmaktadır. Yaşlılıktan  lenler yoktur. Ölüm haberlerine karşı benzer tepkiler verilmektedir:

Bunı eşid b Kıyan Sel  k oğlı Del  Dundar ag çıkardı kara geydi. Beyregün y r u yoldaşları ağı çıkarub karalar geydiler. Kalın Oguz begleri az m yas tuttılar (48a/9-12).

Vardılar gömleği Banı Çiçeğe iletdiler. Gördi tanıdı: “Oldur” dedi. Tartdı yakasın yırttı. Acı tırnak ag yüzine aldı çaldı, güz alması gibi al yanağın yırttı (49a/2-5).

Ol obada bir yahşı hûb yigit sayru düşmiş idi. Allâh emriyle ol yigit öldi. Kimi “Ogul!” deyü kimi, “Kardaş!” deyü ağladı. Ol yigit üzerine muhkem kara şiven oldu (79b/9-12).

Ölümün kabullenilmesi zordur. Bu zorluğun farkında olan hikâye toplumunun Deli Domrul hikâyesini ürettiği görülmektedir. Ölüm, Allah’ın emri olarak görülmektedir. Domrul, ölüm gerçeğini öğrenmek üzere macera içine sokulmuştur. Tanrı’nın işine karışmamanın, düzenine boyun eğmenin gerekliliğini idrak eder. Bu sayede de 140 yıl daha yaşama şansı bulur.

İnsan, ölümü kabullenmeli, kaza ve kaderin Tanrı’dan geldiğinin bilincinde olarak yaşamını sürdürmelidir. Ölüm kavramının Oğuzlardaki içeriği, giriş kısmındaki atasözlerinde açıklanır:

Ezelden yazılmasa kul başına kazâ gelmez.

Ecel vade ermeyince kimesne ölmez.

Ölen âdem dirilmez.

Çıhan cân gerü gelmez (3a/13-3b/1).

Ogul dahı neylesün, baba ölüb mâl kalmasa?

Baba mâlından ne fâyide, başda devlet olmasa? (4a/1-2)

Bir kişi öldüğü zaman, atı öldürülmekte ve hayrı için halka yemek verilmektedir:

Gelmezisem ol vakt menüm öldüğümü bilesin, aygır atum bogazlayub aşum vergil (132b/4, 5).

Kimin nasıl öldüğüne bağlı olarak ölümü ifade eden sözcükler değişmektedir. Ölüm için “öl-, yit-, şehîd ol-, kırgun gir-, kır-, pâdişâhlar pâdişâhı Hakk’a vâsıl ol-” ifadeleri kullanılmıştır. Taziyeler başta yöneticilere yapılmakta, “sen sağ ol... öldü” denmektedir.

765 Yas tutma.

“Ölüm” kısmında da anlatıldığı üzere Oğuzlarda, kişilerle birlikte doğanın da yasa büründüğü görülür. Yasın; giyilen kıyafetlerin/ oturulan çadırın rengiyle, ölen kişinin atının kuyruğunun kesilmesiyle, yasa iştirak edenlerin yüzlerini tırnaklarıyla yırtması ve feryat figan edilmesiyle ortaya konulduğu görülmektedir. Ölümün şekli ve nedeni intikam gerektiriyorsa yastan çıkılıp derhâl intikam alınmaktadır.

Beyregün babasına anasına haber oldu. Ag evi eşiginde şîven kopdı. Kaza benzer kızı gelini ag çıkardı, kara geydi. Ag boz atının kuyrugını kesdiler. Kırk elli yigit kara geyüb gök sarındılar. Kazan Bege geldiler, sarıkların yere urdılar (...) Kazan destmâlin eline alub ögür ögür ağladı, dîvânda zârılık kıldı. Hep anda olan begler aglaşdılar. Kazan vardı, odasına girdi. Yedi gün dîvâna çıkmadı. agladı, oturdı (151b/9-152a/11).

77 Dini İnançlar.

771 Genel dini inanç.

Hikâye toplumunun dini inancı İslamiyet'in kabulünün öncesinin ve sonrasının izlerini birlikte taşır. Boğaç Han hikâyesinin söylem çözümlemesinde belirlendiği üzere Boğaç “şaman”ı temsil etmektedir. Şaman, İslamiyet öncesi Türk toplumunun hekimi, bilirkîşisi; metafizik güce ve bağlantılara sahip olan, geleceği gören kutsal kişisiydi. İslamiyete göre haram kabul edilen “şarap” ve alkollü diğer içecekler, toplumun içinde yaygınlıkla kullanılmaktadır. Yaratan'ı kastetmek için bazen “Tangrı” bazen “Allah” denmektedir. Tengricilik inancına bağlı olarak gökyüzüne dönerek dua etmek devam etmektedir. Yönetici-Tanrı bağlantısı sürmektedir. Türklerde kağan, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak işleri idare etmekte ve kutsiyet taşımaktaydı. Tanrı'nın izni ve isteğiyle tahtlarına sahip oluyorlardı. Kam Büre Beg'in bir çocuğu olsun diye edilen duanın anlatıldığı kısımda tüm bu motifleri görmek mümkündür:

Kalın Oguz begleri yüz göye tutdılar, el kaldurub duâ eylediler: “Allâhu Teâlâ sana bir ogul versün” dediler. Ol zemânda beglerün alkış, karkış, karkış idi. Duâları müstecâb olurıdı (36a/8-11).

772 Kozmoloji.

Beyrek'in, Egrek ve Segrek'in hikâyelerinin söylem çözümlemesinde detaylı bir şekilde örneklendirildiği üzere, Oğuzların geniş bir kozmolojik bilgileri vardır. Bu bilgiler, mitolojik hikâyeler dâhilinde depolanmış ve kodlanmıştır.

773 Mitoloji.

Belli bir kültürle, toplumla veya kişiyle ilgili mitlerin toplamı olarak görülen mitolojinin; metinlerde, başta Depegöz olmak üzere, izleri takip edilebilmektedir. Mevsimleri, yıldızları, doğayı anlamlandırmaya çalışan insanın mücadeleleri görülmektedir. Deli Domrul'da insanlığın ilk korkularından “ölüm”ün çözümlenmeye çalışıldığı anlaşılır. Şiddetli savaşlar anlatılırken “kıyamet” benzetmesi yapılmaktadır. Bu sahnelerin anlatımı Türklerin “Kalgançı Çak” tasavvuruyla birebir örtüşmektedir. Kalgançı Çak, diğer milletlerin

inanişlarının tersine bir “son” değildir. Kötü olanların yok edilip, dünya düzeninin tekrar rayına oturtulması anlamında yenileyicidir.

774 Ruhçuluk (animizm).

“Doğadaki tüm varlıkların, hem hayvanların hem de bitkilerin ruhları olduğuna inanma” (BSTS) olarak açıklanan ruhçuluk, Oğuzlarda mevcuttur. Ölüm-hayat başlıklarında da belirtildiği üzere doğa-insan özdeşliği vardır. Doğanın canlılığı insanın canlılığıyla aynıdır. Dağlar canlıdır; onlardan hesap sorulur, onlardan bilgi istenir, onlar dayanak olarak görülür. Aynı zamanda yaşamı devam ettirmek için gereken yiyecek ve hayvanların membaıdır. Birinin ölümünün dağlarda gerçekleştiği düşünöldüğünde, dağlara beddua edilir. Doğadaki ögeler aranılan kişiyi vermezse, sonlandırılmakla tehdit edilir.

778 Kutsal yerler ve eşya.

“Kopuz” kutsal bir eşya olarak belirtilmiştir. “Padişahlar Tangrının gölgesidir.” İfadesi bağlamında bakıldığında hanların ve beylerin yaşadıkları yerler, onların eşyaları da kutsiyet kazanmaktadır.

“*Mere kâfir, Dedem Korkud kopuzı hürmetine çalmadum*” dedi. “*Eger elünde kopuz olmasaydı agam başıyçün seni iki pâre kılurıdum*” dedi. (136a/1-3).

779 Kutsal sistemler.

Hanların, tek ve yüce Tanrı’nın yeryüzünde gölgesi sayıldığı Oğuz inanç sisteminde hiyerarşik yapı görülür. Tanrı, han, bey, yaşlılar, anne/ baba- sırasıyla- kutsiyet arz eder. Yapıdaki herhangi bir unsuru saymamak, hiçbirini saymamak anlamına gelir; bütüncüldür. Hepsinin rızasını gözetken “istendik” kişidir.

Pâdişâhlar Tangrının gölgesidir. Pâdişâhına âsî olanun işi râst gelmez (122a/3, 4).

Yücelerden yücesin, yüce Tangrı!

Kimse bilmez necesin, görklü Tangrı!

(...) Birliğüne sığındum,

Azîz Allâh, hocam Allâh, mana meded! (127b/5-9)

Ana hakkı Tangrı hakkı degülmişse, kara polat uz kılıcum tartaydum, gâfillüce görklü başun keseydüm (143a/12, 13)

78 Dini Kuruluşlar.

781 Pratik ve uygulama.

Hikâyelerde; savaşlar öncesi iki rekât namaz kılma (madde 726), sakalı uzun Tat erinin tan vaktinde banlaması (7b/4) dışında dini pratikten söz edilmemektedir.

782 Af dileme, sığınma.

Af dileme ve sığınma da hikâye kişileri doğrudan Tanrı'yı muhatap almaktadırlar. Deli Domrul'un hikâyesi bunun en güzel örneğidir. Ölüm gerçeğini kabullenemeyen Deli Domrul, Azrail tam da onun canını alacakken ölümden kaçış olmadığını idrak eder. Azrail'den af diler fakat Azrail, yaptığı işin Allah'ın emri olduğunu söyler. Bu noktada Domrul, Azrail'in aradan çekilmesini ister ve doğrudan Allah'a yalvarır.

Savaşlardan önce, savaşlar esnasında Tanrı'ya sığınılmakta, varlığı ve birliğine olan inanç tekrar edilmekte, bilerek yahut bilmeyerek yapılan hatalardan af dilenmektedir. Tanrı'ya hitap edilen soylamalarda dini hikâyeler referans gösterilir. Tanrı, varlığını ve birliğini vurgulayan ve kendisinden talepleri olan bu insanların dularını kabul eder. Kimine “kırk erce” kuvvet verir (Emren), kimine “yüz kırk yıl” daha ömür verir (Deli Domrul ve hatunu), kiminin de imkânsız düşmanını yenmesini sağlar (Yegenek). Sığınma dularının başlangıç kısımları benzerdir:

Yücelerden yücesin,

Kimse bilmez necesin,

Görklü Tangrı! (82b/5-6, 86a/9-10)

Yücelerden yücesin,

Kimse bilmez necesin,

Azîz Tangrı (106b/13).

Yücelerden yücesin, yüce Tangrı!

Kimse bilmez necesin, görklü Tangrı! (127b/5-6)

784 Yasaklar.

Beylerin, anne-babaların, yaşlıların, ermişlerin sözlerine riayet çok önemlidir. Bu kişilerin sözlerinden çıkılması, kutsala saygısızlıktır. Onların hakları “Tangrı hakkı” olarak nitelendirilir:

Ana hakkı Tangrı hakkı degülmişseydi (28b/7)

Yigidüm, beg yigidüm! Pâdişâhlar Tangırının gölgesidür. Pâdişâhına âsî olanun işi râst gelmez (122a/3-4).

Ata hakkı Tangrı hakkı olmasaydı (131b/1)

Ana hakkı Tangrı hakkı degülmişse (143a/12)

787 Gaipten haber verme.

Gaipten haber verme işlevi sadece Dede Korkut’a atfedilmiştir. Hikâyelerin giriş kısmında aynen bu sözcüklerle ifade edildiği görülür:

Resûl aleyhis-selâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut ata derler bir er kopdı. Oguzun ol kişi temâm bilicisiydi, ne derise olurıdı, gâybden dürlü haber söyleridi. Hak Teâlâ anun gönline ilhâm ederidi (3a/2-5).

Kazan Han’ın Evinin Yağmalandığı Boyda, Kazan Han ve Karacuk Çoban’ın gördüğü rüyalar da geleceği bildiren cinstendir. Yegenek’in gördüğü rüya da benzer özellikler göstermektedir. Kahramanlar Tanrı tarafından uyarılmaktadır.

79 Dini kuruluşlar.

792 Ermişler.

Gaipten haber verme kısmında verildiği üzere Dede Korkut; Oğuz toplumunun ermişidir, “velâyet issi” (velilik sahibi)dir. Gürcistan’dan gelen haracın azlığına üzülen Kazan Han, ona danışmıştır. Gelen üç hediyein bir alpa verilip karakolluk vazifesi yapmaya gönderilmesi Dede Korkut’un önerisidir ve uygulanmıştır. Ona danışmadan iş yapılmaz, ne emretse kabul görür, sözü tutulur:

Korkut Ata Oguz kavminun müşkilini hall ederidi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınca işlemezleridi. Her ne ki buyursa kabûl ederleridi, sözün tutub temâm ederleridi (3a/8-11).

Korkut Ata’ya düşmanlık edenler, sözünü dinlemeyenler Tanrı tarafından cezalandırılır. Anlaşmazlıklarda elçi odur; Deli Karçar’la ve Depegöz’le anlaşmaya varması için gönderilmiştir. Deli Karçar, Dede Korkut’u dikkate almamıştır. Düşmanlık göstermiştir. Kılıcını indirip Dede Korkut’u öldürecekken kolu taş kesilmiştir. Erginlenme sürecini tamamlayan kişilere isim verilirken o bulunur. Her hikâyenin sonunu “hayır dua”larla bağlayan odur.

796 Kurumlaşmış törenler.

Hikayelerde daima birlikte yapılan “savaştan önce arı sudan abdest alıp iki rekat namaz kılmak” bir dini ritüel olarak görülebilir. Her savaştan önce ve savaşa katılan herkesçe yapıldığı için kurumlaşmış bir törendir. Kâfire karşı kazanılan zaferlerin sonucunda kiliselerin

yıkılması ve yerine mescit yapılması, Peygamber adına *hutbe* okutturulması da bu bağlamda ele alınabilir.

798 Dini cezalar.

Doğrudan dini cezalara metinlerde rastlanmaz. Ancak, “kutsal” görülen kişilere karşı yapılan hataların cezaları dini ceza olarak nitelendirilebilir: *Deli Karçar’ın kolunun taş kesilmesi, Aruz’un öldürülmesi...*

80 Sayılar ve ölçüler.

801 Sayı bilgisi.

Hikâyelerde sayılar yüz bine kadar yer almaktadır. Kazan’ın soylamasında on binden başlanarak yüz bine kadar giden düşman sayısı belirtilir (140b/1-6). Savaşlarda, Oğuz’dan olanların ve düşmanların sayısı bildirilir. Akına gidenlerin yolculuk süreleri “gün” bazında verilir. Tutsaklık süreleri “yıl” bazında sayılarla ifade edilir. Kemiklerin sayısı, hamilelik süresinde ay gün sayıları bilinir. Mesafeler sayılarla ifade edilir. Kişilerin boylarının ve eşya ölçülerinin sayılarla ifade edildiği görülür. Oğuzların sayıları hayatın her alanında etkili biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır.

802 Sayılar.

Hikâyelerde sayılar sıkça kullanılmıştır. “Üç, altı, yedi, dokuz, kırk, altmış, seksen, doksan” gibi formülüstik sayılar görülmektedir. Sayılamayacak, ölçülemeyecek kadar çok olan nesneler için “tag gibi, depe gibi, göl gibi, saymakla dükenmez” ifadeleri yer alır. Oldukça sık kullanılan sayıların bütün örneklerini yazmak yerine belirgin örnekler verilebilir.

Dualardaki sayılar:

Gerçeklerün üç otuz on yaşını (yüz) toldursa yeg.

Üç otuz on yaşunuz tolsun! (4a/12)

Erginlik sayısı:

On beş yaş

Vücutla ilgili sayı:

On ikice sünücek, koşa (çift) badem sığmayan tar ağız, üç yüz altmış altı alp (bir yıldaki gün sayısı, vücuttaki kemik/ damar sayısı), on parmak...

Sınırlandırıcı sayılar:

Yedi dere kohuların dilkü bilür (4b/4).

Karılar dört dürlüdür (5b/5)

Zenginlik göstergesi sayılar:

Toksan başlu ban evler, toksan yerde ala ipek kâlî, seksen yerde badyalar, on bin koyun...

Oğuz alplarının ve düşmanların sayıları:

Üç yüz/ beş yüz yigit, toksan tümen genç Oguz, yigirmi dört sancak begi, altmış bin/ on altı bin/ on iki bin/ yedi bin/ altı yüz kafir, otuz tokuz yoldaş iki argış...

Beden, uzuv ölçüsü sayılar:

Bıyığın ensesinde yedi yerde düğen, altmış ögeç derisinden kürk eylese tobuklarını örtmeyen...

804 Ağırlıklar ve ölçüler.

Uzunluk, mesafe, ağırlıkla ilgili ölçülere metinlerde rastlanmaktadır:

Mesafe ve toprak ölçüsü:

On belen yer, yedi ağaç yer.

Boy ölçüsü:

Altmış tutam gönder, altmış arşun kamet, altmış tutam sur cıda.

Ebat belirten ölçüler:

Üç yaşar tana derisinden sapan, altmış ögeç derisi kürk, altı ögeç derisi külâh, üç keçi tüyünden sapan kolu, bir keçi tüyünden çatlaguç.

Derinlik bildiren ölçüler:

Dört parmak denlü zahm, altı parmak derinliği zahm.

Ağırlık ölçüleri:

Altmış batman gürz, on iki batman taş.

805 Zamanın ölçülmesi.

Hikâyelerde zamanla ilgili pek çok ögeye rastlamak mümkündür. “Çağ” sözcüğü zaman anlamında kullanılmaktadır. Zaman sözcüklerinin kimi, hikâye toplumunun bildiği varsayılan zamanlardır; ancak “belirsiz” sözcüklerle ifade edilirler:

Bir nece müddet, bir gün, ol zemânda, birkaç zemân, ol vakt, Oguz zemânında, bir gün, günlerde bir gün...

Mevsimler ve günün belirli saatleriyle ilgili özel kullanımlar yer alır:

Yazın, güzün, sabah, öylen, ahşam, dün, alar sabah...

Hikâye içi zamana işaret eden kullanımlar vardır:

Üç yılıdak, yedi gün yedi gece, beş yaşına girdi beş yaşından on yaşına girdi on yaşından on beş yaşına girdi, on altı yıl, negâhî, evvel, hemân, emdi, nâgâh, , kırk gün, bu gece, tan atdı gün togdı, yedi gün, böyle degeç, ol gece...

Tasvirlerle bezeli, sanatlı zaman ifadeleri görülür:

Salkum salkum tan yelleri esdüğinde, sakallu bozaç torgay sayradukda...

82 Doğa ve insan konusunda yaygın bilgi.

Doğa ve insan konusundaki yaygın bilgilerin atasözlerinde yer aldığı görülmektedir. Konuyla ilgili başlıklara bilhassa kitabın başlangıcında sıra sıra verilmiş olan atasözleri, ilgili oldukları konulara göre yazılacaktır.

821 Hava.

Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz

Yapagulu gökçe çemen güze kalmaz.

822 Fizik.

Ölen âdem dirilmez

Çıhan cân gerü gelmez

Örleşüben sular taşsa deniz tolma

823 Coğrafya.

Kül depecük olmaz.

Yedi dere kohuların dilkü bilür.

824 Botanik.

Yalınız yigit alp olmaz, yavşan dibi berk olmaz.

At yemeyen acı otlar bitmese yeg.

Getdükde yerün otlakların geyik bilür.

Kelez yerler çemenlerin kulan bilür.

825 Zooloji.

Kara eşek başına uyan ursan katır olmaz.

Kazaguca binmeyince yol alınmaz.

Sarb yöririken kazılık ata nâmerd yigit binebilmez.

Getdükde yerün otlakların geyik bilür.

Kelez yerler çemenlerin kulan bilür.

Ayru ayru yollar izin deve bilür.

Yedi dere kohuların dilkü bilür.

Dünle kervân göçdügin torgay bilür.

Eriün ağırın yeynisin at bilür.

Agır yükler zahmın katır bilür.

Yanaşub yola girende kara bugur görkli.

827 Fizyoloji.

Ata adını yöritmeyen hoyrad ogul ata belinden enmese yeg, ana rahmine düşince togmasa yeg.

Ogul kimden olduğun ana bilür.

Ne yerde sızılar varısa çeken bilür.

Gâfil başun ağrısın beyni bilür.

Dulumından ağarsa baba görkli, ag südin toya emzirse ana görkli.

829 Sosyoloji.

Gönlin yüce tutan erde devlet turmaz.

Yad oglin saklamagıla ogul olmaz, böyüyende salur geder, gördüm demez.

Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz.

Eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dôt olmaz.

Kara polad uz kılıcı çalmayınca karîm dönmez.

Er mâlına kıymayınca adı çıkmaz.

Kız anadan görmeyince öğüt almaz, ogul atadan görmeyince sofrâ çekmez.

Ogul dahı neylesün, baba ölüb mâl kalmasa? Baba mâlından ne fâyide, başda devlet olmasa?

Konugı gelmeyen kara evler yıkılsa yeg.

Ata adını yöritmeyen hoyrad ogul ata belinden enmese yeg, ana rahmine düşince togmasa yeg. Ata adın yöridende devletlü ogul yeg.

Yalan söz bu dünyada olınca olmasa yeg. Gerçekleriün üç oyuz on yaşını toldursa yeg.

Kolca kopuz götürüb elden ele begden bege ozan gezer, er cömerdin er nâkesin ozan bilür.

Sağış güninde ayne görkli, ayne günü okınanda kutbe görkli, kulak urub dinleyende ümmet görkli, minârede banlayanda fakı görkli.

Dizin basub oturanda helâl görkli.

Yanal ala ev yanında dikilse gerdek görkli, uzunca tenefi görkli.

83 Cinsiyet.

831 Cinsellik.

Oğuzlarla ilgili kısımlarda cinsellik, evlilikle paralel durumdadır. Evlenme niyeti/ nişan yahut evlilik içinde görülmektedir. Metinlerden Oğuzlarda cinsellikle ilgili şu ifadeler örnek verilebilir:

Beyrek üç öpdi, bir dişledi, “Düğün kutlu olsun hân kızı!” deyü barmagından altın yüzügi çıkardı, kızun barmagina geçürdi (42a/2-4).

Üç öpüb bir dişleyüb altın yüzügi barmaguna geçürmedümmi? Sevişdüğün Bamsı Beyrek men degülmüyem? (60a/10-12)

Koç yigidüm, şâh yigidüm,

Tatlu damag verüb sorışdugum,

Bir yasdukda baş koyub emişdüğüm (85b/7-8).

Kâfirlerin dâhil olduğu kısımlarda, cinsellik ile ilgili söylemin daha açık ve farklı olduğu görülür. Kâfir kızlarıyla maceralarından bahsedilen Alp Evren ve Trabzon tekürünün kızı Selcan Hatun’la ilgili ifadeler böyledir:

Kırk cübbeye bürinüb otuz yedi kale beginün mahbûb kızlarını çalub

Bir bir boynın kucan, yüzinden tudagından öpen

Eylik Koca oğlu Alb Evren (33a/10-13).

Kan Turalı nikâbın serpdı. Kız köşkden bakarıdı. Tar kıllığı boşaldı, kedisi mavladı, avsıl olmuş tana gibi agzının suyu akdı (92a/3-5).

Ala yorgan içinde senünile tolaşmadum,

Tatlu damag tatubanı sorışmadum

Al duvagum altından söyleşmedüm.

Tez sevdün tez usandun, kavat oğlu kavat! (101a/2-7)

Iragından yakınından gelişdiler, gizlü yaka tutuban yiyleşdiler, tatlu damag verüben sorışdılar (102a/6-7).

Cinselliği evlilik dışında yaşayanlara toplumda iyi gözle bakılmamaktadır. Evlilik dışı ilişkiler yaşayan kadınlara “oynaşlı” dendiği anlaşılmaktadır. Bu kişiler toplumun seçkin tabakasından olmamalarıyla dikkat çekicidir. Banı Çiçek’in iki dadısı da böyle görülmektedir, biri kısırdır biri de aşırı iştahlıdır:

And içmişem kısır kısrağa bindüğüm yok

Karavata vardugum yok.

Evünüiz ardında sarvanlar sana bakar, ağlar,

Büldür büldür gözlerinün yaşı akar.

Sen anlarun yanına vargıl,

Murâdunı anlar verür, bellü bilgil (58b/3-6).

And içeyim bu gez, boğaz kısıraga bindüğüm yok,

Binübeni karavata vardugum yok.

(...) Senün adun kırk oynaşlı Bogazca Fâtima degülmiydi?

Daha aybun açaram, bellü bilgil (58b/13-59a/3).

832 Cinsel uyarma, uyarılma.

Selcan Hatun’un Kan Turalı’yı gördüğündeki hâlinin tasviri cinsel uyarılma içeriklidir:

Kan Turalı nikâbın serpdı. Kız köşkten bakarıdı. Tar kıllığı boşaldı, kedisi mavladı, avsıl olmuş tana gibi agzınun suyu akdı (92a/3-5).

833 Cinsel birleşme.

Hikâyelerde “gerdek” denerek, toplumsal kurallara uygun bir cinsel birleşme ima edilmektedir. “Murad ver-, murad al-” kalıp kullanımları, cinsel birleşme anlamına gelmektedir.

Murâd ver, murâd al, andan get, yigidüm (132b/13).

84 Çoğalma.

842 Gebe kalma.

Kısırlık, Tanrı tarafından lanetlenmiş olmanın işareti olarak görülmektedir. Dirse Han oğlu Boğaç Han ve Bamsı Beyrek boylarında “kısırlık” kavramı görülmektedir. Çocuk sahibi olmanın bu kadar önemsendiği bir toplumda şüphesiz “gebe kalma” da önemlidir. Banı Çiçek’in gebe kalamayan dadısı Kısırcı Yenge’nin hem ona verilen adla hem de “kısır kısarak” benzetmesiyle ortaya konur.

Çocuk isteyen bireylerin yapması gerekenler açıktır: halkı yedirmek, içirmek, sıkıntısı olanları sıkıntısını gidermek vb. Bu yolla Tanrı memnun edilecek ve lanet ortadan kalacaktır, bir çocuk sahibi olunabilecektir.

843 Gebelik.

Gebelik, hikâyelerde “hâmile ol-, yüklü ol-” sözleriyle ifade edilir. Gebe kalamayacak yaşta olmak için “karı-” sözü kullanılır. Gebelik hakkında süreç ve süre açısından yeterli bilgi vardır. Dokuz ay on gün süren gebelik, açıkça belirtilir:

Ata adını yöritmeyen hoyrad ogul ata belinden enmese yeg, ana rahmine düşince togmasa yeg (4a/9).

Tokuz ay tar karnumda götürdüğüm ogul!

On ay deyende dünyaya getirdüğüm ogul!

Tolaması beşikde beledüğüm ogul! (28a/8-11)

846 Doğum sonrası bakım.

Doğum sonrası bakımın temelde annelerce yapıldığı hikâyelerin hemen hepsinde yer almaktadır. Yöneticilerin çocuklarının doğar doğmaz “daye”lere (dadi) teslim edilerek çocuğun bakımında anneye yardımcı olunduğu görülmektedir:

Bir nece müddetten sonra bir oğlan togurdu. Oglancugını dâyelere verdi, saklatdı (9b/4-6).

85 Bebek ve çocuk.

851 Çocuğun toplumsal yeri.

Çocuk, Oğuz toplumu için Tanrı’nın onlardan memnun olduğunun işaretidir. Boğaç Han’ın hikâyesinde, çocuksuz beylerin ayıplandığı görülür. Simgesel kısıtlamalarla çocuk sahibi olmaya yönlendirilirler. Çocuğu olmayanlar, Tanrı tarafından lanetlenmiş olarak vasıflandırılırlar. Çocuk; her zaman olumlu görülen, istenen, varlığından övünç duyulan bir varlıktır. “Güçlü belin kuvveti”dir, “dilek ile güç ile bulunan”dır. Milletin devamlılığının, devletin sağlamlığının teminatıdır. Atanın adını yürütecek, hanına hizmet edecek kişidir çocuk:

Bay Büre Beg eydür: “Belî, budur, menüm dahı oğlum olsa Han Bayındırın karşusın alsa, tursa, kullık eylese men dahı baksam, sevinsem, kıvansam, güvensen.” (36a/4-7).

Bir çocuk sahibi olabilmek için kişilerin maddi varlığından ciddi anlamda fedakârlık etmesi gerekmektedir. Açları doyurmak, borçluları borcundan kurtarmak, kıyafeti olmayanları

giydirmek gibi sosyal yardımlar yapılmalı; kuru çaylara sular salınmalı, dervişlere adaklar adanmalı; dağ gibi etin yığıldığı, göl gibi kırmızın sağdırıldığı büyük şöenler verilmelidir. Sosyal eşitliğe yapılan bu hizmetlerden sonra, insanların memnuniyeti Tanrı'yı da memnun edecektir. Şöleni veren kişi de muradına erecektir.

Dresden Nüshasındaki 12 boyun 9 tanesinin başlığında “oglu” ifadesi yer almaktadır. Hikâyeler, soy bağı ile kurulmaktadır. Oğulların maceraları nesilden nesile aktarılmaktadır. Kız evlat ve erkek evlat arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi için de duyulan sevinç aynıdır. Kızı olanlar, erkek evlat istemekte; erkek evladı olanlar kız evlat istemektedir. Hiç çocuğu olmayanların ilk talebi “ogul” olmaktadır. Çünkü beyler, öncelikle adlarını teminat altına almak istemektedirler. Çocukları söz konusu olduğunda, toplumdaki bütün bireyler oldukça hassastır. Çocuklarının başlarına gelebilecek sıkıntılarda daima hazır ve gözü pektirler. Sonuç olarak, Oğuzların içinde en önemli unsurun “çocuk” olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çocuklara değer verilmekte, bakımları kusursuzca yapılmakta, sosyalleşmeleri sağlanmaktadır. Anne-babaların ebeveynlik görevleri, ömürlerinin sonuna kadar devam etmektedir.

852 Çocukluk çağı törenleri.

Çocukluk çağlarında bireylerin “üstün” davranışları şöenlerle kutlanmaktadır. İlk eğitim sayılabilecek “av” merasimleri sonunda da anneleri tarafından toy düzenlenmektedir. Çocuklar dünyaya geldiklerinde bezirgânlar onlar için hediyeler ısmarlanmaktadır. Çocuklar için kurbanlar kesilmektedir:

Togduğunda tokuz buğra öldürdüğüm aslan ogul! (83b/4, 5)

Kültürün merkezi olarak bilinen “değer”ler, çocukların farkında olmadan öğrendikleri ilk kültür öğeleridir ve gelişim psikologlarına göre çocukların değerler sistemi on yaşlarında son hâlini almaktadır. Bundan sonra değerlerde değişiklik yapmak oldukça zordur (Kartarı, 2016, s. 96). Oğuzların bu bilimsel gerçeğe uygun davranışları benimsemiş oldukları, çocukların değer eğitimlerini 15 yaşına kadar tamamladıkları görülür.

853 Bebeğin beslenmesi.

Bebeğin beslenmesi annesi tarafından, anne sütüyle sağlanmaktadır. Anne sütünün yetmediği durumlarda (Depegöz örneğinde olduğu gibi), sütannelik yapan dadılar işe koşulmaktadır. Annelerin sütü gerektiği miktarda emzirmesi salık verilir, emzirme özendirilir:

Ag südin toya emzirse ana görkli (5a/13).

Anne sütünün besleme özelliğinin yanı sıra “tılsımlı” bir yanı vardır. Her iki özellik de hikâyelerde yer alır:

Kesilsün oğlan emen süd tamarum, yaman sızlar (14a/8).

Berü gelgil, ag südin emdügüm kadunum ana! (16a/4)

Kurımışça göğsümde südüm oynar (70b/5).

Tolab tolab ag südimi emzirdügüm ogul! (84a/13-84b/3)

854 Bebek bakımı.

Bebek bakımı konusunda sınırlı bilgi yer almaktadır:

Tolaması beşikde beledügüm ogul! (28a/11)

856 Çocuk gelişmesi.

Çocukların gelişmesi, hikâye içi zamana göre ortaya konmaktadır. Yıllar sürececek süreçler “Eyegülü ulalur, kaburkalu böyür.” gibi kalıp ifadelerle belirtilir, zaman hızla geçer:

Bay Bürenün oğlu beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on beş yaşına girdi (37a/3, 4).

Meger, hânım, Kazılık Koca tutsak olduğu vakt oglancuğı varıdı, bir yaşındaydı. On beş yaşına girdi, yigit oldu (103b/13-104a/1).

857 Çocukluk faaliyetleri (oyunlar).

“Aşık” oyunu, hikaye çocuklarının oyunlarından. Savaşçılığa hazırlayıcı “buta atmak, ava gitmek” gibi faaliyetler de bu kapsamda yer alır. “Sohbet, dernek” gibi toplantılarda çocukların da yer aldığı görülmektedir.

86 Toplumsallaştırma.

861 Öğretim teknikleri.

Hikâye çocuklarının, pek çok öğretim tekniğiyle yetiştirildikleri görülür. Boğaç Han, meydanda boğayla baş başa kaldığında *sözlü uyarı* dışında müdahale olmamıştır. Birey öğrenmeye doğrudan maruz bırakıldığı için *yaparak-yaşayarak* öğrenme örneğidir.

Kazan Han Uruz’u ava götürerek savaş *benzetimi* yapmak istemiştir. Av esnasında düşmanların saldırısı gerçekleşmiştir. Düşman gelirken Kazan Han ve Uruz arasında *soru-cevap* tekniğiyle öğrenme görülür. Bu durum genel anlamda *sosyal öğrenmeye* örnektir. Bir aslan tarafından büyütülen Basat, obasında durmamakta ve sürekli aslan yatağına geri dönmektedir. Bu noktada Dede Korkut devreye girmiş ve “*Oglanum, sen insansın, hayvânıla musâhib olmagıl. Gel, yahşı at bin, yahşı yigitlerle eş yort.*” sözleriyle sorunu çözmüştür. Ona “Basat” adını vererek (109a/6-9), toplumdaki yerini sabitlemiştir. Bu durum da *sosyal*

öğrenme olarak örneklendirilebilir. Kan Turalı hikâyesinde, “evlenilecek kız”ı arama işinin nasıl yapılacağı anlatılmaktadır. Kanlı Koca, kısa sürede aramasını sonlandıran oğluna “*Hey ogul, kız dileyü varan böyle varmaz.*” der ve yapılması gerekenleri kendisi yaparak göstermiş olur. *Model alarak öğrenme* örneğidir.

Atasözleri, toplumun en önemli öğretim materyali olarak sıkça kullanılmaktadır. Hikâyelerin giriş kısmının atasözlerine ayrılmış olması bunun en temel göstergesidir. Her hikâye, bir atasözünün örnek olay yöntemiyle anlatılmasını kapsamaktadır. Dernek ve sohbetlere çocukların katılması ve edindikleri bilgiler sosyal öğrenmeyle açıklanabilir. Buta atmak, güreşmek, çevgan, aşık oyunları vb *etkinliklerle öğrenmenin* daha eğlenceli hâle getirilerek savaş tekniklerinin öğretiminin amaçlandığı söylenebilir.

865 İsteddiğini elde etme.

Çocuklar, “önemli, riskli” bir eylemi gerçekleştirmeye karar verdiklerinde ebeveynler, eylemin olası sonuçları hakkında onları uyarmaktadır. İlk amaç, eylemden vazgeçirmektir. Çocuğun kararlılığının ölçülmesi anlamına da gelen bu aşamadan sonra aile rıza göstermekte ve dualarla çocuklarını desteklemektedirler. Günlük, sıradan olgularla ilgili bir veri bulunmamaktadır. Kahramanın erginlenme sürecine işaret eden büyük olaylarda aileler “yol gösterici, uyarıcı” görevi yapmaktadır. Nihayetinde kararı veren ve uygulayan “birey” olarak çocuktur. Bu nedenle de Oğuz çocuklarının kendilerine güvenleri yüksek, kararlı, saygılı bireylerdir.

Çocukluktan erginliğe geçiş arasındaki birey; yapması gereken, üzerine düşen şeyi “namus” olarak adlandırmaktadır. Namusu olarak gördüğü eylemi gerçekleştirmediğinde toplum tarafından ayıplanacağını düşünmektedir. Sosyal yaşamın, bireyin istediğini elde etme eğitimine gizil bir katkı sağladığı görülmektedir. Sosyal yaşam içinde kabul görme isteği, amaca ulaşmak için “motivasyon” unsurudur:

Kan Turalı eydür: “Baba, bu sözi sen mana dememek gerek idün. Çünki dedün elbetde varsam gerek. Başuma kahınç, yüzüme tohınç olmasun. Kadun ana, beg baba, esen kalun.” dedi. (...) gördiler ki nâmûs için beklemez, eytdiler: “Ogul, ugurun açık olsun. Sag esen varub gelesin.” dediler (89b/3-6, 90b/3-5).

866 Bağımsızlık eğitimi.

Oğuzların yaşamı, hareketli olmayı ve sürekli hazır durumda bulunmayı gerektirmektedir. Düşmanlar her fırsatta karşılarında belirmektedir. Küçük yaştan itibaren çeşitli yollarla savaş eğitimi alan çocuklar, ergin yaşlarında eğitimin sınavı niteliğinde bir savaşa/ mücadeleye dâhil olmaktadır. Savaşın ve mücadelenin amacı, bağımsızlığı/ bireysel

varlığı korumak üzerinedir. Bu nedenle bağımsızlık eğitiminin *yaparak-yaşayarak öğrenme* yoluyla edinildiği söylenebilir.

867 Görgü eğitimi.

Görgü eğitimi çekirdek aile içinde, evde başlamaktadır. Oğuzların her bireyi, toplumsal hayatla sıkı sıkıya bağlı bir yaşam stili benimsemiştir. Toylar, şölenler, yaslar, dernekler, sohbetler, avlar toplu olarak yapılan eylemlerdir. Bütün toplu eylemlerin içlerinde kendi kuralları vardır. Çocuklar, sosyal yaşamın her etkinliğinde yer alarak görgü kurallarını doğrudan maruz kalarak öğrenmektedirler. Eksik bilgilerinin bulunması durumunda çocuklar, büyükleri tarafından sözlü uyarılarla yönlendirilmekte ve tamamlanmaktadırlar.

868 Becerilerin öğretilmesi.

Becerilerin bireyler öğretilmesi, aile ve toplum işbirliği içinde sağlanmaktadır. Anne-babalar çocuklarına örnek olmakta; toplum içindeki yarışmalar, oyunlar ve eğlenceler yoluyla beceriler ortaya konmakta ve geliştirilmektedir.

869 İnançların öğretilmesi.

İnançlar sözel olarak ve yaşayarak öğrenilmektedir. Soylamalarda inanç öğelerini içeren, dini hikâyelere telmih yapan kısımlar bulunur. Her hikâyeden sonra hayır dua edilmesi de aynı amaca hizmet eder. Zira bu hikâyeler, sözlü gelenekle günümüze ulaşmıştır ve insan toplulukları içinde birincil amaç yeni nesli bilgilendirmek olduğundan, çocuklar asıl hedef kitledir. Atasözleri, bütün diğer değerler gibi inanç değerlerini de içermektedir:

Allâh Allâh, demeyince işler onmaz.

Kâdir Tangrı vermeyince er bayımaz (3a/12, 13).

Agız açub öger olsam üstümüzde Tanrı görkli.

Tanrı dostı, dîn serveri Muhammed görkli.

Muhammediün sag yanında namâz kılan Ebû Bekr-i Sıddîk görkli.

Âhır sıpara başıdur, Amme görkli, hecesinleyin düz okınsa Yâsîn görkli (...) (4b/11-5a/11).

87 Eğitim.

871 Eğitim sistemi.

Oğuzların eğitim sistemi, aileden başlayarak toplum içinde geliştirilen bir yapı arz etmektedir. Aileler, temel eğitimi vermekte; sosyal hayata doğrudan dâhil olan bireyler mesleki, dini, davranışsal vb pek çok bilgiyi toplumsal yaşantılarında tamamlamaktadırlar.

Etkileşim ve iletişimin tüm imkânlarının doğal olarak kullanıldığı bu eğitim sürecinde kalıcı öğrenme sağlanmaktadır. Eğitimi tamamlayan erkekler “er” olmakta, “eş, at, ad, taht” sahibi olabilmektedirler. Edindikleri bu unsurlar, bir nevi diplomadır. Diplomasını alan birey yeni bir eğitim kurumu yani aile kurup çocuk sahibi olur ve eğitim zincirine “öğretici” olarak devam eder.

88 Delikanlılık, erginlik ve yaşlılık.

881 Buluğa erme, erişirme.

Toplumdaki bireyler 15-16 yaşlarına kadar “çocuk” statüsünde yer almaktadırlar. Bu statünün değişmesi için bireyin “var oluş”unu ortaya koyduğu zorlu bir sınavdan hakkıyla çıkması gerekmektedir. Baş kesmesi, kan dökmesi lazımdır. Bir hüner yahut zafer sonucu erginlenme ispat edilmektedir. Birey; toplumun yetiştirdiği, emek verdiği, sorumluluğunu üstlendiği çocuk pozisyonundan çıkarak toplumun sorumluluğunu, güvenliğini, huzurunu, geçimini sağlaması beklenen birey konumuna yükselmektedir. Varlık göstermek, varlık sahibi olmak için önkoşul olarak sunulmaktadır. Evlilik yapmak, ad ve at sahibi olmak, hanın hizmetinde bulunabilmek için “erginlenme süreci” tamamlanmış olmalıdır. Bu süreci on altı yaşına gelmesine rağmen tamamlayamamış olan bireyler, ailelerine üzüntü olmakta, onlarda kaygı uyandırmaktadır. Boyun gerçek üyesi statüsüne sahip olabilmesi için bireyin; fiziksel ve manevi sağlığına, maddi ve ailevi refahına, sosyal ve çalışma aktivitesine erişmiş olması gerekmektedir (Lvova vd., 2013, s. 134).

882 Delikanlıların statüsü.

“Yigit, yigitecük” olarak adlandırılan delikanlılar toplumun taze kanı, gelecek umudu durumundadırlar. Genç nüfusun sayısının artırılması önemsenmektedir. Her bir delikanlı yeni bir aile, yeni bir asker olarak toplumun gücünün artmasını sembolize eder.

885 Erginlik çağı.

Hikâyelerde erginlik çağı, on altı yaştan sonrasını ifade etmektedir. İstendik özelliklerle donanmış, rüştünü ispat etmiş kişilerin en verimli çağıdır. Ana dilinin temelleri ilk 15 yılda atılır; sonraki 15 yıl onun üzerine kurulan bina, daha sonraki 15 yıl ise, yapılan binanın (düşünce/ davranış kontrol merkezi, iman/ sezgi evi) döşenmesi, bezenmesi, zenginleştirilmesi yıllarıdır denebilir. Buna bağlı olarak kişiler, ilk 15 yılda düşüncenin ve dilin geliştirilmesi için tanınan imkânlar ölçüsünde, “iç denge” kurmanın sonuçları “mutlu olma ve mutlu kılma” olan bir “benlik” ve “kimlik” sahibi olurlar. Bu çağı dil ve düşünce evlerinde yanlışlık ve eksikliklerle tamamlayanlarda kararsızlık, kendisiyle ve çevresiyle

çatışma hâlinde olma, yetersizliğine inanış, teşhircilik derecesindeki hırs/ öfke ve inat görülür (Tural, Düşünmek, Eleştirmek ve Eleştirilmek Bir ihtiyaçtır, 2000, s. 4). Bu nedenle ilk 15 yıl bilimsel olarak da çok önemlidir. Aile ve toplumca senkronize olarak verilen emek ve eğitimin meyvelerinin alındığı dönemdir. İnsanın ilk gereksinimi olan “güvenlik” için bir nefer daha hizmet etmektedir. Soyun devamı garantilenmiş, bir “bey” daha kazanılmıştır. Düşman saldırılarına karşı orduya bir güç daha eklenmiş olacaktır.

Erginlik çağındaki birey, kurduğu aile yoluyla çocuk yetiştirerek eğitime katkı sunacak, devletin devamlılığına hizmet edecektir. Erginlik çağındaki bir bireyin işlevlerini yerine getirmemesi, çocuklar tarafından dahi eleştirilebilmektedir. Büyüklere saygıyı elden bırakmaması gereken çocukların, bu yöndeki çıkışları hoş görülmekte ve dikkate alınmaktadır. Kazan ve Uruz diyalogu bunun çok güzel bir örneğini sunar:

Kazan eydür: (...) “On altı yaş yaşladun. Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın, yay çekmedün, oh atmadun, baş kesmedün, kan dökmedün, Kalın Oguz içinde cüldi almadun. Yarınki gün zemân dönüb ben ölüp sen kalıcak tâcum tahtum sana vermeyeler deyü sonumı andum agladum, ogul.” (64a/12-64b/8).

Uruz burada (...) eydür: “A beg baba, devece böyümişsin, köşekçe aklun yok. Depece böyümişsin, tarıca beynün yok. Hüneri ogul atadanmı görür öğrenür, yohsa atalar oguldanmı öğrenür? Kaçan sen beni alub kâfir ser-haddına çıkardun, kılıç çalub baş kesdün? Men senden ne gördüm, ne öğrenem?” dedi. *Kazan Beg (...) eydür: “A begler, Uruz hûb soyladı, şeker yedi. (...) Men bu oğlanı alayın, ava gedeyin. Yedi günlük azığıla çıkayın. Oh atduğum yerleri, kılıç çalub baş kesdiğüm yerleri göstereyim. (...) Sonra oglana gerek olur, a begler!” dedi (64b/8-65a/7).*

886 Yaşlılık.

Yaşlılık, eylemlerin hızının değil etkililiğinin beklendiği bir çağıdır. Çocukluk, erginlik çağlarından edindiği tecrübe ve bilgilerle yeni nesili yönlendirmesi gereken grup, yaşlılardır. Saygı ve değer görmekte, topluma “değer”ler açısından hizmet etmektedirler. Çocukluk “umut”, erginlik “devamlılık”, yaşlılık ise “tutarlılık ve yönlendirme” işlevindedir. Yaşlılıkla ilgili bilgilere 291. ve 561. maddelerde de değinilmiştir.

887 Yaşlıların hayatı.

Yaşlılar, danışma merkezi olarak konumlanmışlardır. Geçirdikleri yılların özünü yeni nesillere aktarmakta, öngörülerıyla onları doğru yola yönlendirmektedirler.

888 Yaşlıların görevi.

Yaşlıların görevi; savaş zamanlarında alplar gittiğinde obaya sahip çıkmak, çocuklara ve erginlere danışmanlık yapmaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada birincil amaç Türk dünyasının şaheserlerinden Dede Korkut Hikâyelerinin ve bu bağlamda diğer kurucu metinlerin anlaşılmasına katkı sağlanmasıdır. Söylem çözümlemesi ile Dresden Nüshasında yer alan on iki hikâye incelenmiş; sosyal, kültürel, tarihsel verilere ulaşılmıştır. Hikâyelerin içeriğinden ortaya çıkarılan çeşitli bilimlere (örneğin astronomi) ait verilere dair bir çalışmaya rastlanmamış olması, metinlerin derin yapısının yeterince anlaşılmadığını düşündürmektedir. İslamiyet’e, yazılı edebiyata geçişin özellikleri söylem üzerinden açıkça ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eserin dönemsel özelliklerinin “mitik” dönemi de kapsayan, geniş bir evreni olduğu görülmüştür. Mitik eksenin üzerine önce Tengricilik (İslamiyet öncesi), ardından da Müslümanlığın içerdiği kavram ve bilgilerin eklemlendiği; her bir kavram alanının da metinlerde varlığını kesintisiz sürdürdüğü belirlenmiştir. Her edebî eser doğrudan kültürle ve sosyal hayatla ilgilidir. Ancak, Dede Korkut Hikâyelerinde bundan daha fazlası görülmektedir. Astrolojik olayların, bilgilerin günümüz bilimindeki kadar bilindiği ve yaşamın içinde etkin biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Olağanüstülük gösteren olayların ve kişilerin, insanların çaresiz ve yetersiz kaldığı durum ve olaylara karşı birer simge olarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal rollerin, hiyerarşinin, yönetim anlayışının, sosyal devlet anlayışının her bir ayrıntısı metinler içinde bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak verilmiştir. Çeşitli ilkyardım verileri, savunma mekanizmaları, ölümcül yaralar, zorluklarla baş etme yolları karakterler üzerinden ortaya konmuş; tıp, psikoloji bilim alanlarında da toplumun yetkinliği gösterilmiştir.

Hikâyeleri “anlama ve yorumlama” aşamalarını tamamlayan her bireyin pek çok bilim alanındaki yeterliklerine katkı sağlaması öngörülmektedir. Bugüne değin edebî, eğitimsel, kültürel alanlar açısından araştırılan hikâyelerin; antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, kamu yönetimi, astroloji, astronomi, psikoloji, sağlık bilimleri alanlarında da kaynak vazifesi gördüğü ve araştırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Kadim bilgi içeriklerinin “bilginin birikimsel” ilerleyişi ilkesine bağlı olarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Tecrübi bilgi, bilimsel bilgidir. Hikâyelerde tecrübi bilgiler zemine yerleştirilmiş, olaylar ve kişiler kurgulanarak bilgiler örneklendirilmiştir.

Hâkim ideolojinin “Oğuz” çatısı etrafında kavramlaştırıldığı ortadadır. İdeolojilerin toplumları birleştiren, bir ülkü etrafında biraraya getirerek güçlü kılan yanı hikâyelere temel alınmıştır. Bireyden topluma, toplumdan bireye sürekli bir akış görülmektedir. Bu dönüşümlü sahada birey ve toplum birbirini bütünlemekte ve istedik vasıflarla donanmaktadır. İnanç özellikleri, toplumun her eyleminde belirleyici ve yönlendirici olmakla birlikte devletin işleyiş mekanizmasına dâhil edilmemektedir. Devletin işleyişi için her bireyin ihtiyaçları dikkate alınmakta, giderilmektedir. Çağımızın insan merkezli düşünsel yapısının, hikâye toplumunda bundan çok daha önce tesis edildiği ve uygulandığı görülmektedir. Eğitim; “sağlam” temellerle ve belirli kıstaslar dâhilinde kurulabilen “aile”de başlatılmakta, toplumun diğer mekanizmalarıyla devam ettirilmektedir. Bütün mekanizma, bir anlamda toplumun devamlılığı demek olan “çocuk” üzerine kuruludur. Çocuklara birey olarak değer verilmektedir, ancak birey erginliğine erişmesi için de düzenekler hazırlanmaktadır. Çağdaş anlayışta, bireyin zorluklarla mücadelesinde, çok gerekmedikçe müdahale edilmemektedir. Hikâyenin kadim toplumunda da düzen böyledir. Birey, güçlülere karşı uyarılır ve tecrübi bilgilerle ona yollar gösterilir; ancak mücadelesi izlenir, ona müdahale edilmez. Günümüzde “eski”ye çeşitli şekillerde dönüşler söz konusudur. Kıyafet ve eşyalarda “retro, etnik” sıfatlarıyla, gıdada “organik, eski tohum vb.” sıfatlarla, kişisel gelişim için “kadîm öğretiler” ifadeleriyle etiketlenen kavram ve nesnelere gittikçe artan bir merak ve talep görülmektedir. Dede Korkut Oğuznameleri’nin özellikle “değerler” ve “eğitim” noktalarında güncelliğini koruyan içeriğinin çağımız toplumunun her yaş grubundan bireylerine tanıtılması, iletilmesi gerekmektedir.

Öneriler

Dede Korkut Oğuznameleri’nin söylem çözümlemesinin yapılması ve hikâyelerde yer alan kültürel kimlik kodlarının ortaya konmasına ilişkin olarak araştırmacı tarafından tespit edilen öneriler aşağıdaki gibi sırayla belirlenmiştir.

1. Tüm veri ve bulgular göstermektedir ki, Dede Korkut Hikâyeleri öncelikle bir “bilgi kaynağı”dır.

Hikâyeler genellikle; destansı ögeler barındıran, Türklerin belli bir dönemdeki yaşantılarını anlatan özellikleriyle bilinmektedir. Oysa kozmolojik, eğitsel, sosyolojik, biyolojik, stratejik pek çok bilginin kaynağı durumundadır. Bilimsel bilgiler günümüz okurunca daha iyi anlaşılmalı ve kullanıma alınmalıdır. Metinlerin içerik zenginliği göz önüne alınarak pek çok disiplin tarafından ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

2. Hikâyelerin iletileri geçerliliğini sürdürmektedir, çağımıza adapte edilmelidir.

Son yıllarda; bir toplumu meydana getiren bireylerin yaşam içerisindeki davranışlarını sorgulayan, insanları olumlu yönde destekleyen ve daha yaşanabilir yarınlar için insanda bulunması gereken evrensel değerlerin nesillere aktarımı amacıyla “değerler” eğitimi üzerinde durulmaktadır. Tüm dünyada ve ülkemizde, eğitim yaşantısına dâhil edilen, müfredata katılan birbirinden farklı “değerler eğitimi” programları mevcuttur. Değerler, tutumlara ve davranışa yol gösteren ve bunları belirleyen kılavuzlar gibidir. Bireylerin temel değerleri edinebilmeleri için yakın çevreleri yani okul ve ailenin önemi büyüktür. Ülkemizde eğitime entegre edilmiş olarak “karakter eğitimi” ve “yaşayan değerler” görülmektedir. Hikâyelerde “değer eğitimi”nin her iki ögesi de aileden başlayan, toplum içerisinde çeşitli pekiştireçler yoluyla şekillenen yapısıyla “model” alınabilecek düzeydedir. MEB ve UNESCO’nun onayladığı ve okullarda kazandırılması desteklenen: saygı, sevgi, sorumluluk, mutluluk, iş birliği, dürüstlük, alçakgönüllülük, hoşgörü, samimiyet, uyum ve özgürlük temel değerlerinin tamamı metinlerde bulunmaktadır. Bu, Oğuznâmelerin “evrensel” yanını ortaya koymaktadır. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçlarının birincisinde yer alan “Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan” ifadesi, Dede Korkut Oğuznamelerinin de amacıdır. Bu de hikâyelerin “millî” yanısıdır. Hikâyelerin sadece biçimsel olarak incelenmesi yahut “olay etrafında gelişen edebî metinler”e örnek gösterilmesi yetersizdir, şekilsel düzeyde kalmaktadır. İlköğretimden üniversiteye değin eğitim-öğretimin her aşamasında, farklı derslere uygunluğu olan içeriklerin eğitim-öğretim programlarına dâhil edilmesi gerekmektedir. Millî ve tecrübelerden damıtılmış bilgilerin toplumun her kesimine aktarımı sağlanmalıdır. Bu aktarımda, metnin örtük iletisini ortaya koyması açısından söylem çözümlemesi önemli bir rol üstlenebilecektir.

3. Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki kültürel kodların ortaya konmasının, toplumsal düzeyde faydalar sağlaması beklenmektedir.

Millet, devlet ve toplumun devamlılığı için ortak ideoloji ve ortak kültür elzemdir. Kültürel kimliğin öğretimi, hemen her ulusun öncelikli faaliyet alanıdır. Küresel iletişimin artan kapsama alanında uluslar, özgün yapılarını korumaya ve tanıtmaya gayret göstermektedirler. Türkiye’nin de üyesi olduğu UNESCO’nun (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) çeşitli amaçları vardır. UNESCO Millî Komisyonlar yoluyla eğitimde, bilimde, kültürde ve bilgide bölgesel, altbölgesel ve karşılıklı işbirliğini geliştirmede birbirleriyle ve UNESCO’nun bölgesel ofis ve merkezleriyle, özellikle programların ortaklaşa oluşturulması ve uygulanması aracılığıyla işbirliği yapmayı hedeflemektedir. Bu amaçla “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi”ne

başvurular alınmakta, değerlendirilmektedir. 2018 yılında “Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Azerbaycan ve Kazakistan ile Ortak Dosya)” bu listeye dâhil edilmiştir. Somut olmayan kültürel miras, “Yaşayan Miras” olarak da adlandırılmaktadır. Topluluklar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan uygulamaları, temsilleri, ifadeleri, bilgi ve becerileri içermekte; bir yandan topluluklara kimlik, aidiyet ve süreklilik duygusu oluşturmakta, diğer yandan özelde bireyi, genelde toplumu yaratıcılığa teşvik ederek doğal ve sosyal çevrenin yönetimine, toplumsal refah ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Türk dünyasında bu verimli sonuçlara ulaşılması ve kalkınmanın elde edilmesi için hikâyelerin verilerini kültürel açıdan ortaya koyan, tanıtan her türlü bilimsel, sanatsal çalışmanın artırılması gerekmektedir.

4. Türk dünyasının ortak paydası olan Dede Korkut Oğuznâmeleri, ortak çalışmalarla ele alınmalı ve dünyaya tanıtımı gerçekleştirilmelidir.

Türk dünyasının hemen her yerinde hikâyelerin izlerine, varyantlarına ulaşılabilmekte, Dede Korkut ortak bir ata olarak göze çarpmaktadır. Hikâyelerin bu kapsayıcı yapısı ortak çalışmalar yoluyla müşterek Türk kültürünün yeni nesillere kavratılabilmesi açısından önemlidir. Tarihsel bağların hatırdâ tutulması, kültürel bağların devamıyla mümkün görülmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan milyonlarca Türk’ün, ortak varlıklarını bilmeleri geleceği şekillendirmede büyük rol üstlenecektir. Globalleşme eğilimindeki günümüz insanı, her ne olursa olsun, sosyolojik ve psikolojik açıdan güçlü olabilmek için “aidiyet” duygusuna muhtaçtır. Dil-niyet-aidiyet bağlamında düşünüldüğünde Dede Korkut Hikâyeleri; ortak dil, ideoloji ve “varlık”ı taşıması nedeniyle ait olmanın verdiği güven ve varlık gösterme ihtiyacına cevap verebilecek bir noktadadır. Öz varlığının farkında olan milletlerin, kendi kültürel yapılarını sürekli olarak tanıttıkları gözlenmektedir. Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne kaydı, hikâyelerin tanıtımı ve dolayısıyla Türk kültürünün yansıtılması için şüphesiz ki önemli bir adımdır. Bu adımların devamı sağlanmalı, etkinliklerin çeşitliliği artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdirrahman, E. A. (1975). *Delâil-i Hayrat şerhi Kara Davud*. (K. Davud, Dü., & A. Akçiçek, Çev.) İstanbul: Çile Yayınları.
- Abdulla, K. (2012). *Mitten yazıya veya gizli Dede Korkut* (2. b.). (A. Duymaz, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akkoyunlu, O. (2016). *Pelin otu*. Ekim 4, 2019 tarihinde Bitki Avcıları Web sitesi: <http://bitkiavcilari.com/bitki/pelinotu.html> adresinden edinilmiştir.
- Aktaş, Ş. (2003). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Albayrak, N. (1993). *Dini Türk halk hikayelerinden geyik, güvercin ve deve hikayeleri: kaynakları ve metin tesisi* (Yüksek Lisans Tezi). www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (26226)
- Alekseyev, N. A. (2013). *Türk dilli Sibiryalı halklarının şamanizmi*. (M. Ergun, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Alp, K. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Alyılmaz, C. (2016). *"Gobu"stan'ın gizemi ("Kıpçaklar"a giden yol)*. Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Atmacacılık Artvin*. (tarih yok). Ağustos 21, 2019 tarihinde Türkiye Kültür Portalı: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/TurizmAktiviteleri/arhavi-ve-hopa--lcelerinde-atmacacilik> adresinden edinilmiştir.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un üçüncü elyazması- soylamalar ve iki yeni boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Bal, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemi görüşme- odak grup, sözlü tarih, içerik analizi, söylem analizi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Başkan, G. (2007). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 no'da kayıtlı Sürûri çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat adlı eserin minyatürlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (211926)
- Batuk, C. (Dü.). (2006). *Nemrud*. Ağustos 11, 2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nemrud> adresinden edinilmiştir
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Türk mitolojik sistemi* (3 b., Cilt II). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin mitolojik hikayeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2018). *Türk kültüründe deli ve delilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bilgili, N. (2019). *Türk mitolojisi* (5. b.). Ankara: Kripto Kitaplar.
- Bilgili, N. (2019). *Türklerde 5 element*. Ankara: Kripto Kitaplar.
- Boyer, P., & Wertsch, J. (2015). *Zihinde ve kültürde bellek* (1. b.). (Y. Aşçı Dalar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Böler, T. (2018). *Kitâb-ı Atalar (Sözi) 15. yüzyıla ait bir atasözü derlemesi*. E. Gürsoy Naskali (Dü.), *Ayıp içinde* (s. 83-149). İstanbul: Libra Kitap.

- Ceviz, N. (2007). Arap şiirinde deve motifi. 38. ICANAS Kongresi (s. 53-62). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Çelepi, M. S. (2012). *Türk halk kültüründe rüya* (Doktora Tezi). www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (319447)
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çolak, M. (2018). Türkçenin söz varlığında “kılıç”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*(7), 2154-2188.
- Çoruh, H., & Türkmen, S. (2016). Develerin antik dönem kültür tarihine yansımaları. I. *Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*. 1., s. 27-45. İzmir: Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2006). *Türk mitolojisinin anahatları* (II b.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çubukçu, H. (2014). *Etkileşimsel söylem*. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- “Dede korkut mirası: destan, masal ve müzik” unesco somut olmayan kültürel miras listesine kaydedildi... (2018, Kasım 20). Kasım 13, 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-219919/dede-korkut-mirasi-destan-masal-ve-muzik-unesco-somut-o-.html> adresinden edinilmiştir.
- Değer, Z. (2019). Dede Korkut Hikâyelerinde erkek olmanın eşiğinde av. *TÜRKÜ Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 267-279. http://www.turukdergisi.com/Makaleler/802227907_24.%20Z.%c4%b0.Deger%20267-279.pdf.pdf adresinden edinilmiştir
- Dijk, T. v. (2015). İdeolojik çözümlemenin kategorileri. T. Van Dijk, J. Wilson, N. Fairclough, P. Graham, B. Çoban, B. Ataman, . . . D. Köse, B. Çoban, & Z. Özarslan (Dü), *Söylem ve ideoloji* içinde (N. Ateş, Çev., s. 84). İstanbul: Su Yayınevi.
- Doğan Yalçın, G. (2011). *Eleştirel söylem analizi çerçevesinde Avrupa Birliği'nde kültürlerarası diyalog* (Doktora tezi). www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (288307)
- Doğan, L. (1998). Kırgızistan'ın üç büyük şehrinin isimleri üzerine bir deneme. *Bilig*, (36), 216-220.
- Dreifache Konjunktion*. (2018, 8 Kasım). Eylül 1, 2019 tarihinde Wikipedia: https://de.wikipedia.org/wiki/Dreifache_Konjunktion adresinden edinilmiştir
- Dursun, A. (2016). *Türk halk hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eliade, M. (2015). *Doğuş ve yeniden doğuş*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Eravşar, O. (2016). Trabzon Kalesinin tarihi gelişimi ve yeni bulunan sur kapısı hakkında. Sakarya. <http://www.xxortacag.sakarya.edu.tr/pdf/47oeravsar.pdf> adresinden edinilmiştir
- Ercilasun, A., & Akkoyunlu, Z. (Dü). (2015). *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk: giriş-metin-çeviri-notlar-dizin* (2 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2013). *Dede Korkut Kitabı: İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erşahin, S. (1999). Türk hakimiyet geleneğinde bilge kişi: Osmanlı hakimiyetinde Şeyh Edebali örneği. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 12(3-4), 303-308.
- Ertürk, D., & Şanlı, S. (2017). *Türkiye'de devecilik kültürü ve deve güreşleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.

- Esker, R., & Esker, N. (2017). *Kitabi-Dede Qorqud bibliografik gösterici* (Cilt I-II). Bakı: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı.
- Feyzioğlu, N. (2006). Türk Dünyası'nda ve Anadolu'da kopuz. *Atatürk Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 233-245.
- Feyzioğlu, N. (2012). Köroğlu Destanı'nın batı kolları üzerinde eleştirel söylem çözümlemesi. *Türkiyat Araştırmaları*, 16, 57-86.
- Genç, R. (1997). *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil*. Ankara: ADTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk töresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk uygarlığı tarihi*. (Y. Çotuksöken, Dü.) İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Gökyay, O. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökyay, O. Ş. (Dü.). (1994). *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gömeç, S. (2016). Türk kültüründe at. *Geçmişten günümüze bozkır* (s. 819-834). Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Ağustos 07, 2019 tarihinde [http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/303/JENER%C4%B0K\(2\).pdf](http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/303/JENER%C4%B0K(2).pdf) adresinden edinilmiştir
- Gülensoy, T., & Küçüker, P. (2015). *Eski Türk-Moğol kişi adları sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Güllüdağ, N. (2015, Ocak 6). Türklerde damga geleneği ve Nogay Türklerinin damgaları üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, s. 132-150.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Günay, V. D. (2013). Sözbilim ve edebiyat incelemeleri. R. Filizok, & E. Saltık (Dü), *Eleştiri Kuramları* içinde (s. 22-45). Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güncel Türkçe sözlük. (tarih yok). Kasım 10, 2019 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> adresinden edinilmiştir
- Gür, T. (2013). Post-modern bir araştırma yöntemi olarak söylem çözümlemesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 185-202.
- Gürcan Yardımcı, K. (2017, Aralık). Türk töresinin hazineleri kutsal şaman elbiseleri ikonografisi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, s. 461-475.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (2016). *Türk kimliği* (3. b.). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Hacımüftüoğlu, N. (Dü.). (2017). *Kıyas-ı Enbiya İrşâdi Baba Ağlar Baba*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Hall, S. (2017). *Temsil "kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları"*. (İ. Dünder, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- İnan, A. (2018). *Eski Türk dini tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- İnce Özyıldırım, I. (2010). *Tür çözümlemesi: Türkçe metin incelemeleri ve karşılaştırmalar*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- International, C. R. (Dü.). (2009, Nisan 4). *Çin'de "avcı şahinlerin memleketi"*. Eylül 6, 2019 tarihinde CRİ Online: <http://turkish.cri.cn/862/2009/05/04/1s114371.htm> adresinden edinilmiştir

- İstihkam*. (tarih yok). Ekim 30, 2019 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı: <http://www.kkk.tsk.tr/Siniflar/Istihkam.aspx> adresinden edinilmiştir
- Jandarma sorumluluk alanları ve korunan tesisler*. (tarih yok). Ekim 30, 2019 tarihinde Jandarma Genel Komutanlığı: <https://www.jandarma.gov.tr/jandarma-tarafindan-korunan-tesisler> adresinden edinilmiştir
- Jung, C. G. (2016). *Jung psikolojisi*. (M. Ukray, Çev.) Ankara: Yason Yayınları.
- Kabadayı, O. (2007). *Eski Türkçe gök bilimi (astronomi) terimleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.
- Kainatın Güneşi. (2018). *Mûsa aleyhisselâmın Medyene gelişi ve Şuayb Aleyhisselâmın, kızını onunla evlendirmesi*. Eylül 8, 2019 tarihinde Kainatın Güneşi: <https://kainatingunesi.com/musa-aleyhisselamin-medyene-gelisi-ve-shuayb-aleyhisselamin-kizini-onunla-evlendirmesi/> adresinden edinilmiştir
- Kara, A. (tarih yok). *Kazak Türklerinde kartalla avcılık*. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/abdulvahap_kara_kazak_avcilik.pdf adresinden edinilmiştir
- Karakaya, Z. (1999). *Edebî bir söylem olarak sözsüz aktarım* (2. b.). Samsun: Etüt Yayınları.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Söylence Sözlüğü*. <https://ia801404.us.archive.org/16/items/Turkish-Turkic-Mythology-Glossary-> adresinden edinilmiştir
- Karcıoğlu, U. (2017). Türk kültüründe atın önemi ve ata sporlarımızdan atlı cirit oyunu. *Anasay*, 167-198.
- Kartarı, A. (2016). *Kültür, farklılık ve iletişim* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keçiş, M. (2013). *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler*. Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılavuz, A. (1991). Azrâil. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. içinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Temmuz 25, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/azrail> adresinden edinilmiştir
- Kocaman, A., Ruhi, Ş., Zeyrek, D., Doltaş, D., Öner, I., & Doğan, g. (2009). *Söylem üzerine*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kösoğlu, N. (2005). *Türk olmak ya da olmamak* (1. b.). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kur'an-ı Kerim*. (tarih yok). Ağustos 10, 2019 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Web sitesi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/112-ihlas-suresi> adresinden edinilmiştir
- Küçük, S. (2010). Eski Türk kültüründe renk kavramı. *Bilig*(54: 185-210). https://www.academia.edu/7978871/_Eski_T%C3%BCrk_K%C3%BClt%C3%BCr%C3%BCnde_Renk_Kavram%C4%B1_Salim_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCk adresinden edinilmiştir
- Levi-Strauss, C. (2012). *Yapısal antropoloji*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lvova, E., Oktyabrskaya, İ., Sagalayev, A., & Usmanova, M. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin geleneksel dünya görüşleri- kainat ve zaman. nesneler dünyası*. (M. Ergun, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.

- Lvova, E., Oktyabrskaya, İ., Sagalayeve, A., & Usmanova, M. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri- simge ve ritüel*. (M. Ergun, Çev.) Konya: Kömen Yayınları.
- Nacar-Logie, N. (2014). *Dil niyet aidiyet*. Ankara: Alter Yayınları.
- Nağisoğlu, M. (2016). *Şirazi ve onun Gülşen-i Raz tercümesi*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçenin etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi* (Cilt I-II). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öksüz, M. (2004). *1746-1789 Tarihleri arasında Trabzon'da sosyal ve ekonomik hayat* (Doktora tezi). www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (141509)
- Öner, E. (2008). Gevheri Divanı'nda 'kuşlar'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 554-575. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/oner_esra.pdf adresinden edinilmiştir
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut araştırmalar, notlar/dizin/metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özer, Ö. (2011). *Haber söylem ideoloji*. Konya: Literatürk.
- Özer, Ö. (2018). *Gökyüzüne çılgılık*. Konya: Literatürk Academia.
- Öztürk, M., & Örs, D. (Dü). (2009). *Burhân-ı Katı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2019, Nisan). Türk kültüründe aslan. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, II(2), 18-39.
- Polat, F. (2007). *Kültürel kimlikten ulusal kimliğe Kırgızistan örneği*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Rasonyi, L. (2017). *Doğu Avrupa'da Türklük* (2. b.). (D. Y. Gedikli, Dü.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Rossabi, M. (1994, Ekim). "All the Khan's horses". Asia For Educators: http://afe.easia.columbia.edu/mongols/conquests/khans_horses.pdf adresinden edinilmiştir
- Roux, J. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2015). *Eski Türk mitolojisi* (2 b.). (M. Y. Sağlam, Çev.) Ankara: BilgeSu yayıncılık.
- Rüyada uyluk görmek*. (2019, Eylül 5). Eylül 11, 2019 tarihinde İhya.org: <https://ruya.ihya.org/ruyada-uyluk-gormek.html> adresinden edinilmiştir
- Sağol Yüksekaya, G. (2007). Kalın ve çeyiz. E. Gürsoy Naskali, & A. Koç (Dü), *Hediye Kitabı* içinde (s. 396-406). İstanbul: Kitabevi.
- Shahgoli, N., Yaghoobi, V., Aghatabai, S., & Behzad, S. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: inceleme, metin, dizin ve tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, XVI(2), 147-379. doi:10.1501/MTAD.16.2019.2.11
- Solak, Ö. (2011, Eylül-Ekim). Küçük Ağa romanının eleştirel söylem analizi. *Akademik Bakış Dergisi*. <http://www.akademikbakis.org> adresinden edinilmiştir
- Solmaz, S. (2018). Çavuş unvanının kökeni, anlamları ve Türkiye Selçukluları döneminde kullanımı. *SUTAD*, 423-436.

- Sonsuz. (2016, Mayıs 3). *Türk mitolojisine göre güneş, ay ve yıldızlar*. Ağustos 16, 2019 tarihinde Sonsuz Us: <https://www.sonsuz.us/turk-mitolojisine-gore-gunes-ay-ve-yildizlar/> adresinden edinilmiştir
- Sözen, E. (1999). *Söylem*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sözen, E. (1999). *Söylem belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Sümer, F. (2009). Salur. *İslam ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Şubat 8, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/salur> adresinden edinilmiştir
- Şahin, H. (2012). Türkmenistan'da kültürel kimlik ve folklor. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 285-306.
- Şahin, U. (2012). *Malcolm Bradbury'nin To The Hermitage adlı romanının eleştirel söylem biçimbilimsel yöntem ışığında incelenmesi*. (Doktora tezi) www.yoktez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu adresinden edinilmiştir. (326849)
- Tandoğan, R. (2016). Roma dönemi erkek kıyafetlerine bakış. Temmuz 30, 2019 tarihinde academia: https://www.academia.edu/25229533/Roma_D%C3%B6nemi_Erkek_K%C4%B1yafetleri adresinden edinilmiştir
- Tarama sözlüğü*. (2009). Aksoy, Ö., & Dilçin, D. (Dü). (3 b.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, M. (2010). *Roman sanatı* (8 b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tezcan, S., & Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2001). Cebbâr. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. içinde TDV İslâm Araştırmalar Merkezi. Temmuz 25, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebbar> adresinden edinilmiştir
- Topaloğlu, B. (2001). Kâdir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. içinde TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Temmuz 25, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadir> adresinden edinilmiştir
- Toprak, F. (2004). Türklerde kozmoloji bilgisi ve İslâm sonrası metinlerde geçen yıldız-gezegen isimlerinin etimolojisi. *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, (s. 20-27). Kırım.
- Tozlu, S., & Kılıç, Ü. (2011). Erzurum ziraat tarihinden notlar: zeyrek. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), s. 101-116.
- Tulum, M., & Tulum, M. (2016). *Oğuznameler Oğuz beylerinin hikâyeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Tural, S. (1992). *Kültürel kimlik üzerine düşünceler* (2. b.). Ankara: Ecdâd Yayım-Pazarlama.
- Tural, S. (2000). Düşünmek, eleştirmek ve eleştirilmek bir ihtiyaçtır. *Bilge*(24), 3-7.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Tarama sözlüğü* (3 b., Cilt III). (Ö. Aksoy, & D. Dilçin, Dü) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu sözlükleri*. (tarih yok). Güncel Türkçe sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir
- Türk mitolojisi Türklere göre uzay ve insan güneş ay ve yıldızlar*. (2015, Ağustos 11). Ağustos 31, 2019 tarihinde kozanbilgi.net: <http://www.kozanbilgi.net/turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html> adresinden edinilmiştir

- Uçan, H. (2013). *Dilbilim gösterge bilim ve edebiyat eğitimi* (2. b.). Ankara: Hece Yayınları.
- Ulaş, E. (2018). *Gerçek köye dönüş projesi: kenevir*. İstanbul: Hiper Yayın.
- User, H. (2007). Runik harfli Türk yazıtlarında av. *Dil Araştırmaları Dergisi*, (1), 1, 49-59.
- Uygur, N. (2016). *İnsan açısından edebiyat* (4. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünalın, Ş. (2012). *Dil ve kültür* (5. b.). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Van Dijk, T., Wilson, J., Fairclough, N., Graham, P., Çoban, B., Ataman, B., . . . Köse , D. (2015). *Söylem ve ideoloji*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Vardar, B., Demircan, Ö., Doğuman, E., Güz, N., Işık, G., Özil, Ş., . . . Sözer, E. (1983). *XX. Yüzyıl dilbilimi*. (B. Vardar, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Von Diez, H. (2018). *Oğuz Tepegözü*. (H. Güneş, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- What is eHRAF. ((yy)). Temmuz 10, 2019 tarihinde eHRAF World Cultures: <https://hraf.yale.edu/products/ehraf-world-cultures/features-benefits-uses/> adresinden edinilmiştir
- Yardımcı, M. (1998). Geleneksel kültürümüzde ve âşıkların dilinde sayılar. *III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*. Adana: Adana Valiliği. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi: http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/semp_ana_3.php adresinden edinilmiştir
- Yazarı yok. (2020, Ocak 23). *Damnatio ad bestias*. Şubat 14, 2020 tarihinde wikipedia.org: https://fr.wikipedia.org/wiki/Damnatio_ad_bestias adresinden edinilmiştir
- Yükçü, S. (2011). *İki kültür iki güreş deve güreşi-boğa güreşi*. İzmir: Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım.

EKLER

EK-1. Kültürel Muhteva Tablosu (Outline of Cultural Material/OCM)

Kültürel Muhteva ve Öğeler Rehberi*

00 KATEGORİSİZ DEĞİŞKENLER (Diğer kategorilere girmeyenler)

10	GENEL YÖNELİM	13	COĞRAFYA
	101 Tanıtma		131 Yer
	102 Haritalar		132 İklim
	103 Yer isimleri		133 Topoğrafya
	104 Sözlük		134 Toprak
	105 Kültürel özet		135 Mineral yatakları
			136 Hayvanlar
			137 Bitki örtüsü
11	KAYNAKLAR		İNSAN VE KÜLTÜR
	111 Kullanılan kaynaklar		
	112 Başvurulan kaynaklar		
	113 Diğer kaynaklar		
	114 Gözlemler	14	İNSAN BİYOLOJİSİ
	115 Muhabirler		141 Antropoloji
	116 Kitaplar		142 Somatoloji
	117 Saha (gözlem) notları		143 Genetik
			144 Irksal yakınlık
			145 Ontogenetik bilgiler
			146 Beslenme
			147 Fizyolojik bilgiler
12	YÖNTEMBİLİM		
	121 Teorik yönelim		
	122 Pratik hazırlıklar		
	123 Gözlemler		
	124 Görüşmeler	15	DAVRANIŞ VE KİŞİLİK
	125 Anketler		151 Duyum ve algılama
	126 Ses kayıtları (bantlar)		152 Dürtüler ve duygular
	127 Tarihi araştırmalar		153 Davranış değişikliği
			154 Uyum süreçleri
			155 Kültür kişilik (sistemi)
			156 Sosyal kişilikler (roller)
			157 Kişilik (karakter)

158	Kişilik bozuklukları	19	DİL
159	Yaşam öyküsü (örnekleri)	191	Konuşma dili
16	DEMOĞRAFYA	192	Sözlük
161	Nüfus	193	Grammer, sentaks
162	Nüfusun yapısı	194	Fonoloji (ses bilim)
163	Doğum istatistikleri	195	Üslup
164	Doğum hızları	196	Anlam bilim
165	Ölüm hızları	197	Anlamsal ilişkiler
166	İç göç	198	Diller (lehçeler)
167	Dış göç	20	HABERLEŞME
168	Nüfus politikası	201	Jestler ve işaretler
17	TARİH VE KÜLTÜR	202	Haberin ulaştırılması
171	Dağılma (yayılma)	203	Haberin yayılışı
172	Arkeoloji	204	Basın
173	Geleneksel tarih	205	Posta
174	Tarihi inşa	206	Telefon ve telgraf
175	Yazılı tarih	207	Radio ve TV
176	Keşifler ve yaratıcılık	208	Kamuoyu
177	Akkültürasyon	21	KAYNAKLAR
178	Sosyal-kültürel değişme	211	Çoğaltma araçları
18	TÜM KÜLTÜR	212	Yazı dili
181	Moral (ahlak)	213	Basım işleri
182	Fonksiyon	214	Yayım
183	Kurallar	215	Fotoğraf
184	Kültürel katılma	216	Ses kayıtları
185	Kültürel hedefler	217	Arşivler ve kütükler
186	Kendine yönelme (Etnosantrizm)	218	Yazı ve baskı malzemesi
		22	BESİN KAYNAKLARI
		221	Yıllık üretim takvimi

222	Toplama	25	BESİN TEKNOLOJİSİ
223	Tavukçuluk	251	Depolama ve saklama
224	Avcılık	252	Hazırlama
225	Deniz avcılığı	253	Et paketleme
226	Balıkçılık	254	Soğuk depolama
227	Balıkçılık malzemesi	255	Konserve endüstrisi
228	Deniz Endüstrisi	256	Kavurma
23	HAYVANCILIK	257	Kurutma
231	Evcil hayvanlar	258	Pastırma
232	Uygulamalı veterinerlik	26	BESİN TÜKETİMİ
233	Otlatma	261	Açlığın giderilmesi
234	Süt ve süt ürünleri	262	Diyet ve yiyecekler
235	Kümes hayvancılığı	263	Baharat
236	Yan ürünler (et, kemik ve sakat at gibi)	264	Yemekler
		265	Beslenme hizmetleri
		266	Kanibalizm (yamyamlık)
			(kendi türünü yeme)
24	TARIM	27	İÇKİ, İLAÇ VE KEYİF VERİCİLER
241	Toprağı sürme	271	Su ve susuzluk
242	Tarım bilgileri	272	Alkolsüz içkiler
243	Tahıl üretimi	273	Alkollü içkiler
244	Sebze üretimi	274	İçki endüstrileri
245	Ormancılık	275	Meyhaneler
246	Hayvan kesimleri	276	Narkotik
247	Çiçekçilik	277	Tütün
248	Dokuma (pamuk, keten)	278	İlaçlar ve eczacılık
249	Özel ürünler		

28	DERİ, DOKUMA VE TUHAFİYE	32	MALZEME ÜRETİMİ
	281 Dericilik		321 Ahşap malzeme
	282 Deri endüstrisi		322 Ahşap inşaat
	283 Urgancılık		323 Seramik malzeme
	284 Örmecilik		324 Taş malzeme
	285 Hasır ve sepetçilik		325 Metal malzeme
	286 Dokuma ürünleri		326 Çeşitli maden zanaatları
	287 Dokunmamış ürünler		327 Demir ve çelik
	288 Tekstil		328 Metal endüstrileri
	289 Kâğıt endüstrisi		
29	GİYİM KUŞAM	33	İNŞAAT
	291 Normal giyim eşyası		331 İnşaat endüstrisi
	292 Özel giyim eşyası		332 Toprak kazma işleri
	293 Kişisel aksesuarlar		333 Duvarcılık
	294 Giyim eşyası üretimi		334 Çelik inşaatçılık
	295 Özel giyim eşyası üretimi		335 Doğramacılık
	296 Elbise temizleme ve onarımı		336 Sıhhi tesisatçılık
			337 Elektrik tesisatı
			338 Çeşitli yapı sanatları
30	SÜS EŞYASI		339 Malzeme üretim endüstrisi
	301 Süs eşyası		
	302 Tuvalet müstahzaratı	34	YAPILAR
	303 Tuvalet eşyasının üretimi		341 Mimarlık
	304 Tadil		342 Meskenler
	305 Güzellik uzmanları		343 Mesken dışı yapılar
	306 Ziynet eşyası üretimi		344 Kamu yapıları
			345 Dinlenme (tatil) yapıları
31	DOĞAL ZENGİNLİKLER		346 Ticaret yapıları
	311 Toprağın kullanılması		347 Endüstri yapıları
	312 Su kaynakları		348 Tarihi yapılar
	313 Kereste ve tomruk		
	314 Orman ürünleri		
	315 Petrol ve gaz kuyuları		
	316 Madencilik ve ocakçılık		
	317 Maden ve mineral yatakları		

35 YAPILARIN İŞLETME VE
BAKIMI

- 351 Bahçe
- 352 Eşya (mobilya)
- 353 Tefriş (donatım)
- 354 Isıtma ve aydınlatma
- 355 Çeşitli tesisat
- 356 Ev yönetimi (işletme)
- 357 İç hizmetler

36 YERLEŞMELER

- 361 Örüntüler (biçimler)
- 362 Konutlar
- 363 Yollar ve trafik
- 364 Kanalizasyon
- 365 Kamu kuruluşları
- 366 Ticari kuruluşlar
- 367 Parklar
- 368 Çeşitli kentsel kuruluşlar
- 369 Kent ve köy hayatı

37 ENERJİ VE ENDÜSTRİ

- 371 Enerji kaynakları
- 372 İtfaiye
- 373 Aydınlatma
- 374 Isıtma
- 375 Isı santralleri
- 376 Su
- 377 Hidro-elektrik santraller
- 378 Atom enerjisi
- 379 Diğer enerji kaynakları

38 KİMYA ENDÜSTRİSİ

- 381 Mühendislik hizmetleri
- 382 Petrol ve kömür
- 383 Lastik endüstrisi
- 384 Sentetikler
- 385 Pet-kim ürünleri
- 386 Boya sanayii
- 387 Gübre sanayii
- 388 Sabun ve deterjanlar
- 389 Patlayıcı maddeler

39 AĞIR SANAYİ

- 391 Takım tezgâhları
- 392 Makine endüstrisi
- 393 Elektrik endüstrisi
- 394 Isıtma ve aydınlatma
- 395 Optik endüstrisi
- 396 Tersaneler ve doklar
- 397 Demiryolu endüstrisi
- 398 Otomotif endüstrisi
- 399 Uçak endüstrisi

40 MAKİNELER

- 401 Makinistler
- 402 Endüstri makineleri
- 403 Elektrik makineleri
- 405 Ölçme ve kayıt aletleri
- 406 Ulaştırma makineleri
- 407 Tarım makineleri

41 ARAÇ VE GEREÇLER

- 411 Silahlar
- 412 Genel aletler
- 413 Özel aletler
- 414 Çeşitli hırdavat
- 415 Gereçler
- 416 Kap kacak
- 417 Apareyler (cihazlar)

42 MAL-MÜLK

- 421 Mülkiyet sistemi
- 422 Taşınır mallar
- 423 Taşınmaz mallar
- 424 Tüzel haklar
- 425 Satınalma ve satma
- 426 Ödünç verme
- 427 Kiraya verme
- 428 Miras (intikal)
- 429 Yönetim ve kontrol

43 DEĞİŞ TOKUŞ

- 431 Hediye alışverişi
- 432 Satın alma ve satma
- 433 Üretim ve ikmal
- 434 Gelir ve istek
- 435 Fiyat ve değer
- 436 Değişim ortamı
- 437 Alışveriş (çarşı, piyasa)
- 438 İç ticaret
- 439 Dış ticaret

44 PİYASA

- 441 Ticaret
- 442 Toptancılık
- 443 Perakendecilik
- 444 Piyasa araştırması
- 445 Hizmetler kesimi
- 446 Komisyonculuk
- 447 Reklamcılık

45 FİNANSMAN

- 451 Muhasebe
- 452 Krediler
- 453 Bankacılık
- 454 Tasarruf ve yatırımlar
- 455 Borsa spekülasyonları
- 456 Sigortacılık
- 457 Sarraflık (kambiyo)
- 458 İş ve piyasa mevsimleri

46 İŞLER VE İŞÇİLER

- 461 İş ve tatil günleri
- 462 Cinsiyete göre iş bölümü
- 463 Uzmanlık, sanatkârlık
- 464 İşçi ve iş veren
- 465 Gündelikler ve ücretler
- 466 İşçi-işveren ilişkileri
- 467 İşçi örgütleri (sendikalar)
- 468 Toplu sözleşme

47	TİCARİ VE ENDÜSTRİYEL ÖRGÜTLER
471	Anamal ve mülkiyet
472	Özel girişimler
473	Şirketler
474	Kooperatifler
475	Kamu iktisadi kuruluşları
476	Yardımlaşma
477	Rekabet
478	Denetim
479	Ticaret ve sanayi odaları

48	TURİZM VE ULAŞIM
481	Hareket ve vasıtalar
482	Yük taşıma
483	Ulaştırma şirketleri
484	Seyahat
485	Turizm acenteleri
486	Yollar
487	Ambarcılık
488	Taşımacılık
49	KARA ULAŞIMI
491	Karayolları
492	Hayvanlı taşıma
493	Araçlar
494	Karayolu ulaşımı
495	Yardımcı ulaşım
496	Demiryolları
497	Demiryolu ulaşımı
498	İstasyon ve terminaller
499	Kara ve demiryolu inşaatı

50	DENİZ VE HAVA YOLLARI
501	Gemiler
502	Gemicilik
503	Deniz ve su yolları
504	Limanlar
505	Deniz ulaşımı
506	Hava araçları
507	Havacılık
508	Alan işletmeleri
509	Havayolu ulaşımı

51	HAYAT STANDARDI
511	Hayat standardı
512	Günlük işler
513	Uyku
514	Temizlik
515	Kişisel sağlık
516	Belli bir dönemdeki durum
517	Boş zamanları değerlendirme

52	DİNLENME
521	Sohbet
522	Güldürü (mizah)
523	Özel meraklar (hobby)
524	Oyunlar
525	Kumar
526	Atletizm
527	Hafta sonu ve bayramlar
528	Tatiller
529	Dinlenme olanakları

53	GÜZEL SANATLAR	56	TABAKALAŞMA
	531 Dekorasyon		561 Yaş grupları (akranlar)
	532 Grafik (plastik) sanatlar		562 Cinslerin durumları
	533 Müzik		563 Etnik tabakalaşma
	534 Müzik aletleri		564 Kastlar
	535 Dans-oyun		565 Sınıflar
	536 Tiyatro		566 Kölelik
	537 Güzel konuşmalar		567 Esirler
	538 Edebiyat		568 Gecekondular
	539 Güzel yazılar		569 İşçiler
54	EĞLENCE	57	KİŞİLERARASI İLİŞKİLER
	541 Seyir sanatları		571 Sosyal ilişkiler ve gruplar
	542 Ticari sporlar		572 Dostluk
	543 Sergiler		573 Klikler (hizipler)
	544 Konferanslar		574 Misafirlik, konukseverlik
	545 Konserler		575 Dinsel dayanışma
	546 Sinema		576 Görgü
	547 Gece kulüpleri		577 Etnik (davranış) farkları
	548 Kanun dışı örgütler		578 Grup-içi çatışmalar
	549 Dinlendirici eğlendirici programlar		579 Başkaldırma
55	BİREY VE HAREKETLİLİK	58	EVLİLİK
	551 Kişisel isimler (lakap)		581 Evliliğin temeli
	552 Hayvan ve eşya isimleri		582 Evliliğin düzenlenmesi
	553 Takma isimler		583 Evlilik biçimi
	554 Statü, rol ve rütbe		584 Evliliğin kurulması
	555 Yetenekler		585 Evlilik töreni (nikâh)
	556 Servet kazanma		586 Sona erdirilmesi
	557 Sahtekârlığın güçlenmesi		587 İkincil evlilikler
			588 Yasa dışı ilişkiler
			589 Evlilikten kaçma

59	AİLE	62	MAHALLE (SEMT) KÖY
	591 Ailenin yaşadığı yer		621 Mahalle yapısı
	592 Hane halkı		622 Muhtar
	593 Aile ilişkileri		623 İhtiyar heyeti (kurul)
	594 Nüklüeer (çekirdek) aile		624 Yerel memurlar
	595 Poligami (çok eşlilik)		625 Polis
	596 Geniş aile		626 Sosyal kontrol
	597 Çocuk (evlatlık) edinme		627 Grup-içi hukuk
			628 Gruplararası hukuk
60	AKRABALIK	63	MEKÂNDÂ ÖRGÜTLENME
	601 Akrabalık sözcükleri		631 Mekân (yerleşmeler)
	602 Akrabalık ilişkileri		632 Kasabalar
	603 Büyükler, torunlar		633 Kentler
	604 Amca ve yeğen akrabaları		634 Kazalar
	605 Kuzenler, yeğenler		635 İller (vilâyet)
	606 Kayınlar		636 Bağlı bölgeler
	607 Kayınbirader ve yengeler		
	608 «Sanki» akrabalıklar	64	DEVLET
	609 Akriba olmayanlara karşı tutum ve davranış		641 Vatandaşlık
			642 Anayasa
61	AKRABALIK GRUPLARI		643 Başkanlık
	611 Soy bilme kuralları		644 Başbakanlık
	612 Hısım ve yakınlar		645 Kabine (hükümet)
	613 Soy çizgisi (ağacı)		646 Parlamento
	614 Kardeşler		647 Yönetim kuruluşları
	615 Soy sop, sülale		648 Dış ilişkiler
	616 Yarımlar (moties)		649 Yargı örgütleri
	617 İki soylu gruplar		
	618 Klanlar		
	619 Kabile (aşiret) ve mülkiyet		

65	HÜKÜMET	68	CÜRÜM VE CEZA
	651 Vergilendirme		681 Müeyyideler (yaptırımlar)
	652 Kamu giderleri		682 Cinayet
	653 Kamu hizmetleri		683 Kişiyeye karşı suçlar
	654 Araştırma ve geliştirme		684 Cinsiyet ve evlilik suçları
	655 Kamu girişimleri		685 Mal ve mülke saldırı
	656 Kamu mevzuatı		686 Vecibelerin yerine getirilmemesi
	657 Milli güvenlik		687 Devlete karşı suçlar
	658 Milli eğitim		688 Toplu (kamu) suçları
	659 (Diğer) hükümet görevleri		
66	SİYASAL DAVRANIŞ	69	YARGI SİSTEMİ (ADALET)
	661 Sömürme, kullanma		691 Kanuna sığınma
	662 Entrika		692 Yargı gücü
	663 Hizmetler		693 Yargı, kuruluş ve kadrosu
	664 Baskı grupları		694 Adli kovuşturmanın işleyişi
	665 Partiler		695 Dava
	666 Seçimler		696 Yargı (mekanizmasının) işlemesi
	667 Siyasal gruplar		697 Hapishaneler, hapis cezası
	668 Siyasal hareketler		698 Özel mahkemeler
	669 Devrimler		699 Cezalar
67	HUKUK	70	SİLAHLI KUVVETLER
	671 Hukuki normlar		701 Askeri kuruluşlar
	672 Hukuki sorumluluk		702 Askere alma ve eğitim
	673 Hatalar		703 Disiplin ve moral
	674 Suçlar		704 Kara kuvvetleri
	675 Kontrat ve anlaşmalar		705 Menzil komutanlıkları
	676 Kurumlar		706 Deniz kuvvetleri
			707 Hava kuvvetleri
			708 Jandarma

71	ASKERİ TEKNOLOJİ	74	ZENGİNLİK VE SOSYAL HİZMETLER
711	İstihkâm sınıfı	741	Yardım kuruluşları
712	Askeri tesisler (üsler)	742	Tıp araştırmaları
713	Ordonat (ordu donatım)	743	Hastane ve klinikler
714	Üniformalar	744	Halk sağlığı ve korunma
715	Askeri araçlar	745	Sosyal sigorta
716	Savaş gemileri	746	Kamu yardımları
717	Savaş uçakları	747	Özel yardım kuruluşları
718	Askeri teçhizat	478	Sosyal hizmetler
719	Savaş endüstrisi		
72	SAVAŞ	75	SAĞLIK, HASTALIK VE TIP
721	Savaş açma	751	Koruyucu hekimlik
722	Savaş hazırlığı (seferberlik)	752	Sakatlıklar
723	Strateji	753	Hastalıkların açıklaması
724	İkmal ve lojistik	754	Büyü
725	Taktik	755	Muska ve cin tedavisi
726	Savaş	756	Ruh hekimliği
727	Savaş sonrası	757	Tıbbi tedavi
728	Barış yapma	758	Tıbbi bakım
729	Savaş emeklileri	759	Tıbbi personel
73	SOSYAL PROBLEMLER	76	ÖLÜM
731	Felaketler, âfetler	761	Hayat ve ölüm kavramı
732	Sakatlar, uzuv eksikliği	762	Hayatına son verme
733	Alkolizm, esrarkeşlik	763	Ölüm
734	Kötürümler	764	Cenaze töreni
735	Yoksullar	765	Yas tutma
736	Düşkünler (bağımlılar)	766	Değişik davranışlar
737	Yaşlılar	767	Ölüme intikal
		768	Ölü Kültü (ölüye tapma)

77	DİNİ İNANÇLAR	80	SAYILAR VE ÖLÇÜLER
	771 Genel dini davranış		801 Sayı bilgisi
	772 Kozmoloji		802 Sayılar
	773 Mitoloji		803 Matematik (ölçme)
	774 Ruhçuluk		804 Vezinler ve ölçüler
	775 Öbür dünyacılık		805 Zamanın ölçülmesi
	776 Tanrıların ruhu		806 Paranın ölçülmesi
	777 Şans ve talih		807 Toprağın ölçülmesi
	778 Kutsal yerler ve eşya		
	779 Kutsal sistemler	81	KESİN BİLGİ
			811 Mantık
78	DİNİ KURULUŞLAR		812 Felsefe
	781 Pratik ve uygulama		813 Bilimsel yöntem
	782 Af dileme, sığınma		814 Beşeri incelemeler
	783 Günah çıkarma, affetme		815 Saf bilim
	784 Yasaklar		816 Uygulamalı bilim
	785 Ritüeller (tören kuralları)		
	786 Eski tanrılara gizli tapma	82	DOĞA VE İNSAN KONUSUNDA
	787 Gaipden haber verme		YAYGIN BİLGİ
	788 Ritüeller (tören kuralları)		821 Hava
	789 Büyü		822 Fizik
			823 Coğrafya
79	DİNİ KURULUŞLAR		824 Botanik
	791 Hokkabazlar		825 Zooloji
	792 Ermişler		826 Anatomi
	793 Hocalar, imamlar		827 Fizyoloji
	794 Cemaat		828 Sosyoloji
	795 Gruplar (tarikatlarda)		
	796 Kurumlaşmış törenler		
	797 Misyonerler		
	798 Dini cezalar		

83	CİNSİYET	86	TOPLUMSALLAŞTIRMA
	831 Cinsellik		861 Öğretim teknikleri
	832 Cinsel uyarma, uyarılma		862 Memeden kesme
	833 Cinsel birleşme		863 Temizliğe alıştırma
	834 Cinsel kısıtlamalar		864 Cinsel eğitim
	835 Akrabalık ilişkilerinde		865 İstedigini elde etme
	836 Evlilik-öncesi ilişkiler		866 Bağımsızlık eğitimi
	837 Homoseksüellik		867 Görgü eğitimi
	838 Cinsel davranışlar		868 Becerilerin öğretilmesi
			869 İnançların öğretilmesi
84	ÇOĞALMA	87	EĞİTİM
	841 Adet görme		871 Eğitim sistemi
	842 Gebe kalma		872 İlk öğretim
	843 Gebelik		873 Genel eğitim
	844 Doğum		874 Mesleki öğretim
	845 Zor ve güç doğumlar		875 Öğretmenler
	846 Doğum sonrası bakım		876 Eğitim kuramı, yöntemler
	847 Düşük, düşürme, bebek öldürme		877 Değerlendirme
	848 Yasa dışı bebekler, çocuklar		878 Yüksek öğretim
85	BEBEK VE ÇOCUK	88	DELİKANLILIK, ERGİNLİK VE YAŞLILIK
	851 (Çocuğun) toplumsal yeri		881 Buluğa erme, erişirme
	852 Çocukluk çağı törenleri		882 Delikanlıların statüsü
	853 Bebeğin beslenmesi		883 Delikanlılık örgütleri
	854 Bebek bakımı		884 Çoğunluk
	855 Çocuk bakımı		885 Erginlik çağı
	856 Çocuk gelişmesi		886 Yaşlılık
	857 Çocukluk faaliyetleri (oyunlar)		887 Yaşlıların hayatı
	858 Çocukların toplum içindeki yeri		888 Yaşlıların görevleri

ÖZ GEÇMİŞ

1982 yılında Bayburt'ta doğdu. İlköğrenimini Cumhuriyet İlkokulunda, ortaokul ve lise öğrenimini Bayburt Anadolu Lisesinde tamamladı. 1999 yılında kazandığı Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı programından 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl yine aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde başladığı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (tezsiz) yüksek lisans programından 2005 yılında mezun oldu. 2013 yılında Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bilim dalında doktora başladı. 2003-2008 yılları arasında çeşitli dershanelerde Türkçe öğretmenliği, 2008-2009 döneminde Sebahattin Bozo Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yaptı. 2009-2015 yılları arasında Ahi Evran Üniversitesinde Türk Dili Okutmanı olarak görev yaptı. 2015 yılında Bayburt Üniversitesi Türk Dili Bölümünde öğretim görevlisi olarak başladığı görevine devam etmektedir. Evli ve bir kız çocuğu annesidir.